

EPISCOPIA ROMÂNĂ UNITĂ CU ROMA, GRECO-CATOLICĂ, ORADEA
ASOCIAȚIA „EPISCOPI VASILE AFTENIE”

*

ȘCOALA ARDELEANĂ

II

Tehnoredactor
Adriana BOGDAN

EPISCOPIA ROMÂNĂ UNITĂ CU ROMA,
GRECO-CATOLICĂ, ORADEA
ASOCIAȚIA „EPISCOPI VASILE AFTENIE”

ȘCOALA ARDELEANĂ II

Volum coordonat de
Ioan Chindriș

Editura „Episcop Vasile Aftenie”
Oradea, 2007

CUVÂNT ÎNAINTE

† Dr. Virgil BERCEA
Episcop

În raport cu trecutul, cei de acum au în față trei atitudini posibile: să-i cultive spiritul, prin rememorări periodice, prin deschideri de uși și plasări de oglinzi metaforice pentru mai buna înțelegere a lui, să-l cultive de acolo de unde s-ar putea stabili o linie imaginară care separă trecutul de prezent, ignorând-l pe primul, pentru a avea privirea orientată exclusiv înainte, sau în care există o combinare a celor două.

Considerăm că această ultimă atitudine este și morală, și constructivă. Exprimarea respectului față de trecut și decizia de a-l continua, fără să-l transformăm în piedică sau dogmă, ci dezvoltându-i energiile în forme inedite, performante, constituie o asociere care va conferi fiecărui demers al nostru stabilitate și responsabilitate și, pe această bază, reușită.

E ceea ce a realizat și Asociația „Episcop Vasile Aftenie”, în numele căreia este înscrisă amintirea unuia dintre martirii credinței în Dumnezeu și ai Bisericii Unite cu Roma, Greco-Catolică, prin organizarea celei de-a doua ediții a Simpozionului „Școala Ardeleană și Oradea”, în 2007, și prin strângerea în volum a comunicărilor prezentate cu acest prilej.

Valoarea volumului se impune de la sine. Lectura lui creează în imaginea cititorului o viziune globală asupra Școlii Ardelene, largă mișcare culturală opusă tradiției slavo-bizantine și orientată spre latinitate.

Unirea cu Biserica Romei, la 1700, este punctul de plecare al Școlii Ardelene. Accesul tinerilor uniți la școlile înalte ale Bisericii Catolice, la Roma și Viena, contactul cu Iluminismul care și-a pus amprenta, a avut ca urmare formarea unei intelectualități la curent cu cultura Occidentului.

Reîntâlnirea cu acest trecut, care nu este numai al timpului său, nu este ceva încheiat, cum este cazul Școlii Ardelene, devine o datorie, căci ideile și idealurile Școlii Ardelene s-au transmis din generație în generație și azi pot constitui răspunsuri la multe întrebări și ezitări.

Reîntâlnirea cu acest trecut înseamnă o reîntâlnire cu Blajul spiritualității noastre, în care trei călugări erudiți de talie europeană – stăpâneau 4-5 limbi

străine –, crescuți în colegiile catolice, Samuil Micu Clain, Gh. Sincai și Petru Maior, cât și autorul cunoscutului poem *Țiganiada*, Ioan Budai-Deleanu, ne vor impresiona profund prin credința, gândirea și caracterul lor, prin temeinicia operelor create.

Diferiți ca temperament și traiectorii biografice, au același crez și același program, „alcătuiesc un singur gând, o singură voință. Ceea ce unul începe, ceilalți împlinesc, continuă propagă”. Este unul din cele mai frumoase exemple de solidaritate din istoria culturii noastre. Ei sunt aceia care au pus pietre de temelie culturii noastre moderne în mai multe domenii: în teologie, filosofie, istorie, lingvistică, literatură și învățământ. Datorită gramaticii sistematice *Elementa LinguaeDaco-Romanae sive Valahicae* din 1780 și a *Lexiconului de la Buda* din 1825, savanții străini au putut studia limba română. Ioan Budai-Deleanu, prin *Țiganiada*, realizează întâia creație modernă în literatura română, capabilă să stea alături de celelalte produse ale genului din literatura universală. Samuil Micu este cel dintâi învățat român care publică o carte cu litere latine, „Carte de rogacioni” (Viena, 1779). Școlii Ardelene i se datorează înlocuirea alfabetului chirilic, străin limbii noastre, cu alfabetul latin. Prin lucrările de filosofie – nu aveau înaintași –, au întemeiat un limbaj filosofic românesc, dovedind capacitatea de a exprima idei filosofice în limba română. Operele lor istorice, riguros documentate, sunt importante prin materialul nou prezentat, cât și prin spiritul critic, depășind faza cronicărească a istoriografiei noastre. O dată cu deschiderea primei școli în limba română (1754), la Blaj, școala a devenit un factor modern de educație și culturalizare. Se poate afirma că „este meritul nepieritor al Transilvaniei de a fi creat învățământul modern al tuturor românilor, metode, spirit, conținut, orientare, de a fi făcut din omul de la catedră, la orice nivel de învățământ, un apostol”.

Este o bucurie pentru Oradea de a ști că episcopii Ignatie Darabant și Samuil Vulcan au fost protectorii acestor mari oameni ai culturii noastre, că Samuil Micu, Gheorghe Sincai și Petru Maior, „cărturarii nepieritori ai neamului românesc” au fost găzduiți în palatul episcopal și că „aici au muncit scriind la lucrările lor de istorie a românilor”. Oradea a păstrat mult timp imaginea celor trei, în Catedrală, adânciți în rugăciune. Obișnuiau să vină la Catedrală, la Sfânta Liturghie, închinându-se cu evlavie înaintea altarului”.

Samuil Micu și-a lăsat întreaga bibliotecă, inclusiv manuscrisele, Episcopiei de Oradea, „fiindcă ele au fost scrise aici și pentru că episcopii Ignatie Darabant și Samuil Vulcan l-au susținut cu bani pe călugărul scriitor”.

Prin Simpozionul „Școala Ardeleană”, act intelectual și afectiv, spiritualitatea orădeană de azi își reafirmă solidaritatea cu principiile și exemplaritatea reprezentanților Școlii Ardelene, cu patriotismul, toleranța și cultul cuvântului scris și tipărit, materializate de aceștia, și conturează permanența unei preocupări

demne: aceea de a reciti fețele trecutului hărăzit nouă de Dumnezeu cu ochii contemporaneității.

Parcurgerea paginilor trecutului prin intermediul comunicărilor prezentate între copertele acestei cărți este utilă, instructivă și provocatoare de sugestii pentru abordări viitoare, ca și de meditații. Calitatea profesională a semnatarilor paginilor de față a conferit ediției un certificat valoric indiscutabil.

Vor veni alte ediții, aceiași și noi și noi participanți, care vor căuta să construiască punți de comunicare cu trecutul, nu numai pentru a-l înțelege și a ni-l apropia, dar și pentru a ne înțelege mai bine pe noi înșine și pentru a așeza atitudinile noastre emoționale față de trecut pe bază de argumente.

Episcopia Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, va continua să susțină eforturile tuturor de cercetare științifică, acordând sprijinului nostru semnificația respectului față de cultura și știința românității.

STUDII ȘI ARTICOLE

UNIREA CU ROMA ȘI ȘCOALA ARDELEANĂ

Ioan CHINDRIȘ

Unirea românilor ardeleni cu Biserica Catolică, finalizată la 1700, este un fenomen subsecvent succesului pe care imperiul continental l-a înregistrat în noua campanie împotriva turcilor, după eșecul acestora în bătălia de la Viena din 1683. Avansul austriac spre est a implicat un element nou față de campaniile anterioare, care aveau caracter de cruciadă: integrarea teritoriilor din bazinul Dunării de jos și a Carpaților în lumea Europei civilizate. Într-un moment fericit de armonie dintre puterea imperială și Roma forței catolice, acțiunile Ligii Sfinte conduse de Leopold I au implicat și o latură spirituală, culturală, manifestată concret prin calea paralelă a relansării catolicismului în aceste părți, unde fusese vitregit de avântul Reformei, pentru care dominația otomană a fost un răstimp de înflorire. Situată și ea în „zona de recuperare din est”, cum numește Pierre Chaunu arealul crescând al teritoriilor cucerite¹, Transilvania a fost, la sfârșitul secolului al XVII-lea, ținta acțiunii concertate a iezuiților, purtătorii ofertei catolice în vidul cultural relativ, instalat odată cu răsturnarea echilibrului politico-militar în favoarea imperialilor de la Viena². Această ofertă s-a concretizat pentru prima dată în 1696, într-o rezoluție a împăratului, prin care se promite românilor egalitate cu practicanții religiilor recepte din proaspăt cuceritul principat, dacă se vor uni cu una dintre aceste religii. Dubla țintă diplomatică a monarhului avea în vedere, pe de o parte, șansa dorită a românilor de a se integra între cetățenii recunoscuți ai țării, din rândul cărora fuseseră excluși prin constituțiile feudale ungurești, iar pe de alta certitudinea că aceștia, prin natura religiei lor orientale, nu pot accepta decât confesiunea catolică, celelalte religii ardeleni situându-se pentru ei în imaginarul straniu, prin natura practicilor religioase protestante. Samuil Micu, cel dintâi istoric român al evenimentelor, definește în termeni expliciti această manieră

¹ Vezi Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, I, București, 1986, p. 365.

² Despre rolul concret al misiunii iezuite în realizarea unirii românilor vezi Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis Valachicae cum Romana Ecclesia. Relatare istorică despre unirea bisericii românești cu Biserica Romei*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1996. Sursa, contemporană și perfect credibilă, certifică rolul decisiv al misionarilor iezuiți în convertirea românilor la catolicism, rol nu odată escamotat din considerente de cosmetizare istorică a momentului unirii.

imperială: „Împăratul bine era înștiințat despre români, că ei nici numărul sfințelor taine, nici cinstirea sfinte cruce și a icoanelor, nici chemarea în rugăciune a sfinților, nici posturile și alte rânduieli și țerimonii besericești, nici sfânta Liturghie nu le vor lăpăda, nici le vor părăsi, pentru aceea bine cunoștea că ei nici cu calvinii, nici cu luteranii, nici cu unitarii nu să vor uni”³. Marele sinod de la Alba Iulia din septembrie 1700 a confirmat ipoteza de pornire, când reprezentanții a 2.270 de parohii din Transilvania și din „părțile ungurene” au semnat actul solemn al integrării în Biserica Catolică, după normele permissive ale Conciliului de la Florența din 1439, care le îngăduia păstrarea neștirbită a ritului oriental de până atunci⁴.

Din momentul inedit al anului 1700, istoria românilor ardeleni a prins ritmuri noi și alerte de desfășurare, după cenușiul câtorva secole de iobăgie și marginalizare. În planul politicii înalte, noua etapă se caracterizează prin hotărârea Vienei de a-și respecta promisiunile față de români, care se constituieră, ca neofiți, în cea mai întinsă unitate teritorială din Europa catolică. La câteva luni după sinodul final al Unirii, în 19 martie 1701, Leopold I a emis faimoasa diplomă cunoscută sub numele de *Secunda Leopoldina*, ale cărei prevederi esențiale stabilesc norme revoluționare de existență socială și culturală pentru români. Important este mai ales punctul 3 al diplomei, care impune ruperea tradiției constituționale din Transilvania, prin încorporarea românilor uniți între națiunile recepte, în situație egală cu ungurii, secuii și sașii⁵. Trebuie subliniat faptul că, la data emiterii diplomei, toți românii din Transilvania erau uniți, cu excepția greco-valahilor din Brașov, ca atare actul imperial este o recunoaștere în premieră a românilor ca națiune europeană și după normele europene ale vremii. Deși prevederile *Secunde* n-au putut fi aplicate, din cauza opoziției acerbe a vechilor structuri constituționale, moștenite de puterea de la Viena odată cu luarea Transilvaniei, impactul de imagine a fost uluitor, datorită preponderenței demografice masive a românilor în principat, ca mașină economică de bază în sistemul încă

³ Samuil Micu, *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, II, București, 1995, p. 249.

⁴ Din ampla literatură dedicată acestui document crucial pentru istoria românilor vezi, selectiv, Andreas Freyberger, *Historica relatio Unionis Walachicae cum Romana Ecclesia. Relatare istorică despre unirea bisericii românești cu Biserica Romei*, text îngrijit după manuscris inedit, versiune românească și studiu introductiv de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1996; Samuil Micu, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Dacoromanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum ab initio usque ad saeculum XVIII*, lucrare manuscrisă, p. 362–372; idem, *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, București, 1995, p. 272–283, 403–405; Johann Hintz, *Geschichte des Bisthums der griechischnichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen*, Sibiu, 1850, p. 99–106; Joseph Fiedler, *Die Union der Walachen in Siebenbürgen unter K. Leopold I*, în „Sitzungsberichte de philosophisch – historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, 27–ter Band, 1858, Heft I, p. 350–382, p. 376–380; Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandum historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*, I, Oeniponte, 1885, 292–301; Kurt Wessely, *A doua Diplomă leopoldină*, București, 1938 (extras din „Analele Academiei Române”, Seria III, tom. XX, Memoriile secțiunii istorice, mem. 12); D. Prodan, *Suplex Libellus Valachorum*, București, 1984, p. 134–150.

⁵ D. Prodan, *Suplex Libellus...*, p. 144–147.

nedesprins de producția feudală. Întregul secol al XVIII-lea va fi dominat acum, mai mult sau mai puțin zgomotos, de români și problematica lor, fie ea de ordin politic, social, economic sau cultural-religios.

Originalitatea acestui răstimp cronologic constă în faptul că beneficiile Unirii cu Roma s-au agregat masiv în spațiul cultural și mult mai puțin în cel politico-social. După eșecul luptei lui Inochentie Micu-Klein⁶, încrezător în promisiunile politice ale lui Leopold I, însumate în *Secunda Leopoldina*, spre mijlocul secolului se prefigurează o strategie nouă în viziunea liderilor greco-catolici ardeleni, episcopul Petru Pavel Aron în primul rând: calea neleopoldină⁷. Aceasta însuma totalitatea mijloacelor de dezvoltare culturală, pe bază de modele și referințe din apus, practică facilitată de noua configurație confesională, integrată religiei regente în Europa vremii. În complicatele mișcări care s-au pus în operă cu ocazia Unirii și-a putut face loc, așadar, și elementul cultural, timid la început, dar de mare răsunet în viitorul noii confesiuni românești și al românilor în general⁸. Chiar primului episcop unit, artizanul Unirii, Atanasie Anghel, i s-a dat în sarcină, cu ocazia unei călătorii la Viena în februarie 1701, ridicarea de școli românești afiliate religiei care se instaura în Transilvania⁹. Sub păstoria urmașului său, Ioan Giurgiu Patachi, papalitatea de la Roma decide, în 1721, întemeierea efectivă a episcopiei unite românești, numită a Făgărașului, printr-o celebră bulă pontificală cu incipitul „*Rationi congruit*”, document cardinal pentru întreaga evoluție ulterioară a confesiunii unite. Stipulând întemeierea unei catedrale pentru noua episcopie, Papa Inocențiu XIII prevede ca „în aceeași biserică să se consacre călugări și preoți după canoanele ritului grecesc, care să țină locul canonicilor și capitulului”¹⁰. Acest deziderat, vizând închegarea unei elite intelectuale de formație apuseană, a putut fi realizat de al treilea episcop unit, Inochentie Micu-Klein, în reședința întemeiată chiar

⁶ Din bibliografia dedicată acestui zbcuicm se pot aminti, ca esențiale, următoarele contribuții: Samuil Micu, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Dacoromanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum ab initio usque ad saeculum XVIII*, lucrare manuscrisă, p. 379–380; idem, *Istoria românilor*, p. 302; eorge Bariș, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, I, Sibiu, 1889, p. 416–418; Jancsó Benedek, *A román nemzetiség törekvések története...*, I, p. 665–702; Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728–1751)*, Blaj, 1900; Gheorghe Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeș, 1896; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII, I-II*, Sibiu, 1920, I, p. 126–137; Victor I. Opreșiu, *Viața de luptă și mucenicie a episcopului român unit Ioan Inochentie Micu (1730–1751)*, Deva, 1940; Corneliu Albu, *Pe urmele lui Ion-Inocențiu Micu-Klein*, București, 1983; D. Prodan, *Suplex Libellus...*, p. 158–198; Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745–1768*, I-III, Cluj-Napoca, 1997, pass.

⁷ Teoretizată de noi în mai multe lucrări, între care cea mai recentă este Ioan Chindriș și Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, 2007, p. 38–51.

⁸ Vezi Ioan Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, 2001, p. 227–228.

⁹ Andreas Freyberger, *op. cit.*, p. 95.

¹⁰ Vezi despre edițiile cunoscute ale bulei „*Rationi congruit*” la Ioan Chindriș, *Bula papală „Rationi congruit” de la 1721 și întemeierea Episcopiei Făgărașului*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXXIII, 1994, p. 85–106. Unica traducere românească, a noastră, tot acolo, p. 103–105.

de el la Blaj. Un mare gest de munificență al împăratului Carol VI din 1738, care, în consecința donării domeniului urban al Blajului pe seama episcopiei unite, pretinde între altele zidirea unei mănăstiri pentru 11 călugări-profesori, unde „pruncii în credință și în carte să se învețe și de acolo harnici, întru învățături bine învățați parohi de leagea grecească să se poată procopsi”¹¹, precum și trimiterea a trei tineri români spre a studia la Colegiul Urban de Propaganda Fide din Roma, i-a permis ierarhului-întemeietor să pună bazele tuturor instituțiilor culturale care vor face din confesiunea unită o șansă de integrare europeană pentru români, iar din Blaj un focar de iradiere spirituală și culturală unic în istoria acestora¹².

Un simptom interesant, care s-a manifestat odată cu avansul Unirii, a fost ceea ce s-ar putea numi *translatio lecturæ librorum*, adică o întoarcere de 180° a interesului pentru carte, dinspre est spre vest. Dacă episcopul Teofil, care în 1697 a experimentat o primă tentativă a unirii cu Roma în Transilvania¹³, mai avea drept carte de căpătâi un liturghier slavon manuscris¹⁴, după 1700 va începe intrarea masivă a cărții occidentale, purtătoarea unei alte culturi, a unui alt mesaj spiritual și științific, a unei alte imagini a lumii și societății. Pe alt plan, atracția spre carte excede, ca prezență, imperiul necesității imediate, de cult în primul rând, convertindu-se, după moda occidentală, într-un tropism liber, ce reflectă înclinațiile culturale care-l conduc pe colecționar. În biblioteca lui Ioan Giurgiu Patachi, al doilea episcop unit, întâlnim cărți în limbile latină, germană, italiană, maghiară, greacă și română. Este prima infuzie masivă de carte occidentală în mediul românesc din Transilvania, totodată cea dintâi bibliotecă organizată pe care o întâlnim în același mediu¹⁵. Episcopul se înfățișează, în lumina lecturilor sale, ca un om cu apetit cultural accentuat și divers. Este interesat de marea literatură catolică a Contrareformei, unde excelau vestitele polemici ale lui Roberto Bellarmino¹⁶, de dreptul canonic occidental așa cum este el ilustrat în lucrarea *Corpus juris canonici*, apărută la Basel în 1696, dar și de lucrări privind istoria Transilvaniei, cum este aceea a cronicarului și epigrafistului ardelean Stephanus Zamosius, *Analecta lapidum vetustorum ac nonnularum in Dacia antiquitatum*, apărută la Padova în 1593. Este cea mai veche valorificare tipografică a inscripțiilor antice din Dacia Romană, culese de pe monumentele în piatră prezente din belșug în Transilvania. Cartea este prima

¹¹ Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 294.

¹² Vezi Ioan Chindriș, *Blajul luminist. O analiză a structurilor culturale*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXIII, 1980, p. 187–208.

¹³ O bibliografie cvasicompletă despre el la Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 390–391.

¹⁴ Acest manuscris se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, mss. slave nr. 2.

¹⁵ Magdalena Tampa, *Din începuturile bibliotecii de la Blaj. Despre inventarul manuscris din 14 iunie 1747*, în „Biblioteca și cercetarea”, buletin științific multiplicat al Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, III, Cluj-Napoca, 1979, p. 126–145.

¹⁶ Care este prezent în biblioteca lui Giurgiu Patachi cu ediția *Disputationes Roberti Bellarmini e Societate Jesu S. R. E. cardinalis, de controversiis Christianae fidei*, in-folio, I-IV, Praga, 1721.

lucrare de istorie locală semnalată în posesia unui român ardelean. Ea aducea revelația, ilustrată documentar, a unui trecut pomenit și de alți umaniști europeni și va fi una din sursele de inspirație ale istoricilor Școlii Ardelene, în special a lui Samuil Micu¹⁷. Nu mai puțin interesante sunt cele opt manuscrise autografe rămase de la el, toate în limba latină și cu conținut variat¹⁸, semnificând faptul că Școala Ardeleană a debutat odată cu Unirea de la 1700 și că este consecința firească, în plan cultural, a acesteia. Pe urmele lui Giurgiu Patachi, toți episcopii uniți din secolul al XVIII-lea vor fi mari colecționari de carte. În cazul lui Inochentie Micu-Klein, urmașul în scaun, pasiunea bibliofilă devine act istoric precursor. Biblioteca acestuia, bogată și variată¹⁹, conține și numeroase lucrări românești, tipărite și manuscrise, între care *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir, text care, prin uriașul interes stârnit între români, a pus bazele naționalizării vieții culturale, operă desăvârșită sub Petru Pavel Aron²⁰. Mai apoi, Inochentie face trecerea de la biblioteca personală la cea publică, prin contopirea cu cărțile adunate la Blaj pe alte variate căi și creare unui fond de carte al călugărilor bazilieni. Modelul european al bibliofiliei, prețuit la noi de toți ierarhii greco-catolici din secolul al XVIII-lea, se subsumează unui fenomen sincron est-european surprins de Pierre Chaunu, care observă că „în sectoarele de recuperare, la est, numărul cărților crește de douăzeci de ori” între 1689–1780²¹. În ambianța epocii, bibliotecile episcopilor uniți erau mai degrabă publice decât private, în jurul lor centrându-se primele grupări savante, produse de noua confesiune cu ambiții europene. Intrarea cărților este însă ilustrată și prin bibliotecile efectiv private ce se constituie în lumea românească ardeleană, cum sunt acelea ale lui Ștefan Salciai sau Alexandru Fiscuti, ambii preoți din aria unită²². După modelele înalte, numeroși alți clerici și laici și-au înjghebat propriile biblioteci, cea mai vastă și mai interesantă fiind aceea a lui Petru Maior, protopop vreme de peste două decenii în Reghin, lider și mentor spiritual local de o popularitate extremă, cărțile lui fiind cunoscute și utilizate de intelectualii dintr-o arie foarte expresivă a Transilvaniei. Astfel de biblioteci „populare”, alături de cele arhieresti, constituie factorul underground prin care ideile din apus își fac loc la români. Demn de urmărit

¹⁷ În lucrarea sa încă inedită, rămasă în manuscris, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Dacoromanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum ab initio usque ad saeculum XVIII*, p. 362–372, el reproduce 45 de inscripții din cartea lui Zamosius, pentru a ilustra perioada stăpânirii romane în Dacia.

¹⁸ *Tractatus de Deo, Tractatus de Incarnatione Verbi, Tractatus in phisicam Aristotelis, Tractatus de universam philosophiam, Tractatus polemicus, Tractatus de virtutibus theologis, Tractatus de beatitudine* și *o Logica manuscripta*. Toate aceste manuscrise se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române.

¹⁹ Vezi conținutul ei exhaustiv, cu comentarii, la Ioan Chindriș, *Biblioteca lui Inochentie Micu-Klein*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXXIV, 1995, p. 347–373 și în vol. *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, 2001, p. 45–76.

²⁰ Ioan Chindriș și Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, p. 51–70.

²¹ *Op. cit.*, p. 330.

²² Pompiliu Teodor, *Două biblioteci particulare românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, II, 1957, p. 261–269.

este felul cum, indiferent de filiera de intrare, numărul cărților „neconvenționale”, chiar profane, crește continuu, iar cu ele odată și spiritul iluminist apusean. În biblioteca lui Ștefan Salciai, de exemplu, întâlnim faimoasa operă dizidentă a lui Blaise Pascal, *Scrisori provinciale*, alături de o scriere a genialului și cinicului politolog Nicollo Machiavelli. Afluxul cărților a constituit și un factor bulversant în rândul intelectualității în formare, prin varietatea mesajelor suprapuse peste varietatea unghiurilor de recepționare a acestora. Spre sfârșitul secolului, Petru Maior îl va învinui pe episcopul Ioan Bob că prețuiește mai mult principiile aceluiși Machiavelli decât învățăturile lui Isus Hristos²³. Acest lucru nu-l va împiedeca pe autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* să aibă în propria bibliotecă opera ateului Voltaire, *Lettres angloiszez*, alături de alte cărți „neortodoxe”, dintre care o atracție aparte o exercitau cele ale autorilor janseniști, Pascal în primul rând, dar și comilitoni ai lui cum sunt Joannes Opstraet sau Claude Fleury. Cultura și gândirea de factură europeană, șocantă uneori pentru românii remanenți istoric în mentalul răsăritean, contestată alteori, s-a impus până la urmă în Transilvania, prin naturalețea cu care s-a armonizat pe curbele de nivel ale evoluției societății secolului al XVIII-lea. Și, cum istoria a prins viteze nebănuite înainte, nu este o surpriză regăsirea acestora în principalele receptacole de idei ale vremii, care erau cărțile.

Pentru cercetătorul culturii românești din Transilvania secolului al XVIII-lea, cel mai spectaculos element de contemplant este modul cum dintr-un nou peisaj dominat de reforme politice, reasezări religioase și tangaje sociale, infuzia de cultură străină s-a convertit treptat într-o propensiune puternică spre creația originală de factură internă. Inspirația orientală face loc și celei apusene, pentru ca, în timp, cea din urmă să devină regentă. Un *Arhieraticon* al lui Inochentie Micu-Klein, redactat în 1748, în exilul de la Roma, are ca bază vechile slujebnice arhieriești din lumea ortodoxă, dar se inspiră și din cea mai autorizată sursă vest-europeană de gen, *Arhieraticonul* tipărit de Isaac Habert la Paris, în 1676²⁴. Cu această carte de altar, instrument de bază în exercitarea slujbei religioase de către orice ierarh bisericesc, debutează scrisul ardelean pendinte de religia unită, operă a unui român²⁵. Se apropia sorocul unei jumătăți de secol de la Unire, iar Blajul, întemeiat de Inochentie însuși, acumula virtuțile unei stele dense de cultură, pregătită să rodească, în fine, literatură cu miez național. Placa turmantă a acestei revoluții a constituit-o păstoria lui Petru Pavel Aron, ca vicar apostolic și episcop, între 1747–1764. Marea revelație a acestui om luminat, primul student român la Propaganda

²³ Petru Maior, *Scripta minora*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 231.

²⁴ *Arhieraticon. Liber pontificalis Ecclesiae Graecae...*, și titlul continuă, lung, în stilul baroc al epocii. Vezi Inochentie Micu-Klein, *Arhieraticon*, ediție după manuscrisul inedit îngrijită de Ioan Chindriș și Florica Nuțiu, București, 2000, p. 21–23 și pass.

²⁵ Prima carte pe seama uniților a fost *Pânea pruncilor sau învățătura credinții creștinești*, un catehism catolic tradus de preotul Duma Ianeș din Bărăbanți (vezi Ioan Mușlea, *Pânea pruncilor*, Belgrad, 1702. *Din istoria unei vechi cărți românești*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 617–631).

Fide din Roma, a fost ideea democratizării culturii prin școală. Un mesaj ca acela al Unirii și al culturii de tip european risca să plutească în gol, lipsind un public receptor care să-l înțeleagă. Cunoscuta revoluție didactică din 1754 a lui Aron este exprimată în cuvinte simple, care vor schimba însă istoria unui popor: „Să ne apucăm de deschiderea învățăturilor și chivernisirea într-însele a celor lipsiți”²⁶. „Deschiderea” s-a făcut prin trei școli deodată, în măsură să acopere necesarul transmiterii cunoștințelor, de la nivelul elementar și până la pregătirea preoților din mediul rural. Pronosticul de viitor al școlilor Blajului iluminist, despre care s-a scris o întregă literatură, a constat în inspirația ecumenică a ierarhului unit, de a primi în școlile sale tineri de toate stările, confesiunile și etniile din principat, în condițiile când toate aceste etnii și confesiunile lor făceau eforturi conjugate pentru a distruge Biserica Unită. Actele școlare rămase de la el dovedesc acest lucru. Încă din primul an de funcționare, școlile sunt frecventate de elevi din Maramureș până în Făgăraș sau Banat. Nobilul de 20 de ani Pahomie Vancea din Onceștii Marmației figurează în catalog alături de „plebeul iobag” (*plebeus subditus*) George din Comana Făgărașului și de Sava din Rășinari, doi ortodocși încă fără nume de familie stabilă, fiind declinați în document după satul de baștină. Cel de al doilea nu este altul decât Sava Popovici, distinsul cleric ortodox de mai târziu, fiul preotului de aceeași confesiune din satul emblematic al ortodoxismului ardelean. Bănățeanul Dumitru Popovici se roagă de episcop, printr-o scrisoare, să fie primit la învățătură în Blaj, în termeni antologici dacă ne gândim că era vorba de un copil: „Precum îți faci milă cu mulți de-i primești la mila Măriei tale, întru acest chip mă rog și eu Măriei tale ca să-ți faci milă a mă primi la seminariul Măriei tale”. Ungurul György Tikosi, posibil reformat, se roagă de episcop în termeni similari să fie primit printre seminariști, „așa cum v-ați îndurat și de ceilalți”²⁷. Strategia materială a lui Aron, care asigură gratuitatea școlarizării – „nici o plată de la ucenici așteptându-să” – și un ajutor de hrană gratuită pentru toți școlarii, a făcut ca în doar cinci ani numărul elevilor să crească la 500, întrecându-l pe acela al locuitorilor Blajului. Acest număr va fi perceput de un reprezentant al ideologiei naționale ungurești, György Rettegi, drept o primejdie politică, într-un document din 1761²⁸. Strategia culturală precursoră de forță politică este trăsătura cea mai importantă a mediului românesc unit din Transilvania Școli

²⁶ Cea mai recentă ediție a documentelor prin care s-au înființat școlile Blajului la Ioan Chindriș și Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, p. 61–64.

²⁷ Zenovie Păclișanu, *Documente privitoare la istoria școalelor din Blaj*, București, 1930.

²⁸ „De acest lucru – spune Rettegi – mărturisesc sincer că îmi este frică, pentru că dacă cineva lasă și mai tare acest lucru de capul lor, pe noi pot să ne pustiască cu mare spor, fiindcă în Ardeal sunt pe puțin de zece ori mai mulți români decât unguri”. Document comunicat la 1886 de istoricul Károly Torma în revista „Hazánk”, p. 382 : „Ettől bizony megvalom, hogy félek, mert ha valaki jobban is eszekre adja ezen dolgot, minket bizony szaporán elpusztíthatnak, mert Erdélyben könnyen vagon tiz annzi oláhság, mint magyar”. Vezi și Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 201, n. 1.

Ardelene, cu efecte de viitor mai consistente decât zbuciumul politic al lui Inochentie sau revolta sângeroasă a lui Horea. Tâlcul acestui fapt îl explică deosebit de plastic istoricul unger Benedek Jancsó, în lucrarea sa dedicată luptei naționale a românilor din Transilvania: „Educația aprinde în sufletele oamenilor acea prometeică scânteie care face din mulțimi popoare și din popoare națiuni”²⁹.

Națiunea românească din Transilvania, așa cum s-a conturat ea în secolul al XVIII-lea și s-a exprimat prin creația Școlii Ardelene, este protomodelul națiunii moderne unitare, importat apoi din interiorul Carpaților în Moldovalahia, odată cu opera și ideile învățaților din mediul unit al Blajului. Vehiculul ideilor l-au constituit cartea și tiparul. Acesta din urmă a renăscut în Blaj la 1750, cu capodopera de teologie erudită care a fost lucrarea *Floarea adevărului*³⁰, rod al colaborării cărturarilor din prima generație a Școlii Ardelene, ce s-a manifestat ca grupare cu imagine distinctă în jurul episcopului Petru Pavel Aron. „Cucearnicii între ieromonași”, cum își „semnează” anonim cartea, erau Aron însuși, apoi Grigore Maior, Gherontie Cotorea, Atanasie Rednic și Silvestru Caliani, oameni în floarea vârstei, cu pregătire umanistă în institute catolice din Roma, Viena sau Timnavia. Operă cu finalitate teologică în primul rând, menită să fundamenteze identitatea Bisericii Române Unite, *Floarea adevărului* este și un mesager al școlii de erudiție care se naștea în mediul Blajului, prin metoda științifică de organizare a materialului. Este prima carte din cultura noastră care are o bibliografie precizată, unde sunt trimise toate aserțiunile autorilor. Acestea dovedeau că Unirea cu Roma își are rădăcinile în Scriptură, în opera sfinților părinți și în tradiția Bisericii creștine, ca atare nu este altceva – după chiar sunetul titlului – decât „numai credința și învățătura Sfinților Părinți”. Argumentația lucrării se menține în albia teologiei curate, fără vreo intruziune subiectivă, în formulările ei nu se regăsește nimic din subiectivismul autorilor, concluziile izvorând din substanța obiectivă a surselor folosite. Este o lucrare independentă, profund originală, în plus scrisă într-o limbă suficient de populară ca să poată deveni un „îndreptar la purtător” pentru cine voia să cunoască rațiunile teologice ale unirii.

Din acest punct important, preocupările literare ale uniților se bifurcă în două direcții, care vor deveni emblematice. Pe de o parte, continuă în forță tipărirea cărților religioase de altar, după modele din Țara Românească, de preferință Râmnic, cu ajustările minime, intervențiile și „diortosirile” de rigoare, iar pe de altă

²⁹ Jancsó Benedek, *A román nemzetiség törekvések története és jelen állapota*, I, Budapesta, 1896, p. 701.

³⁰ Entitate legendară a bibliologiei românești, această carte, intitulată *Floarea adevărului, pentru pacea și dragostea de obște, din grădinile Sfințelor Scripturi. Prin mare strădania cucearnicilor între ieromonași, în Mănăstirea Sfintei Troițe de la Blaj acum întâi culesă. Carea luminat arată cum că unirea altă nu easte, fără numai credința și învățătura Sfinților Părinți. Tipăritu-s-au în Blaj, în anul Domnului 1750, martie 30, se mai păstrează într-un singur exemplar, la Biblioteca Națională din Budapesta (Országos Széchényi Könyvtár), cota 324007. Despre felul cum a ajuns ea acolo, vezi Ioan Chindriș, *Transilvanica*, p. 710.*

parte debutează scrisul original, în deceniul 1750–1760, în care răzbat de pe acum ecourile viitoarelor opere ale corifeilor Școlii. O lucrare a lui Gherontie Cotorea, scoasă abia recent la lumină după manuscrisul rămas nepublicat, *Despre articulușurile ceale de price*³¹, deschide, prin aserțiuni memorabile, pârția viitoarelor opere istorice care vor marca deceniile următoare în paleta națională militantă binecunoscută: „Era oarecând și neamul rumânesc neam vestit și lăudat, iară acum fără de veaste și de toți ocărât zace. Era oarecând viteaz și în războiu tare, iară acum fără de puteare și mai fricos decât alte neamuri. Era oarecând înțelept, iară acum încunjurat de norul nesciinții. Era de cinste, iară acum de toți lăpădat. Porunca oarecând și Ardealului, iară acum nici țării sale. Îi slujea oarecând alte neamuri, acum dânsul easte bajocura acelora”. Nostalgia unui trecut ilustru al neamului românesc este axa pe care s-a forjat întreaga istoriografie iluministă din școala unită de la Blaj. La rândul ei, opera filologică își are precursorul într-un dicționar latin-român al lui Grigore Maior³², alcătuit după modelul cu care Emmanuel Alvarez cucerise Europa în secolul al XVI-lea. Dicționarul lui Maior avea o menire definită, aceea de a servi ca instrument de lucru pentru cea mai mare operă a primei generații se iluminiști uniți, traducerea Vulgatei latine, hotărâtă de Petru Pavel Aron. Era o provocare extremă, întrucât până la acea dată nu se tradusese din latină în românește vreun text mai extins decât un act de cancelarie domnească, și aceasta în țările române de peste Carpați. A debuta cu Biblia presupunea erudiție și competență, ambele dobândite pe curbele ascendente de nivel ale generalizării impulsului spre cultură, ce caracteriza însăși esența Bisericii Unite. *Vulgata de la Blaj*, traducere din anii 1760–1761³³, care cuprinde Vechiul Testament și Evanghelia, se situează cronologic și metodologic între *Biblia de la București* din 1688 și *Biblia de la Blaj* din 1795. Versiunea aduce surpriza unei limbi românești neegalate de cea de la 1688 și 1795, de o prospețime și frumusețe neîntâlnită la celelalte două, în pofida imensei lor notorietăți. Cum se poate explica acest fapt? Cu *Vulgata de la Blaj* se încheie evul de aur al limbii românești literare una și aceeași cu limba populară. Traducătorii din latină de la Blaj, aceiași care au scris *Floarea adevărului*, folosesc în marea construcție literară cărămida limbii populare din nordul Transilvaniei, unde se păstrau – și se mai păstrează – forme verbale și elemente de rostire mult mai apropiate de limba latină originală decât în alte zone românești. Pe acest sol generos în rudimente utile, spiritul limbii latine

³¹ A fost publicată în anul 2000 la Alba Iulia, de către Laura Stanciu, într-o ediție princeps însoțită de facsimile.

³² Rămas deasemenea în manuscris, din care s-a alcătuit recent ediția: Grigore Maior, *Institutionea lingvae Valachicae. Lexicon compendiarium Latino-Valachicum*, cu studiu introductiv de Iacob Mârza, I-II, Alba Iulia, 2001.

³³ A rămas în manuscris până în 2005, când i s-a dat atenția meritată, printr-o ediție princeps monumentală, publicată de Academia Română: *Biblia Vulgata Blaj 1760–1761*, I-V, Editura Academiei Române, București, 2005, coordonatori Ioan Chindriș și Niculina Iacob.

s-a suprapus armonios, necrispat, rezultând o limbă biblică românească demnă de sintagma „fagure de miere” al lui Mihai Eminescu. Iată, ca mostră, Geneza 45, 1–10: „1. Și nu să putea mai conteni Iosif, mulți stând înaintea, ci au poruncit să iasă toți afară și nici un strein să nu fie de față când să vor cunoaște împreună. / 2. Și au rădicat glas cu plângere, carea au auzit eghipteanii și toată casa lui faraon. / 3. Și au zis fraților săi: „Eu sânt Iosif. Încă trăeaște tatăl meu?” Nu putea răspunde frații, de mare groază spăimântați. / 4. Cătră carii el, blând: „Apropiati-vă – au zis – la mine”. Și apropiindu-să: „Eu sânt – au zis – Iosif, fratele vostru carele l-ați vândut în Egipt.” / 5. Nu vă spăimântați, nici vă pară greu că m-ați vândut în țărâle acestea. Că pentru mântuirea voastră m-au trimis Dumnezeu înaintea voastră în Egipt. / 6. Că doi ani sânt de când au început foametea pre pământ, și încă cinci ani mai sânt în care nici a ara să va putea, nici a săcera. / 7. Și m-au trimis mai înaintea Dumnezeu, să vă țineti pre pământ și hrană de trăit să puteți avea. / 8. Nu din sfatul vostru, ci din vreaarea lui Dumnezeu m-au trimis aicea, carele m-au făcut ca un tată lui faraon și stăpân a toată casa lui, și căpetenie preste tot pământul Egiptului. / 9. Sârguiți și vă suiți la tatăl meu și-i ziceți: «Aceasta poruncește fiul tău Iosif: „Dumnezeu m-au făcut domn preste tot pământul Egiptului. Pogori la mine, nu zăbovi. / 10. Și vei lăcui în pământul Ghesen, și vei fi aproape de mine, tu și feciorii tăi, și fiii feciorilor tăi, oile tale și ciurdele tale și toate care biruiești”»³⁴.

Sucesiunea vârstelor intelectuale a generat însă curând o filosofie culturală nouă în sânul Bisericii Unite. De la punctele Unirii din 1700, trecând prin *Secunda Leopoldina*, prin Supplexul lui Inochentie Micu-Klein din 1744, prin tunelul luminos al percepției culturale inițiate de Petru Pavel Aron, actorii scenei ideologice au perceput integrarea în Biserica Romei ca pe un mijloc providențial de scoatere a românilor ardeleni din capcana marginalizării istorice, unde îi adusese dominația de multe secole a ungarilor. Tinerii greco-catolici întorși, promoție după promoție, de la studii din Roma au constituit elementul de legătură a românilor cu obârșia lor, care, în lumina monumentelor contemplate acolo, era una glorioasă, pe cât de deplorabil era prezentul. Impulsul romantic indus de aceste meditații la origini a creat prima fază a latinismului ardelean, de tip iluminist, cu cele trei laturi conceptuale mai vizibile: originea romană, latinitatea limbii și primatul de drept, pe baza continuității, al românilor în Transilvania. Starea culturală propice creată sub Petru Pavel Aron, existența unui public receptiv la idei înalte, modelul activ al clericului, așa cum l-au putut cunoaște în lumea catolică, toate acestea au contribuit la debutul unei creații originale, independente de cerințele de cult ale noii confesiuni religioase, dominantă ca imagine în principat. La 1779 apare la Viena faimoasa lucrare de pionierat a lui Samuil Micu, *Carte de rogaciuni*, tipărită cu

³⁴ *Biblia Vulgata 1760–1761*, ediție princeps după manuscrisul original coordonată de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Editura Academiei Române, I, București, 2005, p. 53–54.

alfabet latin, tocmai în ideea de a demonstra pe viu esența latină a limbii române³⁵. Puțin operantă în epocă, pentru un public obișnuit de veacuri cu scrierea slavonă, cartea este considerată cap de serie, prin încercarea de a demonstra marea asemănare cu latina, totodată de a statornici un sistem ortografic românesc cu litere latine. Acest ultim deziderat s-a realizat un an mai târziu, în 1780, când același Samuil Micu, împreună cu Gheorghe Șincai, tipăresc cunoscuta operă *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*³⁶, prima gramatică sistematică a limbii române. Desigur, latinitatea limbii române nu era o descoperire nouă pentru cărturarii uniți, ci doar finalitatea punerii ei în pagină iluministă și națională. În secolul al XV-lea, italianul Aeneas Sylvius Piccolomini (Papa Pius II) a afirmat originea romană a românilor, în lucrarea sa *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio*, tipărită la Memmingen în 1489 și apoi reprodusă în numeroase ediții³⁷. Opera lui Piccolomini „a ținut trează opinia lumii savante despre romanitatea românilor timp de câteva veacuri”³⁸, transmițând ideea multor savanți occidentali, între care mai notorii sunt Anton Verancsics³⁹, Wolfgang Lazius⁴⁰ și Joannes Lucius⁴¹. Nici cronicarilor noștri nu le-a fost străină ideea originii românilor, Miron Costin afirmând ritos că „de la Râm ne tragem”. Dar suscitarea acestei origini la modul programatic, în sistem organizat și ca element de coeziune între membrii unei școli culturale a fost posibilă numai în Transilvania și numai în cadrul unei confesiuni cu fața spre Europa catolică, așa cum era Biserica Unită cu Roma. Inochentie Micu-Klein formulase ideea națiunii române ca realitate generică în Transilvania. Palierul cultural din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea își asumă menirea de a construi edificiul de concepte majore pe care să se reazime un popor pe cale de a deveni națiune modernă. Samuil Micu și Gheorghe Șincai, prin geniala lor monografie lingvistică de la 1780, răstoarnă simplamente o viziune marginală, externă dar și internă, asupra limbii române, printr-o privire dincolo de limitele Transilvaniei, la scara întregii românități. Aflăm că această limbă este una internațională, „căci sau că ar face cineva comerț cu daco-romanii, sau că ar face o călătorie prin Țara Românească, Moldova, Transilvania, Maramureș, Ungaria de

³⁵ *Carte de rogaciuni pentru evlavia homului chrestin. In Vienna. Typarita la Joseph nob. de Kurzbeke, anu'l Incarnatii Domnului MDCCLXXIX.*

³⁶ Vezi Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, reeditare modernă, cu studiu introductiv, traducere și note de Mircea Zdrengea, Cluj-Napoca, 1980.

³⁷ Marin Popescu-Spineni, *Geograful Sylvius Aeneas și țările românești*, Cluj, 1938.

³⁸ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1993, p. 61, la care vezi pe larg problema recunoașterii

³⁹ *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae*, în *Monumenta Hungariae Historica*, II, Pesta, 1857.

⁴⁰ *Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello aquisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim*, Frankfurt pe Main, 1598.

⁴¹ *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam, 1666.

dincolo de Tisa⁴², Silvania, Banat, Cuțo-Vlahia, Basarabia, chiar și în Crimeea, va avea nevoie de limba română înaintea altora, fiindcă nu vei auzi nici una mai des folosită în provinciile enumerate”⁴³. Dintr-un argument lingvistic, concluziile converg înspre o imagine timpurie asupra unității românilor, prin schițarea teritoriului pe care îl stăpânesc prin limbă, deci prin prezență, imagine egalată abia un secol mai târziu de Alexandru Papiu Ilarian. Erudiția cu scop practic, specifică Bisericii Unite, a găsit în teoretizarea și cultivarea limbii, ca tezaur strămoșesc, argumente pentru demersul de înlăturare a scrierii chirilice, în beneficiul ortografiei latine, pertinentă de latinitatea limbii. Reforma a cucerit, lent dar cu eficiență, elita intelectuală unită, fără a ocoli Biserica în sine, unde forța tradiției – în cazul nostru cea slavo-chirilică – era mult mai puternică. Samuil Micu este autorul primei cărți românești de altar scrisă cu litere latine și în spiritul limbii latine, un Acatist tipărit la Sibiu în 1801⁴⁴. Între conținutul regândit al teologiei ce s-a creat în Biserica Unită în haina veche a chirilicelor și reforma radicală a scrierii, Blajul Școlii Ardelene s-a situat mereu în fruntea tuturor centrelor culturale românești, astfel că cea dintâi instituție care a adoptat alfabetul latin, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, a fost Episcopia Greco-Catolică de Făgăraș, sub păstoria episcopului Ioan Lemeni. Drumul anterior parcurs spre acest rezultat este jalonat de eforturile literare ale corifeilor Școlii Ardelene pe tărâmul filologic. Biserica Unită în sine era fidelă cu sinceritate politicii de tip iluminist a cezarilor de la Viena din secolul al XVIII-lea, în mod aparte Maria Tereza și fiul ei Iosif II. Conducători pragmatici, aceștia doreau crearea unui cetățean de tip nou, evoluat, ajutat de stăpânire să devină un contributor eficient la finanțele statului. Este un *summum* la care se poate rezuma politica iluministă oficială a Curții de la Viena. Consilieri inspirați, de talia unui Ignatius Felbiger, au sugerat instituirea unei pedagogii populare generalizate, pe baza etatizării învățământului. Legiuirea în cauză, *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae* din 1781, oferea factorului cultural un câmp amplu de desfășurare, pretinzând în paralel eforturi de aliniere la standardele Imperiului. Legiuirea a prins Biserica Unită, Blajul în speță, în plină perioadă de înflorire a școlilor înființate de Petru Pavel Aron. Cei care urmau să rămână în posteritate drept corifei ai Școlii Ardelene, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, alături de alți comilitoni tineri, s-au dedicat slujirii

⁴² Lucrarea s-a tipărit la Viena, așadar autorii privesc dinspre vest. Ca atare, prin „dincolo de Tisa” înțelegem la est de Tisa, adică limita istorică a teritoriului etnic românesc spre vest.

⁴³ Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Elementa linguae...*, p. 9.

⁴⁴ Acatist său carte cu multe rugățiuni pentru evlaviea fiestequarui Crestinu. Acum intr’acest chip ashezatu de la Parintele Samuil Klain dela Szád, Jeromonach din Monastirea SSS. Troitze, din Blajiu. Sibii cu Typariul lui Martin Hochmeister, Typographul Chaes. Craiesco-Dicast. 1801. Ap. Timotei Cipariu, Gramatiști și ortografiști români. Suplement, în „Arhivul pentru filologie și istorie”, 1870–1871, nr. XXXIX, p. 761, nota **.

școlii de la catedră, dar și prin alcătuirea de manuale care să corespundă noilor cerințe didactice. Dascălul iluminist prin excelență a fost Gheorghe Șincai, autorul celui mai frumos manual școlar românesc din secolul luminilor, *Catehismul cel mare* din 1783⁴⁵. Găsim în *Cuvântul înainte* al autorului o profesiune de credință emblematică pentru întreaga generație de dascăli iluminiști din sfera Bisericii Unite: „M-am sânguit cât am putut ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești nicum să nu mă abat și depărtez”, pentru ca „prin norma prin carea, după preaînalta voie a Chesaro-Crăiescului Maiestat, trăbuie să se îndrepte toți oamenii, să se îndrepte și să se sporească și limba noastră”⁴⁶. Limba cu care Șincai se adresează tinerilor școlari este de o mare frumusețe, astfel explicându-se în bună parte aprecierea de care s-a bucurat atunci și se bucură și astăzi în opinia cercetătorilor. Iată un exemplu: „Luarea în seamă a desfătărilor cerești ne învață ca toate greutatețile și patimile lumii aceștia să le suferim cu răbdare, pentru că patimile de acum nu sunt nemica pe lângă mărirea carea se va arăta întru noi, și desmierdările timpurești nu se pot asemăna desfătărilor celor cerești”⁴⁷. A doua vârstă a Școlii deschidea drumul spre limba română literară în sensul modern al cuvântului. Printr-o simetrie providențială, opera de vârf a acestei vârste o constituie tot traducerea Bibliei, acum după Septuaginta Bisericii Orientale. Pentru o asemenea întreprindere era însă necesară o infrastructură lingvistică impresionantă. *Biblia de la Blaj*, tradusă de Samuil Micu și tipărită la 1795 cu cheltuiala episcopului Ioan Bob, sugerează adevărul că până la acea dată se conturase în mediul intelectual unit o limbă cultă mult mai evoluată decât cea pe care o întâlnim în scrierile anterioare. Analiza textului⁴⁸ a scos în evidență faptul că Biblia blăjeană a fixat baza sociologică a limbii literare viitoare, după cum Mihai Eminescu a stabilit fundamentul ei estetic. Așa se explică faptul că *Biblia de la Blaj* a cucerit limbajul biblic românesc, rămas același de atunci și până astăzi și transmis de la ediție la ediție în varianta majoră a Bibliei românești, oficializată de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române. Aceleași versete din Geneza 45, 1–10 sună la Samuil Micu, de la 1795 și până astăzi, cu ne semnificative ajustări fonetice, astfel: „1. Și n-au putut Iosif să sufere pre toți cei ce sta înaintea lui, ci au zis: „Scoateți pre toți de la mine!” Și nici unul nu au stătut înaintea lui Iosif când s-au cunoscut

⁴⁵ *Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri. Alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normalești a neamului românesc de Gheorghe Gavril Șincai, directorul și catehetul școlii cei normălești din Blaj și cell. În Blaj, cu tipariul Seminariului, 1783.*

⁴⁶ Ap. *Școala Ardeleană*, ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, I-II, București, 1983 (vol. I, p. 34).

⁴⁷ *Ibid.*, p. 54.

⁴⁸ Cu ocazia reeditării *Bibliei de la Blaj* în condiții monumentale, la Roma, în anul 2000, ediție coordonată de Ioan Chindriș și însoțită de un aparat științific amplu. A se vedea și Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 225–351; Niculina Iacob, *Limbajul biblic românesc (1640–1800)*, I-II, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2001 (în special vol. II intitulat *Biblia de la Blaj – text de referință în tradiția biblică românească*); idem, *Biblia de la Blaj (1795), moment de referință în cultura românească*, Editura Academiei, București, 2004.

fraților săi. / 2. Și au slobozit glas cu plângere, și au auzit toți eghipteanii, și s-au auzit în țara lui faraon. / 3. Și au zis Iosif către frații săi: „Eu sânt Iosif. Trăește încă tată meu?” Și nu putea frații să-i răspundă, că să înfricoșeasă. / 4. Și au zis Iosif către frații săi: „Apropiați-vă către mine”. Și s-au apropiat, și au zis: „Eu sânt Iosif, fratele vostru, pre carele ați vândut în Egipt. / 5. Deci acum să nu vă întristați, nici să vă pară cu greu căci m-ați vândut aici, că spre viața m-au trimis Dumnezeu înaintea voastră. / 6. Că acesta easte al doilea an de foamete pre pământ, și încă cinci ani, întru care nu va fi arătură, nici săcerișiu. / 7. Că m-au trimis Dumnezeu înaintea voastră, ca să rămâie voao rămășiță pre pământ și să hrănesc voao rămășiță mare. / 8. Deci acum nu voi m-ați trimis aici, ci Dumnezeu, și m-au făcut ca un tată lui faraon, și domn a toată casa lui, și stăpân preste tot pământul Eghiptului. / 9. Grăbiți, dară, de vă suiți la tatăl meu și ziceți lui aceastea: «Zice fiul tău Iosif: ‘Făcutu-m-au Dumnezeu domn a tot pământul Eghiptului, pogoară-te dară la mine și nu zăbovi. / 10. Și vei lăcui în pământul Ghesei al Arabiei, și vei fi aproape de mine, tu și feciorii tăi, și feciorii feciorilor tăi, oile tale și boii tăi, și câte sânt ale tale”»⁴⁹.

Mediul cultural al Blajului iluminist a fost un teren suficient de fertil pentru a forma unicul centru biblic românesc, pentru că celor două Biblii amintite le vor urma, până la începutul secolului al XX-lea, alte trei, parțiale sau integrale, însă variații pe tema metodologică a celor două create de Școala Ardeleană. Într-un climat general-românesc dominat, dincolo de Carpați, de negura fanariotismului purtător de obiceiuri lingvistice grecizante, iar dincoace, în Transilvania, de agonia ortodoxismului medieval muribund, filologia dezvoltată în mediul Bisericii Unite a ocrotit și fructificat conținutul de valoare istorică și frumusețe a limbii române, croindu-i destinul de liant modern al unității naționale. Traducerea Bibliei este, în sine, prin amploarea unică a textului și necesitatea imperioasă a găsirii cuvântului potrivit, un exercițiu beletristic complex. În ambianța Școlii s-au realizat, însă, și opere literare în sensul actual al cuvântului. În Acatistul său cu litere latine din 1801, Samuil Micu își încearcă condeiul, cu succes, pe tărâmul poeziei. El reușește să transpună în românește rima și măsura celebrului imn religios al lui Iacopone da Todi, una dintre cele mai frumoase creații poetice ale Evului Mediu, *Stabat Mater*, de 60 de versuri, alcătuită din 20 de terține, cu primele două versuri de opt silabe, iar al treilea de șapte:

„Stabat Mater dolorosa
Juxta Crucem lacrimosa
Dum pendeat Filius.”

*

„Sta Maica cu jele plângând
Lângă Cruce mult lăcrămând
Când Fiiul se restigneă.”

⁴⁹ *Biblia de la Blaj 1795. Ediție jubiliară*, Roma, 2000, p. 129.

Un examen de limba română l-a constituit pentru Micu și traducerea celei mai vestite cărți de pietate creștină, *Imitatio Christi* a lui Thomas de Kempis (1379–1471), călugăr burgund, autorul unei impresionante opere religioase. Frumusețea originalului inspiră condeiul tălmăcitorului român, încât cartea, apărută după moartea sa⁵⁰, rămâne cea mai plăcută lectură teologică din patrimoniul Școlii Ardelene. Ca anticameră a creației originale, traducerea este un constituent important al istoriei literaturii române, simptom al orientării gusturilor și ideilor care-i animau în plan intim pe actorii scenei literare, aici a celei ardelene. Fire cu subsidiar sedișios, Petru Maior se lasă cucerit de lectura romanului *Les aventures de Télémaque* al frondeurului preiluminist francez Fénelon (François de Salignac de La Mothe-Fénelon, 1651-1715), care-și cucerise contemporanii prin originalitatea modernă și curajul ideilor⁵¹. Opțiunea lui Maior se poate pune pe seama antipatiei create în Europa de restauraționismul post-napoleonian, căci în traducerea romanului⁵² se întâlnesc multe pasaje antimonarhice, iscusit eufemizate de Fénelon în haina unor sfaturi înțelepte: „Împăratul toate poate preste popoare, însă legile toate pot preste dănsul. El are o putere deplină spre a face bine, însă aceasta deloc înceată de se va da el spre rău”. Traducerea lui *Telemac* aduce în literatura română cea dintâi lectură exemplară din marea beletristică propriu-zis iluministă. De aceeași factură cu Maior și prieten admirator al acestuia, Ioan Budai-Deleanu își dezvoltă ideile proprii, nu mai puțin nonconformiste, într-o operă de ficțiune, poemul *Țiganiada*, competitiv la nivelul literaturii noastre în ansamblu și, desigur, unica scriere beletristică notabilă a Școlii Ardelene. Amplul „poemation” trădează voința ardeleanului de a da cea dintâi creație poetică originală de amploare din literatura română. Într-adevăr, până la el curajul de a urca scările Parnasului cu cele mai înalte producții poetice a fost inexistent. Își conștientizează, în prefața lucrării, calitatea de pionier, care vrea „a forma ș-a introduce un gust nou de poezie românească (...), să învețe tinerii **cei de limbă iubitori** [s.n.] a cerca și cele mai rădicate și mai ascunse desișuri ale Parnasului, unde lăcuiesc musele lui Omer și a lui Virghil”⁵³. Expresia „cei de limbă iubitori” din acest pasaj îl implică pe poetul nostru în același front comun filologic al Școlii Ardelene, preocupat de emanciparea și cultivarea limbii, tezaur brusc scos în lumină odată cu teoretizarea ei ca argument al originii

⁵⁰ *A Tomii de la Cămp de urmarea lui Hristos patru cărți. Cu blagoslovenia și cheltuiala presfințitului și prealuminatului domn, Exselenția sa Ioan Bob, vlădicul Făgărașului, a Preainălțatei Chesaro Crăieștii Mărimi statului sfeatnic dinlăuntru și a Rândului al doilea Leopold comandator. Tipărită în Blaj la mitropolie anul de la Hristos 1812. Cu tipariul seminariului.*

⁵¹ Dovadă monografia lui Andrew Michael Ramsay, *Histoire de la vie et des ouvrages de messire François de Salignac de la Mothe-Fénelon, archevêque de Cambrai*, apărută la Amsterdam în 1727, deci la numai 12 ani de la moartea lui Fénelon, fapt deosebit de rar pentru acea vreme.

⁵² *Întâmplările lui Telemah, fiul lui Ulise (Odiseevs) întocmite de Fenelon, arhiepiscopul Cambrei, acum întâi de pre limba italienească pre limba românească prefăcută*, Buda, 1818, 287 pagini.

⁵³ Ioan Budai-Deleanu, *Opere*, 1, *Țiganiada (B)*, ediție critică de Florea Fugariu, cu un studiu introductiv de Al. Piru, București, 1974, p. XXI.

istorice măgulitoare pentru români. Budai-Deleanu, însă, arată și altă cale de a cultiva limba decât variația gramaticală pe aceeași temă: calea beletristică. A fost un ambițios, dar în grilă șugubeață, pe măsura firii sale excentrice. Își vrea obârșia de la marele Homer al antichității, dar nu urmând calea *Iliadei* sau *Odiseei*, ci al unei poeme satirice atribuite bardului elen, *Batrachomimachia*, titlu traducibil prin *Bătălia șoarecilor cu broaștele*. „Muză – imploră el – ce lui Omir odinioară / Cântași Vatrachomimachia, / Cântă și mie, fii bunșoară, / Toate câte făcu țigănia”. Trimiterile, poetului, explicite sau aluzive, la marile modele baroce denotă o cultură poetică bogată, exegeza decelând la el cunoașterea unor autori de mari poeme ca Ludovico Ariosto (1474–1533), Torquato Tasso (1544–1595), Alessandro Tassoni (1565–1635), Giovanni Battista Casti (1724–1803), dintre italieni, dar și un John Milton (1608–1674) sau chiar Voltaire cu vestita sa *La pucelle d’Orléans*⁵⁴. Sedus de aceste modele celebre, Budai-Deleanu mărturisește că „m-am îndemnat a face o cercare de s-ar putea face și-n limba noastră, adică cea românească, cevaș asemenea”⁵⁵. Aplicarea acestei mari filiații la o „țigănie” din Muntenia de pe vremea lui Vlad Țepeș este – trebuie să o recunoaștem – șocantă la primul contact. *Țigniada sau tabăra țiganilor* este, însă, o modalitate șugubeață (termenul îi aparține) de a pune în pagină realități judecate, tipologii umane cunoscute și idei născute din contemplare panoramei vremii sale. O uriașă alegorie se ascunde în haină țigănească și într-o epocă revolută, pentru a smulge masca de pe realități trăite de poetul nostru. *Țiganiada* abundă de aluzii critice și satirice la adresa stării de lucruri din Transilvania vremii sale, trimiterile lui mai mult sau mai puțin voalate privind atmosfera politică și religioasă, precum și mentalul social, popular. „Eu socotesc că țiganii noștri sânt foarte bine zugrăviți în povestea aceasta”, îl asigură el în prefață pe Mitru Perea – anagrama lui Petru Maior –, acești „noștri” fiind românii din Transilvania. Travestiul ascunde, programatic, imaginea globală a mentalului social românesc de la finele evului mediu, cu luminile și umbrele sale, numeroase obiceiuri, cutume populare, erezii sociale și tropisme etnice transgresează lunga narațiune, încât se poate spune că prima mare încercare poetică românească este și un succulent izvor de imagologie istorică, oglindind părerea românilor despre ei înșiși. Impulsul autoanalizei ca mijloc de limpezire națională va deveni exercițiu comun la intelectualii români din Transilvania, la scurt timp după data redactării *Țiganiadei*⁵⁶. Iscusitul autor are datele și inspirația necesare pentru a plasa destinul poporului ardelean în ansamblul sordid al realităților istorice pe care le trăia, fără a fi responsabil de ele. E aproape imposibil de evitat asemănarea cu monologul lui Hamlet, atunci când Budai-Deleanu enumeră silniciile vremii sale, pe care eroii deghizați trebuie să le suporte: „Tâlhăria, furtul, votria, / Înșelarea, strâmba judecată (la Shakespeare

⁵⁴ Al. Piru în *Introducere la op. cit.*, p. XXI-XXII.

⁵⁵ În prefața poetului, intitulată *Epistolă închinătoare către Mitru Perea, vestit cântăreț*, *ibid.*, p. 7.

⁵⁶ Vezi Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1997, pass.

„dreptatea zăbavnică”), / Ucigării, vânzări, tirănia, / Fățăria, camăta cruntată”. Dincolo de această frescă impresionantă a societății ardelenene, unde „muza cârtitoare” nu iartă nimic și nu are nimic sfânt („Papa vinde darurile sfinte / Pentru gălbănași, iar patriarhul / Din Vizant le cumpără înainte. / Din episcop până la eclesiarhul, / Toți își prevând cele cumpărate / Ce trebuia să fie în dar date”), *Țiganiada* cuprinde o materie epică vârtoasă și multiformă, în cel mai bun stil baroc al epocii. Citită într-o cheie barocă, ce i se potrivește perfect, poema dezvăluie puterea autorului de a stăpâni „meșteșugul amplificării ornamentale și dinamice pe un motiv dat”⁵⁷, caracteristică esențială a barocului literar. Gesta țigănească este populată de personaje pitorești și scene de o mare varietate pe scara de la sublim la grotesc, tonul poetului și inflexiunea stilului adecvându-se pe curbele de nivel ale substanței epice. În cântul III, Parpanghel, eroul îndrăgostit al poemei, cântă în versuri care conving că iubirea este legea atotputernică a lumii: „După această lege nemutată, / Făptura toată merge, să ține; / În toate libov și dor s-arată: / Iubescu-să stelele între sine, / Iubește-să cerul cu pământul, / **Iubescu-să mările cu vântul**” [s.n.]. La antipod, versuri care descriu muncile din iad trădează disponibilitatea poetului pentru cruzimea versului medieval, care amintește de *Infernul* lui Dante sau de scenele lui Hyeronimus Bosch: „Muierea care pă al său bărbat / Pentru ibovnicul doară iubit, / Cu venin ș-otravă-au fermecat / Sau macar cum ea l-au omorât, / Pă ahaia dracii suind călare / O duc unde-i văpaia mai mare // Străpungându-o prin gemănare / Cu tăciuni aprinși”. Cu *Țiganiada* lui Ioan Budai-Deleanu, experimentul lingvistic al Școlii Ardelene atinge apogeul. Poetul nostru supune limba la română la teste vecine cu siluirea, nimic din ce putea fi experiment poetic la acea dată nelipsind din atelierul său. Un exercițiu greu pentru el trebuie să-l fi constituit suprapunerea peste limbajul poetic românesc în formare, a unuiu popular de margine socială, cu nenumărate elemente argotice specifice limbajului țigănesc din sudul Transilvaniei. Acest demers baroc, reușit în liniile lui principale, poate fi considerat marca de graniță între vechea filologie a Școlii Ardelene și faza de tezurizare lexicografică, ce ia avânt în primele două decenii ale secolului al XIX-lea. Dacă vechiul *Lexicon compendiarium...* al lui Grigore Maior avea rostul practic de a servi drept instrument de lucru pentru traducerea Vulgatei lui Petru Pavel Aron, lexicologii din generația corifeilor erau preocupați de finalizarea demonstrației latiniste cu argumentul cantitativ al dicționarului. Inițiativa îi aparține aceluiași neobosit Samuil Micu, desigur și în consecința unei promisiuni neonorate din 1780. În prefața *Elementelor...* el promitea solemn, împreună cu Șincai: „Datoria noastră va fi de aici încolo să ne dăm silința să adăugăm cele ce vor lipsi din această ediție, greșelile să le îndreptăm și chiar această gramatică, împreună cu dicționarul daco-roman pe care (...) avem de gând a-l scrie, să o ducem la mai mare perfecțiune”⁵⁸. Cercetătorii cred că

⁵⁷ Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 45.

⁵⁸ Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Elementa lingvae...*, ed. cit., p. 11.

munca la dicționar este de durată mai veche, unii mergând până la a bănuși că ideea i-a fost inspirată lui Micu de dicționarul lui Grigore Maior, de care a putut fi chiar îndemnat în acest sens⁵⁹. Probabil, însă, că adunarea materialului a început odată cu ediția din 1780 a *Elementelor...*, conform promisiunii făcute în prefață. Certe este că la 10 martie 1801 o primă formă, latino-română, a dicționarului era încheiată, după cum notează autorul la sfârșitul manuscrisului, care a rămas inedit și a fost publicat peste 143 de ani, de străini⁶⁰. Varianta cuprinde 10.000 de cuvinte, în 591 de pagini de manuscris⁶¹. Samuil Micu nu s-a mulțumit însă cu această formă, după cum rezultă dintr-o epistolă către canonicul Ioan Corneli de la Oradea, din 9 aprilie 105: „Am scris un dicționar latin – român – unguresc – german, cu multă muncă și năcaz”⁶². Gheorghe Șincai semnalase, de altminteri, în 1804 existența acestui dicționar quadri-lingv, în *Elegia* sa publicată în cunoscuta *Orodiada* a literaturii orădean Ladislau Nagy de Peretsen⁶³, nota 12), de fapt cea dintâi descriere a vieții și operei lui Samuil Micu. Cum s-a ajuns de la dicționarul bilingv tipărit postum de Ladislau Gáldi, la unul în patru limbi? Hermeneutica manuscrisului de la 1801 oferă un răspuns rezonabil. Editorul ungar descoperă deja în versiunea de la 1801 intervenții de altă mână, care dau pe alocuri termenii corespunzători din limbile maghiară și germană⁶⁴. Se pare că acest colaborator a fost Ioan Molnar Piuariu, masonul ortodox cu mare influență, sprijinitor din umbră al învățaților greco-catolici de la Blaj, în mâinile cărora există informația că a ajuns la un moment dat lucrarea lexicografică a lui Micu⁶⁵. Aceasta era una de pionierat, „cel dintâi produs lexicografic românesc științific, alcătuit din izvoare bune”⁶⁶, în plus născut din același impuls definitoriu pentru toți erudiții greco-catolici din epoca luminilor: „...să scrii acest dicționar m-a îndemnat numai iubirea pentru cultura și știința neamului”⁶⁷. Autorul s-a stins din viață în 1806, și de la acest punct dicționarul său a devenit un obiectiv de interes național, care a determinat cel mai însemnat episod de colaborare între filologii Școlii Ardelene. În același timp cu Micu, un alt ardelean unit, protopopol Vasile Coloși din Săcărâmbu, aduna material pentru un dicționar similar. Împuțernicit de Tipografia de la Buda, care dorea tipărirea unui

⁵⁹ Iosif Pervain, *Un proiect de dicționar din 1759*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologica, X, 1965, nr. 1, p. 128–130.

⁶⁰ De către Ladislau Gáldi, sub titlul *Samuelis Klein, Dictionarium Valachico-Latinum*, cu un consistent studiu introductiv în limba maghiară, Budapesta, 1944.

⁶¹ Serafim Duicu, *Pe urmele lui Samuil Micu-Clain*, București, 1986, p. 292.

⁶² Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, II, București, 1969, p. 234; Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971, p. 62.

⁶³ Vezi Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 203.

⁶⁴ Vezi studiul introductiv al lui Gáldi la ed. cit. Cf. și idem, *XVIII századi humanizmusunk és a románság*, Budapesta, 1940.

⁶⁵ Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană...*, p. 61.

⁶⁶ Nicolae Drăganu în „Dacoromania”, VII, 1934, p. 265.

⁶⁷ Ap. Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 295.

dicționar românesc⁶⁸, Coloși preia materialul lui Micu și-l contopește cu al său, îmbogățindu-l, încât documentele vremii vorbesc acum de un „dicționar coloșian”⁶⁹. Cum însă protopopul ardelean moare și el, în 1815, fără să fi terminat lucrarea, dicționarul rămâne în responsabilitatea lui Petru Maior, revizorul cărților românești de la tipografia din Buda. Din acest moment dicționarul încetează a mai fi al lui Micu, sau „coloșian”, devenind un dicționar național în curs de definitivare. Între 1815–1820 lucrează la el canonicul orădean Ioan Corneli, experimentând, la fel ca toți cei de dinaintea lui, propriul sistem. Cel care va da, însă, direcția corectă de acțiune a fost Petru Maior, care a preluat lucrarea, cu prerogative depline, în 1820. Maior cunoștea bine masivul material adunat, încă din 1809, data instalării sale la tipografie. Om prin excelență al sintezelor, acesta a tras pe parcurs concluziile necesare și și-a redactat excelenta lucrare în limba latină *Ortographia Romana*, cu țință precisă la problema cuvintelor, după cum se spune chiar în titlu⁷⁰. Moartea l-a surprins în 1821, dar acum direcția era trasată, astfel încât doi oameni de talie modestă, cum au fost frații Ioan Theodorovici și Alexandru Teodori, au putut finisa în patru ani ceea ce se lucra din 1780. „Lexicon Budense”, cum era denumit încă la 1815⁷¹, a apărut în 1825, marcând finalizarea prin tipar a primului dicționar explicativ al limbii române, o lucrare în care „aparatură științific se află la nivelul celor mai bune lucrări străine similare contemporane”⁷². Operă de vârf a Școlii Ardelene, *Lexiconul de la Buda* încununează direcția filologică a acesteia, cu o puternică latură lexicografică⁷³, așa cum *Biblia de*

⁶⁸ Vezi preocupările tipografiei în acest sens la Endre Veress, *A budai egyetemi nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780–1848*, Budapesta, 1982, p. 189–192, 200–206, 209, 242–243, 250, 257–258, 260–261, 264, 270, 296–297, 303, 312, 317, 319, 342.

⁶⁹ Vezi Petru Maior, *Scripta minora*, p. 162–166, 316–319. În prefața *Lexiconului de la Buda* din 1825 se precizează că acesta, Coloși adică, „Lexiconul lui Clain foarte mult l-au avuțit” (*Școala Ardeleană*, II, p. 606).

⁷⁰ *Ortographia Romana sive Latino-Valachica, una cum clavi qua penetralia originationis vocum reserantur* (Ortografia română sau latino-valahică, dimpreună cu cheia prin care se deschid tainele etimologiei cuvintelor), Buda, 1819.

⁷¹ *Lesicon românesc-lătinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori în cursul a treizeci și mai multor ani s-au lucrat. Seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est. Typis et sumptibus Typographiae Regiae Universitatis Hungariae 1825.*

⁷² Aprecierea lui Mircea Seche, apud Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, p. 80.

⁷³ În afara celor amintite, din etapa Școlii Ardelene mai fac parte următoarele lucrări lexicografice: 1. Ștefan Crișan-Körösi, *Dicționar româno-latino-maghiaro-german* (v. G. Blédy, *Viața și activitatea filologică a lui Ștefan Crișan Körösi*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Series Philologica, V, 1960, p. 69–76); 2. Gheorghe Șincai, *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae* (cca. 1808–1810; rămas în manuscris, se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române); 3. cele șase încercări de lexicoane ale lui Ioan Budai-Deleanu, fragmentare, niciunul finalizat, care se păstrează ca manuscrise la Biblioteca Academiei din București (între care interesantul, ca idee, *Lexicon pentru cărturari*); 4. Andreas Clemens, *Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch*, Sibiu, 1821; 5. Ioan Molnar-Piuariu, *Wörterbüchlein deutsch und wallachische Sprachlehre*, Sibiu, 1822; 6. Ioan Bob, *Dicționarul românesc, lătinesc și unguresc*, I-II, Cluj, 1822–1823.

la Blaj din 1795 este apogeul unei bogate activități teologice desfășurate în climatul esențialmente nou instaurat în Transilvania după Unirea cu Roma.

Școala Ardeleană și-a creat însă în posteritate marea imagine de eră culturală glorioasă mai cu seamă prin prestația ei istoriografică. L-am văzut pe Gherontie Cotorea, în jurul anului 1750, deplângând un trecut glorios, contemplant la sursa lui principală de generațiile succesive ale studenților greco-catolici trimiși la învățătură în Roma. Istoriografia activă în capitala spirituală a catolicismului era una fascinată de documentul istoric, a cărui fetișizare o ilustrează din plin anele lui Ludovico Antonio Muratori, care între 1723–1749 a dat la lumină uriașa sa triadă de documente și vechi scrieri privind istoria italiană⁷⁴. Era doar un reflex al unui simptom general, pe care istoricul Pierre Chaunu îl situează dincolo de limitele științei, în zona fenomenologică: „Secolul al XVIII-lea își joacă destinul întemeindu-se pe istorie”⁷⁵. Oricum, istoria devine populară ca niciodată înainte, bine scrisă și în acord cu ideile epocii⁷⁶. Această atmosferă i-a impresionat puternic pe Gheorghe Șincai și pe Petru Maior, plecați împreună la Roma în anul 1774, la trimiterea și cu recomandarea episcopului Grigore Maior. Roma puternicelor mărturii ale unei antichități evocatoare de măreție, considerată a fi și a românilor, le întărește convingerile cu care veneau din școlile animate de generația precursoră, a lui Petru Pavel Aron. La rândul ei, această generație continua impulsul militant al lui Inochentie, care în 1743 înaintase Mariei Tereza un *Supplex Libellus*⁷⁷, cu incipitul semnificativ: „Deși națiunea noastră, după intrarea ei cu Traian în această Dacie...”⁷⁸, contrazicând întregul eșafodaj al istoriografiei ungurești cu privire la primatul etno-istoric în Transilvania și resuscitând, într-un act oficial de mare curaj, o veche convingere europeană despre romanitatea românilor⁷⁹. Generația corifeilor Școlii realizează, însă, că adevărurile care pluteau în mentalul românimii unite din Transilvania, de unde și-a extras Inochentie atitudinea revendicativă, nu aveau o bază documentar-istorică încheșată. Pe ansamblul ei, istoriografia românească era remanentă în sfera medievală a cronicilor, unde „realitatea” faptelor din trecut este văzută invariabil prin optica partizană a autorilor, doritori să transmită posterității **un anume adevăr**, și

⁷⁴ În total 38 de volume, divizate pe trei secțiuni: *Rerum italicarum scriptores* (Milano, 1723–1738), *Novum Thesaurum Veterum Inscriptionum* (1738–1743) și *Annali d'Italia* (Milano, 1743–1749).

⁷⁵ *Op. cit.*, p. 369.

⁷⁶ Daniel Roche, *La France des Lumières*, Paris, 1993, p. 82.

⁷⁷ *Supplex Libellus Precum, et Gravaminum Cleri, Populique Romano-Valachici per Transylvaniam, et Partes eidem Reincorporatas Uniti pro condignis Remedijs, et consolatione ante Thronum Sacratissimae Regiae Hungaricae, et Bohemicae Majestatis de genu prostratorum* (titlul apud David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. cit., unde și prima ediție latină a documentului, p. 435–454).

⁷⁸ „Tametsi Natio nostra post ingressum cum Traiano in hanc Daciam...”.

⁷⁹ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Științifică, București, 1993, pass.

nicidecum **adevăru**l. Singur Dimitrie Cantemir reușise să se elibereze de această povară a trecutului, grație influențelor occidentale acumulate în prestigioasa cariera de om de cultură. În cea mai importantă lucrare istorică privindu-i pe români, *Hronicul vechimei romano-moldo-olahilor*, învățatul principe transcede starea cronicărească, fiind primul nostru istoric, „nu numai pentru că judecă faptele, și nu se mulțumește să le expună, nu numai pentru că stabilește faptele pe baza unei argumentări, dar mai ales pentru că practică o critică istorică, pentru a scoate adevărul din materialul brut al informației date de izvoare” [s.n.]⁸⁰. Exemplul cantemirian a fost la îndemâna uniților de la Blaj, prin manuscrisul *Hronicului*, achiziționat de Inochentie Micu-Klein la Viena pe la 1730,⁸¹ care, odată cu activitatea școlilor lui Petru Pavel Aron, după 1754, devine lectură publică, prin copierea pentru uzul profesorilor și – de ce nu? – al elevilor⁸². Într-un climat dornic de noutate, textul lui Cantemir le oferea blăjenilor nu doar exemplul captivant al istoriei critice, dar și viziunea unitară asupra trecutului românesc, istoria văzută în totalitatea ei, fără deosebiri provinciale. Acest model de istorie generală s-a impus în rândul clasei intelectuale pe care a creat-o Petru Pavel Aron după întemeierea învățământului național la Blaj, și cu imaginea lui au plecat la Roma Șincai și Maior. Celui dintâi îi revine meritul de a fi căutat pentru prima dată, în mod sistematic și pe o scară largă,

⁸⁰ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, [București], 1958, p. 233.

⁸¹ Ioan Chindriș, *Blajul luminișt...*, la loc. cit., p. 194. După alți autori, manuscrisul a fost adus de la Viena cu ocazia celei de a doua călătorii în capitala Imperiului, în anii 1734–1735 (vezi Corneliu Albu, *Pe urmele lui Ion-Inocențiu Micu-Klein*, București, 1983, p. 112). Cf. Și Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, Tipografia Lumina, 1944, p. 49–51; Ștefan Lemny, *Întâlniri cu istoria în secolul XVIII. Teme și figuri din spațiul românesc*, Iași, Editura Universității Al. Ioan Cuza, 2003, p. 75.

⁸² Este cunoscută copia realizată de „eu, smeritul între mișei Constantin dascălul”, nu altul decât „dascălul școalei de obște” Constantin Dimitrievici, instituit în acest post prin decretul lui Petru Pavel Aron din 12 octombrie 1754 (despre momentul inaugurării școlilor din Blaj și documentele ce țin de acest eveniment vezi Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei române, mai ales unite*, Blaj, MDCCCLV., p. 219–224; Nicolae Brânzeu, *Școalele din Blaj. Studiu istoric*, Sibiu, 1898, p. 44–50; Ioan Georgescu, *Școlile din Blaj*, în „Boabe de grâu”, IV, 1933, nr. 6, p. 337–339; Nicolae Lupu, *Una sută optzeci de ani de la deschiderea celor dintâi școli românești în Mănăstirea Sfânta Troiță din Blaj*, în „Blajul”, I, 1934, nr. 10, p. 456–457; Virgil Stanciu, *Petru Pavel Aron*, Blaj, p. 34–36; Coriolan Suciu, *Arhierii Blajului, ctitori de școli naționale. La 190 de ani de la deschiderea școlilor din Blaj*, Blaj, 1944, p. P. 16–21; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 175–179; Romul Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962, p. 201–203; Ioan Chindriș și Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Editura ASTRA, Blaj, 2007, p. 60–66). Un amănunt interesant este faptul că Dimitrievici era român ortodox de peste Carpați, după propria mărturisire „născut și venit din Țara Românească, din județul Romanaiților, din satul Arcești” (ap. Nicolae Comșa, *Manuscrisele...*, p. 50–51). Astfel, la Blaj se întâlnesc, la un moment al istoriei, o mare operă a unui moldovean, copistul muntean al acesteia și școlarii ardeleni cărora le este destinată copia. Manuscrisul lui Cantemir, împreună cu copia de la Blaj se păstrează la Biblioteca Filiale Cluj-Napoca a Academiei Române.

informații documentare despre trecutul românilor⁸³, urmând exemple apusene, între care Muratori era fără îndoială capul de serie. Depozitele romane le indică el însuși, în *Elegia* din 1804, și anume bibliotecile Vaticana, Sopra la Minerva, ad Aracelli și, desigur, a Colegiului de Propaganda, unde – zice – „destul de îndelung am fost custode”⁸⁴. Destăinuirea târzie este credibilă – „anotam însă, mai ales din cărți manuscrise, cele ce ajută la compunerea istoriei românești, ale cărei fundamente solide **încă atunci le-am pus** [s.n.]”⁸⁵ – în lumina impresionantului material documentar pe care a reușit să-l adune, nu fără o sistematizare dintru bun început a acestuia. Arhiva istorică șincaiană se regăsește într-o variantă nudă, în colecția *Rerum spectantium*⁸⁶ și una predigerată istoriografic, *Notata*⁸⁷, dovada conștiinței timpurii a blăjeanului că imersiunea critică dă substanță cercetării istorice. Trecutul românilor nu era indiferent în cercurile catolice savante din capitala lumii. Cardinalul Stefano Borgia, cunoscutul protector al lui Șincai la Roma, i-a solicitat unui alt student român, Iacob Aron, transcrierea epigrafelor de pe monumentele romane din Transilvania, pe care Stephanus Zamosius le popularizase încă în secolul al VI-lea, într-o carte apărută tocmai în Italia⁸⁸. Colecția pregătită de Aron în anul 1776 este prima de acest fel din istoriografia noastră, și, cu toate că Zamosius i-a fost în mod inerent sursa principală de inspirație, studentul român înmânează secretarului Congregației de Propaganda Fide un material cu conținut diferit, original⁸⁹. Puternicul potentat roman i-a pus lui Șincai la dispoziție manuscrisul lui Aron, epigrafele de acasă, din Dacia, ajungând astfel între documentele copiate de istoricul

⁸³ Ana Maria Roman-Negoi, *Laboratoarele istoriei. Notata ex variis authoribus per G. Gabrielem Sinkai ordinis S. Basilii M. Transilvanum*, ediție electronică, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, *Studiu introductiv*, p. 17.

⁸⁴ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 200.

⁸⁵ *Ibidem*. Este traducerea lui Timotei Cîpariu după textul latinesc: „Enotavi autem praeprimis ea ex MSS. Codicibus, quae ad adparandam Historiam Daco-Romanam, sive Valachicam faciunt, cuius tunc fundamenta a me iacta sunt solidissima”.

⁸⁶ *Rerum spectantium ad universam gentem Daco-Romanum seu Valachi cum summaria collectio ex diversis authoribus facta a Georgio Sinkai de eadem secundum ordinem chronologicum*, tom I-III. Se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca Academiei Române, ms. rom. 461–463.

⁸⁷ *Notata ex variis authoribus per G. Gabrielem Sinkai ordinis S. Basilii M. Transilvanum, Anno 1775, vol I-III (tom I-XXVII)*. Se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca Academiei Române, ms. rom. 545–547. O ediție electronică vezi la Ana Maria Roman-Negoi, *Laboratoarele istoriei...*

⁸⁸ *Analecta Lapidum vetustorum, et nonvilarum in Dacia antiquitatum. Ad Generosum et Illustrum Dominum Wolfgangum Kouachocium, Regni Transylvaniae Cancell. summum etc. Patauij, apud Laurentium Pasquatium, 1593. Superiorum permissu.*

⁸⁹ Ambele colecții, a lui Zamosius și a lui Aron, se regăsesc în arhiva documentară a lui Șincai (v. aci supra, n. 87–88), și se pot compara pe baza ediției electronice *Laboratoarele istoriei...* de Ana Maria Roman-Negoi, tom. III și VI. Originalul lui Iacob Aron nu se cunoaște. În colecția lui Șincai ea figurează sub titlul: *Inscriptiones Daciae, Reverendissimo Domino Iacobo Aron transmissae Romam Illustrissimo a Reverendissimo Domino Stephano Borgia, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide secretario, anno 1776, mense Julio.*

nostru pe această cale excentrică. Dar cvasitotalitatea textelor copiate sunt din surse străine, care implică istorici antici (Cassius Dio, Cornelius Tacitus, Ioannes Xiphilinus, Ammianus Marcellinus, Claudius Ptolemaeus), cronicari medievali și postmedievali (Anonymus, Ioan de Thurocz, Bernard Vapovius, Reinald Heidenstein, Martin Cromer, Seth Calvisius), reprezentanți ai Renașterii târzii și umanismului (Enea Silvio Piccolomini, Phillipus Callimachus, Petrus Ranzanus), istorici din aria iezuită (Daniel Papebroch, Joannes Bollandus, Godfrey Henschen) sau autori polonezi familiarizați cu istoria românilor (Stanislaus Sarnicius, Stanislaus Orichovius, Leonhardus Gorecius). Numărul autorilor și titlurilor din *Notata* se ridică la 169, depășindu-i astfel pe toți precursorii săi, inclusiv pe Dimitrie Cantemir⁹⁰. Ideea care l-a condus pe Șincai este evidentă prin varietatea surselor, nici o categorie informațională nelipsind din uriașul repertoriu, astfel încât veridicitatea faptelor, implicat a afirmațiilor istoricului, să poată fi probată prin comparație, alăturare, eliminare, relativizare, contestare, cu un cuvânt prin poziția critică a beneficiarului informației. Deasupra tuturor considerentelor care l-au animat se situează însă ambiția lui Șincai de a se apropia cât mai mult posibil de metodologia apuseană, la atingerea optimă a acestui scop împiedecându-l însă un handicap dramatic. Corpusurile documentare străine puneau în circulație exclusiv documente inedite de arhivă, pe câtă vreme documentarul șincaian este alcătuit în cea mai mare parte din scrieri tipărite, integrale sau fragmentare. Starea postmedievală a culturii românești, care nu avea acces la majoritatea tipăriturilor străine, face însă ca extrasele din cărți banale pentru istoriografia europeană să aibă la noi o valoare similară cu documentul original. Această valoare i se va recunoaște și peste aproape un secol, în 1840, prin memorabila apreciere a lui Mihail Kogălniceanu: „*Hronica* lui Șincai este un lucru atât de mare, atât de prețios, încât cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta mirarea”⁹¹. *Hronica* nu este altceva decât condensarea întregii sale documentații, după metoda analelor postbaroce.

Golul documentar l-a resimțit mult mai acut Samuil Micu, mânat de un impuls diferit în constituirea documentației sale istorice. Marota obsesivă a acestuia l-a constituit documentul autohton, mărturia internă despre trecutul românilor. Descendența ideologică și științifică a acestui foarte prolific scriitor din Școala Ardeleană este identică cu a lui Șincai. Directiva națională a lui Inochentie Micu-Klein din 1743 o regăsim la nepotul său Samuil exprimată ferm: „În Dacia cea veche, în care împăratul Traian au așezat pre români, mai mulți locuitori sunt români decât toate alte neamuri, că în Țara Ardealului românii cu mulțimea întrec pre toate alte neamuri”⁹². Vechimea și primatul etnic se subsumează, însă, viziunii

⁹⁰ Ana Maria Roman-Negoi, *Laboratoarele istoriei...*, studiu introductiv, p. 11.

⁹¹ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, I, București, 1974, p. 305.

⁹² Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, București, 1963, p. 71.

unitare a trecutului românesc, tributară aceluiași *Hronic* al lui Dimitrie Cantemir, încât, asemeni lui Șincai, își va alcătui aparatul documentar cu adresă la toate cele trei țări românești medievale. Este primul istoric preocupat obsesiv de adunarea cronicilor românești, câte se cunoșteau la acea dată. Pe căi încă parțial neelucidate – pe cât de limpede este laboratorul istoric al lui Șincai – Micu reușește să intre în posesia cronicilor pentru istoria Moldovalahiei. În mod firesc, *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir, pe care îl numește constant, în stilul istoricilor latini, „de Dachiiia”, a fost primul mare text de acest fel ajuns în mâinile sale, grație aceleiași proximități de care au avut norocul uniții de la Blaj. Se pare că Micu a fost și primul consultant amănunțit al manuscrisului. La redactarea lucrării sale *Geschichte der Moldau und Walachey*, Johann Christian Engel a avut la îndemână o descriere a *Hronicului* cantemirian făcută de Micu, după cum însuși autorul german recunoaște⁹³. Scrisorile de însoțire ale blăjeanului către Engel, din 14 mai și 4 august 1801 și 12 martie 1802, sunt și primele încercări de exegeză asupra *Hronicului*. Micu opinează pentru faptul că Dimitrie Cantemir și-ar fi tradus marea operă în latină și acreditează părerea că această versiune s-a pierdut în Marea Caspică. În 1770, la Viena, Samuil Micu ia primul contact cu cronica internă a Țării Românești, cunoscând și copiind așa zisa *Cronică Bălăcenească*, manuscris parțial (1629–1724) al *Letopiseșului cantacuzinesc*⁹⁴. Samuil Micu a avut acces și la textul extins al *Letopiseșului*. O variantă a acestuia, realizată de logofețelul Radu Lupescu la 1729, a fost copiată de istoricul ardelean la o dată din jurul anului 1770, cu un scris îngrijit, în chirilică. Poartă titlul tradițional *Istoria Țării Românești de când au descălcat pravoslavnicii creștini*⁹⁵. Micu este primul istoric român care folosește o cronică recentă, aceea a banului Mihai Cantacuzino, *Istoria politică și geografică a Țerii Românești*, care s-a răspândit devreme, prin mai multe manuscrise românești și grecești⁹⁶. A văzut manuscrisul întâmplător (*casualiter*) la Sibiu, unde și-a făcut și o

⁹³ Johann Christian Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, I, p. 26–27. Cf. Și Dimitrie Cantemir, *Hronicul a vechimei romano-moldo-vlahilor*, ediție îngrijită de Gr. G. Tocilescu, București, 1901, p. XXVII, n. 1.

⁹⁴ O copie la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. rom. 546, f. 11r-59r. Vezi și *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec XV-XVIII, privind istoria României*, București, 1963, p. 169–170. Ea se păstrează, ca tom al XX-lea în marea colecție de documente a lui Gheorghe Șincai. Nu este cunoscut manuscrisul propriu al lui Micu, dar două însemnări de la sfârșit sunt edificatoare: a) „S-au scris această istorie mai întâi de toate de Samoil Klain, în Viena, anul 1770, iară acum în aciastă formă de pre acea dintâi s-au scris de Vasilie Vlad, în anul 1780, în Viena”; b) o N.B. a lui Șincai: „Hanc Historiam descriendam Samueli Klein concesserat foemina quaedam ex Illustrissima familia Balacian, quae anno 1770 Viennam morabatur” (Această istorie a copiat-o Samuil Klein, cu îngăduința unei doamne din ilustra familie Bălăceanu, care în anul 1770 se afla la Viena). Nu se cunoaște soarta copiei lui Micu din 1770.

⁹⁵ Se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. rom. 55.

⁹⁶ *Repertoriul manuscriselor de cronici interne...*, p. 189–191. A fost tipărită la Viena în 1806, în varianta grecească, de frații Tunusli (B.R.V., II, 488–489). Ediția românească o realizează Gheorghe Sion la

copie. Existența acestei copii este sigură, în lumina mai multor mărturii⁹⁷. A fost izbit de lumina nouă în care această cronică, mai exact cronologia domnilor Țării Românești desfășurată în capitolul 41, pune data descălecării lui Negru-Vodă în Țara Românească, fixând-o în anul 1215, în avans cu 75 de ani față de anul 1290, pe care îl clasicizase cronica internă a țării (*Letopisețul cantacuzinesc*). Tot atât de mult l-au preocupat și cronicarii Moldovei. De numele lui de leagă două redacții din *Letopisețul Țării Moldovii de la zidirea lumii până la 1601* al lui Nicolae Costin, pe care Micu și Șincai o considerau a fi a lui „Constantin Miron logofătul⁹⁸”. Faptul că în textele sau adnotările cronicilor interne se întâlnește scrisul lui Samuil Micu, alături de al lui Șincai și Petru Maior, trădează colaborarea celor trei și caracterul de operă colectivă al documentarului istoric al Școlii Ardelene, partea covârșitoare revenindu-i lui Șincai, urmând ca unul sau altul să folosească tezaurul după firea, pregătirea teoretică, metodologia însușită și finalitatea gândită de fiecare. Perioada vieneză a activității lui Micu (1766–1772 ca student iar între 1777–1780 ca duhovnic și prefect de studii la Colegiul Sfânta Barbara⁹⁹) este crucială și pentru configurarea

București, traducând textul grecesc din 1806.: *Istoria politică și geografică a Țerii Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774. Dată mai întâi la lumină în limba greacă la anul 1806 de frații Tunusli. Tradusă de Geoge Sion*, București, 1863.

⁹⁷ La poziția LXXXV din repertoriul său bibliografic, Engel (*Geschichte der Moldau und Walachey*) descrie „ein chronologisches Handbuch in Walachischer Sprache” (un „manual cronologic” în limba română), de circa 18 coli, defectuos „redactat” (recte: copiat) prin 1768, care este în posesia lui Samuil Micu. Scrierea lui Mihai Cantacuzino este una de tip cronologic. Gheorghe Șincai știa, la rândul său, de această cronică din posesia lui Micu și de utilizarea ei de către Engel, căci vorbește despre un „anonymi ms. Valachicum, quod Reverendissimus p[ater] Klein possidet, et a Cl[arissimo] Engel citatus pag. 95 et seqq, sed non adcurate versum, cap. 44 [sic]” (manuscrisul românesc al unui anonim, pe care îl are reverendisimul părinte Clain și din care cinstitul Engel reproduce capitolul 44 [sic] la paginile 95 și următoarele, însă într-o traducere rea). Șase decenii mai târziu, Timotei Cipariu spunea că n-a văzut manuscrisul lui Samuil Micu după această cronică („Archivu pentru filologie și istorie”, 1868, nr. XV, p. 296–297), dar că la Blaj există un alt manuscris românesc al aceleiași opere, „însă întreg, nu ca ms. lui S. Clain, pe care nu l-am văzut, cât și versiunea neogrecescă după care Tunusli, cu unele adaosuri, schimbări și multe erori, o ededese”.

⁹⁸ Prima este o copie parțială, îngrijită, de la capitolul 16 (an. 1359) până la anul 1562. Poartă titlul: *Istoria și hronica Țării Moldovei* culease și scrise mai întâiu de Constantin [sic] Miron logofătul la anul 1708. Acum scrisă iarăși de Samoil Klain în Viena Austriei, anul Crăciunului 1781 și se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. rom. 576. Câteva pagini de pe la sfârșit (p. 207–212) sunt scrise de mâna lui Petru Maior. Această copie a cunoscut-o și Engel, care o descrie în bibliografia sa (*Geschichte der Moldau und Walachey*, I, 67–68), specificând că i-a parvenit prin bunăvoința lui Micu, însoțită de o scrisoare. A doua redacție este aceea cuprinsă în marele corpus de documente manuscrise al lui Șincai (Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. rom. 547, f. 46r-98v), ca tom al XXV-lea din numerotarea șincaiană a colecției sale *Rerum spectantium*. Cronica este intitulată aici de Șincai: *Constantis Miron Logothetae Principatus Moldaviae Chronica* și e copiată până la f. 80r de mâna lui Șincai, cu litere latine. De la f. 80v. până la fine este scrisul familiar al lui Samuil Micu.

⁹⁹ Vezi amănunte despre aceste episoade la Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 253–258.

lui ca istoric, cum este și pentru cea de filolog. Mai „acasă” pentru ardeleni decât Roma, Viena era în acest răstimp locul unor întâlniri românești frecvente, cum este cazul răstimpului 1779–1780, când în capitala Imperiului se aflau toți cei patru tineri, viitori corifei ai Școlii Ardelene: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu. Aceștia au avut ocazia să cunoască și personalități de dincolo de Carpați, cum sunt Ienăchiță Văcărescu sau marele serdar Saul¹⁰⁰, ambasadorul principelui moldovean Grigore Ghica, decapitat de turci în 1777. Serdarul i-a dat lui Șincai deslușiri despre cronicile de familie ale marilor boieri moldoveni, în vederea completării cu surse interne a mării colecții începute la Roma¹⁰¹. Aici a avut loc contopirea cronicilor culese de Samuil Micu în documentarul început de Șincai la Roma, încheindu-se astfel o primă fază de lucru, care permitea trecerea la sintezele istorice.

În mod simtpomatic, primul rezultat vizibil al acestei logistici documentare nu a fost unul de ordinul istoriografiei, ci unul politic. Este dovada faptului că impulsul spre document nu a fost atât consecința unei pasiuni științifice, cât a unor comandamente politice integrate mișcării de afirmare națională a românilor din Transilvania, dezvoltată pas cu pas, prin toate mijloacele instituționale și cu toate resursele umane ale Bisericii Unite, începând chiar din anul 1700¹⁰². La 1791, acum în cunoștința unor elemente doveditoare bogate, ideea suplicistă a lui Inochentie Micu-Klein din 1743 este reluată cu energie, ca manifest al voinței românești de afirmare. Elita intelectuală unită cu Roma sintetizează toate ideile și argumentele recoltate în lungi și laborioase decenii de formare și informare, pentru a le insinua atenției puterii politice din Imperiu, drept justificări ale vechilor pretenții privind statuarea națională a românilor în Transilvania. *Supplex Libellus Valachorum*, nume sub care s-a impus în posteritate acest act de voință, a fost elaborat într-un climat de colaborare unică între clericii înalți sau mai modești și laicii marcanți ai vremii. „Este produsul colectiv al mai multor personalități reprezentative”¹⁰³, a căror contribuție punctuală a rămas neclarificată până astăzi, avându-l finalmente în frunte pe Ignatie Darabant, episcopul greco-catolic de la Oradea, colaborator cu Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Iosif Meheși, funcționar român la Cancelaria Aulică a Transilvaniei de la Viena, Ioan Para, vicarul unit al Rodnei, Petru Ungur, protopopul unit al Santăului din Dieceza de Oradea și ortodoxul mason Ioan Molnar Piuariu, acesta în nume propriu. Episcopul Darabant s-a străduit să dea *Supplexului* o anvergură

¹⁰⁰ Andrei Veress, *Marele Serdar Gheorghe Saul*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile secțiunii literare, Seria III, tom V, mem. IV, p. 92–93.

¹⁰¹ Vezi scrisoarea lui Gheorghe Șincai către Johann Christian Engel din 4 aprilie 1804, publicată de Ioan Chindriș în „Manuscriptum”, XIX, 1988, nr. 3, p. 12–14.

¹⁰² O analiză direcționată pe filierele de dezvoltare evolutivă a mediului românesc ardelean după Unirea cu Roma vezi la Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 225–351.

¹⁰³ David Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 9.

extraconfesională, ecumenic-națională, scriindu-i episcopului Ioan Bob de la Blaj, în 12 mai 1791: „Nu-ți pregeta, Măria ta, a te înțălege cu celălalt arhiereu¹⁰⁴ (...) despre binele de obște”, pentru că „noi trebuie să ne cunoaștem sângele și să avem o înțălegere pentru fericirea neamului¹⁰⁵”. Avatarurile documentului s-au finalizat într-un text amplu, considerat demn de a fi pus pe masa împăratului de la Viena. Înaintat la 28 martie 1791, memoriul românilor este un act revoluționar, nu doar prin calitatea de încununare a unui demers politic cu rădăcini adânci în timp, ci mai ales prin metodologia politică și conținutul său de idei. Historismului exacerbant al vremii, românii îi răspund pe aceeași măsură, întemeiați pe argumente de drept istoric, rod al îndelungilor acumulări documentare ce se realizaseră în cadrul Școlii Ardelene. Românii constituie națiunea cea mai veche din principat. Sunt urmașii militarilor și cetățenilor aduși de Traian în Dacia. Ei au rezistat ca atare, în calitate de popor roman, tuturor năvălirilor. La venirea în Transilvania, ungurii i-au găsit aici pe români. Sub vechii regi unguri, românii ardeleni au avut o existență „constituțională”, prin legendara „Universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum”¹⁰⁶. Dintre români s-au ridicat mari oameni politici ca Iancu de Hunedoara și fiul său Matei Corvinul sau învățați ca Nicolaus Olahus. Decăderea a început odată cu *Aprobatele* din secolul al XVII-lea, operă a reformei calviniste, care, prin scoaterea expresă a românilor din cadrele constituționale, a generat valul de persecuții, începând cu distrugerea bisericii orientale. Starea laică a românilor n-a avut o soartă mai bună, nobilii fiind excluși de la privilegii, meseriașii din bresle, și, peste toate, s-a pornit campania furibundă de maghiarizare a românilor. Încercările cezarilor austrieci de după Unirea cu Roma de a ameliora statutul civil al românilor nu au avut nici un efect, ei au rămas în aceeași stare și în același imaginar de popor venetic. „Nu venetică – afirmă cu tărie autorii *Supplexului* de la 1791 – ci veche, și cu mult mai veche decât toate celelalte este națiunea românilor din Transilvania¹⁰⁷”. În numele acestui trecut, românii ardeleni cer să fie repuși „în folosința tuturor drepturilor civile și regnicolare”, clerul românesc de rit oriental, nobilimea și plebea, urbană și rurală, să aibă statutul păturilor similare ale națiunilor socotite până atunci recepte. Finalul memoriului face apel și la câteva argumente de drept natural, cum ar fi numărul covârșitor al românilor și calitatea lor de mașină economică esențială în Transilvania: „Sarcinile publice ale provinciei le poartă națiunea suplicantă în măsură mai mare decât toate celelalte națiuni luate la un loc”¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Respectiv episcopul ortodox Gherasim Adamovici de la Sibiu.

¹⁰⁵ Ioan Chindriș, *Transilvania*, p. 739.

¹⁰⁶ Mit cu iz romantic iscat din interpretarea documentelor Răscoalei de la Bobâlna din 1437.

¹⁰⁷ „Non advena sed antiqua, et omnibus aliis longe antiquior est natio Valachorum in Transylvania” (David Prodan, *op. cit.*, p. 464).

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 479.

Supplex Libellus Valachorum este cap de cronologie în istoria politică românească. Pentru prima dată la noi, mărturia istoriei este adusă ca argument în beneficiul unui popor, al unei națiuni, și nu al unui domnitor, al unei clase sociale, fațiuni politice sau unui interes personal. Calea militantă pe care va evolua istoriografia în secolul al XIX-lea este înfeudată explicit curentului ardelean. Veacul naționalismului românesc debutează cu explozia ardeleană din toate domeniile umaniste, fie că este vorba de teologie, filologie, istorie sau literatură¹⁰⁹. Generatori de informație pentru lupta politică, istoricii Școlii Ardelene își vor subsuma sintezele istorice demersului militant, fără o clipă de șovăire. Este un punct important de clivaj între ei și majoritatea autorilor occidentali admirați și regestați, după cum s-a văzut, cu atâta lăcomie. Istoricii apuseni puteau comite monografiile de tip narativ și encomiastic, așa cum fac italienii Giovanni Battista Comazzi¹¹⁰ și Galeazzo Gualdo Priorato¹¹¹ sau germanul Franciscus Wagner¹¹², în cazul unui singur subiect, împăratul Leopold I. În condițiile peisajului istoriografic românesc aproape pustiu, istoricii Școlii Ardelene s-au pomenit, după impactul mediatic al *Supplexului* din 1791, în fața unei avalanșe de lucrări străine, cele mai multe combătând cu furie liniamentele memoriului și promovând teorii și idei contrare celor formulate de români, dar și unele, puține, care apărau punctul de vedere exprimat în *Supplex*. Dezbaterea asupra originii românilor, desfășurată până la acea dată în limite normale, se politizează acut după 1791, depășește hotarele Imperiului, „devenind un subiect de interes pentru opinia publică științifică europeană”¹¹³. Ceva mai mult, densitatea exprimărilor pe o temă privind geneza unei națiuni, așa cum s-a petrecut în cazul românilor, este unică în centrul și sud-estul Europei vremii¹¹⁴. Anterior memoriului românesc, exista un elaborat al austriacului Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*¹¹⁵, unde se postulează teoria formării poporului român în sudul Dunării, dintr-un amestec romano-traco-slav, vorbind o limbă mai mult slavă decât romanică, popor care a emigrat în nordul Dunării în secolele XII-XIII, pe vremea năvălirii tătarilor¹¹⁶. Această teză este preluată de ardeleanul Josef Carl Eder, în cele 53 de „note critice” inserate la subsolul ediției *Supplexului* românesc, pe care îl tipărește la Cluj chiar în

¹⁰⁹ Ioan Chindriș, *Naționalismul modern*, Cluj-Napoca, 1996, p. 178.

¹¹⁰ *Historia di Leopoldo primo Imperatore dei romani CXXXII*, I-II, Viena, 1697.

¹¹¹ *Historia di Leopoldo Caesare nella quale si narrano le guerre, et accidenti piu memorabili successi in Europa, dall' anno 1656 sino all 1669*, I-II, Viena, 1669–1670.

¹¹² *Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti*, I-II, Augsburg, 1719, 1731.

¹¹³ Ștefan Pascu, *Studiu introductiv* la Ioan Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transilvaniae. Despre originile popoarelor din Transilvania*, I, București, 1991, p. XIII.

¹¹⁴ Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976, p. 230.

¹¹⁵ I-III, Viena, 1781–1782.

¹¹⁶ Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, II, p. 5–61; 271–274.

1791¹¹⁷. Eder merge cu negarea până la a pune sub semnul îndoielii credibilitatea lui Anonymus, simbol și cap de serie al istoriografiei maghiare, numai pentru faptul că semnalează prezența statală a românilor în Transilvania, la venirea ungarilor. Ambii autori erau slujbași disimulați ai propagandei naționaliste ungurești, incomodată de energia cu care mișcarea de renaștere a românilor a alertat întreaga viață a principatului în primul secol al Unirii cu Roma. Vizibilele erezii științifice ale lor au primit riposta istoricilor germani din Göttingen, Michael Hissmann¹¹⁸ și August Ludwig Schlözer¹¹⁹, susținători ai originii nord-dunărene și ai continuității românilor în Dacia. Apoi disputa s-a diseminat într-o puzderie de lucrări de toate genurile, din Transilvania și dinafara ei, iar imaginea istorică falsă asupra istoriei românilor și jignitoare la adresa demnității lor a surclasat păreri pozitive și pertinente. Exemplul extrem este istoricul Márton Schwartner, autorul unei lucrări de statistică a Ungariei, cu sensul vechi de știință a statului, adusă la zi într-o ediție revăzută¹²⁰. În capitolul intitulat *Walachen*, Schwartner inserează câteva neadevăruri flagrante privitoare la numărul românilor, dar și aserțiuni injurioase la adresa acestora. Valahii – zice – sunt animați de superstiții, de o morală nesănătoasă, munca lor este nespornică asemenea mămăligii, care, după ce femeia a fiert-o, se preface în cenușă. Munca lor seamănă cu un dovleac plin cu rachi (aluzie la învinuirea că românii ar fi bețivi), ținut cu o mână de Cezar și cu alta de Traian (aluzie la originea pe care și-o revendicau românii). Internaționalizarea problemei românilor, pe o grilă bine dirijată spre teza tendențioasă a primatului ungarilor în Transilvania, deci a justificării dominației acestora, a avut darul de a obliga istoriografia Școlii Ardelene spre făgașul defensiv, polemic. Șincai și-a început marea documentație istorică, în anii '70 ai secolului, mânat de mirajul construcției pozitivistice a istoriei românilor, după modelul occidental al analelor. La fel și Samuil Micu, înfeudat însă viziunii cronicărești interne. Aceasta până când istoricii români și-au dat seama că au o mare problemă. Disputa internaționalizată „de nos sine nobis” era periculoasă, pentru că – va spune mai târziu Petru Maior¹²¹

¹¹⁷ *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium cum notis historico-criticis* I. C. E. civis transsilvani, Cluj, 1791. De la această ediție și-a dobândit memoriul din 1791 titlul cu care a rămas în posteritatea istoriografică, până astăzi. Autori memoriului, mai exact Ignatie Darabant, s-a îngrijit și de tipărirea cu mijloace românești a textului, tot în 1791, dar cu titlul *Repraesentatio et humillimae preces Valachicae nationis*, indicând locul tipăririi la Iași, pentru a evita cenzura maghiară, de la care nu ar fi primit, desigur, dezlegare de tipărire. Este cea dintâi tipăritură gen „samizdat” din cultura noastră.

¹¹⁸ Vezi Carl Göllner, *Der Einfluss der Göttinger Universität auf die Aufklärungs-philosophie in Rumänien*, în „Revue des études sud-est européennes”, IV, 1969, p. 599–611.

¹¹⁹ În importanța sa lucrare *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I-III, Göttingen, 1795–1797 (a se vedea vol. II, p. 217; III, p. X, 638–641, 664–667).

¹²⁰ *Statistik des Königreichs Ungarn* (I-III, Buda, 1809–1811).

¹²¹ În *Cuvânt înainte la Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812.

– „cu cât românii mai adânc tac, nemica răspunzând nedreptilor defăimători, cu atâta ei mai vârtos se împulcă pre români a-i micșora și cu volnicie a-i batjocori”. Prin acest adevăr, înțeles de toți, se explică explozia de scrieri istorice produse în contextul Școlii Ardelene în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea și primele trei ale următorului. Logistica documentară era, după cum am văzut, bogată, în cazul lui Șincai chiar redundantă. Istoricii uniți cu Roma aveau însă o sarcină cu trei trepte de greutate, una mai fatigantă decât cealaltă. În primul rând, trebuiau să edifice istoria generală a românilor, lucru fără precedent în cultura noastră. Samuil Micu, Șincai și Petru Maior au pornit la drum cu această intenție clară. La ceasul sintezelor, a năvălit peste ei puhoiul „istoriografiei” ungurești denigratoare, care i-a obligat să imprime scrierilor un caracter polemic, implicit sau explicit, dar evident. Amestecul de sinteză și polemică a pus pecetea militantă asupra scrierilor istorice ale Școlii Ardelene, detașarea senină fiind imposibilă și dăunătoare, după exprimarea lui Petru Maior. Suprapunerea factorului afectiv peste materia erudită se datorează pe moment imperiului necesității, dar în timp a creat o metodă proprie, aceea a istoriei ca armă de apărare a identității naționale. Lucrarea reprezentativă și punctuală în acest sens este *Responsum ad crismam Josephi Caroli Eder in Supplicem Libellum Valachorum Transylvaniae iuxta numeros ab ipso positos*, datând chiar din 1791, anonimă, dar atribuită lui Samuil Micu¹²². Autorul demontează punct cu punct, respectând regulile polemicii erudite, afirmațiile lui Eder din notele sale la *Supplex*. Cum însă imprecaziunile injurioase nu au conținut, ci au sporit, Gheorghe Șincai, temperament mai aprins, va arunca mai târziu denigratorilor în față, în plin text al *Hronicii* sale, imprecaziunea homeriană: „Rușinea vă mânce obrazul!”. De la marii istorici deja amintiți și până la personaje de mâna a doua ca Ioan Monorai, Toma Costin, Teodor Aron și alții, toate scrierile istorice vor purta această pecete a afirmării și apărării polemice a marilor revelații iluministe, reducibile la trei enunțuri: originea romană a românilor și latinitatea limbii lor, continuitatea neîntreruptă a acestora pe pământul vechi Dacii (cu precădere în Transilvania, unde această continuitate le era în mod programatic negată) și unitatea istorică a poporului, idee cu ancoră providențială în posteritate. În fine, cea mai acută problemă a istoricilor Școlii Ardelene a fost imposibilitatea publicării operelor. În atmosfera de fetișizare a istoriei, specifică veacului iluminist, cercetarea trecutului era considerată în Transilvania „domeniu strategic”, de la care românii trebuiau opriți pe orice cale, după experiența cu *Supplex Libellus Valachorum* de la 1791. Este notoriu cazul lui Șincai, care, prezentându-și forma definitivă a *Hronicii* la cenzura ardeleană, a primit de la episcopul Josef Mártonfi, șeful cenzurii, următorul verdict: „Cartea e demnă de foc iar autorul de

¹²² Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 42–72, unde și reproducerea textului, împreună cu traducerea românească.

spânzurătoare”. A rămas netipărită până la mijlocul secolului al XIX-lea. Singur Petru Maior, beneficiarul unor condiții ieșite din comun¹²³, a reușit să-și tipărească în timpul vieții opera istorică de căpătâi, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Acest lucru nu a însemnat, însă, că autorii și scrierile lor istorice nu erau cunoscute. Pe căi specifice epocii, numele și ideile lor s-au propagat în rândul românilor, din Transilvania dar și din Moldoalaha, generând consacări la limita dintre realitate și legenda heroizantă, ca în cazul cunoscut al lui Gheorghe Șincai. Corifeii au creat epigoni didactici, epigonii atmosferă, și astfel ideile istorice iluministe, născute și exprimate în sânul Bisericii Unite, au devenit psihologie populară activă, cu alte cuvinte conștiință națională.

Nota personală a istoriografiilor Școlii Ardelene reflectă vârsta, temperamentul, pregătirea teoretică și impulsul metodologic ale fiecăruia dintre autori. Îi unește viziunea unitară asupra istoriei românești din toate provinciile. Tributar spiritului cronicăresc, Samuil Micu creează un mare hibrid istoriografic, situat la limita dintre lumea cronicilor și aceea a istoriilor critice. S-a văzut, încă din faza documentației, diferența dintre preluarea pioasă a cronicilor românești de către Micu și începutul critic cu care Șincai își tratează documentația, impuls vizibil mai ales în setul *Notata ex variis auctoribus*¹²⁴. Lucrările de sinteză trădează perfect această psihologie de debut. Prolific și în acest domeniu, cum a fost și în teologie și filologie, Samuil Micu se definește plenar în *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, încheiată cu câțiva ani înaintea morții. Masiva lucrare, în patru tomuri manuscrise¹²⁵, este rezultatul ultim al documentației, convingerilor și stilului cu care s-a impus în istoriografia noastră¹²⁶. Nu are intenția de a da un text cu analize și judecăți de valoare personale, ci de a înmănunchia mărturii mai vechi, într-o suită care să reconstituie trecutul unitar al românilor din toate provinciile. Primele trei tomuri manuscrise sunt dedicate celor trei țări românești medievale, iar ultimul se vrea o istorie cultural-bisericească a românilor din Transilvania. Tomul I este un amestec interesant de povestire simplă, compilație după surse anterioare și reproducere comentată a unor documente în premieră

¹²³ Din 1809 și până la sfârșitul vieții a fost revizorul cărților românești la Tipografia Universității din Pesta.

¹²⁴ Ana Maria Roman-Negoi, *op. cit.*

¹²⁵ Se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, cota ms. rom. 436–439. Ediția princeps, după manuscrisul original, s-a publicat în 1995 (I-II, Editura Viitorul Românesc, București), text îngrijit, prefață și note istorice de Ioan Chindriș, cu titlul: Samuil Micu, *Istoria românilor*.

¹²⁶ Cu adresă directă numai la opera istorică: C. Câmpeanu, *Considerații bibliografice asupra operelor lui Samuil Clain privitoare la istoria românilor*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, IV, 1961, p. 75–105; Keith Hitchins, *Samuil Micu și iluminismul românesc în Transilvania*, în vol. *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1987; Pompiliu Teodor, *Despre Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri a lui Samuil Micu*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIII, 1960, nr. 2; idem, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca.

istoriografică românească. Se vrea tomul dedicat Transilvaniei, în viziunea istoricilor vremii spațiul esențial al Daciei romane, dar materialul depășește acest cadru. Cum Samuil Micu îi considera pe români urmașii romanilor, crede că istoria noastră este una și aceeași cu a Romei. Așadar, tratatul începe cu războiul troian și venirea lui Enea în Italia, dând curs legendei la modă despre întemeierea statalității romane de către acest fiu al regelui Priam. Bunul simț îi dictează, însă, autorului să treacă peste partea veche a istoriei romane la modul fugitiv, în paragrafe scurte, cu povestiri la nivelul manualelor școlare. Istoria propriu-zisă începe odată cu bătăliile dintre romani și daci și cucerirea Daciei. De aici, chiar și istoria cezarilor romani este depănată după mărturiile istorice pozitive, precizate în note. Trecând la istoria Transilvaniei, Micu folosește mărturiile celebre ale lui Anonymus, pentru ca apoi să ia ca pilot o istorie recentă a sasului Martin Felmer, *Prima Linea Historiae Transsilv. Antiqui, medii et recentioris aevi*, tipărită la Sibiu în 1779. Mentalitatea compilatoare a vremii îl determină să-și mixeze afirmațiile proprii cu cele ale lui Felmer, lungi pasaje traduse din acesta fiind inserate fără nici o schimbare, trimerile la surse fiind de cele mai multe ori ale sasului. Caracterul compozit al tomului surprinde la sfârșit, unde Micu se arată preocupat de istoria românilor din sudul Dunării, cu adresă la faimoasa epocă a Asanizilor, în timpul căror – mai exact a „împăratului” Ioniță-Caloioan – a avut loc prima unire religioasă a românilor cu Roma. Revelația corespondenței dintre Ioniță-Caloioan și papa Inocențiu III face voluptatea condeiului istoricului nostru, încât această ultimă parte, pe lângă faptul că este o premieră în istoriografia noastră, dă stil și mișcare narațiunii, bine susținută de documente. Al doilea tom este dedicat istoriei Țării Românești. Aici autorul folosește ca text-pilot cronica extinsă a Munteniei, *Letopiseșul Cantacuzinesc*, care narează evenimentele de la 1290 și până la a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1719–1730). Aparent, tomul este reproducerea cronicii în cauză, Micu acordându-i creditul veridicității istorice. La o urmărire mai atentă, numeroase inserțiuni și documente luate din alte surse survin prin pana ardeleanului, trădând o metodologie proprie, care se va repeta și la tomul III, despre istoria Moldovei. Aici textul pilot este cronica lui Nicolae Costin, reprodusă chiar mai punctual decât *cantacuzinescul* în cazul Munteniei. Abia în tomul IV, care se vrea o istorie culturală axată pe viața religioasă a românilor ardeleni, autorul este original în întregime, reușind să dea o lucrare a cărei informație nu a fost încă depășită într-o serie de aliniamente ale ei. Este prima istorie a Bisericii Unite, centrată pe avatarurile punctului de forță al acesteia, Blajul. Paginile lui Samuil Micu despre Blaj depășesc interesul documentar, situându-se la granița cu proza, care rezultă spontan din cunoașterea pe viu a evoluției culturale, dar și a vieții cotidiene din micul dar strălucitul epicentru al

Bisericii Unite. Nararea faimosului „război al bucatelor” din vremea păstoriei lui Petru Pavel Aron, de pildă, poate constitui nucleul epic al unui roman despre existența confreriei monahale de la Blaj, din care făcea parte și Micu, unde obstinția vieții austere duce la moartea unor adolescenți hrăniți în stilul fanatic al episcopului. „La prânz nu aveam altă fără numai mazăre, au fasole, sau linte feartă, dar cu nici un ulei direasă și doară poame, beutura era numai apă, ca și de altă dată luna, mercuria și vinerea. Iar sâmbăta și duminica aveam bucate cu ulei gătit și cină, carea în cealalte zile nu o aveam. Onisim¹²⁷, în mercuria a cincea, când spre joi să cântă canonul cel mare, fiindu-i cam rău, s-au sfiit a spune, temându-să că părintele Atanasie¹²⁸ – că el era povățuitorul nostru – îl va judeca că să face bolnav ca să nu facă metaniile canonului celui mare, deci au făcut toate metaniile, slab fiind și de acel greu post, până la peazna a șeaptea. Atunci au căzut și venind acasă leșinat, au beut apă și a doao zi, venind la școală, au înțepenit în școală, de unde ducându-l alții acasă, a treia zi, carea au fost 9 a lui martie, au murit. După Paști s-au bolnăvit Iosafat¹²⁹ și multă vreme foarte greu au zăcut. Ambrozie¹³⁰ atâta ajuna, cât, de slab, la recreație odată ieșind au căzut de nu s-au putut birui să vie acasă, ci alții l-au dus. Ioachim¹³¹ în anul viitoriu 1764, îndelungată slăbiciune având, în șease zile a lui maiu au murit¹³²”. Originalitatea tomului ultim nu contrazice imaginea cronicărească a lui Samuil Micu, ci o întărește. Este în cea mai mare parte o cronică a Blajului iluminist, izvor narativ de neocolit pentru istoricii de mai târziu, dar cu nimic deosebit față de cronicile subiective folosite la volumele anterioare.

Lucrarea istorică cea din urmă și cea mai cuprinzătoare a lui Samuil Micu, intenție de sinteză a istoriei românilor, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor* a avut câteva antecedente care îi întregesc înțelesurile. Prima încercare este scurta incursiune în trecutul Unirii cu Roma, *De ortu progressu conversione Valachorum episcopis item arhiepiscopis et metropolitibus eorum*, publicată și ea postum¹³³. Datând din 1774, este „cea dintâi manifestare a erudiției românești din Ardeal în domeniul istoriei¹³⁴”, cu menirea practică de a sprijini eforturile episcopului Grigore Maior pentru înființarea unei mitropolii unite în Transilvania. O lucrare independentă va elabora abia în 1778, în latină, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Dacoromanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum ab initio usque ad*

¹²⁷ Onisim Chinceș, tânăr călugăr coleg cu Samuil Micu.

¹²⁸ Atanasie Rednic, viitor episcop, era spiritualul mănăstirii.

¹²⁹ Iosafat Devai, un alt „călugăraș” de la Blaj.

¹³⁰ Ambrozie Sadi, tânăr călugăr.

¹³¹ Ioachim Pop, idem.

¹³² Vezi Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p.

¹³³ La Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 1–18.

¹³⁴ Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor...*, p. 121.

saeculum XVIII. Authore Samuele Klein de Szád. Anno domini MDCCLXXVIII, rămasă încă în manuscris¹³⁵. De la data acestui debut istoriografic se vede intenția lui Micu de a da o istorie a originii și conturării națiunii în toate provinciile locuite de români. Într-un scurt cuvânt *Către binevoitorul cititor*¹³⁶, autorul face o mărturisire tulburătoare, care aruncă o lumină inedită asupra grupării greco-catolice de la Sfânta Barbara. Spune Micu: „Au fost și unii prieteni ai mei și alți bărbați iubitori de cunoașterea istoriei, care adesea **m-au sfătuit să încep această lucrare** [s.n.]¹³⁷”. Dezvăluirea aduce un indiciu în plus asupra importanței episodului de la colegiul vienez¹³⁸, unde, iată, s-a configurat ca interes colectiv și debutul istoriografiei Școlii Ardelene, așa cum s-a petrecut în cazul filologiei, ceea ce duce cu gândul la concluzia că episodul din capitala Imperiului a fost o repetiție generală a ceea ce urma să se petreacă la Blaj. Oricum, scrierea latină a lui Micu acoperă atât așteptarea celor care l-au îndemnat, cât și intenția sa de a da o monografie a istoriei românești în limba universală a Europei vremii, inteligibilă pentru publicul străin. Versiunea latină a fost benefică pentru autor, prin faptul că l-a obligat să se desprindă, fie și prin traducere, acolo unde pasajele se regăsesc, de sunetul reverberat al vechilor cronici și să folosească mai intens documentația extracronicărească. Așa se întâmplă în Cartea I, cap. XIV, unde reproduce un mare număr de inscripții latine din Dacia, după *Analectele* lui Stephanus Zamosius, idee pe care o va părăsi la redactarea sintezei finale *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, unde expediază în două paragrafe suspect de scurte toată problema lăsamântului urbanistic roman din Dacia¹³⁹. Este adevărat, nu fără a face trimitere la – acum – două repertorii de inscripții, a lui Zamosius și a contemporanului său Joannes Fridvalszki, care scose la Cluj, în 1767, lucrarea *Inscriptiones Romano-Transilvanicae*. Oricum, în ansamblul istoriografiei Școlii Ardelene, *Brevis historica notitia* înmănunchează în premieră tezele de bază pe care s-a născut și a evoluat imaginea românilor asupra trecutului lor: ideea originii latine, continuitatea populației romane, dezvoltarea statelor medievale în consecința statorniciei antice și creștinismul originar latin. Informația lui Micu a stat la baza argumentației de drept istoric a *Supplexului* din 1791, situând astfel opera sa istorică sub semnul înțelesului politic, pe care s-a întemeiat literatura istorică militantă încă din faza iluministă reprezentată de Școala Ardeleană.

Eșecul de moment al memoriului românesc de la 1791¹⁴⁰ a schimbat însă conduita istoricului Samuil Micu, odată cu a elitei greco-catolice care a inițiat și promovat documentul spre sferele puterii politice din Imperiu. Micu își întoarce

¹³⁵ Descrierea lucrării la C. Câmpeanu, *Considerații bibliografice asupra operelor lui Samuil Clain...*, p. 82–90.

¹³⁶ *Lectori benevolo*, p. IX-X a manuscrisului.

¹³⁷ Ap. Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor...*, p. 141.

¹³⁸ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 255–258.

¹³⁹ Samuil Micu, *Istoria românilor*, I, p. 36–37.

¹⁴⁰ D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 21–93.

fața spre poporul său, în împrejurările apăsătoare ale reacțiunii postiosefiniene, dorind să facă cunoscute opiniei publice românești postulatele pe care se întemeia școala istorică blăjeană. Acestei schimbări drastice de optică i se datorează lucrarea *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, dorită ca o interfață diseminată public a postulatelor Supplexului¹⁴¹. Istoricul nostru a dat această operă cu riscul de a scădea în parte calitatea generală a demersului, în comparație cu mai vechea *Brevis historica notitia*, față de care narațiunea este mult restrânsă iar documentele mai puține. În această întoarcere de 180 de grade, cu o finalitate notabilă, găsim însă aspecte care compensează din plin senzația de text bogat, inspirată de vechea lectură. Lucrarea latină se încadra perfect metodei baroce a textului încărcat, cu informația nediferențiată de narațiune și cu opulența redundantă a mostrelor documentare. Acum, prin *Scurtă cunoștință...*, intenția se retranspune în limitele iluminismului posibil și necesar în contextul vieții românilor ardeleni, focalizat pe cultura neamului, o direcție intuită și clasicizată încă de Petru Pavel Aron, în anii '50-'60 ai secolului al XVIII-lea. Cum această formă abreviată trebuia să fie un îndreptar popular în trecutul național, Micu elimină în note toate documentele, sau le ignorează pur și simplu, cu efortul vizibil de a face lectura cât mai accesibilă. Senzația de manual este pe alocuri foarte evidentă, de exemplu în paragrafe cu titluri catehetice ca *Ce trebuie a lua sama de domniei Moldovei*, *Pricina căderii neamului românesc* sau *În ce pământuri lăcuiesc românii*. Fundamental, tezele cunoscute din scrierea latină se regăsesc, dar în această formă hiperabreviată și evident vulgarizatoare. Cercetările au clarificat maniera succintă a autorului prin descoperirea intenției de a publica operativ lucrarea, finisată înainte de sfârșitul anului 1793¹⁴². Tentativa de tipărire este importantă în sine, ca semn al emergenței iluministe spre cunoștința poporului, dar și prin „incidentul” respingerii ei de către cenzură. Micu este astfel precursorul lui Gheorghe Șincai în tentativa eșuată de a tipări o istorie a românilor, cu finalitatea tipic iluministă și militantă, ca „lucrurile românești să le scrie și la tot neamul cunoscute să le facă”, țelul ultim, cu sunet pedagogic, fiind acela „ca cei buni să se laude între neamurile neamurilor, iară cei nevrednici să se rușineze”¹⁴³. În ansamblul său, opusculul de dimensiuni reduse al lui Micu este o stea densă, în care se regăsesc absolut toate clarificările, tezele și teoriile istorice sistematizate în ansamblul Școlii Ardelene. Pentru evoluția personală a istoricului nostru, *Scurtă cunoștință* a însemnat fixarea schiței pentru opera capitală care este *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*. Planul de istorie

¹⁴¹ Rămasă de asemenea în manuscris, *Scurtă cunoștință...* a fost publicată de Cornel Câmpeanu, într-o ediție bine lucrată pentru data apariției (București, 1963). Un merit al editorului o constituie traducerea documentelor și pasajelor latine din textul lui Micu.

¹⁴² Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor...*, p. 195.

¹⁴³ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, introducere și îngrijirea ediției de Cornel Câmpeanu, București, 1963, p. 3–4.

generală a românilor, atât de admirat de Nicolae Iorga¹⁴⁴, este cea mai importantă revelație a istoriografiei Școlii Ardelene, gândit, iată, și pus pe hârtie de Samuil Micu, apoi urmat de comilitonii săi, Gheorghe Șincai și Petru Maior, prin care s-a perpetuat în posteritate.

Marea imagine a istoriografiei Școlii Ardelene a dat-o Gheorghe Șincai, devenit figură emblematică încă din timpul vieții. Este omul care a înțeles cel dintâi că șubredul edificiu al istoriografiei românești trebuie priment printr-o reformă de proporții, înainte de a deveni o stavilă periculoasă în calea progresului național. Pornind de la un patrimoniu documentar accesibil și lui Samuil Micu, Șincai și-a sintetizat cercetările într-o partitură cu totul deosebită. El rupe cel dintâi tradiția îndătinată a cronicărismului subiectiv, care dominase scrierea istoriei românești prin operele personajelor majore ca Grigore Ureche, Miron Costin sau Ion Neculce, parțial și prin *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir, așa cum se desparte și de cronicismul historizanților mărunți, dintre care cel mai apropiat este deja pomenitul Mihai Cantacuzino. Format la școala istorică a anelor și condus de tropismul documentației baroce, el duce până la capăt imperativul metodei, concepându-și faimoasa *Hronică*¹⁴⁵ în logica structurală a anilor, ca diviziuni materiale ale textului. Interesant, și unic desigur în cultura noastră, este faptul că sinteza finală se insinuează atenției exegetului ca o sublimare de a treia esență a documentației istorice. Creditului în cec alb pe care Samuil Micu îl acordă vechilor cronici, din care face părți constitutive ale istoriei sale, Șincai îi contrapune o filtrare repetată a izvoarelor, astfel încât *Hronica* rezultă firesc în urma acumulării brute de informație din *Rerum spectantium*, urmată de o primă estimare personalizată a acesteia în *Notata*¹⁴⁶, pentru ca în final rolurile să se schimbe în favoarea expunerii istoricului, justificată însă pas cu pas de documentele reproduse cu scrupuloasă selecție, ca și de trimiterile bibliografice punctuale. Saltul metodologic calitativ al *Hronicii* include și divorțul lui Șincai de meteahna naivă a periodizării istoriei românilor de la întemeierea Romei, cum o face Samuil Micu, sau chiar de la facerea lumii, cum în mod surprinzător va proceda un spirit european aerisit ca Ioan Budai-Delesanu. Pentru Gheorghe Șincai, istoria românilor începe la anul 86 după

¹⁴⁴ *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, II, București, 1969, p. 138–162.

¹⁴⁵ Titlul scrierii este unul programatic, fixând din capul locului linia comparativist-critică a autorului: *Hronica românilor și a mai multor neamuri, în cât au fost ele așa de amestecate cu românii, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pe înțeles, din mai multe mii de autori în cursul de 34 de ani culeasă...*, și titlul continuă după moda barocă a secolului al XVIII-lea. Șincai a reușit să tipărească în timpul vieții o mică parte de la începutul *Hronicii*, în „Calendarul de la Buda” pe anii 1808 și 1809. Despre valorificarea ulterioară a scrierii vezi G. Potra și V. Curticăpeanu, *Istoricul tipăririi și difuzării Cronicii lui Gheorghe Șincai*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XVI, 1973, p. 77–132.

¹⁴⁶ Vezi supra notele 87–88.

Hristos, adică acolo unde izvoarele îi furnizează primele date concrete despre daci, sub domnia lui Decebal. Dacia este rațiunea întregului său demers istoric, pentru că o consideră matricea și moștenirea poporului român, definindu-i dintru bun început fruntariile, devenite apoi slogan istoriografic, dar și ideologic: „...Ardeal, partea Țerei Ungurești cea dintră Tisă și Ardeal, Țeara Românească, Moldova, Bucovina și Buceag”¹⁴⁷. Anii *Hronicii*, tot atâtea capitole care închid, în expuneri succinte sau ample, după caz, structurile logice ale gândirii istoricului, se derulează într-un spațiu geografic și evenimential care, într-un fel sau altul, include sau circumscrie aspecte ale posterității dacice, într-un mixaj daco-roman tot mai accentuat. Este mecanismul intim al autorului de a urmări și documenta continuitatea, în ținta tezei dezvoltate de Școala Ardeleană și exprimate politic în *Supplex*-ul de la 1791. La anul 375 al *Hronicii*, autorul vorbește de pe acum despre „românii carii au remas în Dachia Veche, supt stăpânirea romanilor și a hunilor”¹⁴⁸. Intenția abia schițată, naiv și stângaci, la Samuil Micu, de a umple „mileniul negru” cu informații, date și evenimente care să-i implice, într-un fel sau altul, pe dacii de la nord sau sud de Dunăre, identici în viziunea lui cu românii, devine la Șincai fapt împlinit, fără precedent. În 428 de ani-capitole, până la venirea ungarilor în contact cu românii, este urmărită, cu o intuiție remarcabilă și pe o documentație bogată, întreșătura tuturor „lucrurilor și întâmplărilor” din răsăritul roman, mai apoi din Bizanț și marea zonă acoperită politic de acesta, în cunoștința faptului că în acest viespar caracterizat esențial de existența unui stat puternic, Imperiul Bizantin, pe de o parte, și de fluența năvălirilor barbare pe de altă parte, s-a născut și consolidat poporul român și limba sa latină. Un element pe care îl va folosi la rândul său Petru Maior în argumentarea continuității este varietatea numelor sub care sunt consemnați daco-romanii din nordul Dunării pe parcursul acestui mileniu zbuciumat. La anul 824 al *Hronicii*, aceștia sunt pomeniți sub numele de abotriți, care, „fiind vecini cu bulgarii, lăcuia în Dachia, lângă Dunăre”. Pentru Transilvania aduce mărturii unguerești, după care cumanii, care le-au dat atâta de furcă primilor regi panonici, au fost „vlahi sau români”¹⁴⁹. Întregul efort de a dovedi continuitatea are ca punct nodal combaterea părăsirii aureliene, cu argumente privind fundalul axiologic al existenței comunităților omenești: „Cei mai mulți dintră coloni au trebuit să fie dați spre economie, carea așa lesne știu că nu o au lăsat, mai vârtos după atâta mulțime de vreme cât au fost întră Traian și întră Aurelian”¹⁵⁰. Este impresionantă meticulozitatea cu care sunt

¹⁴⁷ Gheorghe Șincai, *Opere. I. Hronica românilor, tom I*, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe, București, 1967, p. 7.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 95.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 318, la anul 1070.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 48.

culese toate informațiile care să contrazică teoria vidului postarelian, fie că este vorba de varii evenimente militare, de mersul creștinării în Dacia sau de personaje legate într-un fel sau altul de neamul dacilor. Bazat pe Eusebius Pamphilius, sursă antică, afirmă că Valerius Licinianus Licinius „era prăsit din Dachia, adecă din români, ca și Galerie cu Marele Constantin”¹⁵¹. Istoric riguros, Șincai știe însă evita, prin cernerea critică a izvoarelor, informațiile-capcană, generatoare de derizoriu. Cronicarul polonez din secolul al XVI-lea Stanislaw Sarnicki, autorul lucrării *Annales polonicos seu de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum libros VIII*¹⁵², afirmă că Aetius Flavius, învingătorul hunilor la anul 541 în Câmpiile Catalaunice, a fost de origine valahă¹⁵³. Deși în *Notatele* sale Șincai însemnează marginal: „Aëtius et Unilas erant Valachi”¹⁵⁴, el ignoră în *Hronică* această informație, în vreme ce Samuil Micu afirmă pompos, pe baza aceleiași surse: „Fost-au Aetie român din Dachia”¹⁵⁵. Luciditatea critică era vitală pentru Șincai, în așteptarea momentului de răscruce al întâlnirii cu ungurii. Impactul este narat la anul 904 al *Hronicii*, în varianta clasică a lui Anonymus, cu moartea lui Gelu și alegerea de bunăvoie învingătorului Tuhutum, de către români, drept conducător, după obiceiul vremii, jurându-i credință¹⁵⁶. Șincai este cel dintâi dintre istorici care, din acest pasaj anonymian, trage o concluzie dragă iluminiștilor noștri, activă însă și în prima jumătate a secolului al XIX-lea: „Din cuvintele acestea ale Anonymului Belei poți culege că pre românii din Ardeal unguri nu i-au supus cu armele sale, ci ei, din bunăvoința lor, s-au supus și unit cu ungurii, ca să fie asemeni lor”¹⁵⁷. Teza corespundea liniamentului politic din *Supplex Libellus*, unde românii revendicau un statut politic egal cu al națiunilor regnicolare din Transilvania. Exprimarea lui Șincai era atât de inspirată în acel moment încă tributar dreptului istoric câștigat cu sabia, încât Ioan Budai-Deleanu va elabora o lucrare aparte, cu titlul luat din afirmația lui Șincai: *Hungari vi armorum Transsilvaniam non occuparunt*.

Teza nesupunerii cu armele a românilor din Transilvania are drept corolar existența în sistem politic organizat a acestora, după instaurarea regalității ungurești. O marotă comună a istoricilor Școlii este realitatea descălecării Munteniei de către Negru-Vodă, „herțeg pe Almaș și Făgăraș”, deci domn peste formațiuni românești de tip feudal, personaj care, apoi, „au stăpânit (...) toată Țara

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 62.

¹⁵² Prima ediție, Cracovia, 1587.

¹⁵³ „Fuit et Aëtius ille popularis Valachorum...” (Ana Maria Roman-Negoi, *Laboratoarele istoriei...*, p. 38).

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ *Istoria românilor*, I, p. 50.

¹⁵⁶ „...sua propria uoluntate dextram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhutum (...) et in loco illo qi dicitur Esculeu, fidem cum iuramento firmauerunt” (ap. G. Popa-Liseanu, *Izvoarele istoriei românilor. Volumul I. Faptele ungarilor, de secretarul anonim al regelui Bela*, p. 45).

¹⁵⁷ Gheorghe Șincai, *Opere. I. Hronica românilor, tom I*, p. 265.

Românească". La anul *Hronicii* 1365, un act de donație al regelui Ludovic de Anjou în favoarea lui Balc, fiul lui Dragoș-Vodă¹⁵⁸, surprinde un Maramureș voievodal („Țeara noastră a Maramurășului”, după expresia regală în traducerea lui Șincai) animat de probleme posesionale de mari dimensiuni între români, care vor marca pe viitor atât destinul nobilimii românești din depresiunea Tisei, cât și însuși destinul Moldovei ca stat feudal. La anul 1437, cel al Răscoalei de la Bobâlna, Șincai pune în pagină un document al capitulului din Cluj-Mănăștur, în care stările constituționale ardeleni se definesc prin „nobili, sași și secui”, și nu „unguri, sași și secui”. Documentul este evocat și în *Supplex Libellus Valachorum*, în aceeași idee a egalității politice a românilor ardeleni cu ungurii. „Amândouă națiunile au avut aceleași imunități și s-au bucurat de aceleași drepturi regnicolare”, spune memoriul românesc¹⁵⁹. „În anul acesta ungurii și românii nu se osebea de laolaltă”, repetă Șincai¹⁶⁰. În lumina acestui document de debut al lui Unio Trium Nationum, crede el odată cu generația sa, răstălmăcirea din Aprobate și Compilate este un fals istoric, atunci când românii sunt excluși, prin act constituțional, din rândul cetățenilor Transilvaniei. După întreita premisă teoretică a originii, latinității și continuității, aceea a egalității este miza practică urmărită cu înfocare de toți iluminiștii ardeleni, deoarece constituia liniamentul politic maximal urmărit la acea dată. Egalitatea românilor era însă, datorită majorității lor etnice zdrobitoare, un pericol mortal pentru privilegiatăii constituției medievale din Transilvania. O recunoscuse cu decenii în urmă, după cum s-a văzut, un ungur lucid și îngrijorat, György Rettégi, alertându-se la 1761 că românii „și-au întemeiat la Blaj un gimnaziu care a ajuns la cinci sute de elevi”. „De acest lucru – spune Rettégi – mărturisesc sincer că îmi este frică, pentru că dacă cineva lasă și mai tare acest lucru de capul lor, pe noi pot să ne pustiască cu mare spor, fiindcă în Ardeal sunt pe puțin de zece ori mai mulți români decât unguri”¹⁶¹. Lupta pentru provincia din interiorul Carpaților între români și unguri a căpătat imagine publică odată cu acțiunile naționale desfășurate de luminiștii uniți cu Roma, între care istoricii au avut rolul cardinal. Astfel se explică noianul de negări, polemici și acuze la adresa trecutului românilor, puse în operă odată cu trezirea acestora la conștiință națională. *Hronica* lui Gheorghe Șincai este saturată de replici și amendări energice la adresa denigratorilor, desemnând, cât privește Transilvania, arhetipul perfect al istoricului de factură militant-națională.

Dar marea operă nu este numai o istorie a Transilvaniei, în fapt nici numai a românilor, ci, așa cum o spune autorul în titlu, „și a mai multor neamuri”,

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 496–499.

¹⁵⁹ David Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 470.

¹⁶⁰ *Op. cit.*, I, p. 600.

¹⁶¹ Vezi supra, nota 29.

pretextându-și demersul prin aceea că „lucrurile, întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pe înțeles”. Ca primă istorie comparativă din cultura noastră, *Hronica* acoperă un areal impresionant, cuprinzând practic centrul și sud-estul european, cu extindere în aria polono-rusească, pe un răstimp de peste un mileniu și jumătate. Se poate crede că intenția primară a istoricului a fost trecutul românilor. Firea și metoda de cercetare l-au împins însă spre o cuprindere documentară care a excedat primul impuls, iar informația cu referire la popoarele din jur, unde căuta știri despre propriul popor, odată pusă în pagină cronologică, a conturat harta istorică a unei zone europene impresionante. Pe parcursul desfășurării narativ-documentare, atenția autorului se focalizează spre acele zone politice, unde crede că descoperă germeni de manifestare, apropieri sau implicări românești. Prima parte este dedicată amurgului Romei imperiale și Imperiului Bizantin, cu o curiozitate aparte pentru fenomenul năvălirilor și impactul acestora asupra arealului vizat. S-a preocupat insistent de incursiunile îndelungi ale goșilor în sud-est, în ideea distorsionată a unei suprapunerii cu dacii și a creștinării năvălitorilor prin daci. La anul 370 al *Hronicii*, Șincai se adresează direct cititorului – obicei frecvent al său – informându-l că „prin români s-au creștinat întâiu gothii, apoi slovenii”¹⁶². Evocă martiriul în Dacia al sfinților Nichita și Sava, o marotă comună cu Samuil Micu¹⁶³, însă care nu rezistă analizei istorice ulterioare. Sudul Dunării este un teritoriu captivant, cu istoricii Școlii Ardelene începând studiul trecutului românesc din dreapta fluviului. Acest interes culminează cu „imperiu” lui Petru și Asan, despre care, asemeni lui Samuil Micu, este convins că au fost „niaoși români”, asemeni vestitului Ioniță-Caloian (Ioanichie, cum îl numește), primul artizan al unirii românilor cu Biserica Romei, îndată după anul 1200. Asemeni lui Micu, dar cu mai multă moderație, folosește pentru acest episod, amplificat din motive confesionale, bogata documentație din biografia Papei Inocențiu III, pe care ei o „descoperă” cei dintâi¹⁶⁴. Redusă ulterior la proporțiile ei normale, epopeea imperiului româno-bulgar din sudul Dunării și catolicizarea lui Ioniță-Caloian avea pentru iluminiști farmecul noutății, pentru Șincai, în mod aparte, valoarea unui argument la teza plinului istoric trăit de români în Evul Mediu, contrar teoriilor despre absența acestora, acreditate de istorici adversari ca Sulzer, Eder, Engel et consortes. Amplu reprezentată și ilustrată documentar este, însă, mai ales istoria Ungariei, ascensiunea statului feudal maghiar fiind adânc și direct implicat în destinul românilor. Fatalitatea prezenței ungurești în bazinul Dunării de mijloc și Carpați este tratată în același stil de „carte rece” pe care i-l reproșează Nicolae Iorga¹⁶⁵, prin simpla enunțare a faptelor, care trebuie să grăiască de

¹⁶² *Hronica românilor*, tom I, p. 88.

¹⁶³ *Istoria românilor*, II, p. 192.

¹⁶⁴ *Vezi Acta Innocentii P.P. III (1198–1216)*, ediție critică după manuscrisele originale de Theodosius Haluscynskyj, în colecția vaticană *Pontificia Commissio ad redigendum Juris Canonici Orientalis. Fontes. Series III. Vol. II, Roma, 1942.*

¹⁶⁵ *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, II, p. 190–191.

la sine. Șincai nu voia să urmeze calea istoricilor-detractori pe care îi combate, de pildă Johann Christian Engel, care „pretutindenea unde poate, tot jarul îl trage la oala unгурilor, necăutând de mai multe ori adevărul, care iaste tocmai de lipsă în fieștecare istoric”¹⁶⁶. Acest adevăr voia Șincai să-l lumineze în termenii „reci” ai dovezii materiale, și el consta în paradoxul statutului marginal al românilor sub stăpânirea ungurească, indiferent dacă se ia în cauză originea românilor, prezența acestora în evenimentele mari ale istoriei sau chiar prevederile vechilor legi ungurești, ignorate ulterior de cei care le-au emis. Istoria Poloniei este răsfoită cu o predilecție aparte, cu aplomb la cea a Moldovei, pe care istoricul o vede evoluând pe liniamente ce implică permanent mișcările politice și militare din regatul de la nord. Saturată de informație poloneză, dezvoltarea lui Șincai este tributară viziunii cronicărești moldovene, de unde extrage ideea unor avataruri politice și militare moldo-poloneze în Evul Mediu, desfășurate pe o partitură de statut egal, acolo unde istoricii vecini voiau să inducă imaginea unei suzeranități leșești endemice. La anul 1387 al *Hronicii*, de pildă, după ce enumeră câteva acte de supunere politică ale domnului Moldovei către regele polonez, evocate de Mathias Dogiel și Stanislaus Sarnicius, istoricul nostru își exprimă îndoiala: „Mie mi-ar plăcea a vedea hrisoavele ale căror regesturi le aduce Doghiel, pentru că nu cred eu să se fie supus Petru II Mușat pre sine polonilor, precum nici următorii lor s-au supus vreodată, fără numai cât au făcut mai adeseori **aleanță cu polonii** [s.n.]”¹⁶⁷. Șincai este astfel primul și surprinzătorul istoric român, care definește corect mult trâmbițatele vasalității medievale ale Moldovei și Țării Românești față de Ungaria sau Polonia, ca fiind echivalentele de atunci ale actualelor tratate dintre statalități, încheiate însă nu pe orizontala egalității simbolice dintre cele două părți, ci pe o „verticală” medievală, care să evidențieze superioritatea heraldică a unei părți, indiferent de realitatea potențialului politico-militar deținut. Autorul *Hronicii* și-a extins investigația și spre istoria bulgarilor, sârbilor, grecilor, germanilor, rușilor etc., de fiecare dată căutând implicații românești în evenimentele vecine, dar tot de atâtea ori depășind masiv limitele istoriei românilor, spre accepciunea de istorie centro-est-europeană.

Cu Petru Maior, destinul istoriografiei iluministe ardelene se schimbă radical, prin posibilitatea expresiei publice. Este singurul istoric al Școlii Ardelene care a reușit să-și tipărească lucrarea fundamentală de gen, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, la 1812¹⁶⁸. Cu etiologia în același focar ce frământa intelectualitatea ardeleană, asaltată de impunități la adresa românilor în urma

¹⁶⁶ *Hronica*, I, p. 548.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 536–537.

¹⁶⁸ „În Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta”. Ediții ulterioare: Buda, 1834 (ed. Iordache Mălinescu); Gherla, 1883 (ed. Societatea literară „Petru Maior”); București, 1970 (ed. Florea Fugariu). Despre Petru Maior, vezi mai ales Maria Protase, *Petru Maior: un cititor de conștiințe*, București, 1973; Ioan Chindriș, *Un caz iluminist: Petru Maior*, în vol. *Transilvanica*, p. 453–525; Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760–1821)*, Cluj-Napoca, 2003.

Supplexului de la 1791, lucrarea lui Maior realizează saltul necesar spre sinteza pură, spre monografia unei mari probleme aduse în cauză. Fire fluidă, cu înclinații literare dovedite anterior în *Protopapadichia* sau în literatura omiletică, de asemenea tipărită¹⁶⁹, Maior folosește fondul documentar comun al Școlii Ardelene, construit în timp pe scheletul colecției aduse de Șincai de la Roma, scrutându-l însă cu metoda eseistică. Dar intrarea liberă în materia istorică, fără contraforții documentari ai subsolului, era încă de neconceput, și scopul urmărit de Maior n-ar fi fost atins fără aparatul notelor. De aici acea izbitoare discrepanță între stilul aerisit și foarte personal al textului și încărcătura subsolului. Marile desfășurări analitice din operele amintite ale lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai fac loc opțiunii selective. Din multitudinea aspectelor controversate, Petru Maior a reținut, cu o uimitoare clarviziune, exact aspectul care este, de atunci și până astăzi, *nervum rerum* al tuturor disputelor contradictorii privind trecutul românesc: autohtonitatea acestora, în lumina originii și continuității istorice. Scriitorul își focalizează atenția numai asupra originii românilor, care pentru el înseamnă „începutul lor în Dacia”. Un bun certificat de naștere istorică, rezemat pe documente irefutabile, era răspunsul cel mai inspirat pe care un istoric român putea să-l pună în fața celor dornici să cunoască adevărul. Starea polemică permanentă a condeiului, pe un caz cu finalitate militantă, l-a condus la adoptarea unei teorii radicale asupra originii și „începutului” românilor în teritoriul geo-istoric al Daciei, sprijinită pe convingerea scriitorului despre **originea romană pură** a românilor. Întreaga argumentație cuprinsă în cele 15 capitole cu 89 de paragrafe, este orientată spre dovedirea acestei teorii reduționiste. Cu victoria lui Traian în cel de al doilea război dacic, Dacia „se deșartă cu totul de lăcuiitori”. În locul acestora, cezarul victorios a colonizat teritoriul cucerit cu „nenumărată mulțime de romani”¹⁷⁰. Aceștia nu s-au împerecheat cu femeile dace, ci au păstrat pură originea și stirpea romană. Părăsirea aureliană n-a însemnat plecarea populației romane din Dacia peste Dunăre, ci aceasta și-a perpetuat traiul în provincia abandonată, născându-se astfel mecanismul continuității. Acestei teze-cheie Maior îi dedică o desfășurare amplă de argumente dintre cele mai diverse, de la dovadă istorică la logica istorică, de la psihologia umană la bunul simț comun, de la factorul economic la cel sentimental: „Și cine e atât de nesimțitoriu carele să nu știe că tuturor oamenilor atâta le este de

¹⁶⁹ *Didahii*, Buda, 1809; *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809; *Prediche*, I-III, Buda, 1810–1811. Vezi o bibliografie exhaustivă despre aceste lucrări la Petru Maior, *Scripta minora*, p. 30–41.

¹⁷⁰ Afirmatie bazată pe sursa-cheie a istoricilor Școlii Ardelene despre soarta Daciei după cucerire, lucrarea lui Flavius Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*, care spune că Traian, văzând Dacia golită de bărbați („viris esset exhausta”), a trimis spre a locui satele și orașele despopolate „nenumărate mulțimi de oameni din întreaga lume romană”, „ex toto Romano infinitas copias hominum translulerat ad agros et urbes colendas” – ap. Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ed. Florea Fugaru, I, București, 1970, p. 85.

dulce și vrută patria întru care sunt născuți și crescuți și unde oasele părinților și a moșilor lor celor răposați se odihnesc, cât tocma de ar fi și slabă țara și cu multe necazuri ar avea a se lupta într-însa, puțini se află carii să se plece a-și lăsa patria”¹⁷¹. Informațiile sau afirmațiile contrare tezei sunt analizate critic, cu sistem și eficiență, fără inhibiții, chiar când este vorba de texte investite cu prestigiul antichității (Flavius Vopiscus, Sextus Rufus, Eutropius) și fără emoții în cazul autorilor consacrați (Laurentius Toppeltinus, Johann Christian Engel). Odată trecut acest moment greu, desfășurarea lucrurilor merge parcă de la sine. Daco-romanii rămân „neam deosebit” în Dacia Traiană și în secolele viforoase ale năvălirilor, și în această ipostază istorică i-a surprins infiltrația ungarilor în Transilvania. Maior dezvoltă o interpretare deja acreditată în istoriografia Școlii Ardelene, aceea că ungurii n-au dobândit Transilvania cu forța armelor, pe care românii, conduși de voievozii („duci”) Glad, Menumorut și Gelu, au apărat-o cu multă bărbăție. Însă acesta din urmă moare în luptă iar românii îl aleg conducător de Tuhutum, căpetenia ungarilor. Petru Maior evoluează pe aceeași argumentație de drept istoric pe care se întemeiasă plitic *Supplexul* de la 1791, iar istoric Gheorghe Șincai. Dacă românii n-au fost supuși, ci și-au dobândit doar un aliat, înseamnă că statutul lor juridic de ginte liberă s-a conservat și perpetuat, așa cum dovedește autorul că a fost situația sub stăpânirea primilor regi unguri. De unde rezultă că dezmoștenirea, survenită mult mai târziu, sub Unio Trium Nationum în interpretarea Aprobatorilor și Compilatelor, este lipsită de organicitate istorică și că românii își revendică pe bună dreptate calitatea de națiune regnicolară în Transilvania. Acesta este miezul lucrurilor și esența lui e una eminentă politică. Militantismul lui Maior răzbate puternic din combaterea pas cu pas a tuturor părerilor contrarii, venite bineînțeles din partea străinilor. Șincai își ridicase glasul împotriva acestora, și nici la Samuil Micu accentele polemice nu lipsesc. Dar abia Petru Maior face din polemică rațiunea demersului istoriografic, punând un hotar timpuriu în fața minciunii istorice. Odioasă îi este teoria „vidului istoric”, din care s-a născut ulterior teoria lui Roesler, după care românii s-ar fi infiltrat în spațiul carpato-dunărean în secolul al XIII-lea, trecând Dunărea din fosta Dacie Aureliană. Pe creatorul acestei teorii, Sulzer, Maior îl combate pornind de la atitudinea lui mărunț-vindictivă față de români, pentru a ajunge la rezultatul că argumentele discipolului lui Sulzer, Joseph Karl Eder, moștenind același viciu, au aceeași evidentă lipsă de valoare. Ridicolă i se pare și ideea lui Eder cum că românii nu au existat în Transilvania la venirea ungarilor, bazată pe faptul că nu există „mai nici o cuscrie” (asemănare) între limba română și cea a goților și ungarilor. Maior ripostează cu argumentul că „limba ungurească fiind limbă de Asia, nicecum nu se lovește cu limba cea

¹⁷¹ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, ed. Florea Fugariu, I, București, 1970, p. 121.

românească, care e limbă de Europa”¹⁷². Numărul autorilor și „autorităților” cu care vine Maior în coliziune în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* este impresionant, pe cât de admirabil este curajul și dezinteresul istoricului nostru. Răspândirea fără precedent a cărții, facilitată odată în plus prin ediția lui Iordache Mălinescu din 1834¹⁷³, a determinat generalizarea istoriografiei militante în cultura noastră. Tipicul european al pozitivismului baroc, exacerbat de metoda anelilor, de care s-a atașat la noi Gheorghe Șincai, este frânt cu ușurință și grație stilistică de Petru Maior, care deschide astfel o eră nouă în interpretarea trecutului românesc. În structurile cărții sunt de căutat germenii istoriografiei noastre romantice, al cărei debut timpuriu, în armonie cronologică cu marile culturi ale Europei, îl datorăm pe rând valului de imitatori stârnit printre contemporani, cultului pe care generația pașoptistă l-a nutrit față de personalitatea și opera sa, în fine, preluării sistematice și conștiente a metodei sale militante. Chiar în anul apariției cărții, 1812, tânărul student român de la Universitatea din Pesta, Toma Costin, nobil din Surduc, în ținutul Chioarului, tipărește la Pesta două cărțuții de o vehementă ținută polemică: *Discussio doscriptionis Valachorum Transylvanorum editae Patrioticis Paginis (Vaterländische Blätter) Nris 83. 84. 85. Viennae 1811* și *Észrevételek Tekéntetes Schwartzner Márton úr Magyarország Statistikájában az oláhokról tett jegyzésekre*, unde combate încercările statisticilor oficiale maghiare de a falsifica cifrele, diminuându-le în ce-i privește pe români, dar mai ales observațiile denigratoare ale istoricului Martin Schwartzner despre caracterul românilor, inserate pe marginea acestor cifre¹⁷⁴. Un discipol și mai afiliat s-a dovedit Theodor Aron, care în 1828 tipărește la Buda opera cu titlul mai mult decât edificator: *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior, care prin adevărate mărturisiri a mai multor scriptori vechi, începutul românilor din romani adevărați la mai mare lumină îl pune*. De strategia polemică a lui Petru Maior și-au amintit, tot atunci, Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu, în fața unei noi tentative de ponegrire a obârșiei românilor, ieșită la 1827 din pana sârbo-maghiarului Sava Tököli. Bojincă ripostează în 1828 printr-o *Răspundere desgurzătoare*¹⁷⁵, iar Eftimie Murgu în 1830, prin lucrarea în limba

¹⁷² *Ibidem*, II, p. 10.

¹⁷³ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, ediție de Iordache Mălinescu, Buda, 1834. Urmată de o continuare cu titlu separat și paginație aparte: *Disputațiile asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia, urmate între autorul ei Petru Maior etc. și rețenentul K., împotrivișnicul Istoriei. Tălmăcite de pe latinie pe românie prin Damaschin Bojincă, iuriconsultul prințipatului Moldaviei precum și înMărita Crăime a Ungariei [Iurat] avocat*, Buda, 1834.

¹⁷⁴ Unicul studiu dedicat acestui discipol interesant vezi la Ioan Chindriș, *Toma Costin, reprezentant al Școlii Ardelene*, în vol. *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, p. 213–224.

¹⁷⁵ *Răspundere desgurzătoare la cârtirea cea în Hale în anul 1823 sub titlul: Erweis dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind (adică Arătare cum că românii nu sânt vișă de romani)* de C. Consiliar de *** făcută. *La care se adaugă arătarea cu scriptori vrednici de credință întărită, cum că românii sânt adevărați strănepoși a*

geramnă *Widerlegung oder Abhandlung*¹⁷⁶, ambii raportându-se la autoritatea lui Petru Maior. Prin Eftimie Murgu și Aron Florian, ideologia istorică a lui Petru Maior influențează generația pașoptistă din Țările Române, iar în Transilvania își găsește o interpretare actuală și astăzi în lucrarea lui Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, unde se afirmă pentru prima dată, în mod explicit, filiația ideologiei revoluționare de la 1848 din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Cu această memorabilă carte, Petru Maior se situează la limita unde patrimoniul Școlii Ardelene devine zestre genealogică în cultura noastră.

Ca avangardă iluministă a unui popor în plin efort de manifestare a identității naționale, Școala Ardeleană a imitat apetitul polihistorizant al apusenilor, o multidisciplinariate în stilul vremii, la nivelul și în limitele pe care macropolitica austriacă, pulsul politico-social din Transilvania și nivelul socio-mental românesc permiteau acest lucru. Palierul cultural românesc este dominat la suprafață de literatura religioasă, cu falia ei teologică bine definită, care nu numai că nu deranja politic pe nimeni, dar constituia și o obligație stabilită de ierarhia clericală și politică. Este suficient de amintit decretul Mariei Tereza din 23 noiembrie 1746, prin care interzice importul de cărți religioase din Țara Românească, cu intenția de a apăra confesiunea unită de eventualele influențe „schismatice”¹⁷⁷. Ca atare, deschiderea tipografiei la Blaj în 1750 și valul de tipărituri religioase care au urmat, nu doar corespundeau lipsei endemice de carte românească, dar răspundeau și unui imperativ politic exprimat clar. În răstimpul până la 1800 au ieșit de sub tipar, chiar în ediții repetate, toate cărțile de altar necesare confesiunii unite, Blajul umplând astfel un mare gol de ordinul necesității spirituale fundamentale, într-un ritm necunoscut până atunci la români: *Ceaslovul* în 1751 (ediții: 1778, 1786, 1793), *Strastnic* în 1753 (ediții în 1754, 1773, 1800), *Învățătură creștinească*, respectiv noul catehism al confesiunii, în 1755 (reeditat în 1756), *Psaltire* în 1755 (ediții: 1758, 1764, 1773, 1780, 1786), *Liturghier* în 1756 (reeditat în 1755), *Euhologhion* sau *Molitvenic* în 1757 (ediții: 1784, 1789), *Octoih* în 1760 (ediții: 1774, 1786, 1791), *Evangheliar* în 1765 (reeditat în 1777), *Orologhion* în 1766, *Apostol* în 1767, *Penticostar* în 1768, *Triod* în 1771 (reeditat în 1800), *Arhieraticon* în 1777, *Minologhion* în 1781, *Catavasier* în 1793, *Polustav* în 1793, *Biblia*, ca eveniment de culme, în 1795. Ca un corolar de așteptat al acestui aflux,

romanilor. *Întâi latinește Țesută, iară acuma în limba daco-romanesă preînțoarsă tot de același autor*, Buda, 1828.

¹⁷⁶ *Widerlegung oder Abhandlung welche unter dem Titel vorkömmt: Erweis, dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind, und diess nicht aus ihrer italienisch- slavischen Sprache folgt. Mit mehreren Gründen vermehrt, und in die wallachische Sprache übersetzt durch. S.T. in Ofen 1827 und Beweis dass die Wallachen der Römer undezweifelte Nachkömmlinge sind: wozu mehrere zweckmässige kurze Abhandlungen; eendlich eine Anmerkung über die in dem Anhange vorkommende Antikritik desselben S.T. beygefügt werden*, Buda, 1830.

¹⁷⁷ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 357, inc. n. 3.

apare și literatura teologică, deschisă de *Floarea adevărului* din 1750, sub auspiciile erudite promițătoare. Episcopii Petru Pavel Aron și Atanasie Rednic au încurajat literatura teologică în limba latină, deschizătoare de drum în sensul apropierei de marea teologie occidentală. Un domeniu predilect al acestora era patristica, atractivă și ca mijloc de a transcende aspectele polemice dintre catolicism și ortodoxie – fiind vorba de părinții comuni ambelor biserici – dar și ca literatură pentru uzul poporului. Patristica își face intrarea la Blaj cu două tipărituri impozante, în limba latină: în 1763 două volume din opera lui Ioan Damaschin¹⁷⁸, iar în 1768 o crestomație din opera ascetică a sfinților Pahonie, Dorotei și Teodor¹⁷⁹. Realizată cu mare erudiție, pe baza unor ediții venețiene și pariziene, după cum se precizează chiar în titlu, volumele operei lui Damaschin adună, în primul, *Dialectica* acestuia, în 67 de capitole, *Physica*, în 17 capitole și compendiul despre erezii, al doilea fiind ocupat în întregime de scrierea *De fide orthodoxa*, operă de căpetenie a vestitului călugăr ierusalimitan, divizată în patru părți și 100 de capitole. Opțiunea latină s-a oprit aici. Samuil Micu, teologul emblematic al Școlii Ardelene¹⁸⁰, va întoarce roata interesului spre teologia în limba română, redactând el însuși mai multe lucrări. Percepția lui Micu în posteritate nu reflectă însă corect raportul dintre contribuțiile aduse într-unul sau altul din domniile în care s-a manifestat ca scriitor. Cea mai puțin cunoscută operă a sa este și cea mai masivă, aceea teologică. Domeniile preferate sunt patristica și istoria bisericească, aproape 30 de lucrări, rămase, cu puține excepții, în manuscris, redând în grai românesc „antichitățile” literare ale creștinismului, care sunt scrierile patristice. „Părintele” preferat este, în mod firesc, Sfântul Vasile cel Mare, artizanul vieții călugărești și patronul cinului din care autorul făcea parte. Din Sfântul Vasile traduce mai întâi „rânduielele celor ce pustnicește, sau singuri, sau împreună de obște petrec”, adică Regula Ordinului. Între 1768 și 1805 Micu a tradus încă: 21 de „cuvinte” (omilii) ale lui Vasile cel Mare, 80 de „învățăături ashitecești” (reguli morale), alte 22 de omilii („cuvinte cătră norod zise”) și altele. Din Ioan Gură de Aur a tradus, între 1787–1792, 88 de Omilii sau cuvinte în *Evangheliia Sfântului Ioan*, în trei volume însumând 1735 de pagini. Pe Chiril al Ierusalimului l-a tradus „de pre elinie și latinie, din cartea tipărită la Paris în anul 1720”, conținând *Catihises sau învățăături cătră cei ce vin la Botez*. I-a mai tradus pe

¹⁷⁸ *Sancti patris nostri Joannis Damasceni monachi et presbyteri Hyerosolimitani opera philosophica et theologica, quae eius nomine circumferuntur. Ex editione Veneta et Parisiensi. Pars secunda complectens quatuor de fide orthodoxa libros*, Blaj, 1763, I-II, 8°, 448 + 444 p. Vezi Andre Veress, *Erdély és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok (1544–1808)*, Cluj, 1910, p. 48; Iosif Naghiu, *Tipărituri blăjene între 1750–1800*, în „Cultura creștină”, XXIV, 1944, nr. 5–6, p. 320.

¹⁷⁹ *Sanctorum patrum nostrorum Pachomii Aegyptici, Dorothei Thebani et Theodori Studitae ascetica. Nunc primum hoc ordine typis edita*, Blaj, 1768, 8°, 440 p. Vezi Aurel Filimon, *Nouă contribuțiuni la Bibliografia veche românească*, în „Dacoromania”, VI, 1929–1930, p. 613–614.

¹⁸⁰ Vezi o analiză a teologiei sale la Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 281–292.

Grigore Teologul, Ioan Damaschin, Chiril al Alexandriei, Ioan Scărarul, Efreim Sirul, Teodor Studitul, Anastasie Sinaitul, Epifanie Cipriotul, Pahonie Egipteanul și alții. Nu îi uită nici pe „bătrânii” Patericului, cum sunt Pavel Tibeul, Aba Amon, Aba Isaia, Aba Maxim, Dorotei, ctitori ai monahismului oriental. Toate aceste traduceri doreau să pună sub ochii cititorului român bogăția de învățături dogmatice, exegeză teologică, istorie bisericească și îndrumare creștină, pentru preoți, călugări și mireni deopotrivă, pe care această literatură le conținea. Ne aflăm indubitabil în fața primei încercări de a crea o patrologie în limba română, proiect extraordinar pentru o cultură aflată la primii ei pași în sensul modern al cuvântului. Samuil Micu a fost un apărător dârz al esenței orientale a Bisericii Unite, în care sens l-a avut discipol fanatic pe Petru Maior. Spirit organizat, acesta ne-a lăsat două cărți manuscrise, în care îl regăsim pe același polemist „cu prea ascuțit condei”, cum îl caracteriza episcopul Ioan Bob. *Procanonul*, operă scrisă la 22 de ani, în 1783, scrutează miezul celei mai acute polemici care frământa viața religioasă a Europei, aceea legată de infailibilitatea papei de la Roma și primatul acestuia în biserica creștină¹⁸¹. Ajuns protopop al Reghinului, își focalizează interesul asupra eșalonului clerical din care făcea parte, protopopii, descoperind un obiect de cercetare pasionant în istoria și esența instituției protopopești din Biserica Orientală. *Protopapadichia*¹⁸², datând din 1795, este o contribuție teologică unică în cultura noastră, prin codificarea semnificațiilor istorice și a simbolurilor canonice ale instituției protopopești din Biserica Orientală, cu aplicație la protopopiatele unite ardelene. Protopopii sunt urmașii de drept și de fapt ai chorepiscopilor, care au apărut în secolul al III-lea după

¹⁸¹ Nu se cunoaște manuscrisul. A fost editat de Constantin Erbiceanu: *Procanon ce cuprinde în sine cele ce sânt de lipsă spre înțălesul cel deplin și adevărat al canoanelor și a toată tocmeala bisericească, spre folosul mai cu samă a românilor*, București, Tipografia „Cărților Bisericești”, 1894. Reeditat de Grigorie T. Marcu în 1948, cu titlul puțin schimbat: *Procanon ce cuprinde în sine ceale de lipsă spre înțălesul cel deplin și desăvârșit al canoanelor și a toată tocmeala bisericească, spre folosul mai cu samă a românilor, alcătuit și întocmit de Petru Maior. Anul de la Hristos 1783*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1948. Vezi despre el Gh. Bogdan-Duică, *Petru Maior și Justinus Febronius sau Petru Maior ca vrăjmaș al papei*, Cluj, 1933; Grigorie T. Marcu, *Cuvânt de lămurire*, studiu introductiv la ediția din 1948; Lucian Blaga, *Gândirea românească...*, p. 188–199; Maria Protase, *Semnificația politică a „Procanonului” lui Petru Maior*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia, 1963, fasc. 2, p. 61–66; idem, *Le „Procanon” de Petru Maior, réplique sud-est européen des attaques antipapales du XVIII-e siècle*, în „Revue des études sud-est européennes”, XI, 1973, nr. 1, p. 39–56; idem, *Petru Maior...*, p. 79–95; Serafim Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, București, 1990, p. 54–63.

¹⁸² Manuscrisul *Protopapadichiei* l-a publicat mai întâi Grigore Silași, sub titlul *Protopapadichia lui Petru Maior*, în „Sionul românesc”, I, 1865, nr. 10, p. 114–116; nr. 11, p. 128–130; II, 1866, nr. 2, p. 14–17; nr. 4, p. 38–41; nr. 5, p. 50–51; nr. 6, p. 63–69; nr. 9, p. 102–106; nr. 10, p. 115–117; nr. 11, p. 128–130; nr. 12, p. 140–142; nr. 13, p. 152–153; nr. 14, p. 163–165; nr. 15, p. 177–178; nr. 16, p. 186–188. Sub formă de carte s-a tipărit abia în ultimii ani, în două ediții: Petru Maior, *Protopapadichia*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1997 (după ediția lui Grigore Silași) și Petru Maior, *Protopapadichia*, ediție îngrijită de Laura Stanciu, Alba Iulia, 1998 (după manuscrisul original descoperit între timp).

Hristos. Maior expune în 50 de paragrafe istoricul demnității protopopești, mai exact: *puterea* protopopilor, căci acesta este sensul cuvântului grecesc pus drept titlu. Este o dezbatere *pro domo*, în condițiile când episcopul Ioan Bob voia să-i reducă pe protopopii uniți la treapta arhidiaconilor din Biserica Catolică. Ne aflăm în fața unei alerte geloase legate de păstrarea identității orientale a Bisericii Unite, pe care protopopii o vedeau periclitată printr-o asemenea perspectivă. *Protopapadichia* este reflexul de apărare împotriva unui asemenea „pericol”. Ca protopop, Maior se afla la hotarul dintre lumea erudită a Blajului, angajată în fluxul iosefinismului cultural, și mediul rustic din ținutul Gurghiului, unde își exercita funcția de protopop. În această ipostază, impulsul său iluminist se putea manifesta în condiții optime, în forma unei pedagogii rurale, prin predicarea directă în fața poporului. Opera sa omiletică se constituie într-o trilogie structurată pe o axă de ordin afectiv: *Prediche*¹⁸³, *Propovedanii*¹⁸⁴ și *Didahii*¹⁸⁵. Este cel mai modern predicator din aria prodigioasă a Școlii Ardelene, depășindu-l pe mai vârstnicul și celebrul concinator Samuil Micu, prin sistem și finalitate practică. Petru Maior este considerat fondatorul literaturii omiletice românești, „pe teren aproape pustiu”¹⁸⁶. Inspirat arhitectonic de celebrele orațiuni bisericești din *Quaresimale* italianului Paolo Segneri, omiliile lui Maior au substanța plămădită dintr-un patrimoniu vechi și colectiv al literaturii omiletice, izvoarele principale fiind sfinții părinți și canoanele vechilor soboare. După expresia lui Lucian Blaga, „Maior a frământat cu pricepere aluatul, în care au intrat făină de la multe mori și apă de la atâtea izvoare fără nume”¹⁸⁷. Mai vârstnicul Micu a fost și el un mare predicator („concinator”) al Bisericii Unite, alături de Petru Maior însă pe un registru de tradiție bisericească internă. A reușit să-și tipărească în 1784 un volum conținând cuvântări funerare¹⁸⁸, dând astfel curs „îndemnelui multor creștini”. Ca model de propovedanie pe seama preoților, cartea a avut un succes deosebit în posteritate, fiind reeditată la Sibiu în 1842 și la Arad în 1907, de către ortodocși. Pedagogia specială, „ars bonae mortis”, este ornamentată la autorul nostru cu pildele cele mai frumoase din sfinții părinți, atât de cunoscuți lui. Scopul era crearea unei atitudini creștinești, înțelepte și împăcate în fața morții, care este poarta spre veșnicie. O pedagogie diferită trebuie să aibă concinatorul atunci când cuvântează în biserică, sub semnul vieții, și nu al morții. Samuil Micu a pregătit pentru tipar și un volum cu asemenea omilii,

¹⁸³ *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului*, I-III, Buda, 1810–1811.

¹⁸⁴ *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809.

¹⁸⁵ *Didahiile adecă învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți*, Buda, 1809.

¹⁸⁶ Maria Protase, *Petru Maior...*, p. 145.

¹⁸⁷ Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, p. 205.

¹⁸⁸ *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți. Acum de preotul Samoil Clain de Sad făcute. Cu bunăvoința celor mai mari. Tipăritu-s-au în Blaj cu tipariul Seminariului. 1784.*

care însă a rămas până astăzi în manuscris¹⁸⁹. La ambii autori, această teologie periferică se subsumează eforturilor de a instila ascultătorilor impulsuri de conștiință evoluată, ca tehnică de aplicare a concepției proprii despre luminarea maselor și limitele acestei luminări în spațiul românesc din Transilvania. După vorba lui Petru Maior, „binele cel adevărat, cinstea cea adevărată, aurul cel adevărat e acela carele purtăm înlăuntrul nostru”. În cazul lui Samuil Micu, genul de filosofie rudimentară, dar necesară în peisajul ardelean al vremii, venea dinspre un om cu o pregătire filosofică excepțională, confirmată de cursurile ce le-a urmat la Viena, de numeroasele scrieri filosofice rămase în manuscris și de lucrările publicate în timpul vieții¹⁹⁰. După un vechi tropism al filosofilor, s-a atașat de un sistem filosofic, în cazul său raționalismul lui Christian Wolf (1679–1754), „filosoful luminilor germane”¹⁹¹, sau, după aprecierea discipolului său Friedrich Christian Baumeister, profesor de filosofie la Görlitz, „princeps philosophorum nostrae aetatis”¹⁹². Acestuia din urmă i s-a publicat în 1771, la Cluj, un manual de filosofie vestit în tot Imperiul¹⁹³, prin care Micu vine în contact cu zestrea wolfiană, parte a Aufklärungului austriac integrată în „fluidul gândirii filosofice a Europei din acea vreme”¹⁹⁴. Apropierea călugărului și teologului tradiționalist de la Blaj de această monografie, unde epigonul lui Wolf pune în pagină un sistem care concepe filosofia ca „știința tuturor lucrurilor, a lumii și a rațiunii posibilităților”¹⁹⁵, trădează disponibilitatea ardeleanului nostru pentru noul val impus continentului de regența crescândă a filosofiei, ca și atașamentul pentru valorile cu tentă oficioasă indicate de varianta iluministă a Vienei. Sub acest nou și atractiv impuls, Micu a tradus și publicat lucrarea lui Baumeister în întregime¹⁹⁶, reușind să publice însă numai două diviziuni, pe care el le numește „filosofia cea cuvântătoare”¹⁹⁷ și „flosafia cea

¹⁸⁹ Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. rom. 434, fără numele autorului. Pe cotorul volumului manuscris e imprimat: „Samuelis Klein conciones”.

¹⁹⁰ Vezi Pompiliu Teodor, *Samuil Micu: traduceri și prelucrări filosofice*, în vol. *Interferențe culturale europene*, Cluj-Napoca, 1984, p. 119–143.

¹⁹¹ D. Popovici, *Studii literare. I. Literatura română în epoca „luminilor”*, Cluj, 1972, p. 202.

¹⁹² Mecanismul „la a doua mână” nu era o noutate și va continua să funcționeze. La mijlocul secolului al XIX-lea, Simion Bărnuțiu va recepționa filosofia kantiană prin intermediul unui discipol celebru, Wilhelm Traugott Krug, a cărui sinteză filosofică o traduce preluat în limba română (vezi Simion Bărnuțiu, *Filosofia după W. T. Krug*, ediție princeps după manuscris inedit, studiu introductiv de Ionuț Isac, text îngrijit, cronologie și notă asupra ediției de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 2004).

¹⁹³ *Elementa philosophiae recentioris usibus juventutis scholasticae accomodata, et pluribus sententiis exemplisque ex veterum scriptorum Romanorum monumentis illustrata*. Claudiopoli, 1771.

¹⁹⁴ D. Popovici, *op. și loc. cit.*

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ După opinia lui Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, în *Studiu introductiv la Samuil Micu, Scrieri filosofice*, București, 1966, p. 37.

¹⁹⁷ *Loghica, adecă partea cea cuvântătoare a filosofiei. În Buda. S-au tipărit în Craișca Tipografie Orientalicească a Universității Peștii. 1799. În 8°, 250 pagini.*

lucrătoare”¹⁹⁸. Ca în cazul teologiei și, parțial, al istoriei, adevărata furie a tălmăcirilor în limba română îl animă și aici. Dacă din acest imbold nu a rezultat o gândire românească originală, traduceri filosofice ale lui Micu își justifică importanța prin exercițiul de formare a unei terminologii filosofice românești pe baza limbajului occidental. Simptomatică este însă apropierea ardeleanului de dreptul natural („legile firei”), care bătea la porțile conștiințelor europene prin opera lui Herder și care se va dovedi mai puternic în lupta politică a ardelenilor decât dreptul istoric. Pe această fâșie de opțiune, Micu este un precursor al lui Simion Bărnuțiu, artizanul popularizării dreptului natural la români. Enciclopedismul Școlii Ardelene este mai aproape de modelul occidental prin înclinația lui Gheorghe Șincai pentru științele exacte, „științele naturii” după vechea lor denumire. Dovadă este lucrarea sa *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*¹⁹⁹, în fapt o traducere după foarte populara carte de fizică a germanului I. H. Helmuth, *Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens*, tipărită în mai multe ediții între 1786–1800, răstimp în care se poate data și începutul, dacă nu terminarea traducerii. Un imperativ al politicii habsburgice era ameliorarea statutului de cetățean eficient, luminat, capabil să presteze o muncă rațională, aducătoare de venituri pe seama statului, prin impozite. Cartea de popularizare a lui Helmuth se adresa celor mai simpli cetățeni ai Imperiului, dar și copiilor, încercând să dezrădăcineze vechi și dăunătoare – pentru scopul arătat – obiceiuri și superstiții populare, prin explicarea științifică a fenomenelor naturale. În cazul românilor ardeleni, combaterea credințelor deșarte era vitală pentru biserică și societate, în urma acțiunii demolatoare a calvinismului unghuresc din secolul al XVII-lea. De oroarea practicilor calvine și în lipsa unei ierarhii care să îi mai reprezinte în sfera credinței – spune marele istoric ortodox David Prodan – românii din Ardeal și-au redus viața religioasă la un minimum de conținut, unde puținele elemente creștine autentice erau sufocate de superstiții populare, folclor și practici păgâne²⁰⁰. Unirea cu Roma i-a scos din acest marasm, firește pe cei rămași fideli unirii, restaurând practic viața creștină, reconstituind-o. În acest efort de aducere a oilor rătăcite în staulul normal, combaterea superstițiilor era o problemă de viață și de moarte, așadar cărți de felul traducerii lui Șincai după Helmuth își justificau necesitatea. Șincai a deschis acest capitol și totodată a lărgit aria de interes a Școlii Ardelene clasice cu dimensiunea științifică, în tonul enciclopedist al epocii. Corifeul nostru este autorul a încă două lucrări de științele naturii, rămase în manuscris, o *Istorie a naturii sau a*

¹⁹⁸ *Legile firei, یتھica și politica sau filosofia cea lucrătoare, în patru părți împărțită și într-o chip așezată pre limba românească. (...) Sibii, în tipografia lui Petru Bart, 1800. In 8°, 428 pagini.*

¹⁹⁹ Rămasă în manuscris, ca aproape toată creația Școlii Ardelene, *Învățătura...* a fost publicată la Editura Științifică, București, 1964, într-o ediție îngrijită de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, cu o prefață de D. Prodan.

²⁰⁰ D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 107.

*firei*²⁰¹, adaptare după același Helmuth, și un dicționar intitulat *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae*²⁰², dicționar despre cele trei regnuri din natură: mineral, animal și vegetal. Ultima lucrare este un precursor categoric în cultura noastră și, alături de numeroase manuscrise inedite de mare valoare ale Școlii Ardelene, își așteaptă încă exegeții care să le pună în lumină. Cât îl privește pe Petru Maior, acesta a fost implicat, ca revizor al cărților românești la Universitatea din Pesta, în falanga terminală a Aufklärungului austriac: publicarea unor învățături practice pe seama agricultorilor, în anii grei ai războaielor napoleoniene, când foametea și bolile au lovit cu putere toate provinciile Imperiului. Ca om care trăit efectiv în mijlocul țăranilor vreme de un sfert de secol, în calitate de protopop și lider național local, Maior avea și cunoștințele necesare despre cultura pământului, și limbajul adecvat pentru a da o versiune românească populară acestor texte elaborate central, în limba germană, apoi traduse în principalele limbi vernaculare din Imperiu. Sub forma unor broșuri tipărite, au apărut șapte asemenea traduceri: despre cultivarea bumbacului²⁰³, despre cultivarea pomilor²⁰⁴, despre situația de criză când zahărul erau nevoiți să-l extragă din tulei de porumb sau din sirop de copaci²⁰⁵, despre cultivarea viței de vie²⁰⁶, sau despre bolile animalelor și vindecarea acestora²⁰⁷. Este aproape neverosimil ca un erudit de seama autorului *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* să se fi implicat în asemenea acțiuni, azi aparent mărunte²⁰⁸, tocmai în anii marilor sale sinteze, când alături de monografia istorică trebuie adăugată *Istoria bisericii românilor*²⁰⁹ din 1813 și *Ortographia romana* din 1819. Dar fără

²⁰¹ Manuscris păstrat la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, cota ms. rom. 422.

²⁰² Manuscris păstrat la aceeași bibliotecă, cota ms. rom. 482.

²⁰³ *Învățătura lui Carol Filibert de Lastirie despre sădirea bumbacului*, Buda, 1910.

²⁰⁴ *Învățătură pentru prăsierea pomilor, scrisă de Haintl Franțisc, domnul Rășpacului și Necsingului, a mai multe învățate și iconomicești soțietăți împreună soț*, Buda, 1812.

²⁰⁵ *Învățătură de a face sirup și zahar din mustul tuleilor de cucuruz, după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de Ioan Nep. Neuhold*, Buda, 1812; *Pentru facerea zaharului din mustăreață de jugastru*, Buda, 1812; *Disertație a lui Ioann Bürger M. D. despre zahăr, carele și din must de tulei de cucuruz și de jugastru se face, scurtată și pre limba românească prefăcută*, Buda, 1813.

²⁰⁶ *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măestria de a face vin, vinars și oțet, întocmită de autorii Șaptal, Parmentier și Dussieux și în acest chip scurtată de abatul Ludovic Mitterpacher, iară acum prefăcută în limba românească*, Buda, 1813.

²⁰⁷ *Învățătură pentru ferirea și doftorirea boalelor celor ce se încing prin țară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo înblătoare, ale vitelor celor cu carne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor*, Buda, 1816.

²⁰⁸ Autenticitatea lui Petru Maior ca traducător al acestor broșuri a fost probată de N. A. Ursu, prin argumente de ordin lingvistic (N. A. Ursu, *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, în „Limba română”, X, 1961, nr. 2, p. 135–143. Vezi și Serafim Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, București, 1990, p. 195–202.

²⁰⁹ S-a tipărit aproape integral la Buda, în 1813, dar nu a fost definitivată și nu a avut circulație, fiind oprită în parcurs la intervenția episcopului Ioan Bob. Reeditată recent: Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, I, București, 1995.

această implicare „mărunță”, profilul iluminist al lui Maior nu ar fi întreg. Pedagogia rurală desfășurată pe un program religios în anii protopopiatului de la Reghin este continuată acum pe unul economic. Totul devine și mai clar când cititorul descoperă că nici la acest nivel strict pragmatic, de vulgarizare a unor cunoștințe agrotehnice, talmăcitorul în limba română nu uită marile comandamente naționale care i-au animat generația, între care cultivarea limbii este fibra regentă. Citind aceste broșuri – își asigură el publicul rustic – „nu numai limpede vei pricepe zisele cuvinte [neologismele, n.n.], ci și noao cunoștința de multe cuvinte românești agonisindu-ți, înțelepțește te vei îndemna, aprins de dragostea neamului tău, a îmbogăți dialecta patriei tale, precum toate neamurile Evropei astăzi se nevoiesc”²¹⁰.

Alinierea la lumea europeană a fost idealul cu care au pășit românii ardeleni la Unirea cu Roma, în anul 1700. Această aliniere a avut urcușurile și coborâșurile ei pe întregul parcurs al secolului al XVIII-lea, zis „al luminilor”, în fruntea năzuinței situându-se constant Biserica Română Unită, formatoarea elitelor intelectuale moderne în cultura noastră. Vehiculul spre marea cultură a Europei a fost varianta austro-germană a iluminismului, Aufklärungul, a cărui suburbie aparent modestă, dar vitală pentru evoluția modernă a culturii românești, a fost Școala Ardeleană. Din centrul providențial al Blajului s-au ridicat mari pasionați ai erudiției cu caracter enciclopedist, de la înalte investigații asupra limbii și istoriei neamului la fondarea unei teologii cu scop spiritual dar și educativ, de la democratizarea prin școli și manuale a cunoștințelor epocii la aclimatizarea unor științe fără trecut la românii ardeleni, ca filosofia, științele naturii sau agrotehnica. Pe un traseu descrescând ca fervoare în funcție de urgențele punctuale, primând desigur cele politice, întreaga desfășurare de forțe a Școlii Ardelene a fost închinată, cu devoțiune recunoscută în posteritate, servirii exemplare a intereselor națiunii române, în epoca formării sale ca imagine și conștiință modernă, emancipării acestei națiuni și conturării ideii mature de unitate a ei.

²¹⁰ Ap. Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 197.

INOCENȚIU MICU-KLEIN ÎN POEZIA ROMÂNEASCĂ

Ion BUZAȘI

Despre Blaj, orașul cu largi orizonturi în istoria națională, s-a scris o întreagă literatură. „Paginile despre Blaj”, în genuri literare dintre cele mai felurite, de la odă până la reportaj, alcătuiesc o *Istorie a Blajului în texte alese* stând sub semnul recunoștinței și al prețuirii, amintind de entuziastul salut al tânărului Eminescu „Te salut din inimă, Romă Mică!”

Blajul este orașul întemeiat de luptătorul martir pentru drepturile sociale și naționale ale românilor din Transilvania. Multe din poeziile închinat orașului sunt dedicate Ctitorului. Poezia *La Blaj* de Vasile Baciú Muntenescu este scrisă în maniera poeziei eminesciene *Epigonii*; aceeași evocare a unor „zile de aur” și aceeași reînviere a unor figuri mărețe din trecutul istoric și cultural al Blajului. Blajul este, în evocarea poetului, locul de unde au plecat pe tot cuprinsul românesc, fertile idei culturale și naționale prin Cipariu, Bărnuțiu, Bariț și Mureșanu; Blajul este locul visat de întemeietorul său, episcopul Inochentie Micu-Klein, să fie o adevărată cetate de credință și tărie românească:

„Dorm cu toții-n veșnicie somnul cel sfânt al dreptății
Și-a lor suflete planează și-azi pe Câmpul Libertății,
Și din geniul lor cel mare și din sufletele lor,
Blajul ține-aprins întruna farul de conducător.”

Această idee străbate și poeziile lui Nicolae Lupu și Radu Brateș despre vlădica „Inochentie cel prigunit pentru dreptate”. „Poema istorică populară” *Inochentie Micu-Klein* de Nicolae Lupu, înfățișează în versuri de factură populară momente din viața viforoasă a episcopului martir. În versurile lui Nicolae Lupu, episcopul blăjean apare, așa cum l-a statuat istoria literară românească, un precursor al Școlii Ardelene, care găsește în originea română, argumente pentru o viață demnă a urgisitului popor român din Transilvania:

Toți aicea ne-am aflat
Neam vânjos și închegat
Din Marmația în Bănat;
Și din Carpați în Bihor

Suntem cel mai vechi popor
 Viță veche de roman,
 Din ostașii lui Traian
 Cei cari pentru vitejii
 Au primit aici moșii...

Alte secvențe poetice, transcriu supliciile vlădicului românilor, sau curajosul său cuvânt în Dieta Transilvaniei, care a supărat atâta pe vrăjmașii neamului care-și cerea dreptul la viață, dreptul de a fi recunoscut ca „națiune”, nu ca o disprețuită *plebe*:

„Dușmanii se-nfuriară
 Și turbați ca niște fiară
 Strângeau pumnii și scrâșneau
 Blestemau și-afuriseau,
 Și curgeau hulele râu:
 – Ce cată neghina-n grâu
 În stratul de flori, scaieți
 Și Saul între profeți?
 Că cele ce tu înșiri
 Sunt minciuni și născociri,
 Căci neamul valahilor
 Nu e „nație”, nici „popor”
 Ci sunt gloate dezvățate
 De ici-colea adunate
 Îmbulziți de dinafară
 Pe furiș veniți în țară”.

Paginile ce descriu anii exilului au amărăciunea *bocetului* popular amintind ca procedeu artistic, elegia lui Vasile Alecsandri, *Nicolae Bălcescu murind* – pașoptistul înflăcărat al cărui destin îl prefigurează ierarhul blăjean:

„Vrăbioară de pe deal
 Zboară degrabă-n Ardeal...
 Spune, vrăbioară, spune
 Fraților să mă răzbune
 Și să țină bine-n minte
 Dreptele mele cuvinte
 Că-n Ardeal cât e de lat
 Din Marmația în Banat

Și din Bârsa în Bihor
Ei sunt cel mai vechi popor
Și, aceea țară toată
Fost-a fost a lor odată
Și, iarăși a lor va fi
Când vremea se va-mplini”.

Apărută în 1943, „poema populară” a lui Nicolae Lupu se integra prin viziunea profetică și prin tonul protestatar în lirica transilvăneană de atitudine împotriva Dictatului de la Viena.

Anii exilului lui Inocențiu Micu-Klein constituie și tema baladei lui Teodor Murășan Vlădicul valah... Bătrân și bolnav, în vechiul claustru cu pustnicii latini, din Roma cea „plină de fală”, episcopul trăiește ultimele clipe ale vieții, iar stingerea lui este aureolată de viziunea măririi poporului său. Este sensul jertfei sale, în care a crezut cu tărie, de aceea moartea lui are atâta seninătate mioritică:

„Stau pustnicii-n juru-i cu gândul pierdut,
Spre bolnav privind în tăcere,
O taină-i supune, și-acum a tăcut
Vlădicul c-un zâmbet ușor abătut
În ochii-nfloriți de-o părere

... Cum tremură-n sfeșnic lumina de său
Se pare plutind ca-ntr-o ceață,
Privirile-i picur’ – dar nu-i pare rău:
El vede mărirea poporului său
Și moare c-un zâmbet pe față”.

Poate cea mai frumoasă poezie închinată lui Inocențiu Micu-Klein, în orice caz cea mai cuprinzătoare în evocarea luptei și jertfei sale, aparține poetului blăjean Radu Brateș. Este vorba de poezia al cărei titlu sugerează destinul unei vieți de martir: *Balada episcopului Inochentie cel prigunit pentru dreptate*... A fost scrisă în 1942, cu prilejul împlinirii a 250 de ani de la nașterea lui Inochentie Micu și publicată doi ani mai târziu, în 1944, în revista sibiană „Luceafărul”. Sugestia titlului baladei lui Radu Brateș este întărită de cuvintele lui Inocențiu așezate în chip de motto și desprinse dintr-o scrisoare trimisă de la Roma în 28 aprilie 1764: „... după putinția mea am și făcut și am muncit într-atâta, necăutând hazna mea, ci a neamului; până am căzut în urgia pizmașilor”.

Poezia lui Radu Brateș cuprinde cinci tablouri, fiecare evocând momente semnificative din viața și lupta lui Inochentie: Primul tablou aduce în fața cititorului imaginea acelei binecuvântate zile de mai 1737, când tânărul vlădic a sosit la Blaj; în gândul său vizionar, așezarea de la încrângătura Târnavelor va deveni o citadelă a credinței și a puterii de viață a națiunii române. Descinderea sa la Blaj înseamnă o voievodală descălecare, iar tânărul vlădic este Ctitorul. Așa se și intitulează primele două tablouri: Descălecare și Ctitorul:

„Zi de vară, limpede, senină,
Umple zarea, inima și gândul
Ce priveliște de ape și lumină
Se deschide ochiului, flămândul?”

Din rădvan cu patru cai coboară
Tânăr episcop cu sufletul pur
Peste ani și veacuri gându-i zboară,
Doar privirea-i stăruie-mprejur”.

Secvențele următoare (*Luptătorul, Martirul, Vizionarul*), înfățișează momente biografice versificate și de Nicolae Lupu și de Teodor Murășanu, dar viziunea profetică, în evocarea lui Radu Brateș este de o mai avântată înaripare poetică:

„Gându-i zboară peste ani și ani
Uită jertfa care sângeră și doare
Vede neamul aprig de țărani
Dărâmând imperii opresoare

Și clădind la Dunăre o țară
Ca un rai din sfintele scripturi
Vin dușmanii numai foc și pară,
Dar se sting în lanuri și păduri”.

Imaginile sunt de basm, cu adieri din lirica patriotică eminesciană sau din poezia lui Goga:

„Neamul crește, țara se lărgește
Ca tărâmurile din povești
Albă stea din neguri se ivește
Și-ncunună munții românești

Iar destinul crește-mpărătese
 Urcă doina în văzduhul larg
 Vede cum de țărnelor românesc
 Toate valurile câte vin se sparg..."

Dacă poeziile de până acum au înfățișat poetic momente din viața lui Inocențiu Micu, cele care vor fi enumerate în continuare vor fi construite pe simboluri, alcătuite din nuclee lirice, ce reverberează multiple sensuri. Ele sunt uneori prea directe, oarecum exterioare, ca în stihurile lui Traian Dragoș, sau Ion M. Gârleanu, poeți locali, colaboratori ai „Unirii poporului” sau ai *Calendarului de la Blaj*. Adresările și repetițiile dau acestor exerciții lirice de admirație smerenia unor rugăciuni:

„Mucenice!
 Noi n-am uitat azi amintirea ta
 Ascunsă-n fiecare stea,
 În fiecare vânt purtat pe strune,
 În fiecare albă rugăciune,
 În fiecare bob de aur răvășit în spice!
 Mucenice!
 Cununa ta de spini de altădată
 Azi s-a făcut cunună minunată,
 Cunună grea de soare
 De safire și opale,
 Iar noi, îngenunchiați pioși în amintire,
 Cântăm cântări de mare sărbătoare
 Sub crucea strălucirii Tale”.

(Traian Dragoș, *Lui Inochentie Micu-Clain*)

Pentru poetul Ion Brad, Ioan Inocențiu Micu este:

„Episcopul fără mormânt
 Cel care-a ars pentru țară
 Ca o biserică-n vânt
 Cu clopotele toate pulsând
 Ctitorul Romei de aici”.

Iar lupta lui în Dieta Transilvaniei, capătă dimensiuni biblice, amintind de gesturile energice ale Mântuitorului:

„... în Dieta nobiliară
 Ca Pantocratorul mâna o puse

Nu pe cârji de vlădici
 Ci numai pe bici, pe cuvintele bici,
 Să fulgere parcă
 Din templu afară
 Pe toți ce-ncearcă,
 Pe toți ce-ncercară
 Să târguiască, zilnic să vândă
 Ca pe lucruri sau bieteze vite,
 Soarta nației lui oropsite”.

Osânda lui a fost – ne spune același poet – „dorul” nestins după chinuitul Ardeal, iar asemănarea cu Decebal, parabolă în plan istoric, capătă sugestii plastice lămurite: un memento pentru veșnică dorință de apărare a libertății neamului:

„La Roma s-a dus ca un nou Decebal,
 Numai cap, numai nimb
 De credință-n dreptate
 Dar capul lui ca un clopot în timp
 Se-aude cum bate
 Prin munți fără somn, prin albele sate
 În trupul țării s-aude cum bate
 În trupul nostru s-aude cum bate,
 Tot bate...”

Pentru poetul Ion Mărgineanu, în poezia *Triptic la Ioan Inochentie Micu*, episcopul de binecuvântată amintire este „sfânt temei al jertfelor de neam”, iar evocarea se transformă în odă, cu rezonanțe de admirație specifice rugăciunii, pentru că a dat pierduta *noblețe* neamului oprimat, cum avea să spună mai târziu Mircea Eliade, „pecetea Blajului” asupra culturii românești:

„Dar anii-ți ning, bătrân sihastru,
 tociți, cețoși, ca un piron,
 în biet sicriu plin cu dezastru
 hrisov albit de strâmtul tron,
 turtite armonii stelare
 la capul tău sădesc nou cer,
 inundă prin abecedare
 golul cu nume de oier;

De sub lugubra întrebare
 mă-ntorc ca rugăciunea-n schit,

căci dintre meșteri, Meșter Mare
ți-e sufletul nemărginit!

nobleții de neam, Mitropolit
sub cer de manuscrise răsrânt,
o sfântă Duminică ești
însăși rugăciune pe pământ,
povara lacrimii cerești”.

Într-o poezie a lui Mircea Stâncel, destinul lui Inocențiu Micu se identifică cu soarta bisericii sale, momentele ei de prigonire și persecuție în istorie, ce se prelungesc până în contemporaneitate, fiind prevestite de viața vlădicului întemeietor:

„De-acum destinul lui Ioan Inocențiu Micu
se poate întâmpla în fiecare clipă,
și nu știi dacă urc sau cobor,
Spirital Blajului!”

Deși scrise în proză, paginile lui Blaga despre Inocențiu Micu constituie un veritabil poem, nu atât prin ritm și muzicalitate cât prin valoarea lor gnomică. Pornind de la emoționanta scrisoare a episcopului, mereu citată, cu rezonanțe testamentare, exprimând dorința de a fi înmormântat în pământul patriei, unde să aștepte obștească înviere, poemul lui Blaga conturează portretul unui patriot, prin rândurile unei profesii de credință de neuitat:

„Îl vedem prin zări și ziduri
pe acest chinuit călugăr
zbuțumându-se în chilioara sa de la Roma
în suferințele exilului
Îi auzim suspinul:

„Nu poți învia din morți
decât în pământul patriei...”
Ne-a căzut sub ochi scrisoarea lui Inochentie
în care speranța învierii din morți
apare atât de strâns legată de pământul patriei...
Și n-o putem uita
În tragica și sublima ei sfâșiere și frumusețe...”

Bucuria „reîntoarcerii acasă” a lui Inocențiu Micu, văzută ca un moment istoric, după secole de amar surghiun este celebrată și în poezia lui Aurel Hancu, alcătuită dintr-un șir de exclamații, poezia este mai ales transcrierea entuziastă a unui sentiment de satisfacție și împlinire ce stăpânește întregul neam românesc, conferind evenimentului dimensiunile unei sărbători naționale:

„Micu-Klein se întoarce-n țară,
după ani de pribegie.
Plânge Blajul revenirea
în lacrimi de bucurie

Câmpul Libertății saltă
într-o sfântă-mbrățișare
vine Inocențiu-acasă
strigă România Mare.

Crucea Iancului străluce
peste dealuri de Golgotă
Sfântul se întoarce-acasă
Și-i urmat de-ntreaga gloată

Vin și îngerii din ceruri
ca să vadă ce și cum e
Vin martirii în sobor
vine-ntreaga româname!

Ajungând aici la Blaj,
moaște sfinte în cetate,
temelie puneți iar
nouă în eternitate.”

Florilegiul liric inspirat de primul mare episcop al Blajului din care am citat fragmente semnificative, ilustrează metaforic titlul unui frumos articol al lui Pamfil Șeicaru, *La început a fost Inochentie...* și care ar putea fi și titlul unei antologii de poezii închinată episcopului martir.

CONTRIBUȚIA BISERICII GRECO-CATOLICE LA FORMAREA IDEOLOGIEI ȘI CONȘTIINȚEI NAȚIONALE ÎN PERIOADA 1754–1848

Liviu BOTEZAN

Descendent al romanității orientale, poporul român s-a aflat încă din perioada etnogenezei sale sub influența Imperiului Roman de Răsărit. Acesta a apărut în anul 395, când împăratul Teodosiu cel Mare a împărțit întinsul stat roman între cei doi fii ai săi Arcadiu și Onoriu, după ce a asigurat triumful definitiv al creștinismului prin interzicerea cultelor păgâne. Având capitala la Constantinopol, Imperiul Roman de răsărit i-a revenit cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice, inclusiv Dobrogea, nord-estul Africii (cu Egiptul și Cirenaica), precum și sud-vestul Asiei unde se află și Palestina cu Ierusalimul, leagănul creștinismului.

După 602 se va greciza și va fi cunoscut sub denumirea de Imperiu Bizantin. Tot după această dată un teritoriu însemnat al părții lui europene va începe să se slavizeze prin pătrunderea în Peninsula Balcanică mai întâi a slavilor bulgari așezați în fosta Moesie romană, iar în a doua jumătate a veacului al șaptelea a sârbilor și croaților stabiliți în Iliria.

Secolele IX-X vor aduce pe de-o parte identificarea Imperiului Bizantin cu varianta ortodoxă a creștinismului, iar pe de altă parte, încreștinarea bulgarilor și sârbilor precum și a rușilor și a ucrainenilor, prin îmbrățișarea ortodoxismului. De aceea, odată cu marea schismă din 1054 în aria ortodoxismului vor predomina grecii și slavii. Înconjurați de slavii ortodocși, românii, care se încreștinaseră din secolele II-VI, după 1054 vor ajunge și ei sub jurisdicția patriarhiei de la Constantinopol. Concomitent cu includerea lor în lumea ortodoxă, românii li se va impune înlocuirea limbii latine cu cea slavonă la efectuarea slujbei religioase în condițiile instituirii primului țarat bulgar și la nord de Dunăre în secolele IX-X. Slavona va rămâne limba bisericii la români din secolul al X-lea până în veacul al XVI-lea. În consecință și cultura românilor care va fi în esența ei religioasă, va îmbrăca în acest lung interval de timp un înveliș slavon. Abia în secolul al XVII-lea, datorită activității strălucitei pleiade de umaniști români, limba română va înlocui slavona în biserică, iar cultura va deveni românească.

Perioada secolelor X-XV a coincis cu decăderea și cucerirea treptată a întregului Imperiu Bizantin de către turci, ceea ce a determinat restrângerea ponderii grecilor și creșterea rolului slavilor în aria ortodoxismului. De fapt în

secolele XVI-XVII rolul conducător în lumea ortodoxă și-l vor aroga rușii, pe măsură ce-și vor crea imperiul care va avea, ca și cel otoman, un caracter euro-asiatic în urma cuceririi Siberiei. O dată cu domnia lui Petru cel Mare (1686–1718), Imperiul rusc a început seria războaielor cu Imperiul otoman intrat în faza decadenței, pentru a-i smulge teritorii în Asia și Europa sud-estică, folosind alături de forță militară și pretextul eliberării ortodocșilor. Masca ortodoxismului va fi invocată de diplomația rusească și pentru a-și impune „protectoratul” asupra Moldovei și Țării Românești, ca un prim pas spre cotropirea și înglobarea lor ca simple gubernii în „Marea Rusie” pentru ca granița ei sud-vestică să se fixeze pe Carpații Orientali și Meridionali și pe Dunărea inferioară. Coroborat cu cel austriac, expansionismul rusc a determinat Poarta otomană să instituie la începutul secolului al XVIII-lea, pentru mai bine de un veac, regimul domniilor fanariote. Promovând un sistem de valori bazat pe ortodoxismul conservator, pe tradiționalismul anticatolic și deci antioccidental, precum și pe un servilism total față de turci, regimul fanariot a accentuat înapoierea economică a Moldovei și Țării Românești și a determinat un evident regres al culturii românești în comparație cu secolul al XVII-lea, datorită grecizării ei.

Spre deosebire de Țara Românească și Moldova, la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor Transilvania, Maramureșul, Crișana și Banatul au trecut de sub dominația otomană sub stăpânirea austriacă. Această trecere n-a însemnat numai schimbarea unui stăpân cu altul, ci și înlocuirea sistemului economic, social și cultural predominant ortodox de tip oriental, cu un altul mai avansat specific Europei centrale și apusene catolice. Într-adevăr noul regim aducea un sistem economic bazat pe mercantilism și fiziocratism, pe plan politic centralizarea puterii de stat sub forma absolutismului luminat iar sub aspect cultural, ideile iluministe adaptate aufklarung-ului austriac.

Desigur, de pe urma noului regim au tras foloase în primul rând „națiunile” sau stările privilegiate ale maghiarilor, secuilor și sașilor. Pentru majoritatea românilor el a adus poveri sporite față de acelea din timpul regimului anterior al suveranității otomane. Sub aspect cultural, românii au putut să profite însă treptat, în decursul veacului al XVIII-lea, pe măsură ce li s-a deschis accesul la civilizația central și vest europeană. Accesul la cultura și civilizația europeană a devenit posibil în urma unirii religioase cu Biserica Romei. Unirea s-a decis cu ocazia sinodului de la Alba-Iulia convocat în 1698 de Atanasie Anghel, succesorul episcopului Teofil decedat în anul precedent. Din totalul celor 39 de protopopi transilvăneni care au alcătuit sinodul 38 au votat pentru unire. Votul lor a fost apoi întărit de adeziunea a 2279 de preoți. Constând, de fapt, în înlocuirea patriarhului de la Constantinopol cu Papa de la Roma ca autoritate religioasă supremă, unirea a obținut larga adeziune a preoților deoarece: le permitea să-și păstreze nu numai

dreptul de a se căsători ca și cei ortodocși și și ritul, ritualul și cărțile de cult bizantine, inclusiv efectuarea slujbei religioase în limba română; îi elibera de iobăgie; îi emancipa de sub tutela intendenților calvini; le crea perspectiva accesului la drepturi asemănătoare acelorora de care se bucurau parohii romano-catolici. Această ultimă perspectivă a fost de altfel consemnată în cele două diplome leopoldine ale unirii din 1699 și 1701.

Chiar dacă a doua diplomă va fi anulată de împăratul Leopold I, datorită intervenției Dietei de la Sibiu, promisiunile mai clar exprimate în cuprinsul ei vor constitui punctul de plecare pentru viitoarele acțiuni ce vor viza crearea instrumentelor necesare luptei de emancipare națională. Unul din aceste instrumente indispensabile urma să fie creat prin înființarea unor școli cu profil mediu și superior. Fără ele nu ar fi fost posibil să se formeze o intelectualitate capabilă să susțină și să conducă lupta pentru drepturi politice, de care românii erau lipsiți din cauza menținerii lor în starea de toleranță și în condițiile noului regim habsburgic. Pentru înființarea și funcționarea unor astfel de școli erau necesare:

- a) formarea unor cadre didactice cu o pregătire intelectuală corespunzătoare;
- b) obținerea unei baze materiale minime.

În acest sens încă la sinodul diecezan din 18 iunie 1702 de la Alba Iulia al noii episcopii greco-catolice care a luat locul celei ortodoxe s-a hotărât selecționarea unor tineri ce au absolvit în prealabil gimnaziul romano-catolice. Primul care a beneficiat de hotărârea sinodală a fost Ioan Giurgiu de Patachi, fiu de mic nobil, viitorul episcop și deci succesor al lui Atanasie Anghel. Între 1705–1710 el a absolvit filosofia la Viena și după aceea Universitatea Gregoriană din Roma, de unde s-a întors cu titlul de doctor în teologie.

Un pas înainte s-a realizat prin decizia împăratului Carol al VI-lea (tatăl Mariei Tereza) care, la puțin timp după ce s-a urcat pe tron în 1711, a pus la dispoziția tinerilor greco-catolici 12 burse pentru a urma Colegiul Academic de la Trnava (în apropiere de Bratislava) înființat în 1704 de Leopold I. Printre cei care au obținut una din burse a figurat și Ioan Inocențiu Micu care îi va succeda lui Ioan Giurgiu la cârma episcopiei greco-catolice în 1728.

Importanța istorică a lui Ioan Inocențiu Micu se datorează angajării lui temerare în lupta pentru obținerea drepturilor politice pe seama tuturor românilor, indiferent că erau greco-catolici sau ortodocși. Lui îi revine însă și meritul de a fi obținut în 1738 de la Carol al VI-lea actul prin care dieceza greco-catolică primea domeniul Blajului, ce aparținuse familiei ultimului principe al Transilvaniei, Mihail Appafi. De fapt, în schimbul acestuia restituia statului domeniile fiscale de la Gherla și Sâmbăta de Jos (districtul Făgăraș), donate de același împărat în timpul păstoririi lui Ioan Giurgiu (1715–1727) care adusesese mutarea sediului noii Episcopii

greco-catolice de la Alba-Iulia la Făgăraș. Actul imperial din 1738 prevedea ca din venitul anual de 6000 florini al domeniului Blaj, jumătate să fie folosit pentru acoperirea cheltuielilor noii reședințe episcopale.

Cealaltă jumătate urma să fie utilizată pentru: construirea edificiului unei mănăstiri care să servească pentru funcționarea unui seminar teologic menit să pregătească preoți și de asemenea să ofere adăpost unui număr de 12 călugări-profesori; asigurarea a 20 de burse pe seama a tot atâția tineri teologi pe toată durata școlarizării, din care trei urmau să fie trimiși pentru a studia teologia la Colegiul Urban de pe lângă Propaganda Fide din Roma.

Veniturile domeniului Blaj au fost folosite de Inocenție Micu pentru a finanța începerea construirii atât a edificiului mănăstirii care se va numi „Sfânta Treime”, cât și a catedralei episcopale pe baza planurilor întocmite de un arhitect vienez. Întrucât el va fi exilat în 1744 la Roma, cele două construcții nu vor fi terminate decât de urmașul său Petru Pavel Aron în 1747.

Acesta a fost cel dintâi bursier pe care Inocențiu l-a trimis în 1738 să studieze la Colegiul Urban. A revenit la Blaj în 1743 cu titlul de doctor în teologie și din 1744 a condus dieceza ca vicar episcopal, iar între 1754–1764 ca episcop. Din economiile realizate de pe urma administrării domeniului Blaj va cumpăra de la contele Bethlean, consilier gubernial, proprietatea funciară care avea reședința în comuna Cut (comitatul Alba). Prin această achiziție care aducea un venit anual de 5600 florini, va întări baza materială a episcopiei.

De numele lui Petru Pavel Aron se leagă începerea funcționării din 1 noiembrie 1754 a unui gimnaziu și a unui seminar teologic. El a reușit să pună bazele acestor două instituții de învățământ cu profil mediu și superior: pe de-o parte fiindcă încă din timpul păstoririi lui Inocențiu Micu s-a constituit la Blaj o bibliotecă ce dispunea de 350 de volume, iar din 1747 a început să funcționeze în acest orașel o tipografie care va avea menirea de a tipări pe lângă cărți de uz religios și manuale școlare; pe de altă parte pentru că dispunea și de cadre didactice corespunzătoare prin reîntorcerea în 1747 de la Roma ca doctori în teologie a lui Grigore Maior și Silvestru Caliani, iar după 1750 a lui Atanasie Rednic și Gheronție Cotorea, primul absolvent al filosofiei și teologiei la Universitatea din Viena, iar al doilea al Colegiului de la Trnava, ca și Inocențiu Micu.

Gimnaziul și-a început activitatea în toamna anului 1754 cu 74 de elevi, repartizați pe doi ani de studii (Principia și Grammatica). Primul lor profesor a fost Grigore Maior care, între materiile predate, a acordat o deosebită atenție însușirii temeinice a limbii latine de către elevi. Din 1757 s-a adăugat un al treilea an de studii (Sintaxis), avându-l ca profesor pe Meletie Neagoe, proaspăt absolvent și el al teologiei de la Colegiul din Trnava. În 1772 gimnaziul s-a complectat cu alți doi ani de studii (Rethorica și Poesis). Profesorii lor au devenit Samuil Micu și Ștefan

Pop ambii absolvenți ai teologiei de la Universitatea din Viena. În anul școlar 1772–1773 a fost încadrat ca profesor la gimnaziu și Gheorghe Șincai. El nu absolvise însă decât gimnaziul piariștilor din Bistrița pe care l-a frecventat între 1768–1772, precum și filosofia la colegiul romano-catolic din Cluj în anul școlar 1772–1773. De aceea, Grigore Maior, devenit episcop în 1772, l-a trimis în 1774, împreună cu Petru Maior și Ioachim Pop, pentru a-și completa studiile ca bursier la Colegiul Urban din Roma. Toți trei l-au absolvit în 1779, obținând și ei titlul de doctori în teologie. Cu acest titlu s-au îndreptat mai întâi spre Viena. Aici primi doi au fost opriți pentru a-și completa cunoștințele în anul școlar 1779–1780 cu noțiuni de drept canonic bizantin și a urma în paralel cursuri de pedagogie. Ioachim Pop a trebuit însă să-și continue drumul spre Blaj pentru a-i lua locul lui Samuil Micu care fusese numit vice-rector pentru trei ani la colegiul Pazmaneum din Viena înființat de Maria Tereza pentru greco-catolicii din monarhie. Deoarece Gheorghe Șincai și Petru Maior au fost cazați la acest colegiu, în anul școlar 1779–1780, între ei și vice-rectorul Samuil Micu s-a încheiat o strânsă prietenie și o fructuoasă colaborare științifică. Gheorghe Șincai, de pildă, i-a pus la dispoziția lui Samuil Micu documentele copiate din Arhiva Vaticanului și însemnările din lucrările studiate la Biblioteca Vaticanului cât timp a stat la Roma. Împreună au elaborat gramatica pe care au tipărit-o la Viena în 1780 cu titlul: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*.

Încheindu-și anul de studii de la Viena, în 1780 Gheorghe Șincai și Petru Maior s-au reîntors la Blaj, completând astfel corpul profesoral al gimnaziului de aici. Disponând de un corp didactic de elită, gimnaziul de la Blaj cu cinci ani de studii se va ridica după 1780 la nivelul celor mai prestigioase instituții de învățământ cu rang de liceu din Transilvania și chiar din întregul Imperiu habsburgic. Fiindcă la gimnaziul din Blaj o atenție deosebită se acorda însușirii limbii latine, el a rămas cunoscut și cu denumirea de școală latinească.

O parte din profesorii gimnaziului vor preda materii de specialitate și la seminariul teologic. Cursurile de teologie au început tot în toamna anului 1754 în clădirea mănăstirii „Sfânta Treime” cu 25 de studenți, din care 20 ca bursieri. Primii lor profesori au fost: Silvestru Caliani și Atanasie Rednic, ultimul succesor al lui Petru Pavel Aron la scaunul episcopal în 1764. Din 1772, urmașul lui Atanasie Rednic, episcopul Grigore Maior a introdus un curs de filosofie de un an pentru absolvenții gimnaziului care doreau să frecventeze seminarul teologic. Cei dintâi profesori ai cursului de filosofie au fost: Samuil Micu și Ioachim Pop reîntorși de la Viena. Ca și la gimnaziu, filosofia se preda în limba latină, ceea ce va permite absolvenților ei să urmeze nu numai teologia din Blaj, ci și aceea din Trnava, Viena sau Roma.

Prin cunoștințele cumulate în timpul stuidiilor, absolvenții teologiei din Blaj, la fel ca și cei reîntorși de la Roma, Viena sau Trnava au format elita intelectuală a

poporului român din acel timp. E adevărat o intelectualitate clericală, ceea ce nu a constituit un impediment pentru ca vârfurile ei să se pună în slujba intereselor naționale printr-o activitate didactică și științifică de înaltă ținută și eficiență. Cei mai de seamă reprezentanți ai acestei elite intelectuale sunt considerați în mod justificat Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior. Începând cu 1780, când a văzut lumina tiparului gramatica românească *Elementa linguae* și până în 1825, anul apariției la Buda a *Lexiconului* sau *Dicționarului* cvadrilingv, lor le revine meritul principal în crearea curentului cultural-ideologic numit Școala Ardeleană. Aceasta a echivalat, de fapt, cu fundamentarea ideologiei emancipării naționale a poporului român. Desigur la crearea ideologiei naționale au contribuit și alți intelectuali, începând cu Grigore Maior și Silvestru Caliani, primii profesori ai gimnaziului și teologiei din Blaj, continuând cu contemporanii corifeilor Școlii Ardelene, Ioan Para, Ioan Budai Deleanu și Ignatie Darabant care au absolvit după 1775 Seminarul Central Sfânta Barbara din Viena. Împreună cu corifeii Școlii Ardelene aceștia au participat la redactarea noului *Supplex Libellus Valahorum* din 1791, după cel al lui Inocenție Micu Klein din 1744, considerat o veritabilă chartă a drepturilor românești, un program modern al mișcării de emancipare națională a românilor transilvăneni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Totuși contribuția esențială la încheierea ideologiei naționale revine celor trei corifei ai Școlii Ardelene. Prin opera cu caracter istoric, filologico-lingvistic, filosofic, juridic și religios, tipărite sau rămase în manuscris, au fundamentat ideile privind originea romanică a românilor, descendența limbii lor din cea latină, vechimea și continuitatea poporului român pe pământul pe care-l locuiau. În comparație cu umaniștii din secolul al XVI-lea și cu cronicarii moldoveni și munteni din veacul al XVII-lea, corifeii Școlii Ardelene au impregnat aceste idei cu cele iluministe despre libertate, egalitate, justiție socială și națională, bazate pe drepturile naturale ale omului, mărindu-le astfel efectul mobilizator. În plus, ideile formulate de umaniști și cronicari până la începutul secolului al XVIII-lea n-au putut să se răspândească și să pătrundă în conștiința păturilor de jos ale poporului român, pe de o parte fiindcă cele mai multe din operele lor au rămas în manuscris, iar pe de altă parte pentru că numărul celor ce puteau scrie și citi a rămas extrem de redus. Numai după ce din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea au început să funcționeze gimnaziul și teologia din Blaj s-a putut forma un număr suficient de mare de intelectuali capabili să asimileze ideile de bază ale Școlii Ardelene. Deși cei mai mulți dintre tinerii care au absolvit an de an gimnaziul și teologia din Blaj au mers în satele transilvănene ca preoți, cantori-învățători sau funcționari comunali, posibilitățile de a propaga în rândurile țăranilor români ideile Școlii Ardelene au fost minime datorită poverii obligațiilor iobăgești și al celor față de statul habsburgic ce nu le permiteau să frecventeze nici măcar puținele școli sătești acolo unde se vor înființa.

La asimilarea ideilor Școlii Ardelene de către absolvenții gimnaziului și teologiei din Blaj au contribuit, pe lângă lecțiile de gramatică și literatură, de istorie și filosofie, însușirea de către ei a limbii latine. Însușirea limbii latine și a istoriei Imperiului Roman le-a furnizat argumentul fundamentării conștiinței descendenței lor romanice. Latinitatea regăsită a devenit suportul spiritual al absolvenților școlilor greco-catolice din Blaj. Totodată le permitea să justifice lupta pentru drepturi politice, opunând puterii deținute de privilegiații maghiari care o justificau prin originea lor nobiliară, noblețea descendenței etnice a românilor din marele popor roman. Ei au putut legitima de asemenea și îmbrățișarea greco-catolicismului cu argumentul că românii fiind de neam romanic aveau datoria să se reîntoarcă la Biserica Romei prin emanciparea de sub dominația religioasă a ortodoxismului greco-slavon. De fapt prin aceste idei, absolvenții școlilor blăjene încercau să creeze o punte de legătură a românilor, care vorbeau o limbă de origine latină, cu Europa Occidentală predominant catolică și în mare parte romanică. Rodul activității absolvenților școlilor blăjene a fost conturarea și consolidarea conștiinței naționale, precum și a unei mentalități europene în rândurile intelectualilor transilvăneni spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul veacului următor.

La lărgirea influenței ideilor Școlii Ardelene spre vest în Crișana și Maramureș și totodată eficientizarea lor în Transilvania, au contribuit, prin efectele lor, două evenimente din anul 1777. Cel dintâi a constat în înființarea, cu asentimentul papei Pius al VI-lea, a unei noi episcopii greco-catolice la Oradea care va fi înzestrată de împărăteasa Maria Tereza cu domeniul Beiușului de 130.000 iugăre. Domeniul asigura un venit de 22.000 florini, din care aproape 4.000 erau destinați sprijinirii învățământului din noua dieceză episcopală. Dispunând de o astfel de bază materială, primul ei episcop, Moise Dragoș (1777–1787), a intervenit la Viena pentru a obține aprobarea înființării unui seminar teologic necesar pregătirii preoților, asemănător cu cel din Blaj. Totuși numai strădania succesorului său, episcopul Ignatie Darabant (1788–1805) a avut succes. Drept urmare din 1792 va începe să funcționeze un seminar teologic în clădirea fostei mănăstiri iezuite din Oradea, primită gratuit întrucât Ordinul iezuiților fusese desființat încă din 1773 de către papa Clement al XIV-lea. Noul seminar teologic va asigura anual, din suma menționată mai sus, burse pentru 26 de tineri care-l vor frecventa. Chiar dacă avea doar menirea de a le asigura tinerilor întreținerea și complectarea educației liturgice de rit bizantin, ei fiind obligați să studieze teologia în limba latină la romano-catolici. După școlile din Blaj seminarul de la Oradea a contribuit în cea mai mare măsură la formarea intelectualității românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Lor li s-au adăugat absolvenții seminariilor de la Viena și Trnava care au putut studia tot cu burse asigurate din veniturile diecezei de la

Oradea. Între aceștia merită să fie menționați, pe lângă Ignatie Darabant și Ioan Budai Deleanu amintiți mai sus, viitorii episcopi Iosif Pop Silaghi și Samuil Vulcan, precum și Simeon Maghiar, Ioan Corneli, Ioan Kovari-Chioreanul etc. care vor sluji seminarul teologic orădean ca profesori.

Un factor care va deschide perspective propagării ideologiei naționale în satele românești a constat din legea școlară din 1777 intitulată „Ratio educationis”. Valabilă numai pentru Crișana și Maramureș, ea va fi extinsă în 1781 și pe teritoriul Transilvaniei cu denumirea de „Norma regia”. În aceste două variante legea oferea posibilitatea de a înlocui efemerul învățământ care a funcționat până la mijlocul veacului al XVIII-lea pe lângă mănăstiri fără frecvența obligatorie cu un altul de stat. El urma să fie organizat în limba maternă pentru copiii de 6–12 ani sub forma școlilor primare confesionale. Întreținerea lor și a învățătorilor revenind comunităților sătești. Importanță poate fi considerată și prevederea din legea școlară dată la începutul domniei lui Iosif al II-lea care permitea și fiilor de iobagi să frecventeze școlile de toate gradele. Cu scopul de a impulsiona înființarea școlilor și a asigura funcționarea lor, legea preconiza numirea unor inspectori școlari salarizați de stat care să fie împuterniciți să le controleze activitatea. Dar, din cele câteva sute de școli greco-catolice înființate după 1781 până către sfârșitul secolului al XVIII-lea, când inspectorii școlari au fost Gheorghe Șincai pentru Transilvania și Simeon Maghiar pentru Crișana și Maramureș. Multe au continuat să aibă o durată doar de câteva luni pe an în timpul iernii datorită persistenței greutăților menționate în lumea satelor, iar frecvența micilor elevi a rămas nesatisfăcătoare. Persistența dificultăților va face ca frecventarea școlilor sătești să nu se amelioreze în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dar în rândurile acelor care reușeau să se școlarizeze și să-și însușească minime cunoștințe de scris și citit se puteau răspândi mai ușor ideile înaintate ale timpului de către preoții și învățătorii pregătiți la seminariile teologice și la gimnaziile de la Blaj și Oradea. Din păcate ponderea acestora în lumea satelor a rămas nesemnificativă până în 1848.

Spre deosebire de preoții greco-catolici, cei ortodocși au continuat să fie dezavantajați în pregătirea lor intelectuală și după reînființarea în 1761–1762 a episcopiei lor cu sediul la Sibiu. Fiind considerată doar „tolerată” până la sfârșitul domniei Maria Tereza, episcopia ortodoxă n-a fost ajutată să-și formeze o bază materială proprie, asemeni acelei de care dispuneau episcopiile greco-catolice de la Oradea și Blaj. Ea n-a fost sprijinită în acest sens nici de mitropolia sârbească de Carlovițe căreia îi era subordonată ierarhic, deși primii patru episcopi de la Sibiu au fost sârbi. De aceea n-a putut să dispună de un gimnaziu și de un seminar teologic de talia celor din Blaj. Ortodocșii n-au dispus nici măcar de o școală primară permanentă, dacă o exceptăm pe aceea ce funcționa pe lângă biserica Sfântu Nicolae din Scheii Brașovului. Numai pe timpul lui Iosif al II-lea care prin Norma regia a

încercat să vină și în ajutorul ortodocșilor, episcopul Nichitici a fost nevoit să se conformeze politicii oficiale și să acționeze pentru înființarea unor școli elementare confesionale în parohiile mai înstărite din marginea Sibiului și Brașovului. El nu a obținut însă sprijin pentru înființarea unui seminar teologic diecezan. În locul acestuia episcopul Nichitici n-a avut decât posibilitatea de a pune bazele unei mixturi de seminar teologic și de preparandie în 1785 la Sibiu. Primul ei profesor a fost Dimitrie Eustatievici, absolvent al teologiei din Kiev, care din 1753 până în 1762 a funcționat ca învățător la școala Șcheii Brașovului, când a elaborat o gramatică românească, iar între 1782–1785 a îndeplinit funcția de secretar al episcopiei din Sibiu după reînființarea acesteia. O dată cu începerea funcționării seminarului-preparandie, episcopul Nichitici a semnat o circulară prin care decidea ca de aici înainte să nu mai poată fi hirotonisiți ca preoți decât cei ce obțineau atestatul de absolvenți ai școlii lui Eustatievici. Se impune însă să se precizeze că durata școlarizării nu era aici decât de șase săptămâni. De fapt candidații ce se prezentau la Sibiu și erau examinați de Eustatievici, dacă acesta constata că știau scrie și citi și aveau cunoștințele necesare efectuării slujbei religioase, primeau atestatul și nu mai trebuiau să frecventeze cele șase săptămâni de școală. Numai cei ce nu dispuneau de cunoștințe corespunzătoare erau școlarizați. Dintre ei, aceia ce se dovedeau mai înzestrați intelectual primeau atestatul de preot. Ceilalți deveneau doar cantori – învățători la școlile săsești apărute în satele ortodoxe pe timpul lui Iosif al II-lea. Ca inspector al acestor școli a fost numit tot Dimitrie Eustatievici. La moartea lui i-a luat locul Radu Tempea, autor și el al unei gramatici, atât în funcția de profesor la seminarul preparandie, cât și ca inspector al școlilor săsești. Durata școlarizării a rămas însă la seminarul preparandie tot de șase săptămâni și pe timpul profesoratului lui Radu Tempea. Abia după ce în 1809 a devenit episcop la Sibiu un român în persoana lui Vasile Moga, școlarizarea s-a prelungit mai întâi la trei luni în 1810 și la șase luni în 1811. Durata școlarizării a rămas la șase luni până în 1847, când succesorul lui Vasile Moga, Andrei Șaguna, a impus un an de studii. Dar chiar în condițiile prelungirii duratei școlarizării la șase luni între 1811–1846 și apoi la un an preoții ortodocși n-au avut cum să egaleze pregătirea intelectuală a celor greco-catolici. Nici chiar preoții ortodocși din Banat care din 1822 au dispus de secții românești la seminariile teologice sârbești de la Arad și Vârset, cu o durată de studii de doi ani, n-au avut posibilitatea să ajungă la un nivel intelectual asemănător cu absolvenții seminariilor greco-catolice de la Blaj și Oradea.

Pentru a frecventa seminariile greco-catolice, candidaților li se cereau atestate din care să rezulte că au absolvit mai întâi o școală primară pregătitoare de trei ani numită de normă care le da și cunoștințe minime de latină apoi un gimnaziu greco-catolic sau romano-catolic cu o durată de școlarizare de cinci ani și în sfârșit un curs de filosofie de un an până în primele decenii ale secolului XIX-lea, iar din 1831

cu doi ani. Tot din 1831 s-a prelungit durata teologiei de la trei la patru ani de studii. Deci, în preajma anului 1848, la greco-catolici durata școlarizării unui tânăr pentru a fi sfințit ca preot a ajuns la 14–15 ani.

În deceniile premergătoare anului 1848 gimnaziului din Blaj i s-a adăugat din 1828 și cel de la Beiuș, înființat prin strădaniile episcopului Samuil Vulcan. Până în 1836 și gimnaziul de la Beiuș se va completa cu cinci ani de studii, asemenea celui de la Blaj. În ambele gimnazii se punea accent pe însușirea limbii latine, dar și pe predarea temeinică a istoriei, filosofiei și mai ales a gramaticii și literaturii române. Toate aceste discipline au contribuit la formarea unei puternice conștiințe naționale a elevilor celor două gimnazii care era apoi întărită în timpul frecventării seminariilor teologice de la Blaj și Oradea. Însă cu toate că până la revoluție nu se poate vorbi de formarea unei conștiințe naționale în rândurile țăranilor români fie ei greco-catolici, fie ortodocși.

După 1810 s-au creat condiții mai favorabile și pentru formarea unei tinere generații de intelectuali ortodocși datorită prelungirii duratei seminarului teologic de la Sibiu la șase luni, precum și înființării în 1822 a secțiilor românești la seminariile teologice sârbești de la Arad și Vârșeț, cu o durată de școlarizare de doi ani. Profesorii lor le-au predat celor ce le-au frecventat cunoștințele de bază ale ideologiei naționale, pe care și le-au însușit prin studierea operelor istorice, filosofice și filologice ale corifeilor Școlii Ardelene din prima și mai ales din a doua generație reprezentată de Simion Bărnuțiu, Timotei Cipriariu, August Treboniu, Ioan Rusu, Aron Pumnul etc.

Corifeii Școlii Ardelene din prima generație prin contribuția lor la formularea Supplexului din 1791 au restrâns, ca și Inocențiu Micu, programul de emancipare națională la categoriile de oameni liberi ai românilor, corespunzătoare stărilor privilegiate ale maghiarilor, secuilor și sașilor. Cei din a doua generație au extins însă conceptul de drept natural de la indivizi și categorii sociale la drepturile naturale ale națiunilor. Se vor contura astfel primii pași spre depășirea conceptului de națiune medievală, restrânsă la categoriile privilegiate, la cel modern care includea toate componentele sociale ale unui popor. A contribuit la această transformare a conceptului de națiune influența raționalismului filosofului Emanuel Kant, predat după 1830 la școlile din Blaj de către Simion Bărnuțiu după opera epigonului Lantian W.T. Krug, intitulată „System der Praktischen Philosophie” care a apărut în 1817. Începând cu 1838 George Barițiu le va populariza prin intermediul „Gazetei de Transilvania” și al „Foi pentru minte, inimă și literatură”.

Noul concept de națiune va favoriza în preajma anului 1848 apropierea elitei intelectuale de marea masă a iobagilor români care puteau oferi baza socială a susținerii luptei pentru egalitatea în drepturi politice cu privilegiații maghiari, secu

și sași. Până în 1848 această apropiere a întâmpinat însă dificultăți din cauză că în rândurile țăranilor români n-au existat condiții pentru a-și forma și ei o conștiință națională. Aceste condiții vor apare numai după declanșarea revoluției din Imperiul habsburgic la mijlocul lunii martie a anului 1848. Totodată, revoluția va favoriza în primele săptămâni ale desfășurării ei depășirea diferențelor confesionale dintre tinerii intelectuali greco-catolici și ortodocși prin participarea solidară la cele trei Adunări naționale de la Blaj alături de reprezentanți ai țăranilor români.

Ascultând discursurile tinerilor intelectuali rostite cu prilejul celei dintâi Adunări de la Blaj din 30 aprilie, reprezentanții țăranilor au plecat spre satele lor cu convingerea că aceștia le susțineau revendicarea eliberării din iobăgie și au transmis-o consătenilor. Se realiza astfel un prim pas în direcția imprimării unui caracter social revoluție în cazul românilor. Evoluția evenimentelor din zilele ce-au urmat și mai ales a doua Adunare din 15–17 mai vor demonstra însă că, la fel ca și la celelalte popoare din monarhia habsburgică și la români componenta socială a revoluției va fi subsumată celei politice. La a doua Adunare de la Blaj delegații satelor iobăgești se vor angaja prin prestarea unui jurământ să susțină alături de intelectuali, programul de emancipare națională, întrucât el conținea și prevederea desființării servituților iobăgești, despăgubirea stăpânilor lor feudali pentru pierderile suferite, urmând să o suporte statul. Prin hotărârile adoptate și prin asigurările date reprezentanților țăranilor de către tinerii intelectuali în cuvântările lor că vor deveni oameni liberi și proprietari deplin pe șesurile avute în folosință, a doua Adunare de la Blaj a avut un rol hotărâtor în procesul de formare a conștiinței naționale în lumea satelor românești.

În săptămânile de după a doua Adunare Națională de la Blaj, delegații satelor, reveniți la casele lor vor răspândi printre consătenii lor ideile însușite acolo. Totodată le vor întări convingerea că interesele lor erau identice cu ale tinerilor intelectuali ieșiți în cea mai mare parte din aceeași lume a satelor. De aceea se poate afirma că Adunarea din 15–17 mai a creat condițiile integrării țăranilor români, alături de intelectuali, într-o națiune modernă, deosebită de cea medievală restrânsă la privilegiați, la fel ca și la celelalte popoare din monarhia austriacă. În același timp integrarea țăranilor români în propriei națiune va asigura tinerilor intelectuali baza socială a susținerii activității lor pentru cucerirea drepturilor politice, de care erau lipsiți. De altfel revoluția a reprezentat încă din primăvara anului 1848 o etapă importantă în procesul de constituire a națiunilor moderne pentru toate popoarele din Europa centrală și sud-estice, printre care se aflau și români.

Un pas înainte pentru consolidarea conștiinței și a sentimentului solidarității naționale se va realiza în cazul românilor cu prilejul celei de-a treia Adunări de la Blaj din a doua jumătate a lui septembrie 1848. Ea se va încheia cu hotărârea de se înarma și organiza în gărzi cetățenești sub forma legiunilor sau prefecturilor. În

această formă vor participa sub conducerea tinerilor intelectuali, deveniți prefecți ai legiunilor, la războiul civil care se va declanșa în octombrie 1848 și va dura până în august 1849. Revoluția va aduce doar eliberarea socială a țăranilor de sub dependența stăpânilor feudali și transformarea lor în proprietari și în cetățeni liberi. Desfășurarea ei relativ pașnică până în pragul toamnei anului 1848 și apoi sub forma războiului civil până în august 1849, se va încheia prin consolidarea conștiinței și solidarității naționale care va permite românilor ardeleni să reziste tendințelor de desnaționalizare, manifestate de guvernele ungare după instaurarea dualismului, până în 1918, când se va înfăptui unirea lor cu frații extracarpatici într-un stat unitar.

În încheiere se poate concluziona că fără unirea cu Biserica Romei nu s-ar fi creat condiții pentru apariția Școlii Ardelene, iar fără ideologia națională pe care ea o va făuri, ar fi fost problematică solidaritatea manifestată de românii ardeleni, demonstrată în timpul revoluției și al războiului civil din 1848–1849. Totodată fără consolidarea conștiinței naționale în 1848–1849 ar fi fost mai puțin eficientă rezistența lor față de politica de desnaționalizare inaugurată de nobilimea maghiară înainte de revoluție și reluată de guvernele ungare în perioada dualismului.

Așadar, Biserica Greco-Catolică și-a afirmat de la constituirea ei caracterul național și l-a demonstrat mai întâi prin programul de emancipare politică sub forma întâiului *Supplex* din 1744, elaborat de Episcopul Inocențiu Micu Klein. El va fi preluat și perfecționat sub forma celui de-al doilea *Supplex* din 1791, bazat pe ideologia națională a corifeilor primei generații a Școlii Ardelene. Principalele idei ale *Supplexului* din 1791, adaptate la realitățile primei jumătăți a secolului al XIX-lea le dă către elita celei de-a doua generații a Școlii Ardelene, vor constitui suportul programului votat de participanți la Adunarea Națională de la Blaj din 15–17 mai 1848. La rândul lui, programul din 1848 va servi drept călăuză pentru eliberarea de sub jugul oprimator străin a românilor din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș și unirea lor cei din Regatul României, Basarabia și Bucovina în 1918.

ALTERNATIVE LA TIPOGRAFIA DIN BLAJ? DISEMINAREA RESCRIPTELOR IMPERIALE ÎN MEDIUL ROMÂNESC TRANSILVĂNEAN. UN CAZ DIN 1749

Laura STANCIU

Premisa de la care pornim

Știm că prima tipăritură a Blajului a fost *Porunca Mariei Tereza din 14 iulie 1747, privitoare la oprirea circulației banilor austrieci în țările otomane supuse*¹, urmată de *Floarea Adevărului* (1750). Tot atunci, Maria Tereza îi cerea vicarului episcopal Petru Pavel Aaron să fie traduse ordinele împărătești privind falsificarea monedelor din limba latină în limba sârbă (200 exemplare) și în limba română (100 exemplare) și acestea să fie tipărite la Blaj. *Porunca* împărătesei va fi pusă în practică de un anume Dimitrie Pandovici, la 27 august 1747². Astfel, în timpul Mariei Tereza și a lui Iosif al II-lea, Tipografia Blajului, răspunzând unor comandamente politice pragmatice, își onora obligația de a publica în limbile maghiară, germană și română, cu caractere chirilice, ordonanțele imperiale sau guberniale, pentru a fi difuzate în mediul transilvan.

Contextul confesional și politic

Jumătatea secolului al 18-lea cunoaște o acutizare a crizei confesionale din Transilvania și implicit o tensionare a raporturilor dintre autoritatea centrală imperială și români. S-a înregistrat o deteriorare a relațiilor dintre Curtea de la Viena și români cauzată, pe de o parte de plecarea din episcopie a lui Inochentie Micu Klein la Viena și apoi la Roma. Era o manifestare a crizei confesionale din principat inaugurată de poziția intransigentă a episcopului unit față de politica imperială dusă de aceasta în raport cu românii și pe de altă parte exista aici

¹ BRV, IV, 99, p. 68.

² Cornel Tatai Baltă, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750–1830)*, Blaj, 1995, p. 45; Eva Mârza, Doina Drăghiciu, Gabriela Mircea, *Pietre pentru zidirea românității moderne. Vechile tipărituri blăjene de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia (1747–1830). La 260 de ani de la debutul activității imprimăriei din Blaj. Rememorare și expoziție temporară de carte. Catalog*, Alba Iulia, 2007, p. II; 54.

confruntarea provocată de mișcarea condusă de Visarion Serai³. O idee asupra situației ne putem face la momentul 1746, când, în urma vizitației episcopului unit rutean, Mihail Olsávsky, acesta face un raport favorabil întoarcerii episcopului român în eparhie, care este înaintat, alături de un alt raport întocmit de romano-catolici, Curții vieneze. În baza acestora, Maria Tereza, încercând să liniștească spiritele, emite, în aprilie 1746, trei acte adresate guvernului transilvan, guvernatorului, membrilor catolici ai guvernului, și vicarilor, protopopilor, preoților, nobililor, tuturor românilor, cerându-le acestora măsuri pentru liniștirea situației în Transilvania, după agitațiile făcute de Visarion Sarai. Maria Tereza își exprima regretul pentru tulburările pricinuite de mișcare preoților uniți, menționând că nu vrea schimbarea ritului oriental și îndemna pe cei revoltați să revină la Unire⁴.

Scenariul a fost reluat și doi ani mai târziu. Adepții și succesorii lui Inochentie Micu rămași în Transilvania continuau strategia leaderului lor⁵. Ei luptau pe două paliere pentru readucerea vlădicului acasă și pentru reiterarea revendicărilor/gravaminelor naționale românești⁶. Era o conduită ce s-a manifestat și cu ocazia sinodului de la Sibiu de la 17487, care pe lângă statuarea, recunoașterea vicarului Petru Pavel Aaron ca episcop, aduna, la fel ca pe vremea lui Inochentie Micu, gravaminele românești pentru a le transmite la Viena⁸. De cealaltă parte, cei rămași în afara *Unirii*, în cele 5 districte din sudul Transilvaniei⁹, prin

³ Laura Stanciu, *Cuvânt înainte* la ed. Gherontie Cotore, *Despre articușurile ceale de price Sâmbăta Mare – 1746*. Prefată: Iacob Mârza. Glosar, notă asupra ediției: Mihai Alin Gherman. Transcrierea textului, note: Ioan Gabor. Ediție îngrijită, cuvânt introductiv, rezumat, bibliografie selectivă, indici: Laura Stanciu, Alba Iulia, 2000, p. 11–28; Idem, *Crises and identity. The Romanian Uniate Church of the middle XVIII-rd years*, în *Colloquia*, 2003, p. 87–106.

⁴ Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740–1761)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2002, p. 152–156; Octavian Bârlea, *Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale*, în „Perspective”, München, V, nr. 3 -4, 1983, p. 113–114; Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite, Partea a I-a, (1697–1751)*, în „Perspective”, München, nr. 56–68, 1994–1995, p. 348.

⁵ Laura Stanciu, *Crises and identity* [...] p. 87–91; Ovidiu Ghitta, *Bishop Manuel Olsavszky and the Unrest in the Romanian Uniate Church of Transylvania (The Fifth Decade of the 18th Century)*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica”, nr. 11/II, 2007.

⁶ I.Tóth Zoltan, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697–1792*. Traducere din limba maghiară de Maria Someșan, București, „Pythagora”, 2001, p. 163–167.

⁷ Greta Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește ...” *Biserica Greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*, Cluj Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 172–173; 437–501.

⁸ Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728–1751)*, Blaș, 1900, p. 190–195; Pall, Francisc, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma. Documente inedite*. Volumul I. Cluj Napoca, Centrul de Studii Transilvane. Fundația culturală română, 1997, p. 54–72; 112–1198.

⁹ *Magyar Országos Levéltár. Erdély Kancelláriai Levéltár. Erdély Kancellária Regisztraturája. Acta Generalia BBz. 3f.31a* „ [...]Cibiniensis, Sabesiensis, Mercuriensis et Szaszvarosiensis, Districtuque Dobrensis [...]”

reprezentanții lor, continuau și ei să se adreseze Vienei. Formulau nemulțumiri și duceau chiar personal la Viena petițiile redactate, prin care își expuneau dorința de a rămâne în *legea lor strămoșească*¹⁰. Reacția Vienei n-a întârziat. Ea a emis pe parcursul anilor 1748, 1749 numeroase decrete, rescripte imperiale către guvernul, guvernator și *Status-ul catolic* diferite măsuri pentru liniștirea crizei.

*

În acest pachet de rescripte imperiale trimise de Maria Tereza în Transilvania, în 22 mai 1749, în urma memoriului dus și înregistrat la Curte în ianuarie 1749 la Viena, de cinci reprezentanți ai districtelor din sudul provinciei: Nicolae Oprea, Bucur Bârsan, Trif Moga, Coman Banu și Constantin Petrică¹¹, se găsește și un alt act care nu era cunoscut până acum ca aparținând aceluiași set de măsuri. Este vorba de un rescript imperial adresat Cancelariei aulice a Transilvaniei, prin care Maria Tereza încerca să impună niște reguli care să-i liniștească pe români. Important este că acest document emis pe 28 mai 1749 și nu pe 22, așa cum presupunea Silviu Dragomir¹², a fost tradus de autoritățile locale în limba română a epocii, tocmai din dorința de a aduce la cunoștința românilor măsurile conținute de rescript.

Nu vă supun acest document atenției, datorită informației pe care el o conține, chiar dacă el este necunoscut și a fost mai mult presupus de către Silviu Dragomir ca existent. Presupunerea lui Dragomir s-a întemeiat pe informațiile pe care le-a preluat din alte trei documente, păstrate și ele în copie, legate de un același eveniment și anume răspunsul Mariei Tereza la solicitarea unei delegații de români, neuniți, care doreau să rămână în *legea lor*¹³. Ne preocupă această copie, depozitată la arhiva din Budapesta¹⁴, ca exercițiu de limbă română. Este un moment care pune în evidență felul în care limba română era folosită, la jumătatea secolului al 18-lea, de autoritățile locale realiste care încercau să transmită cât mai eficient niște măsuri, un decret imperial, pentru ca acesta să și aibă șansa de a ajunge efectiv la cunoștința românilor.

Știm că în epocă era folosită limba română în mediul public decizional, desigur mai des în cadru confesional. Relatarea aparține episcopului rutean unit

¹⁰ Ernst Chr. Suttner, „*Legea strămoșească*”: *Glaubensordnung und Garantie des sozialen Zusammenhalts*, in: „*Ostkirchliche Studien*”, Würzburg, nr. 56/ 2007, p. 138–154.

¹¹ Silviu Dragomir, *Istoriei Desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*. Vol I, Sibiu, 1920, p. 181.

¹² *Ibidem*, p. 182.

¹³ *Ibidem*, documentele 54–56 din anexă.

¹⁴ *Magyar Országos Levéltár. Erdély Kancelláriai Levéltár. Erdély Kancellária Regisztraturája. Acta Generalia* BBz. Bf. 30f. – v., f. 31f.

Manuel Olsavszky, aflat la față locului care spunea că, în prima zi a Sinodului, care s-a ținut la Sibiu în 15–17 mai 1748, au fost citite în întregime, atât în latină cât și în românește patentele imperiale prin care Maria Tereza se arăta profund neliniștită de starea unirii¹⁵. Prin urmare acest efort de a transmite românilor în limba lor, traducând actele importante care îi vizau, nu era un exercițiu nou, ci era o practică uzitată de autoritatea locală.

În timpul evenimentului menționat, după relatarea același episcop de la Muncaci, Manuel Olsavszky, mai aflăm că Petru Pavel Aaron proaspătul episcop recunoscut provizoriu de cei prezenți în Sinod a ținut în fața adunării o „înduioșătoare” cuvântare „în lima lui nativă”.

Semnificația documentului din 28 mai 1749

Pledam într-un studiu anterior pentru lărgirea conceptului și reperiodizarea *Scolii Ardelene*¹⁶. De la momentul considerat până acum în istoriografia temei ca dată de început al ei, adică odată cu apariția primei scrieri a lui Samuil Micu, *Carte de rogacioni* (Viena, 1779), care constituie prima tipăritură în limba română cu alfabet latin, introdus pe baza unor principii originale¹⁷, cu cei care au fost considerați „precursorii” fenomenului (în viziunea lui Nicolae Iorga sau I. Toth Zoltán). Ne referim în principal la Generația lui Petru Pavel Aron – Gherontie Cotore, Atanasie Rednic, Silvestru Caliani, Leonte Mosconas, apoi cea a lui Grigorie Maior – prin opera și constructivismul lor cultural – identitar au stabilit, dincolo de orice îndoială legătura directă, explicită între „renașterea sau școala de renaștere Ardeleană” (cum au denumit Nicolae Iorga, Dimitrie Popovici, David Prodan, I. Toth Zoltán *Școala Ardeleană*) și momentul *Unirii* religioase de la 1700. *Unirea*, cu implicațiile sale ideologice și efectele constante asupra formării unei elite clericale proprii unite românești în Transilvania, consider eu și-a jucat rolul de moment precursor pentru ceea ce se va profila la nivel cultural, ideologic, atitudinal și metodologic la momentul *Școala Ardeleană*. Acest fenomen a început să-și vadă roadele odată cu deceniul cinci al secolului al 18-lea, când prima generație de clerici s-a întors din centrele catolice de învățământ superior. Această generație a și realizat un cadru instituțional și conceptual coerent dezvoltat de generațiile următoare de intelectuali. Elita românească a desfășurat pe tot parcursul secolului al 18-lea un adevărat exercițiu recuperator, iar la finalul lui

¹⁵ Ovidiu Ghitta, *op.cit.*

¹⁶ Laura Stanciu, *Școala Ardeleană un subiect epuizat? Revizitarea unui concept*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica”, nr. 8, 2004, p. 105–112.

¹⁷ Ion Lungu, *Școala Ardeleană. Mișcare culturală națională iluministă* – ediție nouă, revăzută -, București, Editura „Viitorul Românesc”, 1995, p. 99.

putem constata că transplantul din cultura occidentală, în principal ideile directoare ale *Reformei catolice* și ale *Aufklärung*-ului, a fost o reușită. Nu avem de a face în iluminismul transilvan cu inovații. Înregistrăm și la noi, la fel ca în întreg arealul iluminismului european, patru tipuri de lucrări perfect încadrabile în preocupările iluminismului din Europa Centro-Orientală, anume cu traduceri, prelucrări, adaptări și lucrări replică la polemica dezvoltată de luările de poziții în istoriografie generată de mișcarea *Supplexului*. A fost, la nivel istoriografic, o continuă tentativă de adaptare pentru o racordare spirituală a spațiului românesc celui *mitteleuropean*. Momentul catalizator și favorizant a fost tocmai complementaritatea între *Aufklärung* și *Reforma catolică* în spațiul aflat sub supremația *Jozefinismului*.

Apariția *Cărții de rogăciune*, la Viena, în 1779 surprinde chiar și cercetătorul de azi prin acuratețea și plasticitatea limbii române. Așa cum se știe, ea este prima tipăritură cu caractere latine în limba română. Prin atuurile pe care le are, prin forma și calitatea limbii a presupus un exercițiu anterior de redactare și scriere în limba română și cu caractere latine. Cunoaștem, desigur, întreaga zestre a secolului al 17-lea, când sub comanda principilor calvin s-a făcut un efort de traducere și tipărire a cărții de cult în limba română¹⁸. Aceasta „sarcină” a fost oarecum preluată de autoritățile locale, care s-au văzut nevoite, acum la jumătatea sec. al 18-lea, să traducă decretul imperiale în limba celor care erau vizați de aceste rescripte. Astfel, se încetățenește acest exercițiu de traducere în limba română, cu caractere latine, sub influența limbii maghiare, a principalelor ordine imperiale adresate românilor. Dovedind pragmatism politic, în plină criză confesională, autoritatea centrală era interesată ca în Transilvania să circule astfel de copii ale decretelor, care să fie traduse și scrise în limba română cu caractere latine de către autoritățile locale pentru a putea fi citite în mediul românesc. Putem spune că a fost o activitate complementară programului editorial al Tipografiei de la Blaj, căreia i-a trebuit o jumătate de secol de activitate până să tipărească în limba română cu caractere latine.

¹⁸ Ana Dumitran, *Religie ortodoxă – religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Cluj Napoca, 2004, p. 140 și următ.

*Anexă**Magyar Országos Levéltár. Erdély Kancelláriai Levéltár. Erdély Kancellária Regisztraturája. Acta Generalia BB₂*

- f.30: Rogecsunelye vostre Innalczati Imperetyesi si Krejesi ku marje umilincze si plekarje sint spuse si dupe cse á fifost fortye mult si binye doveditye si ispititye Innalczate Imperetyase si Krajase au vezut si au konoskut kum arfi plinye de mincsun si de hiklesug fiind dare ke nuvacz rusinat preluminatul Szkaunul Marie Szale ku unele ka acsehe faptye mincsinose alsupera acsfifost vredniics indate dupe lecse si dereptatye Cseris-pre grelye si marje pedapse de nusarfi mylostivit Mariasa si maj rebdye si se maj asteptye intorcseri s-askultarje vostre; pentru karje lucru au poroncsit, ka intra csest csinstit Divan mylostiva voje si porunke Mariesalye vue de facze acsi fiind sevise csetyaszke kare voje si porunke sint ascsezte.

Intie. Innalczate Imperetyase si Krajase ku reh inyime au lovat ke voj acz kutyezate pe Mariasa alsupera, ku lukruly karje sa geszit, ke nu szint asa precum tjacz zisz, adukent in loc de dereptatye, tot mincsunj si nebuni.

Adoo. Nics de kum nuva rebda Innalczate Imperetyasze si Krajase niceva ingedui ka Popi csej Unicz den Poporelye si Beszericselye szale karelye sint lor akum de mult incredinczate se se szocze afare, au se se czipe, nice in locul acesztora alcs Papynoj Schismatics se intrje dupe voje vostre si Szetenilor ne askulteroj, cse maj virtosz á poronbcsit Mariasa, ka de cumva // [f.30a] csinjeva dentre Popi csei Unicz sarfi czipat den Popor si della Beszerika sa afare, indate se se aduke inderept si in Popor cum á fost denty, in tote csin[s]tye se se puje si se czye á mintrelye csine ar kuteza facse in ptriva acesztorj mylostive poruncs, se stie ke fortye greu se va pedepszi.

Atree. A poroncsit Innalczate Imperetyase si Krajase ka voj kit maj kurund adeke peszte trej Zilye de aicse se ve ducsecs in Argyul la locurelye si Kaszelye vostre, in pacse se ficz, aduneri intre voj se nu facsecs, nice la altora si mergyec, alte nyimnyke fere numaj cseasz auzit akuma, kind vezc merce innapoj, se spunyec, nice altye sopotye intre voj se kutezac facse. Altelye mylostive poruncs Mariesalyi le vezc ausi in Czare della csinstitú Guberniumu.

Akume dare acz oinceles cse vojeste si poruncseste Innalczate Impeetyasa si Krajase pentru acseje voj acseste rinduelye si poruncs trebue se le csinecz si in totye plekacz si askultetorj si ficz; almintrelye se sticz prebinye ke pe unul au unyi ka acsestye, kare szor vegye infrincsetorj si Impotrivorj makár acsie im Becs, makar in Czare, au makar ungye in alt loc, se stie, ke fortye tarje si ku marje urcsie vafi pedepszit. Mergyec dare in pacse aszkultind de aceszte mylostive poruncs, pe nyime acziczind maj mult spre cseva vraste, au resmyiricze; Szokoticz binye de voj si de ai vostri asa fakind [n.n. completare cu altă mână] – della Innalczate Imperetyase si Krajase vezc ave myile – dare amintrelye in loc de Mylostivirje vezc putye tyeme ka acsej // [f.31] neaskultetorj de altelye cse or se vie á supra vostre, adeke de manie si urcsie Imperetyaszke si Krajaszke.

- [f.31a] In Valachicum ideoma suae Majestatis Sacratissima Resolutio, quo in Consessu Deputationis die 28 May anni currentis 1749 illis Valachicum fuit lacta, qui nomine Valachorum in Sedibus Cibiniensi[s], Sabesiensi[s], Mercuriensi[s] et Szaszvarosiensi[s], Districtuque Dobrensi[s] [degentium?] ad Augustam Aulam supplicatum venerant, qui consessus fuit una cum in eventu[s] Cancellariae Aulicae Transylvanicae fuit celebratus.

†
M. KIR.
ONSZAROSLEVETAR

Rogescunelye vostre Innalzate Imperetyesi, si Krejesi
 ku marje umilinoze, si plekarje sint spuse, si dupe cse
 a sifost fortye mult, si binye doveditye, si ispritye Innal-
 zate Imperetyase de mincsun, si de hiklyesug; fiind
 dare, ke nuvacz rusinat preluminatul Szkaunul Marie,
 Szalye ku unelye ka acsehe faptye mincsinose alsupera,
 acsifost vrednics indate dupe Lece, si dereptatye Cseri.
 s pre grelye, si marje pedapse, de nusarfi mylostivit Ma-
 riasa, s maj rebdye, si se maj astepye intorcere, s askul,
 tarje vostre; pentru karje Lucru au poronsit, ka intra
 cseft csinstit Divan mylostiva Voje, si porunke Mariasalye
 Vove de faoze acsi fiind Sevise Csetyaszke; kare Voje, si pu-
 runke sint acseszte.

Intie. Innalzate Impetyase, si Krujasze ku reh inyime au lovat
 ke voj acz kutyerat pe Mariasa alsupera, ku lukruly kar-
 je sa geozit, ke nu sint asa precum hac zisz, adukent
 in loc de dereptatye, tot mincsunj si njebuni.

Adoo. Nic de kum nuva rebda Innalzate Imperetyasze, si Reg,
 jafze, niceva ingedui ka Popi csej unicz den Poporelye,
 si Beszericselye Szalye, karelye sint lor akum de mult in,
 credinozate, se se Szkozze afare, au se se czipte, nice in locul acsesz-
 tora alcs Papynoj Schismatico se intrje dupe voje vostre, si Szete,
 nilor ne askulteroj, cse maj virtosz a poronsit Mariasa, ka de
 cumva.

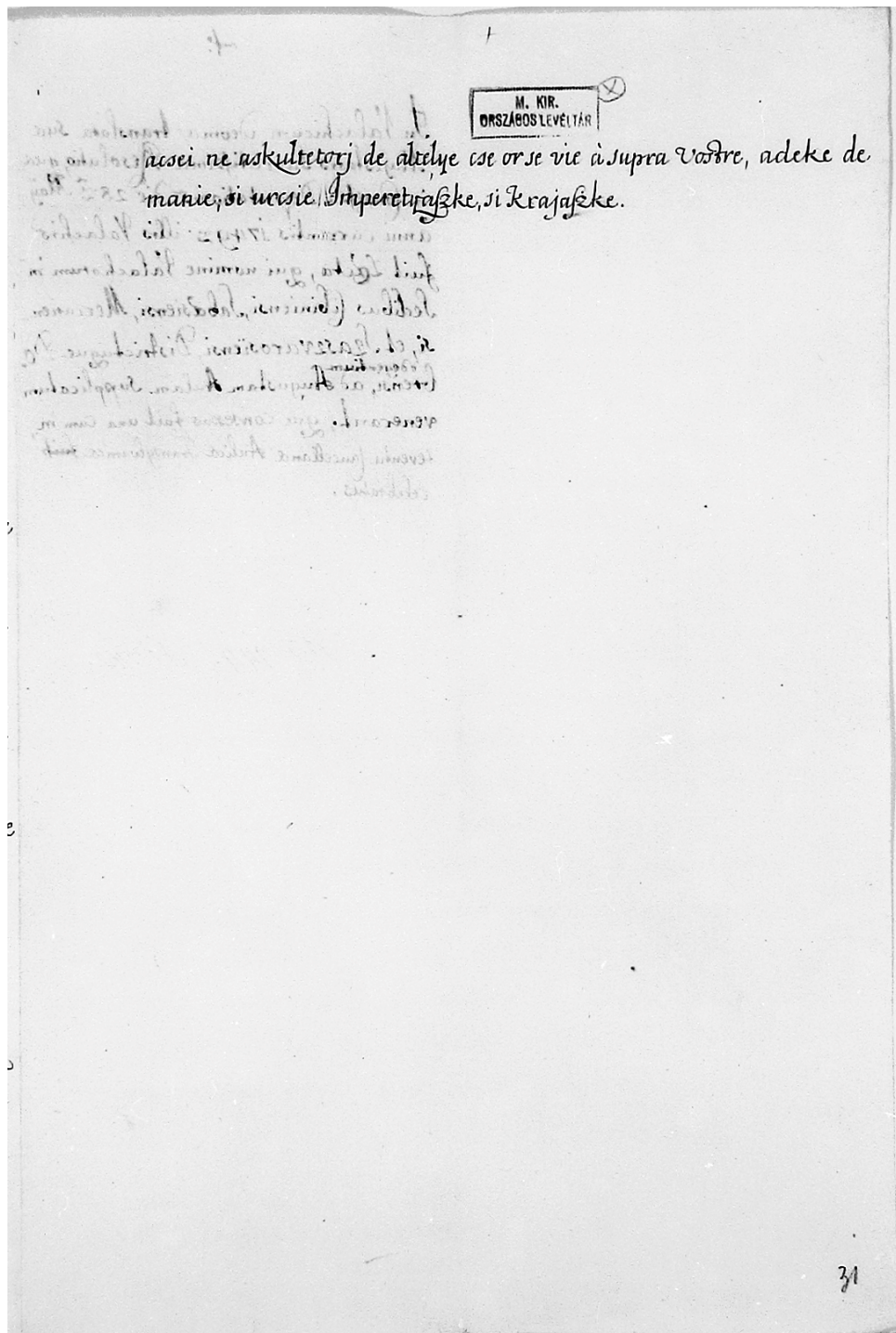
q si Krujasze au vorut, si au Konozkut,
 kum arfi plinye,

f.

In Valachicum idioma translata sua
 Majestatis Sacratissima Resolutio, quae
 in Consequ Deputatioms die 28ta May
 anni currentis 1749ⁿⁱ illis Valachis
 fuit Lecta, qui nomine Valachorum in
 Sedibus Cibiniensi, Sabasiensi, Meccunien-
 si, et Szaszvarosiensi, Districtusque Do-
 brensi, ad Augustam Aulam supplicatum
 venerant, qui concessus fuit una cum in-
 teruentu Cancellariae Aulicae Transylvanicae factus
 celebratus.

Ms. 744. A. 1749.

31a

cumva Csinyeva dintre Popi csei unicz Sarfi czipat den Popor, si della Beszerika sa afare, in date sese aduke inderept, si in Popor, cum a fost den tij, in tote csintye se se puje, si se czije, a mintrelye Csi, ne ar kuteza faise in potriva acsestoj myilostive porunca se stie, ke fortye greu se va pedepszi.

Atree. A poroncoit Innalzate Imperebyase, si Krajasze, ka voj kit maj Kurund, adeke pefete trej Zilye de aicse. Sese ducsecs in Argyul la Locurelye, si Kazelye vodre, in pacse se ficz, adunexj intre voj se nu faoecs, nise la altora si merguecs, alte rujimajike, fere numaj coeasz auxit akuma, Kind vezz merce innapoj, se spuryecz, nise alte sopoty intre voj se kutezacz faise. Altelye myilostive poruncs Mariesalyi le vezz gusi in Czare della Csinditu Suberniu, mu.

Akume dare acz inaseles cse vojedte, si poruncsedte Innalzate Imperce, tyasa, si Krajasze, pentru acseje voj acsedte tinduelye, si poruncs trebue se le csinecz, si in totye plekaz, si askultetorj si ficz; al, mintrelye se sticz prebinye, ke pe unul, au unyi ka acsestye, Kare szor vegye infrincsetorj, si Impotrivitorj makar acsie in Becs, makar in Czare, au makar ungye in alt Loc, se stie, ke fortye tarje, si ku marje urcsie vafi pedepszit. Merguecz Jare in pacse askultind de acsefete myilostive poruncs, pe rujime aczi, czind maj mult spre ceva vrasbe, au resmyirioze; Lokoticz tyny de voj, si de aj vodri, asa fakind ~~va manovra, si diche,~~ dare a mintrelye in Loc de Myilostivirje vezz putye tyeme ka

+della Innalzate Impere, ^{acsej}
tyase, si Krajasze vezz a
ve myile,

METODA ȘI CONCEPȚIA ISTORICĂ LA GHEORGHE ȘINCAI

Moto: „Nu Cronica cea tipărită e lucrarea grandioasă
la care a ostenit Șincai zi și noapte vreme de 40
de ani”¹.

Ana Maria ROMAN-NEGOI

Identificată ca reper obligatoriu al analizelor istoriografice care au avut în prim plan subiectul Gheorghe Șincai, dar menținută, cu rare excepții², la stadiul de punctare sintetică, *Notata ex variibus authoribus* este genul de scriere care descurajează aparent, prin masivitatea ei, orice încercare de investigație. Cele 1834 de pagini manuscrise, organizate în 26 de tomuri³ sau caiete cum sunt cunoscute, cristalizează primii pași ai lui Gheorghe Șincai pe drumul istoriei și scrisului istoric, căruia îi va rămâne fidel întreaga viață. În mod deliberat vom ocoli prezentarea generală a colecției (descriere și mod de alcătuire), în favoarea concentrării, în lucrarea de față, asupra elementelor cu implicație directă asupra metodei și concepției istorice, rezultate în urma analizei aplicate, concentrată în formula deconstrucția discursului istoric: analiză sursologică.

Spre deosebire de lucrările antecesorilor săi, producția istoriografică asupra căreia ne-am oprit este marcată de un atribut care s-a răsfrânt în mod direct asupra metodologiei noastre de lucru: masivitatea. Această notă specifică a solicitat de la bun

¹ Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, *August Treboniu Laurian (1810–1881)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 147.

² Andrei Kiss, *Gheorghe Șincai și științele fundamentale ale istoriei* în *Revista arhivelor*, anul L, vol. XXXV, nr. 2, 1973, p. 259–268; Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984, p. 150–153.

³ Se impun următoarele precizări: *Notata ex variis authoribus per G. Gabrielem Sinkay ordinis S. Basilii M. Transylvanum, Anno 1775*, Vol I–III, Manuscris la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, ms. nr. 545–547. Numerotarea tomurilor se face de la 1 la 27, dar în fapt colecția cuprinde numai 26 de tomuri. Tomul nr. 14 nu apare, iar indiciul care ne determină să credem că acesta a fost scris, dar s-a pierdut, este o trimitere a autorului, pe prima filă a tomului nr. 1: *Vide Tomum XIV in quo ex Assemano plura et melius annotavi*". Trimiterea, marcată prin *Nota Bene* este realizată cu un alt tip de cerneală, dovadă a procesului de revizuire a informației transcrise de Gheorghe Șincai.

început aflarea unor formule foarte precise și viabile de investigație care să permită pătrunderea în profunzime, analiza și prezentarea coerentă a laboratorului istoric.

Caietele se constituie într-o sursă de primă importanță pentru tipul de discurs profesat de Șincai, nu prin dimensiunile sau cantitatea informației preluate, ci prin intervențiile personale la texte ale celui care transcrie și care transformă această colecție într-un adevărat jurnal istoriografic. Dimensiunile și mulțimea intervențiilor personale la textele preluate au determinat o ordonare și interpretare a acestora după criteriul relevanței pentru metoda și concepția istorică. S-au constituit astfel următoarele categorii cu care vom opera în deconstrucția discursului:

A. Notări personale marginale.

B. Notări personale la textul preluat: la început, în interior și la finalul textului.

Categoria **notărilor marginale** dezvoltă la rândul ei următoarele subcategorii:

1. Notările marginale sintetice, cu rol de concentrare a informației preluate din surse, în cuvinte și propoziții cheie, care servesc drept borne de orientare în această masă informațională de mari dimensiuni.

2. Notările marginale cu marcaj particularizat de tipul *Nota Bene* clasificate la rândul lor în:

- trimiteri de tipul „*vide*” (vezi), utilizate pentru realizarea conexiunii informațiilor.
- observații critice raportate direct la autorul/sursa din care este preluată informația istorică și care se constituie într-un indiciu principal pentru cristalizarea concepției istorice, marcată de cultul pentru adevăr și imparțialitate în scrierea istoriei.

3. Notările marginale de tipul raportărilor critice, fără marcaj particular, dar cu trimitere directă la același efort de prelucrare critică a surselor cu care intră în contact, de filtrare a informației.

4. Notările marginale interogative, marcate prin semnul de întrebare, care exprimă propriile căutări ale lui Șincai și care se constituie într-un indiciu la fel de important pentru argumentarea ideii că nu avem de-a face cu o simplă compilație.

Cea de-a doua categorie se constituie din **notările personale la textul preluat**: început, interior sau la finalul textului și care dezvoltă la rândul ei următoarele subcategorii:

1. Notări de tipul „*vide*” (vezi), pentru același proces de conexiune a informațiilor.

2. Indici de citare a informației utilizate.

3. Corecții personale la text, cu specificația „*potius*” (mai degrabă) și care reprezintă corecții gramaticale, corecții de toponimie, cronologie.

4. Notări finale cu marcaj particularizat de tipul Nota Bene clasificate la rândul lor în:

- notări explicative, pentru precizarea propriei metodologii utilizate în legătură cu o sursă cu care a intrat în contact.

- raportări critice la autor/sursa folosită.

- notări sintetice în legătură directă cu informația preluată.

Un segment aparte, relevant pentru evoluția lui Șincai la nivel metodologic, este dat de categoria marcajelor grafice: marcarea cu X a informației, corectarea cronologiei și încadrarea în chenar sau sublinierea unor informații pentru evidențierea lor. Toate aceste marcaje, o prezență constantă de-a lungul întregii colecții, constituie indici pentru existența unui proces de revizuire a informației istorice, de confruntare a surselor, de elucidare și ordonare, care demonstrează o atitudine activă, față de sursele folosite.

Toate aceste intervenții personale au pentru Șincai, o funcție de ordonare a volumului mare de informație, de fluidizare și de semnalizare a centrelor de interes pe diferite subiecte sau limite de timp, cu scopul unui transfer ulterior. Pentru noi, analiza detaliată a tuturor acestor intervenții personale a reprezentat deschiderea tot atâtor porți de acces pentru pătrunderea în resorturile cele mai intime ale unui laborator istoric pe care avem oportunitatea să-l surprindem în dimensiunea sa evolutivă, de la primele trepte și până la nașterea formulelor rafinate.

Indicii de metodologie istorică la Gheorghe Șincai

Caietele Șincai, sau **nivelul 1** al laboratorului istoric, permit întâi de toate o recuperare, mai vizibilă la nivel metodologic și secundar la nivelul concepției istorice. În această etapă se pun bazele tiparului de lucru care va fi preluat ulterior în formule mai rafinate sau simplificate. Metodologia istorică se cristalizează din intervențiile personale ale lui Șincai la textele preluate, grupate simplificat în indici de metodă, cărora li se asociază **modul de citare, notările marginale și intervențiile la text**. Toate acestea, pun în lumină un efort istoric constant care debutează, are propriile căutări, se dezvoltă și se perfecționează prin contactul și analiza directă a surselor istorice.

Analiza modului de citare pune în evidență un istoric foarte riguros și ordonat în relația cu sursa utilizată, mult deasupra nivelului cronicarilor și perfect încadrabil istoriografiei europene erudite. Citarea unei surse cuprinde autorul, lucrarea, anul și locul de apariție, ediția, scurte informații despre autor (în ce timp a trăit, dacă a fost contemporan cu evenimentele descrise)⁴. Localizarea exactă a informației, prin menționarea completă a tuturor elementelor: parte, capitol, tom, paragraf, pagină (se

⁴ Exemplu: Raphaël Volateranus in „*Comentariis Urbanis*” impresso ex Basiliae (Bâle), anno 1544, vivebat authore tempore Mathiae Corvini et post.

menționează în corpul textului transcris inclusiv trecerea de la o pagină la alta, de la un capitol la altul)⁵, anul pentru care servește informația, dezvăluie un mod de citare științific și profesionist, comparabil oricând cu rigorile contemporane în domeniu.

Metodologia de preluare și mai ales raportare la informația istorică se definește progresiv, de la caietul 1 până la caietul cu numărul 27. Caietele de început, 1–3, lasă să se întrevadă o metodologie aflată în stadiu incipient: notările marginale nu sunt sistematizate, lipsesc raportările critice iar informația este întreruptă, greu de urmărit. Sunt de fapt căutările specifice oricăror începuturi și un indiciu foarte important în discuția privitoare la existența unui model, a unui tipar de lucru pe care Șincai l-ar fi urmat în mod riguros și ne gândim aici în primul rând la un model românesc. Prin acest demers, Gheorghe Șincai se înscrie în continuarea preocupărilor deschise de Samuil Micu, care a promovat prioritatea cercetării istorice, însă la un alt nivel și într-o manieră absolut personală raportată la antecedentele istoriografiei românești. În acest sens, am considerat *caietul 1* drept punctul zero al întregii construcții ce stă sub semnul istoriei. Influențele la nivel metodologic, posibilele modele, au survenit concomitent cu constanța efortului și cu lărgirea paletelor de surse istorice cu care s-a intrat în contact, de la cele editate, până la cele inedite, iar acest aspect este vizibil cu cât se înaintează în colecție. Astfel, *caietul 4* conține deja o foaie distinctă, în care se prezintă o listă a autorilor folosiți⁶ și paginile între care se încadrează informația preluată, o bibliografie dacă ar fi să utilizăm un termen actual, care, indiscutabil, reflectă un progres la nivel metodologic, prin conștientizarea nevoii de sistematizare a volumului mare de informație care se acumulează.

Notările marginale, o prezență constantă în tot acest laborator istoric, realizează o dublă trimitere, atât la metoda, cât și la concepția istorică. Relevante pentru direcția metodologică sunt notările marginale sintetice cu sau fără marcaj particularizat de tipul *Nota Bene* și trimiterile de tip „*vide*” (vezi). Marcajul *Nota Bene* transformă automat informația, prin intervenția personală a lui Șincai, fie că este marginală sau la text, într-un centru de interes, imprimându-i nota de transfer spre o construcție ulterioară. Notările marginale devin astfel adevărate coduri de gestionare a informației istorice, care ghidează atât autorul cât și pe cel care utilizează acest instrument. Le-am numit sintetice deoarece acestea concentrează printr-un cuvânt sau propoziție scurtă, esența textului reprodus, facilitând astfel reperarea informației și ordonarea ei atât cronologic, cât și tematic. Principalele grupe tematice pe acest tip de intervenție sunt: notările sintetice evenimentiale,

⁵ Exemple: Sequitur pagina 541, Tom 4, p. 2; Incipit pag. 1241, Tom 7, p. 40; Incipit pag. 1675, Tom 10, p. 5; Incipit numerus 13tius ejusdem anni 1574, Tom 11, p. 22.

⁶ Formula utilizată începând cu Tomul nr. 4: Sequentes authores sunt ex quibus notavi eo, quid in hoc Tomo continentur.

cronologice, politice, descrieri geografice, etnografice, localizări, genealogice sau privitoare la originea popoarelor. Din punct de vedere numeric (ordinul miilor) își revendică preponderența față de celelalte tipuri de intervenții.

La fel de importante la nivel metodologic, apar și trimiterile de tipul *vide*, folosite de Șincai pentru detalierea, explicitarea sau completarea unor informații istorice. Este un procedeu care așează informația din această colecție masivă într-un sistem de vase comunicante, nu o lasă în stadiul de masă amorfă. Încă de la acest nivel al laboratorului istoric, informația circulă, sursele se confruntă între ele, într-un efort cantitativ subordonat aceluiași obiectiv de recuperare obiectivă și cât mai completă a trecutului istoric al românilor.

Un alt segment care completează analiza metodei istorice la Șincai, în dimensiunea ei evolutivă, este dată de **intervențiile la text**, fie că sunt la începutul, în interiorul sau la finalul textului. Cu sau fără marcajul *Nota Bene*, aceste notări au de regulă o funcție explicativă, de precizare a propriei metodologii folosite în legătură cu o sursă sau alta, din care Șincai transcrie informațiile. Preluarea informațiilor se face preponderent *in extenso*, în limbile originale ale surselor, latină, franceză, germană, italiană, greacă, element care îi accentuează profilul erudit. Există însă și situații în care Șincai prelucrează sintetic informația⁷ cu care intră în contact și o prezintă în limba latină. În condițiile în care orice prelucrare și mai ales traducere reprezintă o intervenție în sens⁸, Șincai ține să precizeze de fiecare dată că sinteza realizată păstrează sensul dat de autor prin formula *ubi latine scripsit, id descripsi res quoad sensum auctor*⁹. Tot în această direcție se încadrează și menționările lui Șincai față de lucrările¹⁰ și mai ales documentele pe care le folosește, dacă sunt originale sau traduceri: *scripta est haec Epistola Graecae, quae translata a Crusio hic sonat*¹¹.

Prezența în text a acelorași trimiteri de tipul *vide*, relevante pentru conexiunea informațiilor la care se adaugă corecțiile (în formula *potius/mai degrabă*)¹² la

⁷ Exemple: A pagina 139 usque ad pagina 142 inclusive refert Turcas adeo terefactos fuisse a S. Cantacuzeno, Tom 13, p. 27; pagina 200 et 201 describit, Tom 13, 45; Capite XVI scribit, Tom 15, p. 3.

⁸ Pentru problema istorie-interpretare: Umberto Eco, *Interprétation et surinterprétation*, Paris, Presses Universitaires de France, 1996, p. 21–41; Delia Felicia Marga, *Introducere în analiza discursului. Cu referire la istorie și sfera publică*, Cluj-Napoca, Editura Efes, 2003, p. 82–83.

⁹ Tom 13, p. 54, Tom 17, p. 100, Tom 24, p. 60.

¹⁰ Exemplu: Laonicus Chalcocondzlas in Historia de Rebus Turcicis quae extat Tomo 15to Byzantinae, interprete Conrado Clausero, cujus tamen interpretationem erroneam, non semper fui secutus, Tom 23, p. 25.

¹¹ Tom 12, p. 78, Tom 13, p. 56.

¹² Corecțiile realizate de Șincai realizează o dublă trimitere, atât la o metodologie extrem de riguroasă în tratarea surselor, cât și la concepția istorică, marcată de un spirit critic constant. Exemple: **corecții gramaticale**, Tom 2, 101; Tom 3, p. 13, p. 26; Tom 4, p. 5; **corecții de toponimie**, Andronopolim-intervenție-potius *Adrianopolim*, Tom 2, p. 55; **de localizare**, S. Sava in Cappadocia-intervenție-potius

terminologia întâlnită, de la cele gramaticale până la cele de toponimie, localizare sau identificare în succesiunea domnitorilor, cronologie, completează la acest nivel, o manieră de lucru care crește și se rafinează direct proporțional cu constanța efortului, un spirit activ, de o rigurozitate și o ordine a lucrurilor desăvârșită. Urmărirea tuturor acestor elemente, purtătoare de semnificație la nivel metodologic, dar și conceptual, după cum vom vedea, demontează poziția susținută de Nicolae Iorga, potrivit căreia Șincai nu făcea distincție între izvoarele istorice¹³.

Tot la acest capitol, care încearcă recompunerea metodei istorice, se poate înregistra subcategoria semnelor grafice: marcarea informației cu X și încadrarea ei în chenar sau sublinierea în scopul transformării ei în centru de interes, subordonat obiectivelor imediate ale autorului. Din această perspectivă toată informația cuprinsă în *Caietele Șincai* poate fi departajată în informație marcată și nemarcată. Relevanța la nivel metodologic constă în faptul că aceste marcaje constituie indicii pentru existența unui proces activ de revizuire, și confruntare sursologică, prezent de-a lungul întregii colecții. În baza acestor marcaje se pot dezvolta analize cantitative dintre cele mai diverse, printre care, stabilirea unui traseu al informației și exprimarea sa procentuală; câtă informație trece dinspre nivelul 1 spre nivele 2 și 3, *Rerum Spectantium*, respectiv *Hronica românilor*. Informația nemarcată, prezentă în acest laborator istoric constituie la rândul ei un segment care ilustrează nu doar diversitatea domeniilor de interes pentru Șincai într-o tipologie a preocupărilor care îl așează pe direcția istoriografiei Staatenkunde, cât mai ales cristalizează ipoteza unui proiect distinct pe care acesta l-ar fi urmărit. Este vorba de explicitarea, în baza unor lucrări de specialitate, dicționare, lexicoane, geografii, a unei terminologii variate, de la hidronime, toponime, oronime, etnonime¹⁴. Prin dimensiunile și maniera de realizare a acestor adevărate liste, sistematizate alfabetic, acest tip de informație poate cristaliza cu ușurință un dicționar istorico-geografic.

Cristalizarea concepției istorice

Pătrunderea în resorturile concepției istorice la Gheorghe Șincai și surprinderea ei în aceeași dimensiune evolutivă, pe o producție care îi poartă semnătura și care nu are până în prezent nici un antecedent de exegeză sau interpretare istoriografică detaliată, o propunem potrivit aceleiași grile, a

Dacia, Tom 12, p. 22; **de identificare**, Stephano Valacho-intervenție-potius *Moldavo*, Tom 13, p. 6; Clariae Moldavae-intervenție-potius *Valachae*, Tom 16, p. 71; **de cronologie**, Anno 6712-intervenție-potius 6711, Tom 2, p. 28.

¹³ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*, Vol II, București, 1969 p. 186.

¹⁴ Tom. 5; Tom. 6; Tom. 7. Tom 8.

intervențiilor personale, purtătoare de sens și semnificație. Acești indici de concepție grupează astfel, următoarele tipuri principale de intervenții personale: **notările marginale și notările la text.**

Notările marginale, pe care le aducem din nou în discuție, cu sau fără marcaj particularizat de tipul *Nota Bene*, cuprind de această dată raportările/observațiile critice la sursa/autorul cu care Șincai intră în contact (Anexa). Prezența lor constantă, la acest nivel al laboratorului istoric, constituie un argument important pentru probarea unui proces de preluare și prelucrare critică a informației istorice și nu a unei simple transcrieri mecanice. Acest proces este completat de notările marginale interrogative, marcate prin semnul de întrebare, cu trimitere directă la reflexia istorică pe care Șincai o realizează¹⁵.

Cel de-al doilea segment de indici însumează **intervențiile la text**, cele mai multe, de regulă, la finalul textului, cu sau fără marcaj particularizat de tip *Nota Bene*. Se pot departaja la rândul lor în observații finale sintetice¹⁶ față de sursa din care s-a preluat informația, cu precizarea pozițiilor personale ale lui Șincai¹⁷ și raportări critice. Dacă primul tip de intervenție realizează adevărate caracterizări ale sursei cu care s-a lucrat, dublate adesea de trimiteri care reflectă conexiunea informațiilor, raportările critice probează din nou capacitatea lui Șincai în câmpul evaluării și analizei istorice.

La Șincai, obiectivitatea, imparțialitatea istoricului sunt criterii fundamentale în scrierea istoriei. Toate aceste intervenții personale sunt oglinda unui efort permanent de căutare a adevărului istoric, sunt semne ale modernității subordonate unui proiect istoriografic cu totul nou față de ceea ce se realizase până la el. Urmărirea, analiza și ordonarea lor lasă să se întrevadă la acest nivel gândurile de început în scrierea istoriei: abordarea istoriei românilor în context sud-est european, lărgirea orizontului istorico-geografic, viziunea laică, prelucrarea critică a informației cu care intră în contact, spiritul combativ. Confirmarea și evidențierea prin notare marginală a unui eveniment/problemă din mai multe surse¹⁸, orientarea către o istorie explicativă și temeinic argumentată

¹⁵ Exemple: *Utrium daci sunt getae?*, Tom 8, p. 5; *aroteres qui fuerint?*, Tom 10, p. 27; Tom 12, p. 16.

¹⁶ Exemple: Deinde controversiam de Bulgaris inter Romanum et Constantinopolitanum Patriarchos describit, Tom 9, p. 88; Scribit author etiam de Rebellionem Ioannis fratrem suum Petrus Bulgarorum, sed illum clarius tradit Cedrenus, observație finală la sursa folosită (Leo Grammaticus), Tom 22, p. 48; Praetermisi Michaelis Curapolatis et Leonis Armeni res gestas quae in Historia Byzantina inveniuntur, Tom 5, p. 23.

¹⁷ Vide Tomum XIV in quo ex Assemano plura et melius annotavi, Tom 1, p. 1; Plura ex Assemano notare desisto propterea quod non nulla in Tomo primo meorum adversariorum iam adnotavi quem vide caetera autem aut continentur in Historia Byzantina gestis et Epistolis Inocentii tertii, aut ita confuse scripta sunt ab Assemano ut ex iis cum summo labore possit aliquid colligi, Tom 2, p. 23.

¹⁸ În special pentru problemele legate de originea românilor: *valachi genus italicum sunt* (Tom 9, p. 7; Tom 9, p. 18; Tom 9, p. 34, Tom 9, p. 79) sau *Huniades erat valachicus* (Tom 3, p. 20; Tom 7, p. 25; Tom 7, p. 27; Tom 9, p. 7; Tom 13, p. 2); *Mathias rex fuit valachus et pro insigne Corvum habebat*, (Tom 3, p. 72).

sunt principalele atribute ale demersului său la acest nivel, care se evidențiază pe măsura acumulării și gestionării informației. Verificarea și compararea informației¹⁹, completarea²⁰ sau detalierea²¹ se realizează progresiv, prin așezarea surselor într-un sistem de vase comunicante, care permite, o recuperare istorică obiectivă, științifică, a trecutului românilor. Conexiunea acestora este marcată prin trimiterile de tip *vide* (*vide ann*, *vide notas*, *vide prius*, *vide postquam*, *vide ubi*)²², care ilustrează, la nivel conceptual, o atitudine activă, analitică. La Șincai istoria nu este o succesiune mecanică de evenimente disparate, fără legătură între ele. Confruntarea, evaluarea²³, și compararea surselor (*Recitat etiam Epistolam Ecclesiae Gothicae Papebrochius, sed eam non descripsi cum habeam descriptam ex Ruinaro initio hujus Tomi*)²⁴, constituie procedee vizibile și constante în tot acest efort de proporții, subordonate aceluiași deziderat de recuperare veridică. Șincai se arată interesat și de sursele care stau la baza pozițiilor autorului din care transcrie, în special sursele istoriei antice pe care le notează cu scopul de a le consulta, stabilind astfel un traseu de circulație a informației²⁵.

Șincai caută să se informeze cât mai pe larg, din lucrări de specialitate, asupra unei palete largi de subiecte: localizarea exactă a toponimiei și evoluția în timp a acesteia, delimitare regională, cronologie. Este un gen de informație complementară cu cea pur istorică, ce lasă să se întrevadă poziția acestuia în relația istorie-geografie, orientată pe direcția deschisă de istoriografia de cunoaștere a statelor. În cazul acestui tip de informație Șincai nu s-a mulțumit doar cu simpla

¹⁹ Exemplu: Zonaras in iis, quae scribit usque Imperium Isacii Comneni ubi Cedrenus definit oppime convenit cum isto; id eo uti notata jam ex Cedreno praetermitto, observație la text, marcată Nota Bene, Tom 22, p. 93; Cedrenus cum Leone Grammatico convenit in iis quae hic ad annos 914 et 916 ad Catasyrtas tamen Bulgaros dicit victos fuisse, observație la text (Georgius Cedrenus), Tom 22, p. 52.

²⁰ Completarea informațiilor preluate de la Reinaldus Heidensteinus prin mențiunea finală la sursă, de tip, *Nota Bene: Christophorus Vasevicius, in oratione funebri quam in funere Stephan Bathori regis Polonia fuit, aperuit...* în Tom 4, p. 16.

²¹ Exemple: *Vide etiam Notes ad Innocentium 3tium Tomo XIV meorum scriptorum*, Tom 7, p. 70; Tom 10, p. 25.

²² Exemple: Tom 3, p. 72; Tom 10, p. 25, p. 27, p. 29, p. 30; Tom 12, p. 32, p. 48, p. 55, p. 56, p. 70, p. 77;

²³ Informație pentru anul 866 preluată din Melchior Inchoffer însoțită de observația finală *Nota Bene: In praecedentibus non extractis summa confusio esse et contradicit Ludovico Schönleben qui Michaelem fuisse Monachum*, Tom 9, p. 21.

²⁴ Tom 12, p. 25.

²⁵ Exemple: Tom 5, p. 28–50, la sursa din care transcrie (Sethus Calvisius) sunt indicate și sursele folosite de autor, pe care Șincai le va căuta ulterior; *Refert Dracula Scelera quae apud Assemanum sunt* (Pius Papa Secundum), observație în Tom 9, p. 18; *Quae hic notata legis, non Xiphilini sed Dionis sunt, nam Xiphilini quidem multa ad Dionis opera addidit, cum multi Dionis libri perti erint, non tamen, quod inventa sunt vertendo, abbreviando*, observație finală la sursa folosită, Tom 9, p. 49; *Plura de Sequentibus principis Transylvaniae refert author, sed ea notata sunt ex aliis authoribus*, observație finală marcată *Nota Bene* la Ioannes Palatius, tom 11, p. 60; *Hucusque Bollandus tum vitam sanctorum ab anonymo scriptam atque Metaphraste relatam*, observație finală marcată *Nota Bene* la Ioannes Bollandus, Tom 12, p. 17.

transcriere, a prelucrat-o și a ordonat-o pe diferite centre de interes. În cadrul colecției, aceasta se evidențiază prin marca *Notae in notata ex.*²⁶

Atitudinea critică în relația cu sursele constituie la Șincai un fir roșu, o prezență constantă de-a lungul travaliului de recuperare și reconstituire punctuală a istoriei românilor, pe care îl inițiază în acest stadiu. Pentru susținerea acestei atitudini, observațiile personale marcate de cuvintele cheie *mentitur author, falsum est, sed frustra* (Anexa) aruncă o nouă lumină asupra tipul de efort realizat, care nu poate fi rezumat la o simplă muncă de secretariat. Analizarea informațiilor cu care intră în contact, marcarea pozițiilor subiective²⁷ ale unor autori care scriu din pasiune²⁸, efortul spre obiectivitate, rezultat din confruntarea permanentă a surselor, realizarea conexiunii informațiilor prin procedeul trimiterilor, reflectă cristalizarea unui laborator istoric propriu, încadrabil rigorilor moderne în scrierea istoriei. Demontarea etichetei de compiler este susținută și de observațiile personale, prezente de regulă la finalul sursei utilizate și care constituie adevărate evaluări pentru indicarea modul în care autorul văzut s-a informat, sursele pe care își bazează afirmațiile, felul informațiilor pe care le transmite.

În cadrul acestui efort cantitativ de recuperare cât mai exactă a istoriei românilor, un loc important îl deține interesul pentru o **cronologie** cât mai exactă, subordonat nevoii de eliminare a hiatusurilor și reconstituire completă. Minuțiozitatea demersurilor sale²⁹, confirmate de multe ori de cercetările moderne,³⁰ se relevă prin procedeele realizate: confruntarea³¹ și compararea surselor³², raportarea critică (în formula cheie *author negligit Chronologiam* însoțită adesea de trimiterea la o altă sursă)³³, deducțiile aplicate în situația în care o sursă

²⁶ Tom 2; Tom 6.

²⁷ Exemplu: Bonfinius oculat victoriam Stephani M. de Matthia Corvino, Tom 25, p. 32.

²⁸ Ann. 1497, totum est falsum et ex passione scriptum (Antonio Foresti), vide Cromerum, Tom 7, p. 23.

²⁹ Revizuirea permanentă a informațiilor pe acest segment și corecțiile aplicate pe măsura parcurgerii unor surse mai credibile, Tom 5, p. 1–22.

³⁰ Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, Ediție îngrijită și Studiu asupra limbii de Florea Fugariu, Prefață și note de Manole Neagoe, București, 1967, Tom I, p. 56, p. 75, p. 139, p. 149.

³¹ Exemplu: Annus 1507 a Doglioni ut Vapovius 1509, Tom 4, p. 45.

³² Exemplu: Author quoad Chronologiam cum aliis non convenit, în Tom 13, p. 3.

³³ Exemple: Author negligit Chronologiam (Reinaldus Heidenteinus), vide eunde Bucholcerum, Tom 4, p. 16; Author in annotando anno modice est negligens sed Hoffmanus in Lexico universali, Tomo primo dicit Amuratem III esse mortum anno 1595, Tom 4, p. 47; refert bellum anno 1421 sed de anno dubito, notarea marginală este însoțită de indicarea anului 1422, Tom 3, p. 43; Author valde negligit chronologiam sed quoad Petrum Sexti Moldavi mortem aspice Lazarum Soranzanum, Tom 4, p.16; Contingere ut videtur anno 1604 et initio anni 1605 sed quoad annos huic authori non valide fidendum praecipue posterioribus 7 annis, Tom 4, p. 56; Bellum et mors Ivoniae solum occidit anno 1572, în Tom 13, p. 8

nu este explicită (prezente în formulele *credo anno, contingere anno*)³⁴, precizările la tipul de cronologie dintr-o sursă³⁵, conexiunea informațiilor prin transferurile realizate dinspre o sursă sau alta pe această problemă³⁶. Încercarea de stabilire a unei cronologii cât mai exacte constituie un proces activ, prezent pe tot parcursul travaliului la acest nivel. Revizuirea indicațiilor marginale ale anilor și corecțiile efectuate³⁷, critica aplicată surselor confuze îndreptătesc pe deplin afirmația lui Edgar Quinet, potrivit căreia Șincai a făcut ordine acolo unde era haos³⁸. Primele corecții pe care Șincai le realizează, concomitent cu accesul la extinderea surselor de informare sunt de cronologie. Se evidențiază astfel un demers subordonat dezideratului de reconstituire exactă a trecutului. Efortul pentru veridicitate, eliminarea lacunelor, a confuziilor este atât unul cantitativ, cerut de stadiul istoriografiei românești a acelor timpuri, cât și calitativ, prin rigoarea științifică ce depășește cu mult nivelul cronicăresc.

La nivelul concepției, parcurgerea colecției lasă să se întrevadă debutul și evoluția unui istoric în care se regăsesc orientările majore ale veacului, spiritul erudit, care deschide secolul XVIII, dublat de pragmatismul Luminilor, ambele subordonate obiectivelor mișcării naționale din Transilvania.

În mod evident, **nivelul 1**, de la care am pornit investigația noastră, reprezintă debutul unui efort cantitativ al lui Șincai, al unei activități arheografice, care se va prelungi și la nivele superioare. Remarcat în toate analizele istoriografice asupra subiectului, acesta nu a exclus însă aspectul calitativ. *Caietele Șincai* evidențiază înainte de toate o preluare riguroasă a informației istorice, bine sistematizată, prin punctarea centrelor de interes și trecută printr-un filtru critic. Înaintarea în colecție reflectă în mod evident progresul metodologic prin creșterea gradului de selectivitate a informației, preluarea sintetică alături de cea *in extenso*, analiza, compararea și precizarea pozițiilor personale în raport cu sursa utilizată. S-a reproșat colecției lipsa unui criteriu precis care să subordoneze informațiile transcrise³⁹. Absența unui exercițiu românesc anterior

³⁴ Exemple: Haec probabilius contingere anno Christi....Tom 3, p. 45, p. 52-54, p. 57, p. 66; Contingere tempore belli Vittelium inter Vespasianum, Tom 9, p. 45; contingere post victum Antonium, Tom 9, p. 46; credo anno, Tom 13, p. 56, p. 58; contingere circa annum Christi 1514, Tom 9, p. 55; facta ut credo anno 1469, Tom 11, p. 15; ex quibus verbis colligo, ea quae filiabus Mircaenae contingere, evenisse anno 1564 ac proinde Mirzam valachum mortum fuisse eodem anno, notare finală marcată Nota Bene la Martinus Crusius, Tom 12, p. 82.

³⁵ Exemplu: Author ex annis Chr. detrahare solet ad annum divinae incarnationis, Tom 22, p. 25.

³⁶ Exemple: Hoc est anno 1574 ut ex Spondano in hoc ipso Tomo anotavi, în Tom 11, p. 61; Annus 1599- intervenție-vide anno 1598, Tom 16, p. 3.

³⁷ La informația preluată din Bartolomeo Dionigi pentru anul 1492, apare observația marginală *potius 1497 ut vult Cromerus*, Tom 4, p. 44.

³⁸ Al P. Ilarian, *Viața operele și ideile lui Gheorghe Șincai*, București, Tipografia națională, 1869, p. 136.

³⁹ Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 459.

și constant în domeniu, impactul deschiderii către sursele europene ale istoriei românilor, necunoscute multă vreme, care puteau furniza argumentație solidă proiectelor istoriografice, marcate de accentul național, justifică însă acest efort cantitativ recuperator pe care îl inaugurează Șincai, această foame de informație, pe care secolul XVIII românesc o așează sub semnul imperativului.

Analiza colecției a pus în evidență prioritatea unui efort cantitativ, de reconstituire istorică, cerut de stadiul istoriografiei românești de la jumătatea secolului XVIII. Astfel, **nivelul 1** al laboratorului istoric primește, prin formă și conținut, valoarea unei lucrări instrument pe care Șincai o așează la baza proiectului său de istorie a tuturor românilor. Pătrunderea în resorturile intime ale discursului istoric este permisă în această etapă, de indicii de metodă și concepție, care se coagulează prin numeroasele intervenții personale ale celui care transcrie. Ordonarea, după un traseu coerent și analiza lor, scoate la lumină profilul unui istoric riguros, marcat de cultul detaliului, dar foarte ordonat în relația cu sursele sale, înzestrat cu un pronunțat spirit critic și deschis către o paletă largă de surse pe care le stăpânește cu ușurință, atribute care îl detașează evident de maniera de lucru cronicărească.

Investigarea detaliată a **nivelului 1** al laboratorului istoric pe direcțiile metodă și concepție, permit demontarea unei etichete, aceea de simplu compilator. Cele 1834 de pagini manuscrise dezvăluie nu doar roadele unei activități arheografice remarcabile, unică în istoriografia românească a momentului, ci și contururile unui istoric aflat în plin proces de formare, angajat programului emancipării politice, un spirit care amestecă rigoarea științifică cu pragmatismul Luminilor.

IONII ȘCOLII ARDELENE LA ORADEA

Constantin MĂLINAȘ

Dezvoltarea la Oradea, în anturajul curții episcopale greco-catolice, a unui centru luminat de radiere publică a misiunii și ideilor Școlii Ardelene se petrece, începând de la finele secolului al XVIII-lea, în special după venirea de la Blaj a episcopului cărturar **Ignatie Darabant** (1788–1805), care a știut să devină acel Mecena, în preajma căruia corifeii Școlii Ardelene au roit, au găsit adăpost și atmosferă favorabilă pentru ideile și cărțile lor. [1] Remarcabilă a fost în primul rând hotărârea lui Darabant, sau Dorobantu, cum îl scrie Al. Papiu-Ilarianu, ca în școala de pe lângă reședință să se învețe în limba română și nu în limba germană, atunci obligatorie. [2] Ca și intensa corespondență a acestuia cu fruntașii mișcării românești din imperiu, Oradea devenind treptat centrul, spre care se îndreptau speranțele românilor de sub coroana habsburgică, într-o vreme, când Blajul era în scădere, iar Sibiuul, Aradul, Clujul, Viena, Pesta și Bistrița încă nu se treziseră din acest punct de vedere.

Acad. David Prodan, refăcând parcursul de formulare a *Supplexului...* de la 1790–1791, spunea că: „Acțiunea se concentrează acum mai ales în jurul lui Ignatie Darabant, care e printre cei mai zeloși, la Oradea, mai prielnică acum, decât Blajul episcopului Bob.” [3] Iar Samuil Micu se adresa lui Darabant, la 30 octombrie 1791, cerându-i să fie pentru români ca Moise, adică să conducă poporul din robie la libertate: „Vestra Ill.t.as si quod potest agere pro sua natione non intermittat, sit alter Moises, qui populum suum educat de captivitate in libertatem.” [4]

Venind de mai multe ori la Oradea, între anii 1796–1811, unde a continuat redactarea și completarea de material la *Hronica românilor*, Gheorghe Șincai a observat mișcarea intelectuală din oraș, a românilor, maghiarilor și slovacilor, în care a lucrat împreună, producând *Elegia* sa din anul 1804, care este cea mai importantă operă literară românească în limba latină, gândită și tipărită tocmai la Oradea. [5] Sub supravegherea noului episcop luminat **Samuil Vulcan** (1807–1839), la Curtea diecezană din Oradea se forma bibliotecă, se adunau manuscrise pentru tipar, se înlocuia alfabetul chirilic cu alfabetul latin în actele Episcopiei, respectiv se traducea cronică lui Miron Costin din limba română în limba latină, la cererea istoricului Engel de la Viena. Era atunci la Oradea o efervescentă luminată, întreținută de episcop și de canonici, care redactau opere teologice, filologice și de

economie casnică, dintre care cei mai activi au fost **George Farcaș** și **Ioan Corneli**. [6] Toate acestea au durat câteva decenii, sub cei doi episcopi amintiți, găsindu-și o deplină expresie în finalizarea celui dintâi dicționar tipărit al limbii române, *Lessiconul* quadrilingv de la Buda, 1825, explicativ și etimologic, care a fost coordonat de la Oradea. Astfel că nu este deloc întâmplătoare aprecierea din anul 1920 a lui Nicolae Iorga, care scria astfel: „Episcopia Română Unită din Oradea, pe timpul Episcopilor Ignatie Darabant și Samuilă Vulcan a îndeplinit misiunea de Academie științifică românească, patronând întreaga operă culturală românească, fără deosebire de confesiune. Nu numai Petru Maior, Gheorghe Șincai, Clain au găsit adăpost la curtea celor doi mari arhieriei, ci și scriitorii ortodocși, ca Moise Nicoară, Dimitrie Țichindeal, Dr. Ioan Piuariul Molnar, Dr. Paul Vasici.” [7]

Socotim că a venit timpul ca această afirmație importantă a lui Nicolae Iorga să fie examinată din nou cu cea mai mare atenție, să fie inventariate și prezentate mai analitic acele personalități, fapte (opere) și tendințe, care o motivează, astfel ca să i se dea o nouă consacrare, în paradigme și fațete academice actuale, care să descrie și să definească rolul Orăzii ca centru al Școlii Ardelene, atunci și acum!

*

Vom porni acest studiu de recuperare, ca premisă, tot de la o afirmație a lui Nicolae Iorga, însă una de tinerețe, făcută pe la 1900 când nu se știa prea mult despre gradul de radiere în popor a ideilor și dezideratelor Școlii Ardelene. În acel moment și termenul de definire a mișcării era altul, acela de Școală latină din Transilvania, termen savant, introdus de către Ovidiu Densusianu și care nu avea în sfera lui semantică și sarcina legăturii cu poporul. Față de acest concept, Nicolae Iorga aduce altul, la 1901, mai permisiv, vorbind despre „mișcarea ardeleană, o mișcare de școală”, apropiindu-se mult de sintagma, care se va consacra în formula ulterioară Școala Ardeleană, atât de încetățenită, dar care se vede că aici și-a făcut începutul.

Savantul are însă rețineri, în tinerețe, pe care le îmbracă frumos în următorul pasaj concludiv, din care multe sunt încă valabile, altele sunt efectul de start al unui negativism de junețe, prea puțin motivat în realitatea subiectului:

„Aceasta e istoriografia ardeleană, în cari s-a manifestat ce era mai înalt în cugetarea, ce era mai cald în simțirea propagatorilor regenerării naționale a românilor. Ea e frumoasă nu prin calitatea operelor, ci prin suflarea neînvinsă de entuziasm, cari le străbate. Se poate zice că fiecare din ele nu place, nu atrage la lectură, nu rezistă la dansa, dar că ele se prefac supt ochii cercetătorilor, capătă un sens tainic superior, când se alătură una de alta. Sânt opere cari se admiră întâi, pentru a se înțelege pe urmă... Dar calea aceasta nu o pot urma decât cărturarii, și nu ceilalți, marea mulțime a

celorlalți, de la conștiința națională a căroră atârnă durata și puterea națiunilor. Și e regretabil, că din mișcarea ardeleană, o mișcare de școală, n-a ieșit nici o istorie a neamului pe înțelesul tuturor, o carte clară, caldă, luminoasă, o Biblie.... Și toate aceste lucruri frumoase au trecut mai mult pe deasupra”...[8]

Pe un asemenea suport, Nicolae Iorga face două reproșuri Școlii Ardelene, care atunci erau meritate, socotind nivelul redus de cunoaștere a mișcării, prin studiile existente până la 1901. El spune în esență că mișcarea a fost suspendată deasupra poporului, că a fost o mișcare străină, prin surse și limba latină uzuală, respectiv că ideile și postulatele ei nu au pătruns în popor, rămânând necunoscute și neexersate de acesta.

Adevărul istoriografic este că, pe la 1900, densitatea și frecvența cu care conținutul Școlii Ardelene a coborât în popor erau prea puțin studiate și, deci, puțin vizibile, încât Nicolae Iorga putea să aibă dreptate din acest punct de vedere. De atunci a trecut peste un secol de studii și cercetări, în care s-a rezolvat mult din dezideratul cunoașterii fațetelor Școlii Ardelene, care, cum acum se vede, și cum au definit în special Lucian Blaga (în 1966) și Ion Lungu (în 1978), a fost mișcare ideologică națională iluministă, care a coborât în popor, prin corifei, prin preoți și învățători. Acolo, în comunitățile bisericesti și școlare, mișcarea a generat instruire, învățare, îndrumare și ascultare, a generat aspirații și emancipare, venind în fața poporului cu candela și în odăjdii, pentru a-l lumina și îndrepta, inclusiv cu mâna și rigla învățătorului confesional. [9]

Procesul cunoașterii, însă, nu s-a încheiat, el continuă și dezvăluie tot mai mult acei „ioni” ai Școlii Ardelene, care, ca și Gheorghe Șincai, au umblat din sat în sat, din biserică în biserică, din școală în școală, ducând cu ei desenul literei tipărite, sau arcul vorbeii luminate. Sau au locuit cu poporul în sate, după ce au învățat în școlile normalicești din Blaj, Oradea, Arad, Sibiu, Brașov, Bistrița, sau Caransebeș, împărțind sarcinile grele ale iobagului de pământ, cu acelea ale luminatorului de oameni. Aceștia au fost sutele de învățători și preoți, care oricând ar putea da materia personalia pentru un *Dicționar de ioni ai Școlii Ardelene*, din care mulți au existat și au acționat la Oradea și în jur. De această dată ne propunem să semnalăm, ca pildă, lista de prenumere a *Gramaticii* de la 1826 a lui Ioan Alexi, din care s-au abonat în Bihor nu mai puțin de 76 de exemplare, de către 53 de preoți, învățători și studenți. Toți aceștia devin astfel „ioni” ai Școlii Ardelene și fac parte din rețeaua și densitatea ei, fiind vrednici de a intra într-un dicționar.

Dar nu au fost numai ei, ci mult mai mulți, care trebuie descifrați din însemnările de pe cărțile vechi, pe care le-au folosit. Voi aminti astfel „ionul filologic” de la Betfia, sat din coasta sudică a Orăzii. Acesta era preotul locului, care semna pe cărțile sale atât în limba română cu litere chirilice, cât și în limba latină (*Ex libris Ecclesiae Betfiensis...*), ceea ce înseamnă că era în temă cu programul

filologic al Școlii Ardelene și îl folosea în scris. În mod special, acum propunem încă trei ioni de la Oradea, dintre cei mai activi, dar prea puțin cunoscuți în posteritate, care au fost: **Ioan Corneli** (1712–1848), **Ioan Munteanu** (1808–1862), **Ioan Alexi** (1801–1863) și cărora le vom dedica studiul nostru în continuare. [10] Deoarece ultimul este și cel mai puțin cunoscut, vom începe cu acesta.

EPISCOPUL ȘI FILOLOGUL IOAN ALEXI (1801–1863)

Subiectul Ioan Alexi revine acum în atenție, după ce timp de peste 150 de ani nu a avut parte decât de un traseu bibliografic quasitangențial, fiind mereu citat nominal în grupul exponenților latiniști de sub autoritatea în special a lui Petru Maior, în epoca de sfârșit a acțiunii corifeilor Școlii Ardelene, dar fără să se fi ocupat cineva spre a adânci acest raport și suport, care a devenit un loc comun și a trecut fluent dintr-o istorie în alta a literaturii române.

Despre vreo valoare a lucrului literar, depus de către Ioan Alexi nu s-a făcut analiză și vorbire. În general, a fost semnalat între lingviști, datorită gramaticii latine a limbii române, pe care în 1826 a publicat-o la Viena. Fără să se observe că această carte nu este numai o gramatică, ci este mai mult, o antologie, cu totul singulară în rama Școlii Ardelene, care oferă un model nou de carte luminată pentru tineretul studios, în care partea de gramatică este completată cu o antologie de texte narrative cu mesaj sapiențial, luminist.

Cel dintâi, care pomenește anexa literară din subsioara disertației lui Ioan Alexi, este profesorul Dimitrie Popovici, care în 1945 spune într-o propoziție că gramatica alexiană are la urmă un vocabular român-latin și fabule alese din Esop. [11] După o jumătate de secol de la această dezvăluire, sugestia de lucru a profesorului Dimitrie Popovici ne-a atras și ne motivează în ceea ce am întreprins, pentru a cunoaște mai bine lucrarea de la 1826 a tânărului Ioan Alexi, care la numai 25 de ani a produs o carte surpriză, o carte de vârf a Școlii Ardelene, în care înmănușează și parcă finalizează pilduitor întreg programul implicit al acesteia, pe care-l înfățișează ca acțiune cu mijloace filologice, în domeniul trezirii neamului românesc. Ca împrejurare favorabilă, am putut beneficia la Oradea de regăsirea și consultarea unui număr destul de mare de exemplare bine conservate din cartea lui Ioan Alexi, care a avut o bună circulație și bună păstrare. [12]

Ea a fost de îndată luată în seamă, după publicare, fiind citată de Ioan Heliade Rădulescu în prefața la *Gramatica românească* de la 1828, ca fiind între primele zece lucrări de acest fel, propuse la subiectul limbii române. [13] Respectiv, a ajuns în posesia și utilizarea lingvistului englez A. Bruce-White, care a folosit-o bine în

lucrarea sa *Histoire des langues romanes et de leur litterature depuis leur origine jusqu' au XIV-siècle*, tipărită la Paris în 1841, în care autorul ajunge la părerea că limba română este cheia studierii comparate a limbilor romanice, pentru regăsirea astfel a modului lor de plecare din limba latină, cu orizontul ei popular și clasic. [14]

Pentru cursul valoric al cărții din 1826 al lui Ioan Alexi, voi mai aduce câteva date de anticariat.

Mai întâi din anul 1839, deci la 13 ani după editarea cărții, când librarul Burian Paul din Cluj, vindea un exemplar al acesteia cu suma, foarte mare, spunem noi, de 5 florini valutari. [15] Apoi, din anul 1860, când un librar din Berlin oferea cartea cu prețul de un thaler renan de argint. Este greu de a aprecia dacă în sine acesta este un preț mare, sau dacă era un preț fără semnificație. Mai util este să vedem, ce alte cărți vindea același librar cu un thaler renan de argint și atunci putem înțelege și regăsi locul valoric ridicat al cărții alexiene, după peste trei decenii de la tipărire. [16]

Iată cărțile evaluate la fel de către librarul berlinez:

A. Cellarius. *Regni Poloniae, magnique ducatus Lituaniae Descriptio cum figuris et mappae geographiquae, s.a.*

Russia s. Moscovia itemque Tartaria commentario topographicae atque politicae, Lugduni Batavorum, 1630.

Cluvierus. *Introductio in Universam geographiam, tam veteram quam novam*, Lugduni Batavorum, 1641.

Acestea sunt toate semne că a existat un prestigiu ridicat, mai special, al gramaticii lui Ioan Alexi, care s-a topit cu timpul, dar care în epocă a funcționat în plan românesc și chiar în plan european. În a doua jumătate a veacului trecut profesorul Alexandru Roman, pomenește și utilizează cartea alexiană în cursul *Scrittori străini despre români*, cu care în 1862 își începe prelegerile la noua catedră de limba și literatura română a Universității din Budapesta. [17] În același înțeles pomenim gestul tânărului Andrei Șaguna, care fiind în Seminarul de la Vârșeț, prin 1842, scrie *Gramatica valachica*, lucrare de 97 de pagini, rămasă în manuscris și care din dungă în dungă urmează cursul lucrării lui Ioan Alexi, pe care deci viitorul mitropolit a cunoscut-o bine și a prețuit-o, ca un model de dus mai departe în posteritate. [18]

Am adus în atenție câteva din premisele uitate, pe care o bibliografie revoluționară le mai crestează însă, și pe care pot motiva un gest de întoarcere către viața, personalitatea și opera lui Ioan Alexi, pentru mai dreapta lui așezare între luptătorii filologi ai Școlii Ardelene și în literatura română, pe pasajul de trecere al stilului clasic către cel popular și romantic din prima parte a secolului trecut.

Presupusul nostru este de a încerca acum o analiză și de a argumenta astfel, ca să se vadă cum de l-a ridicat Eliade atât de sus pe Ioan Alexi, la 1828, în ceata corifeilor, respectiv dacă își merită reocuparea și păstrarea aceluși loc, din care prin uitare a fost coborât.

*

Copilăria lui Ioan Alexi stă sub semnul unei legende luminate, puse în seama tradiției populare și care este fixată sub strașina de vegetație silvestră a Măgurii semețe a Șimleului, de unde a intrat în cartea Sălajului. Iată această legendă:

„Tata lui a fost păstor sau morariu, ce avea moara în hotarul comunei Mălădia. În vârsta de 6–7 ani (copilul) se juca pe drumul de țară, când veni din jos o trăsură, în care era un Episcop din Oradea-Mare. Episcopul a stat puțin la moară, până când au mâncat caii, iar pruncul jucându-se a văzut îndărăptul trăsorei scândura, pe care se leagă fânul și s-a suit pe ea, unde nu peste mult a adormit.

Episcopul a plecat, dar nu a știut că pruncul e îndărăptul trăsorei. Și când a fost la Nușfalău a auzit ceva zgomot și plâns. Mergând mai departe, iar a auzit zgomot. I-a spus servitorului să stea în loc și atunci au găsit pruncul îndărăptul trăsorei. Întrebat fiind cum îl cheamă, a zis că Ioan. Numele de familie nu l-a știut spune. L-au întrebat cum îl cheamă pe tatăl său și a zis că Alexi. L-a mai întrebat Episcopul că unde s-a suit pe trăsură și a răspuns (copilul) că acasă la ei. Atunci îndată a știut Episcopul că la moară, unde au stat cu trăsura.

După ce a sosit acasă, a scris Episcopul epistola în jurul Șimleului, că cine se află fără prunc, să nu se supere, că e la el. Dus pruncul la Oradea, a fost dat să studieze și fiind student bun a absolvit gimnaziul, apoi teologia, în urmă a ajuns episcop”. [19]

Dincolo de formula atrăgătoare a acestei călătorii inițiatice, adevărul este pe aproape, deoarece Ioan Alexi, care va deveni cel dintâi Episcop greco-catolic al Diecezei de Gherla, s-a născut la 24 iunie 1801 tocmai în satul Mălădia din Sălaj, la vreo 12 km. de Șimleul Silvaniei, pe drumul care vine tupilat și duce la Sărmășag. Satul se afla atunci la drumul mare, nu ascuns după deal, unde s-a tras mai apoi, iar moara pomenită se afla în locul numit Sorușa, despre care mai există o palidă amintire în memoria locală.

Nimic nu se știe despre părinții lui Ioan Alexi, decât se vede că au fost oameni de totului modești și nu au lăsat urme. Poate tatăl lui a fost originar din satul Pericei, de dincoace de Șimleu, după părerea unora, și doar a ajuns lucrător la moară, sau chiar era stăpânul ei. De nu a fost păstor, care viețuia cu oile în vadul acela de moară. [20]

Într-un asemenea teren nesigur a înflorit legenda, căci este chiar de mirare, ca dintr-un neant să se ridice un Episcop, precum s-a întâmplat mai înainte și cu tânărul Ioan Micu de la Sad, depistat în târgul de la Sibiu de către un călugăr iezuit și dus la școli, pentru a deveni Episcopul Inochentie, în veacul precedent.

Ar rezulta că întreaga copilărie și adolescență a viitorului cărturar s-ar fi petrecut la curtea diecezană de la Oradea, în preajma cărturarului luminat Samuil

Vulcan, căci de acesta putea fi vorba, din moment ce venerabilul Ignatie Darabant se stinsese la 31 octombrie 1805, când copilul Ioan Alexi nu putea avea decât patru ani.

Samuil Vulcan devine episcop român unit de Oradea la 7 iunie 1807, prin consacrare în catedrala de la Blaj și instalare în scaun la 11 iunie, de sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel. [21] Se știe că îndată după instalare noul episcop, care cunoștea bine toate încheieturile diecezei, deoarece fusese canonic numit din 30 aprilie 1788 pentru Oradea și venise la post din 1792, fiind apoi din 1795 vicar general, a început să lucreze intens pentru înmulțirea parohiilor afiliate. Între altele, de prin 1810 a început lungul șir al vizitațiunilor, încât vedea și de două ori pe an același preot în parohia lui. Dacă la 1806 diecesa avea 63 de parohii și 85 de filiale, cu vreo 27.000 de suflete și 21 de școli, în anul 1839 se ajunsese la 169 parohii, 395 de filii, peste 106.000 credincioși și 174 de preoți. [22]

În această mișcare trebuie să fi fost și trecerea lui pe drumul de țară de la Mălădia, de unde a găsit ca dar dumnezeiesc un prunc înstelat, însă nu de vreo 6–7 ani, cum îl coboară tradiția populară, întotdeauna mai sentimentală, ci ceva mai mare, de vreo 8–9 ani, dacă data de naștere pusă în șematisme pentru Ioan Alexi este cu adevărat cea bună.

Cum ar fi copilărit Ioan Alexi la curtea de la Oradea s-ar putea lesne închipui, dacă ținem seama de specificul locului, caracterizat de austeritate și restricții comportamentale, de îndatoriri casnice și creștine, dar și de deschiderea treptată a unui nou orizont cultural și axiologic, care să compenseze orizontul natural de lângă Măgura Șimleului, ce atât de bine se vede de la Mălădia, ca un Ceahlău al sălăjenilor.

Dincoace funcționa un alt Ceahlău, de la Oradea, ce se putea ușor așeza peste cadrul natural din sufletul copilului, care s-a dovedit receptiv și harnic la învățătura. La curtea din Oradea se găseau atunci mulți bărbați de litere și o bibliotecă mare, care tocmai s-a inventariat între anii 1812–1817, prin secretarul și arhivarul M. Munteanu, ajungând la 716 titluri și 1146 volume. [23] Din această bibliotecă ar fi primit cărți și Ioan Alexi.

Nu va fi fost acesta singurul copil de la curtea lui Samuil Vulcan. În arhiva bibliotecii au rămas însemnări despre împrumutul de carte, din care desprindem: „Pruncului care învăța lăcătușia lângă Bellovics i-am dat carte despre începutul Românilor. Pruncul acesta este din Kis Majten” (Moftinul Mic, în Sătmar). [24] Sau altele, despre fiul parohului din Cihei, despre un elev credințer (încredințat), despre fiul bucătarului, fiul parohului din Chiraleu (lângă Marghita) etc. [25]

Pe de altă parte, legenda se poticnește și încetează cu totul, sau măcar parțial, căci din alte surse rezultă că tânărul Ioan Alexi a făcut școala la Șimleul Silvaniei, cam prin 1809–1813, apoi gimnaziul la Careii Mari (1813–1817), abia

după care a ajuns la școlile din Oradea, urmând clasele academice între 1817–1821, de unde a continuat pregătirea la Seminarul „Sfânta Barbara” din Viena, pe care l-a încheiat cam pe când a încheiat de scris și gramatica, adică prin 1825. Cum arhiva acestui seminar a ajuns tocmai la Lemberg, în perioada dintre războaiele mondiale, datorită unei defectuoase departajări cu statele succesoare a documentelor din arhivele austriece, deocamdată nu putem aduce mai multe precizări la anii de ședere a lui Ioan Alexi la Viena.

Perioada coincide în linii mari cu anii de frământări între Oradea și Pesta, pentru continuarea și încheierea lucrărilor de redactare a *Lessiconului*, față de care Samuil Vulcan avea un rol de consiliere și responsabilitate de garant al ducerii lucrului până la capăt.

Ni se pare normal că tânărul Ioan Alexi să fi știut de aceste frământări, în drumurile și șederile lui între Oradea și Viena să fi primit sensul și argumentele disputei filologice dintre Ioan Corneli și Petru Maior, după cum nu este exclus ca să fi avut opriri la Pesta, unde în casa familiei Elena și Atanasie Grabovsky „a fost locul de întâlnire favorit al literaților români, bănățeni, ardeleni, munteni, sau moldoveni, unde citeau și apreciau cărțile proaspete, discutau, făureau planuri culturale și politice, puneau lumea la cale.” [26]

Anturajul pestan mobilizator este recunoscut chiar în prefața lucrării, se vede apoi din lista de prenumere de la urmă, care nu s-ar fi putut obține prin acțiunea singulară a unui tânăr, dacă nu ar fi avut un sprijin mare de tot, care să-i confere autoritate și eficiență.

Opțiunea lui Alexi pentru a continua și dezvolta progresia filologică pe traseul Șincai-P.Maior-C.Diaconovici-Loga, în ceea ce privește luarea unor decizii în ortografie și gramatică, este încă o dovadă a acumulărilor din mediul academic de la curtea diecezană mai mult, decât de la seminarul vienez. Cazul lui Ioan Alexi susține și întemeiază încă o dată pe Nicolae Iorga, care scria în 1920 că dieceza orădeană „a îndeplinit misiune de academie științifică românească, patronând întreaga, operă culturală românească, sub Ignatie Darabant și Samuil Vulcan”, [27] adică aproximativ între anii 1790–1840, timp de o jumătate de secol în care luminile Blajului au slăbit, dar au crescut cele ale altor centre ale Școlii Ardelene, în special ale Orăzii. [28]

În ceea ce privește legenda de intenție și factură luministă, mai întâi pomenită, se poate că ea a descins prin extensie cărturărească din însăși o declarație de bătrânețe al lui Ioan Alexi, care mărturisea astfel vicarului său: „Și eu sunt sălăjean, m-am născut la moara din Mălădia, și îmi aduc bine aminte că aveam somnuri dulci la umblatul morii.” [29]

Se află astfel în biografia lui Ioan Alexi sonuri care pot da prilejul la meditație și aplicație atractivă de „hypnerotomachie”, de când el se scălda în somnul celei

dintâi copilării din natură și anticipa drumul vieții, metaforic, din secundele picurate în vis de umblatul roții de moară din Mălădia, atât de duios înveșmântată dinamic în pletele apei mergătoare, dar și atât de tenace strânsă în lucrul dintre pietrele sale dicotiledonate. Armonie și durere deodată, aceasta poate să fie sugestia imaginării, ce obiectivează personalitatea unui om, care a visat blând și a militat cu fermitate, pentru ridicarea neamului său prin credință și cultură, purtând la jumătatea veacului trecut idealurile din moara Școlii Ardelene.

Dincolo de legendă, cert este că tânărul Ioan Alexi l-a impresionat puternic pe Samuil Vulcan, prin rezultatele cele mai bune la încheierea studiilor de la Oradea, astfel că Episcopul îl trimite să urmeze teologia de patru ani la Universitatea din Viena, ca rezident în Internatul „Sfânta Barbara” din capitala austriacă.

Terminând vara cursurile din Viena, la 30 octombrie 1825, Ioan Alexi este hirotonit preot celib prin protectorul său, care-l dispune administrator parohial în satul Borozel, de pe lângă Aleșd. În anul următor este adus în Oradea, ca arhivar și protocolist (actuar, sau secretar) la oficiul diecezan. În scurt timp este înaintat notar și accentuat de asesor consistorial. La 6 aprilie 1835 este așezat preot la parohia românească greco-catolică Olosig, din Oradea, care avea în arondare locuitorii din partea dreaptă a Crișului Repede, de pe sub dealuri și până la marginea apei, unde se afla Seminarul. Puțină vreme a făcut și oficiul de secretar al Episcopului Samuil Vulcan, care se afla bolnav pe pat în urma șocului suferit la incendiul, ce a mistuit Orașul Nou, cu Catedrala „Sfântul Nicolae”, provocând prăbușirea boltei și a turnului cu clopote, în 1836.

Ca preot, în doi ani Ioan Alexi desfășoară cea mai nobilă muncă a sa de contact cu populația românească din eparhie, sub veșmântul credinței, probând încă o dată că la noi veacul întârziat al luminilor a venit cu candela și a umblat cu lumânarea, ceea ce nu ar fi fost de conceput, de pildă, în Franța, pregătită, cu totul altfel de preliminariile janseniste și deiste, sau de criticile voltairiene la adresa suficienței clerului și a limitelor dreptului natural de origine divină al oamenilor, al ginților și al instituțiilor.

În anul 1837 Ioan Alexi este înscris canonic onorar, apoi în octombrie 1843 e numit canonic deplin, prin diploma împărătească, la Capitelul Bisericii catedrale românești greco-catolice din Oradea, deodată cu Ioan Corneli, înaintat prepozit capitular, și cu Nicolae Borbola, înscăunat de lector arhidiaconal, respectiv cam deodată cu Vasile Cristian, Ioan Pac și Dr. Alexandru Dobra, numiți canonici. [30]

Va urma un deceniu de activitate canonică și administrativă la Oradea și mai ales pe Valea Barcăului, din care și despre care nu au rămas prea multe documente. [31] Sub aspect cultural, cel mai de seamă act întreprins de către Ioan Alexi este redactarea catalogului bibliotecii lui Ioan Corneli, stins din viață în data de 3 septembrie 1848, la venerabila vârstă de 86 ani. [32] Catalogul formează un caiet

mare, având 24 de file, din care primele 11 sunt scrise cu 456 de poziții, care reflectă sumar 537 de cărți, menite a rămâne în biblioteca diecezană. La urmă găsim înscrisul de datare și autentificare a actului în Oradea, la 12 septembrie 1848, prin Ioan Alexi, ca delegat școlar și capitular, respectiv canonicul Iosif Silaghi, ca executor testamentar. [33] La poziția 262 din catalog, Ioan Alexi își află și consemnează propria *Gramatică* de la Viena, 1826, pe care Ioan Corneli o avea în bibliotecă încă de la apariție, deoarece îl găsim la urma cărții între prenumeranți.

Prin Decret împărătesc la data de 17 martie 1854, Ioan Alexi de la Oradea este numit ca cel dintâi episcop al nou înființatei dieceze greco-catolice a Gherlei. Ocuparea efectivă a locului a trenat destul de mult, deoarece la Gherla nu prea erau condiții pentru formarea reședinței și primirea cum se cuvine a primului Episcop. Ioan Alexi face mai întâi un drum lung la Viena, după care i se eliberează Bula papală de întărire, datată 16 decembrie 1854, urmată de o așteptare destul de lungă și rezervată la curtea din Oradea.

În ziua de 28 octombrie 1855 are loc consacrarea de episcop în Catedrala metropolitană de la Blaj, prin Arhiepiscopul și Mitropolitul de aceeași zi instalat Alexandru Sterca Șuluțiu, care tot atunci a pus mâinile și pentru consacrarea noului Episcop Alexandru Dobra, la Dieceza Lugojului. Cum episcopii noi veneau de la Oradea, amândoi, a fost de față și a luat parte Episcopul Vasile Erdelyi, alături de Michel-Angelo Conte de Parsi, Episcopul romano-catolic de la București. [34] Dar cu această ceremonie lucrurile încă nu s-au limpezit și practic, după o vizită administrativă la Gherla, Ioan Alexi va ține ședere de discuții și așteptare la Viena și apoi iarăși la Oradea.

Introducerea în scaun se face pe data de 7 septembrie 1856 prin Mitropolitul Al. Sterca Șuluțiu, ceea ce dă ocazia unei mari adunări românești la Gherla. Din arătările vremii rezultă că mulțimea de oaspeți ce venise la acest prilej, a fost așezată într-o casă, pe atunci goală, situată pe teritoriul unde se va construi Liceul „Petru Maior”. Iar masa cea mare s-a întins aici și afară, pe râțul Sfântului Antoniu, unde localnicii au tăiat și au fript un bou pe seama poporului, care a cântat, a mâncat și a băut vin, dat de noul episcop. [35]

Ioan Alexi a început la Gherla prin a concepe și construi instituția diecezană, pornind de la o catedrală miniaturală, dar și de la bunăvoința și dorința de identitate a preoților și a poporului, ceea ce însemna foarte mult și totodată mai nemica. Nu este acum locul pentru a urmări traseul acestei construcții uriașe, care s-a înfăptuit treptat și metodic, de cât vom spune că până la repaosul etern, ce l-a primit cu data de 29 iunie 1863, Ioan Alexi a fost un luptător exemplar pentru instituția sa, dar mai ales pentru poporul său, de care a fost legat la fel ca de credința în Dumnezeu și pentru care a desfășurat ample programe de activare și ridicare creștină, școlară, culturală, morală, într-un cuvânt – națională.

Înmormântarea a avut loc la 2 iulie 1863, în cimitirul parohial din Gherla, unde ulterior peste mormântul său s-a ridicat o capelă mică de piatră. În panegiricul rostit atunci de către canonicul Ioan Anderco Homorodeanul sunt părți exacte care se pot utiliza de către biografi și bibliografi, precum și părți afective sau evaluări, care desenează cu căldură personalitatea și opera celui decedat. Iată una dintre ele, care ne explică în ce împrejurare a putut Ioan Alexi, la o vârstă a tinereții, când gândul sta mai degrabă la taina căsătoriei, decât la călugărie, să se consacre pentru a redacta o carte fundamentală, pe care o termină și o publică la numai 25 de ani, caz cu totul singular în toată bibliografia Școlii Ardelene: „Știu contimporanii cu ce iubire singulară fu îmbrățișat adormitul nostru de fericitul episcop Vulcan... De aici e, că spre ai deschide un câmp mai larg pentru perfecționarea sa, pentru absolvirea științelor sublime ale teologiei, fu trimis la Universitatea din capitala imperiului: Viena. Cine nu știe, că de acolo, pe lângă diligentă împlinire a sensului său, s-a întors ca autor și scriitor latino-român.” [36]

În mod surprinzător, după 1826 Ioan Alexi, care a început atât de bine și de devreme consacrarea de „scriitor latino-român”, ca să folosească termenul de la 1863, ce se arată a fi mai potrivit obiectului și subiectului nostru, nu s-a manifestat mai mult ca scriitor, ci a ales cariera de acțiune instituțională, clericală, în rândul preoților și a poporului român. A ales astfel din cauze care rezidă probabil în refluxul de imagine a mișcării filologice a Școlii Ardelene și însuflețirea altor căi pentru emanciparea românilor, în primul rând crearea și dezvoltarea instituțiilor posibile în acest imperiu de năpăstuire și sufocare a românilor.

Totuși, înainte de a ne concentra asupra cărții de la 1826, remarcăm că Ioan Alexi ca episcop a editat cărți, respectiv a scris și a dat un mare număr de circulare, către cei 500.000 de credincioși și preoți din eparhia Gherlei, între anii 1856–1863. Am găsit și parcurs mai multe dintre acestea, iar concluzia acum posibilă este că toate au orizont exemplar, de idei pozitive în patosul limbii române, iar unele sunt veritabile pagini literare, dând stilului ecleziastic un veșmânt de putere și sugestie vie, care se menține și acum.

De aceea, consider motivat a le cuprinde în moștenirea culturală și literară a lui Ioan Alexi, ca scrieri ulterioare antologiei filologice de la 1826. [37]

*

Aceste circulare nu sunt decât un corolar scris al bogatei acțiuni alexiene în direcția poporului român din dieceză, care a fost neobosită și a secerat mai multe recolte, dintre care acum amintim:

- Deschiderea în 1858 a Preparandiei de doi ani, la Năsăud, pentru a ridica dascălii, ce atâtă lipseau în vatra satelor.

- Deschiderea în noiembrie 1859 a Liceului teologic regesc domestic din Gherla, pe lângă instituția Episcopului, din a cărei tradiție se va continua Liceul „Petru Maior”.

- Recensăminte ale parohiilor, preoților, dascălilor și cântăreților, cu toate lipsurile, pentru a se ști ce trebuie împlinit în dieceză.

- Vizitații canonice în Ungaria și Transilvania, dat fiind că dieceza era foarte întinsă, după cum urmează:

1857. În Protopopiatul Lujerdului.

1858. În Protopopiatul Lăpușului.

1859. În Vicariatul Rodnei, pe la Năsăud.

1860. În Vicariatul Maramureșului.

Din prilejul acestor vizitații canonice a rezultat cunoașterea stării scăzute a vieții românilor, în compensație cu disponibilitatea superbă și profundă pentru credință și cultură a poporului de rând. Astfel că Ioan Alexi, ca episcop, a inițiat formarea de școli, tipărirea abecedarelor necesare în dieceză, a unor catehisme de inițiere a tineretului în credință în limba română, presărând cunoștințe de istorie și de tot felul. În mod special a sprijinit păstrarea limbii române și dezvoltarea ei în Maramureș, unde apăruse o diversiune de înlocuire a ei în actele funciare prin limba maghiară. În aceeași arie deschide și sfințește Școala primară centrală greco-catolică din Târgul Lăpuș, respectiv împarte ajutoare materiale la preoți, dascăli și tineri, pentru a le întări voința de dezvoltare și credința în izvorul de viață dătător al națiunii religioase. Toate au condus printr-un considerabil efort coerent de instituție și personal, ca la 20 martie 1863, în dieceza Gherlei să funcționeze 592 de școli, cu 576 cateheți, 589 învățători și 36.246 elevi (din care 16.864 erau fete). Era o instituție cu totul nouă, cum nu se mai văzuse și care amintea de efortul celebrului Gheorghe Șincai, care umblase cu toiagul odinioară, ca să înființeze școli sătești și prin satele de pe văile Someșului și ale Crasnei. [38]

*

Mai exista un segment important al prestației intelectuale și literare a lui Ioan Alexi, despre care sunt știri că s-a produs, dar din care au rămas prea puține urme manuscrise, sau tipărite. Și anume, acțiunea oratorică prestată cu prilejul vizitațiilor. Predicile și cuvântările arhieresti ținute de Ioan Alexi în fața preoților, a dascălilor și mai ales a sătenilor din parohii arătau: „cu multă însuflețire frumusețea și dulceața limbii românești, datorința ce o avem cu toții de a o învăța și a ne alipi de ea de la sânul maicelor noastre.” [39]

Cel mai frumos model al acestei credințe este circulara dată de Ioan Alexi la 6/18 august 1860, pentru păzirea limbii române, pe care o reproducem integral, ca eșantion al artei sale oratorice, din păcate pierdută în cea mai mare parte. Dar fie și numai acest eșantion ne arată că predicile, cuvântările și circularele lui Ioan Alexi au avut un amplu

orizont luminat, pentru biserica și școala poporului român din Transilvania și Ungaria, pe care-l dorea la nivelul religios-moral și cultural cuvenit. [40]

Prin aceasta, Ioan Alexi dobândește și o contribuție de luat în seamă la dezvoltarea stilului oratoric în filologia și literatura română de la jumătatea secolului trecut. De altfel, acțiunea sa patriotică a fost la vremea ei receptată și bine cunoscută de către contemporani, înțelegând atât autoritățile nu prea vesele de energia noului episcop de Gherla, cât și consânjenii români. Încă de la 1860 se remarcă în scris: „Viața națională și sentimentele mărețe românești ce dăinuiau atunci la Gherla, începând de la Vlădica Alexi – până la poporul de rând... toți însuflețiți de înalt spirit național românesc. Acest spirit s-a menținut tot mereu în clerul gremial din Gherla și în mod deosebit în seminarul teologic, grație superiorilor acestui institut, cari și ei au fost totdeauna la culmea chiemării lor, bărbați plin de spirit bisericesc și național.” [41]

În consecința firească a unei imagini atât de susținute, Ioan Alexi este ales membru în Comitetul Permanent, întemeiat de către Congresul Național Român de la Sibiu, 1861, pentru reprezentarea și formularea intereselor de neam în dialogul cu autoritățile și casa imperială. [42] Putem observa din traseul biografiei, activității și operei lui Ioan Alexi, că pe ruinele Școlii Ardelene clasice apare și se manifesta un tip nou de scriitor și intelectual român, cu formule de activism mai eficiente, care preia idealurile Școlii Ardelene, le coboară din pagini de carte și le așează în popor, în strana și banca sătească, multiplicând exponențial rolul și prezența dascălului, a catihetului, a preotului și ajungând la cuprinderea tineretului într-un sistem de școlarizare, față de modelul Șincai, care a acționat fără șansă de durată în trepădarea sa singulară.

Ioan Alexi este în primul grup și rând al noilor exponenți, care continuă Școala Ardeleană prin credința și fapta luminată concretă, în prima jumătate a veacului trecut, făcând legătura cu ideologia și acțiunea revoluției de la 1848–1849.

Mai mult, prin structura literară a antologiei lui de la 1826, cea mai completă și mai avansată carte a Școlii Ardelene, din punct de vedere filologic, prin gineceul în care și-a petrecut tinerețea, la Oradea și Viena, cât și prin întrecerea de la Gherla [43], Ioan Alexi este omul perfecte legături dintre cele două vârste ale Școlii Ardelene, vârsta cea clasică, de ideal livresc, respectiv vârsta nouă, romantică, de acțiune concretă și răspândire în popor a programului implicit.

UN LOC LITERAR PENTRU LINGVISTUL IOAN ALEXI

Înscris prin câteva rânduri într-un dicționar al lingviștilor și filologilor români [43], cât și într-un alt dicționar, al teologilor români [44], Ioan Alexi lipsește din

dicționarele care privesc literatura română, iar în tratatele domeniile este citat uneori, abia cu numele, într-un grup mai mare de susținători ai latinismului filologic al Școlii Ardelene la Oradea.

Apariția în 1985 la Editura „Dacia” a cărții de fabule a lui Nicoale Oțălea, de la 1784, probabil cea mai însemnată descoperire de istorie literară a deceniului [45], ne-a dat prilejul unei completări cu întoarcere către începuturile fabulei, ca specie distinctă a literaturii române, cultivată și consacrată, ca și epopeea, în laboratorul literar al Școlii Ardelene. [46] Restituirea în ediție facsimilată și cu transcrierea în alfabet latin a textului publicat în alfabet chirilic, a adus în centrul atenției în mod spectaculos un autor quasinecunoscut și a schimbat cu treizeci de ani certificatul de naștere prin tipar a fabulei în românește. Deci, nu vom mai începe scara aceasta cu Dimitrie Țichindeal [47], la 1814, pe care Eminescu îl numea „gură de aur”, neștiind de altul mai devreme, ci vom porni, după trecerea prin manuscrisele populare și cele câteva utilizări cronicărești sau alegorice, de la bănățeanul dintâi Nicoale Oțălea din Denta, la 1784, și vom continua cu Dimitrie Țichindeal, tot din Banat, care își păstrează în continuare și deplin motivat meritul diferenței specifice față de prototipul Obradovici. S-a adus astfel o atât de rară contribuție de istorie literară, prin care s-a mai acumulat un argument pentru a schimba părerea adesea formulată, că în rama de valori a Școlii Ardelene florile literaturii artistice au fost puține și veștede, datorită presiunii programatice a urgenței de luptă politică, aducătoare în prim plan a operelor de informare și educație istorică și lingvistică. Însăși opera lui Nicoale Oțălea, care a rămas ca și necunoscută două secole, probează cât de adânc a fost aceasta aspirată de către cititori, sau sugerează teama de un impact cu autoritățile, similar cazurilor Țichindeal, ori Petru Maior, cu confiscarea tirajului în cauză.

Repunerea în circulație a volumului de la 1784 confirmă tradiția devenirii fabulei românești sub semnul esopian, cum s-a întâmplat și în alte literaturi ale lumii. Respectiv prelucrarea produsă de Țichindeal, întoarsă pre românie după Dositeiu Obradovici (ediția de la Lipsca, 1788) și adăugată cu pagini întregi de proză narativă și moralizatoare, dă la 1814 un specific de-al nostru unei specii literare, excesiv internaționalizată prin circulația subiectelor.

Venind după Oțălea, care e mai neutru, Țichindeal progresează în sensul românesc, militant, al luminilor, iar inovația lui artistică, circumscrisă aceluși timp, apare mai importantă ca un simplu transfer de mijloace, de la snoava și povestioara luminată, către fabulă, pe care o însoțește și o sporește, dându-i practic o ființă nouă, diptică. Poate că aceasta a fost sentimentul lui Eminescu, atunci când l-a numit „gură de aur”, calificativ care mai târziu a apărut unora ca fiind nejustificat, dar pe care îl validează trecerea timpului și modul în care ne raportăm acum, mai structural, către acele vremuri de erudiție și compilație retorică.

În ceea ce privește cel de al treilea pas al fabulei, ca specimen de poezie în literatura română, acesta a fost făcut în grup, pe suport Țichindeal (ediția a doua a *Fabulelor* lui apare la 1838, îngrijită nu întâmplător de către I. H. Rădulescu), prin mai multe volume tipărite de scriitorii români în deceniile trei și patru ale secolului trecut, precum G. Săulescu (1835), Barbu P. Mumuleanu (1837), Anton Pann (1841), Alecu Donici (1842) și, în fine, Grigore Alexandrescu (1842), care dă speciei îndelung pregătită legitimație artistică. Acest grup a fost premers de întoarcerea la sursă, efectuată de către tânărul scriitor latin-român Ioan Alexi de la Oradea, care publica în 1826 la Viena pomenita deja, *Grammatica daco-romana sive valachica, latinitate donată, aucta, ac in hunc ordinem redacta*, ce privește subiectul fabulei, prin anexele sale, observate de profesorul Dimitrie Popovici, la 1945. Mai întâi, după partea de gramatică, la urmă rulează mai multe probare de dialog, ca ghid de conversație în limba română, cu aceeași motivație superbă, din gramaticile lui Gheorghe Șincai și S. Micu, de la 1780 și 1805. [48] Și acestea merită atenție, deoarece sunt făcute într-o manieră care nu le lasă indiferente la adresa cititorului român, dimpotrivă. De altfel, toată partea demonstrativă din lucrare este aleasă cu gând anume. Astfel, materia de limba română, care ilustrează categoriile și principiile de gramatică este selectată nu neutru, ci este luminată și patriotică, pentru a însufleți norma lingvistică prin idei reformiste și emancipatoare. Prin analiza intertextuală a acestui tip de material lingvistic, fărâmițat și mărunțit printre reguli de morfologie (etimologie) și sintaxă, se observă un salt de intenție și mesaj, de la cel religios din gramatica lui Dimitrie Eustatievici, la cel încălzit și dirijat pe o țintă națională, din gramaticile lui Gheorghe Șincai, C. Diaconovici-Loga, Petru Maior și Ioan Alexi.

Urmărind materialul de limba română, folosit de Ioan Alexi, îl găsim mai bogat cantitativ, cu valoare intertextuală sporită, militantă, de semnificații filosofice, morale, istorice și cetățenești, sugerând unitatea românilor din toate provinciile, prin asemenea formulări (în transcriere fonetică interpretativă):

- „Petru este acum în București” (p. 199).
- „Am venit din Iași” (p. 200).
- „Astă noapte am plecat din Temișoara” (p. 200).
- „Martin s-a întors de la Sibiu” (p. 201).
- „Ioan au trecut în Țara Românească și acum se află în Moldavia” (p. 201).
- „Doi boieri au venit din Basarabia” (p. 201).

În alt loc, pentru a susține sintaxa verbelor:

- „Mai mulți români locuiesc dincoace, decât dincolo de Dunăre” (p. 212).
- „Pre Traian Împăratul, carele din Italia au adus pre Romani în părțile aceste,

istoria mult îl laudă” (p. 209).

Asemenea propoziții, impresate ca un martor sigilar printre textul latin, corespund unui conspect, cu bună știință rânduit pentru mintea și sufletul

studenților români, de la Viena, care au cerut tare cartea, după cum vedem în prefață, dar și a cititorilor de pretutindeni, către care era deopotrivă adresată, cu aceeași motivație demografică, lingvistică și comercială, care apare la G. Șincai și Samuil Micu, în 1780 și 1805.

Multe sintagme la care apelează Ioan Alexi au mesaj sapiențial, transmit îndrumări, încurajări și sentințe de filosofie și morală, după care urmând, omul își poate dobândi fericirea:

- „Direptatea, adevărul, dragostea (amorul) și înțelepciunea pun pre om în statul cel fericit” (p. 215).

- Corpul (trupul) și mădularile sunt unealtele prin care lucră sufletul” (p. 215).

- Sănătatea și învățătura însoțite cu înțelepciune sunt visterii, care nu le poate răpi furul, neci focul poate să le ardă, neci apa să le înnece” (p. 194).

- „Sănătatea și învățătura sunt darurile cele mai bune ale omului”.

- „Fără învățătură și purtare bună nimene nu se poate face fericit”.

Alt grup de texte au în vedere transmiterea unor cunoștințe pozitive, folositoare pentru informarea de toată ziua și noaptea a omului practic:

- „Steaua cea mai luminoasă se numește Venus” (p. 197).

- „Corpul trebuie dedat a suferire frigul și căldura” (p. 204).

- „Câmpul, carele s-au arat și s-au semănat caută umezeala” (p. 204).

Se arată în epoca luminilor românești ce este mai de folos omului:

- „Legend (citind) cărți multe ne facem învățați” (p. 205).

- „Dintre toate măiestriile, măiestria de a scriere este cea mai prețuită” (p. 205).

Dar omul mai este dator și să se ferească singur:

- „Fugi de sufletul ne sățios, carele caută toate la sine să le apuce” (p. 194).

- „Nu aștepta înțelepciune de la omul cel nestrecurat la minte” (p. 215).

- „Mătură pre aducătoriul de minciuni din casa ta” (p. 199).

- „Taie-te de la societatea celor îndărătnici” (p. 199).

Mai sunt și porunci de tip contractualist, pentru a putea străbate în societate:

- „Supune-te legilor și vei petrece viața ta în pace” (p. 198).

- „Tânărul, împlinește demândăciunile mai mari (lor) tăi” (p. 198).

Într-o societate dură, Ioan Alexi susține rolul modelar al bărbaților celor mai ridicăți din cadrul comunității:

- „Preotul și învățătorul sunt luminatorii cei din întâi ai Nației,” (p. 180).

Vedem deja de la 1826 mărturisită voința, ulterior aplicată de către Ioan Alexi, de a face instituții de educație prin personaje definitorii, plantate în mijlocul comunităților românești, ca instrument de contact între ideile generoase ale Școlii Ardelene și popor.

În paginile gramaticii lui se produce personificarea procesului educațional, printr-un personaj arhetipal, cu numele **Petru (Petrus)**, ce revine mereu, într-o

repetiție cu rol stilistic persuasiv, ca subiect de propoziții exemplare. Acest **Petru (Petrus)** se educă parcurgând gramatica și devine până la urmă vrednic de a fi numit învățător, după ce el însuși a învățat, cum se poate înțelege, că se va întâmpla și cu cei de o diligență similară, care vor osteni cu mintea pe paginile cărții de limbă și viață românească. Iată și certificatul acordat, în urma parcurgerii acestui drum de inițiere filologică, atribuit într-un stil participativ:

- „Io am văzut astăzi pre Petru, viitorul nostru învățătoriu” (p. 209).

Personajul și toate propozițiile îndemnătoare se află întocmai și la C. Diaconovici-Loga. În plus, pentru a spori caracterul practic al antologiei, Ioan Alexi preia de la Micu-Șincai și extinde glosarul de cuvinte și expresii uzuale, organizate în dialoguri tematice, care transmit un volum mare de cunoștințe și judecăți normative. Uneori ele capătă caracter de exerciții structurale expansive, precum în următorul exemplu:

- „Măi, Petre, câți ți-au zis că vor veni la prânz”?

- „Opt. Afară de Soacra Mărie Tale, care va veni cu toți trei nepoții și cu nora sa”.

- „Așa dară, așterneți pentru șeasă spre zece!” (p. 281–282).

-

- „Placă Vă, Domniile noastre a mâncare și a beere”.

- „Nu te osteni a ne îmbiere, că mâncăm și beem din grația Domniei tale!”

(p. 283).

În capitolul 21, despre sintaxa verbelor cu determinativ de timp și loc, găsim următoarele exemple, mai amplificate decât la Micu-Șincai, în partea treia, capitolul al treilea:

- „Unde? Încotro?”

- „S-au dus la Roma, Purcede la Italia”.

- „Petru este acum în București”.

- „Am fost la Roma” (p. 199)

Sau:

- „De unde?”

- „Am venit din Iași”.

- „Astă noapte am plecat din Temișoara”.

- „A fugit de la Roma”.

- „Martin s-a întors de la Sibiu”.

- „Pavel vine de la Pesta” (p. 200).

Sau, în alt pasaj, privind „nomina Provinciarum et Regnorum”:

- „Unde? De unde?”

- „Ioan au trecut în Țara Românească și acum se află în Moldavia”.

- „Doi Boieri au venit din Bassarabia;”

- „Un Sol au sosit din Russia” (p. 200).

Că aceste exerciții nu sunt compuse la nimereală și întâmplare o dovedesc două cazuri, în care Ioan Alexi a operat modificări nu în plus, ci în minus, față de modelul Șincai. La care apare astfel:

- „Când ai trecut pen Iași?”
- „Ziua, noaptea, dimineața, seara, vara, primăvara, toamna, iarna, duminica, luna etc”.

La gramatica alexiană în loc de Iași, scria Viena. În alt dialog, unde era vorba de București și drum la Argeș, Ioan Alexi a restrâns textul și a ocolit toponimele, ceea ce mărturisește prudență în fața cenzurii, atentă la mijlocul de cuvinte, prea năvalnic la Șincai. [49]

*

Între paginile 313–318 cartea alexiană cuprinde 24 de snoave, sub titlul *Glume și istorii iscusite. Joci et narratiunculae exquisitae*, în limba română, cu litere latine, într-o ortografie etimologizantă. Le redăm la urmă, în transcriere fonetică interpretativă. Observându-le ca material literar specific în epoca luminilor, expresii inventate de autor, sau culese din societate, ele ne apar aici ca o pagină de gardă la cele 42 de fabule esopice, care urmează.

Stilul acestor proze scurte și foarte scurte este sugestiv sapiențial și concis, amintind de povestioarele, pildele și fabulele de prin calendare, sau de compunerile lui Nicoale Horga Popovici, cuprinse în cărticica sa *Oglinda arătată omului înțelept*, Buda, 1807, ori din cele presărate prin manuscrisele lui Iosif Pașca din Periceiu, ca și ale altora, ce au scris și au tipărit tot mai frecvent acest fel de compuneri, care ar merita o antologie, începând de la cele biblice și până la cele comice, ori satirice. [50]

Limba de scriitor „latin-român” a lui Ioan Alexi se vădește aici mai compact și cursiv, purtând efectul latinizant în ortografie, lexic și sintaxă, dar și în eleganța conciziei, a redactării economicoase și limpezi. Iar dacă glumele și istoriile lui iscusite sunt citite după anumite reguli, ce decurg din ortografia etimologică, limba lor capătă fluentă și se relevă contactele cu stilul oral, cu limba populară.

Cea mai mare parte a istorioarelor au subiect banal, cotidian, desfășurat moralizator și satiric, cu învățătura indusă în stilul instructiv al prozei luminilor. În ele se râde prostia, ignoranța, minciuna și se înalță, prin contrast, virtuțile. Unele au sursa evident livrescă, fiind găsite și în alte locuri, altele sunt curat populare.

Sunt și acestea fabule, adică creații literare, în intenția și selecția lui Ioan Alexi? Vedem că le-a introdus în carte, dar le-a așezat într-un capitol separat și cu titlul diferit. Prin urmare, este limpede voința lui Ioan Alexi de a le da la tipar, deci a le socoti vrednice de materia și scopul cărții. Pentru comparație, notăm că și Anton Pann, la 1841 și 1847 își întitulează volumul său *Fabule sau istorioare auzite și versuite*.

*

În continuarea antologiei filologice alexiene, pe paginile 319–336, sunt publicate 42 de fabule în proză românească, purtând titlul general: *Fabulele lui Esop, cele mai alese / Fabulae Aesopi selectiores*.

Făcând comparația cu lista completă a celor 358 de fabule ale lui Esop, precum și cu transpuneri românești, făcute de către Nicoale Oțălea la 1784 și Dimitrie Țichindeal la 1814, rezultă că Ioan Alexi a dat variante la 22 de fabule, respectiv a transpus pentru prima dată în românește următoarele 20 de titluri:

8. Passariul și Șerpele.
15. Corbul și Șerpele.
18. Copilul și Muma Săa.
19. Păcurariul.
20. Doi Asini.
21. Păcurariul și Oile.
22. Găina și Rânduneaua.
25. Vulpea și Verul.
26. Omul și Zeul.
27. Corbul și Muma Săa.
30. Vermele și Vulpea.
31. Oul și Găiina.
33. Grădinarul și Șerpele.
34. Cerbul.
35. Leul și Gliganul.
36. Leul și Vulpea.
37. Pruncul și Scorpia.
40. Cămila.
41. Asinul.
42. Columbul (Porumbul).

Stilul acestora este sobru și concis, amintind mai degrabă de N. Oțălea și îndepărtându-se de cel stufos al lui Dimitrie Țichindeal. Operând în proză, Ioan Alexi folosește stilul indirect, compus cel mai adesea din sintagme principale, coordonate între ele copulativ, sau disjunctiv, cu repetiții și enumerări, uneori timbrate prin contrast de tentative ale stilului direct, care dă naștere la un dialog de definire a conflictului între idei și morală. Întotdeauna, după întâmplarea caracterologică, urmează învățătura scurtă și seacă.

Fără a avea un coeficient prea ridicat de încărcare stilistică, limba fabulelor transpuse de Ioan Alexi, la 1826, este fluentă, fără ornamentații inutile, urmărind îndeaproape prototipul și țelul sapiențial distinct. Demersul său, extras dintr-o concepție culturală clasică, asupra unei specii literare de circulație populară, îl așează cu vrednicie la începutul literaturii preromantice românești.

ALFABETUL LUI IOAN ALEXI

În posteritate, gramatica de la 1826 a lui Ioan Alexi a fost de două ori tratată cu atenție. Mai întâi în 1914, de către Romulus Ionașcu, în lucrarea *Gramaticii români – tratat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbei române dela 1757 până astăzi*, Iași, Institutul de arte grafice N.V. Stefaniu et Co., la paginile 94–96, unde autorul sălăjan-bihorean este inclus în epoca II (1780–1854), al cărui caracter este „introducerea principiului etimologic în studiul gramaticii limbei române”. Tot acolo, Romulus Ionașcu arată sursele lui Ioan Alexi, de la Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și C. Diaconovici Loga, având de scop: „să latinizeze limba română cel puțin pentru vedere, scriind cuvintele după prototipele latinești și dând regulile de cetire, spre a nu se depărta de pronunțarea specifică română.” (p. 94).

Al doilea moment de atenție îl realizează Vladimir Streinu în *Versificația modernă – studiu istoric și teoretic asupra versului liber*, București, Editura pentru literatură, 1966, când arată că Ioan Alexi are în cartea de la 1826 și un capitol intitulat *De Prosodia*, cu bun punct de plecare, dar de fapt a tratat acolo numai chestiuni de „ortoepeie curată” (p. 111).

De la aceste evaluări am pornit în identificarea soluțiilor de transcriere fonetică interpretativă a textelor lui Ioan Alexi, astfel ca să se restaureze miezul fonetic, învelit în veșmântul ortografiei etimologizante de la 1826 și să putem afla cum se rosteau în epocă glumele, istoriile iscusite și fabulele din carte.

Prezentăm în tabelele ce urmează rezultatul studiului întreprins, și în temeiul căruia am făcut moderat și transcrierea fonetică interpretativă a textelor alexiene.

LITERELE ALFABETULUI LATIN FOLOSIT DE IOAN ALEXI LA 1826

I. VOCALE.

Litera folosită	Valoarea fonetică	Exemple
a	a	aluna
	ă	barbatul, macar, facu
aa	ā	jucaa
à	à	erà, plecà
â	â	mâne, mâna
â	â	ânehé, âmble, bêtrâm
ă	ă	fă, tată, său
e	e	se invetiase, tieri
e	ē	creri
	ă	che, veduva, adeche
	i	fiendu que, teneră
	ea	rîndume, muiere, nopte
	ie	esimu

Litera folosită	Valoarea fonetică	Exemple
è	ea	vrè, darè, sà ducè, mergè
é	è	deè, è, sì si ieè
	ea	ferésta, fêta
	ia	épa, érna, érba
è	ie	mére, vérmele
	ă	pècurariu, rèspondu
è	â	vèntu, vèna
	i	tèmpu, bène, bène che
i	i	si
	î	túi (=tăi)
	-	invétiatu: [Altereaza pe t-ț; c-č]
	-	sau cum spune Alexi „nullum edit sonum”
	ī	pe umerii tui, ochii, martorii
	e	qui
	î	in, inaltui, încârcatu
ì	i	vei esi, vei propti
î	ă	sănitate, sì scie, sì védă
	î	ride
o	o	omu, focu
	u	potea, rogămu, nepotinciosi
ó	oa	picioarele
ò	oa	cócere, sócra, tóte, tórtè
	ă	érò, dupòquum
	â	quóti, pòne, fòntana
u	u	ursu, vulpea
	û	umbrariu, ajutoriu, pècurariu
	-	cadu, credu, quare
ù	u	sùm, facù, védù
ú	ă	túu, súu, súa
	â	múcia, rúndumea, sùnt
û	â	gûtu

II. CONSOANE

Litera folosită	Valoarea fonetică	Exemple
b	b	barba, bivolu
c	c	carne, carte
che		che = [că]
chi		chiaru, chiamă, cheiariu
ci	č	ceriu, cercu, circelu, cina
ç	ț	facia, acia, ghiacie [intervocalic]
sc	t	prinçul, çapul
	șt	sciea, pesce, amăgesce

Litera folosită	Valoarea fonetică	Exemple
d	d	domnu
d	z	di, tardiu, radie, doedeci, laudi
d	z	dioa, dilete, dise
f	f	focu, fagu
g	g	galbinu
ghe, ghi		ghipsu, ghiacié
ge, gi		gesuu, geru, giosu
h	h	hamu, harnicu
	-	ghipsu, chiaru
j	ž	josu, jugu, jdecu, ajutoriu
l	l	lacu, linte, lumină
m	m	munte, micu, somn
n	n	negru, nume
p	p	perce, păcatu
ph	f	physica, philosophus
q	c	quând, quare, quam, qua
	č	quelu, quine, dequi, quei
	t	nesque = [nește]
r	r	rece, raru
s	s	sacu, somnu
	š	urși, puși, eşire, siedu
	t	pesce, cresce, esci, păsescu
	z	lucresu, necasu, sama, sgura
ș	š	nedeșdui, șoreci, șerpe, mișel
t	t	tare, totu, vânatul
	ț	tie, dulcetia, pătiescu
		frați, nepoți
ț	ț	inteleptu, țérina, grăunțele
		țermurile
	v	vânatul, vorba, viatia, ver
	-	luva, luvat, bevutu
x	x	Alexandru [apare doar o dată]

GLUME ȘI ISTORII ISCUSITE JOCI ET NARRATIUNCULAE EXQUISITAE

I

Un om vrea-și învăța calu, să nu mănce mult și nu-i dede de mâncat, după trei zile crepă de foame. Atunci își bătea în palmi Domnul său, și se văieta zicând: vai

de mine amărâtul de mine! că rău pății, dă când se învățase să nu mănce, atunci crepă.

II

Un bolnav fiindu întreat, pentru ce nu chiamă pre Doctor? Răspunde: pentru că io încă n-am voie de murit.

III

Un lotru, seu fur, fiind dus la turci spre spânzurare, unu-l deștepta zicând lui: cât eş tu de fericit iubite frate, că poți spera (nădeșdui) că aztăzi vei cina în societatea îngerilor; iubite frate, i răspunde cel ce era spre moarte judecat, foarte bine mi ar părea de te ai duce tu în locul meu, că io zic adevărat, și mă jur, ție, că acum n-am foame.

IV

Un șerb văzând că rumpe Domnul său o legătură de cărți, îl ruga și i dee și lui trei din ele. Ce vei face cu ele, zise Domnul său, răspunde șerbul: Când am venit din Patria mea, m-au rogat Muma mea s-ai trămitu vre o carte, să știe de sănătatea mea.

V

Una muiere care îngropa pre bărbatul său, stând lângă groapa seu mormânt, fu întreată de un petrecătoriu al mortului: oarea n-ar vre să se mărite după el? La această întebare muierea și răspunde: „iubitul meu, de ce nu te ai înștiințat mai înainte cu trei zile, că io acum am dat mâna cu altu.”

VI

Un om curios întebă pre altu, care ducea ceva într-o năframă, ce are în dânsa? El au răspuns la întebare ce i s-a căzut. Cum că are ceva ce nu se cade să vadă el.

VII

Fiind întreat una oară Hilon, ce face Domnezău? el răspunde așa: pre cei umiliți înalță, iară pre cei înălțați apleacă (umilește).

VIII

Marele Alexandru, ducându-se într-o zi să veadă pre Diogenes, numitul Ținicuș, și aflându-l în un câmp de soare, i se arată în ante cu toată cortenirea sua zicând: io sum mare Alexandru; și io răspunde Filosoful, sum Diogenes. Alexandru îl întebă de ar vre ceva de la dânsul: nu alta răspunde Diogenes, numai să te departi de mine, pentru că mi împedeci soarele (razele soarelui). De aceasta mirându-se Alexandru așa au grăit: De n-aș fi Alexandru, aș vre a fire Diogenes.

IX

Fu întrebat Plato, care diferență (deschilinire) este întră învățatul, și întră ne învățatul? zise: aceea care este întră Doctor și întră bolnav.

X

Un citățian din London zise cătră vecinul său, nu faci bine vecine că însori așa tâmpuriu pre fiul tău. Mai bine ai face, de ai mai lăsa să se mai coacă la minte.

Ba io nu voi să aștept, vecine, răspunse cela, căci mă tem, că dacă și va veni fiul în minte, atunci nici de cum nu va vre să se însoare.

XI

Un Advocat așe răspunse unui om, ce venise să ceară svat de la el cu mâinile goale: cine are opu (lipsă) de lumină, poarte cu sine oleiu.

XII

Dintre doi frați de geamăn, carii samănă foarte unul altuia, au fost murit unul. Cel rămas, calatorind odineoară i au venit înainte un cunoscut, de care fu întrebat aceasta: Iubite prietine! fă bine și iartă că voi să te întreb ceva, oare cine au murit cu adevărat dintre voi, tu sau fratele tău.

XIII

Un om văzând în cale că vine Doctoru, se ascunse după pârlete; veni doctoru până la el și i zise pentru ce te ascunzi tu? iară el răspunse: Domnule! E mult timpu de când n-am fost bolnav, și acum mi este rușine, să es înainte Doctorilor.

XIV

Un Episcop trecând prin sat, au văzut un Preot, spălându-și vestmintele sale la un râu, aceasta văzând Episcopu s-au mâniat foarte și i zise: cine e asinul acela, cine te-au făcut Preot? Cui i răspunse, îndată Preotul zicând: Măria tua, Preasântia tua, Preluminate Doamne.

XV

Un om fără minte voind să călătorească din una citate în alta, prinse caii și se sui în car și luvă disacii (desagi) pre umăr: cându-l întreba un altu pentru ce nu pune disacii în caru? i zise: să nu îngreoiu caru ca să se rumpă.

XVI

Un mincinos se lăuda foarte cătră un amic, că ar fi bun la vedere, adeca ar avea ochi buni, cât obiecturi cele mai depărtate poate să le veadă și să le

deschilinescă. Vezi zise mai încolo turnul celaltu? Tocma pre bolta cea deasupra îmblă un șoarece, io pot deschilinare toate mișcărilor lui. Atuncia îi răspunse amicul: acesta e cu adevărat de mirare lucru, că io de abea văd turnul necum șoarecile, însă îl aud tropotind.

XVII

Un școlar nepriceput, carele nu vrea să înveță, și nu avea bani să-și petreacă și și vându cărțile sale și scriind la Tată său, au zis: Bucură-te de mine Tată, pentru că acum mă țin cărțile.

XVIII

Un Doctor, carele era mult cuprinsu întru învățături, văzu o dată intrând o fată, ce îl ruga să ei deie foc; ma Doctoru ei răspunse tu nu ți-ai adus nemica în ce să duci focu, și mergând el să cerce ceva ca să puie focu, feata întracea se apropia la cămin, luvă un pic de cinușe rece și o puse pre palma mânei și pre ea de a supra câțiva cărbuni aprinși. Doctorul văzând aceasta și mirându-se foarte, aruncă gios cărțile sale zicând: mie cu toată știința mea nu mi-ar fi venit în minte un experiment așa iscusitu.

XIX

Într-o seară, ducându-se una muiere tineră din o societate cam târziu cătră casă, se află un om tiner să o petreacă până la lăcașul ei, ca să nu ei fie urātu, mergând singură noaptea. Și așa mergând amândoi de soațe, nu știa tinerul cum să înceapă vorba, și tocma pentru acea se află în mare turbare, până ce pusă toate la o lature, și zise cătră muiere: „Ce cuțeți Doamnia tua, câte stele sunt seau se află pe ceriu?”

Aceasta io nu știu îi răspunse muierea; însă spune-mi Domnia tua mie câți nebuni se află pre pământu.

XX

Un împutinat la minte, vrând să și vândă casa, au luvat o peatră din dânsa în mâna și o arătaa pentru probă.

XXI

Un Obrister întrebă pre șerbul său, că are el voie de a călătorire cu dânsul prin alte țeri. Io zise șerbul, sunt gata în tot locul și fie unde a mergere cu Domnia tua. Cum? au doară și în iad ai voi să mergi cu mine? Și acolo sum bucuros a mergere cu domnia tua.

- Socotește, iubitul meu, zise Obristerul, că în iad e foarte mare căldura, și tu știi că șezi înainte pe căruță, apoi ajungând noi acolo veți sănți iară tu mai întâi și mai tare focul.

- Ba nu așe Domnule!, răspunse șerbul, io îmi știu locul meu, căci când vom ajunge la ușă, domnia tua te vei da din căruță gios, și vei intra în lontru, iară io voi rămânea cu căruța afară.

XXII

Un Prinț alemănesc (Nemțesc) fiind în Veneța, se întârzea să veadă lucrurile cele vrednice de aducere a minte acei cităț, și privind el acele, au grăit un prunc mișel cătră el rogându-se să i dea ceva. Prințul i au respuns că nu are bani mărunț, cu aceasta neîndestulându-se pruncul s-au îmbiat că va merge să schimbe; iară ca să scape de prunc Prințul i au dat un galben, ne cugetând, că va mai veni pruncul îndărăpt. Dară cât de mare era mirarea lui, când după câteva minute vine pruncul cu bani schimbăț. Această întâmplare cu credință trase de Prinț, ca să ieie pre prunc la sine, și să-l crească cu espesele (chieltuelele) sale.

XXIII

Alți biad aflându-se în mare pompă, și în bună fericire în Athena, mulți se arăta lui ai fire pretini, și se jura, că sunt lui cu trupul și cu sufletul dedicat și predat, pre carii el chiamându-i la sine într-o noapte, li au spus, că au făcut o ucidere, și este cu totul prăpădit; ci să facă bine și i ajute, ca și să poată mântuire. Atunci tot sub chiline escusații l-au lăsat, numai unul, a nume Calia, au rămas cu dânsul, zicând: că la dânsul va rămânea, și de va fi de lipsă, cu dânsul și pentru dânsul va muri. Atuncea el pre tot i-au gonit dela sine, iară pre acest l-au ținut la sine pururea.

XXIV

Marcu Aurelie, nomitul Filosof, se ducea adese ori de asculta învățăturile, seau prelecțiile lui Sestus Filosoful. Sofistul Lucius se mira de aceasta; nu te minuna de aceasta, î zise împăratul, că omul cel înțelept trebuie tot de una să poftască învățare ce încă nu știe.

FABULELE LUI ESOP CELE MAI ALESE FABULAE AESOPI SELECTIORES

1. VULTURUL ȘI VULPEA

Vulturul și vulpea făcând între sine însoțire au orânduit ca să șeadă aproape, întărind însoțirea cu datina. Dirept aceea, Vulturul într-n arbor înalt și-au pus cuibul și au scos puii, iară Vulpea în nesce (nésque) tufe aproape au fâtat căței ei. Deci ducându-se odinioară Vulpea după mâncare, Vulturul având lipsă de bucate,

sburând în tufe și răpind puișorii Vulpei, îi au mâncat din preună cu puii săi. Iară întorcându-se Vulpea și cunoscând ce s-au făcut, nu atâta s-au întristat pentru moartea fiilor, cât pentru că nu-și putea isbândire, ca fiind ea fiară de pământ, pe pasăre nu o putea fugări.

Pentru aceea de parte stând, după cum fac și cei ce nu pot alta, blestema pre făcătorul de rău al său. Iară nu după mult timp, oarecine prinzând în câmp o capră și frigând-o, sburând Vulturul a apucat o parte de carne cu cărbuni aprinși și au adus-o în cuib și suflând atunci tare vântul s-au aprins flacăra. Și neputând încă sburare, puii Vulturului fripți au căzut pre pământ.

Iară Vulpea alergând în antea Vulturului pre toți ii au mâncat.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Această Fabulă înseamnă, că cei ce strică însoțirea și amicitia (pretenia), macarcă cel ce i s-au făcut strâmbătate nu poate să și isbândească, însă de pedeapsa lui Dumnezeu nu vor scăpa.

2. VULPEA ȘI ȚAPUL

Vulpea și Țapul fiindu-le sete s-au pogorât într-o fântână afundă. Iară după ce au băutu, Țapul căutând să iasă, Vulpea zise: Cutează, că am cugetat ceva de folos ca să ne mântuim amândoi. Deci stai drept și picioarele cele din ante le vei propti țăpăn de pârlete și coarnele așisdere în giosu le vei pleca, și io mă voi sui pe umkerii tăi, și pe corne, și voi sări afără din fântână, apoi io te voi trage deaice.

Țapul toate aceste îndată le-au făcut, iară ea sărind afară din fântână, juca de bucurie pe lângă gura fântânei, iară țăpul o înfrunta, zicând că nu s-au ținut de tocmeală.

Ea răspunse: dară de ai avea atâta minte, câți peri ai în barbă, nu te-i pogorât în ante de ce ai fi cugetat cum vei eși.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Această Fabulă, ca să cade omul înțelept mai întâi să cugete capătul lucrurilor apoi să se apuce de ele.

3. VULPEA ȘI LEUL

Vulpea nemaivăzând neci o dată Leu, și întâmplându-se o dată a se întâlnire cu el întâi așe s-au temut, cât mai muri. După aceea a doa oară văzându-l s-au temut cu adevărat, ma nu ca din întâi. Iară când l-au văzut a treia oară au cutezat asupra lui așe, cât s-au apropiat de le, și vorbea amândoi.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Această Fabulă înveță, că și cele înfricoșate, prin petrecerea împreună cu ele lesne se poate apropiare.

4. VULPEA ȘI RUGUL

Vulpea suindu-se per grad, de unde căzând s-au apucat să se ție de un Rug. Deci vătămându-și picioarele în spinii lui, și ducând-o, au zisu cătră Rug: vai mie, că am fugit la tine ca la un ajutoriu, și tu mai rău mi ai făcut.

Iară Rugul zise: dar te ai păcălit tu Vulpe, că ai vrut să mă prinzi pre mine, care pre toți îi prind.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Această Fabulă înseamnă că așe și oameni sunt nebuni, carii la acei aleargă după ajutoriu, ce din fire au, ca mai vârtos să facă rău.

5. VULPEA

Vulpea intrând în casa unui negoțatoriu și căutând toate vasele lui, au aflat și capul unei larve cu mare măestrie făcut, care luându-l în mâini zise: o ce cap! Și creeri n-are.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Această Fabulă înseamnă pre oamenii cei frumoși la trup, iară la minte deșerți.

6. BĂTRÂNUL ȘI MOARTEA

Un bătrân oarecândva tăind în munte lemne, și punându-le per umer, după ce multă cale au mers însărcinat s-au ostanit, și punând gios lemnele chiamă pre Moarte să vină, iară ea îndată veniând, și întrebându-l pentru ce o au chiamat, Bătrânul răspunsă: ca să rădici această sarcină și să mi o puni pe umăr.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Această Fabulă înveață că tot omul să nevoiește să și ție viața, de și este în multe nevoi cufundat, și-i și pare, că poftește să moară, însă cu mult mai vârtuos alege a trăire, de cât a morire.

7. BĂTRÂNA ȘI DOCTORUL

O muiere bătrână durând-o ochii au tocmit pre un Doctor cu plată, că de o va vindeca plata cu care s-au legat i o va da, iară de nu, nemica nu i va da. Deci s-au apucat Doctorul să o vindece, și în toate zilele ducându-se la Bătrână, și ungându-i ochii, iară fiind că într-acea oră pentru ungere nu putea vedere, el în toată ziua un vas luând să ducea.

Bătrâna vedea că în toată ziua i se împuțina vasele atâta, cât după ce s-au vindecat nemica nu i-au rămas. Iară Doctorul cerând de la ea cu ce s-au legat, căci acum curat vede, și aducând și martorii. Iară ea răspunse:

- Cu adevărat mai vârtos acum nemica nu văd io, că când mă durea ochii multe ale mele vedeam în casa mea, iară acum când zici tu că io văd, nemica dintr-acelea nu văd.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Oameni cei răi multe fac, care apoi sunt în contra lor.

8. PĂSĂRARIUL ȘI ȘERPELE

Un vânătoriu de paseri să duse în salbă (pădure) să prindă paseri; și având cu sine laturile și măiestriile sale văzu într-un arbor o pasere, și se apropie subț arbor să și întindă arcul său:

Și nu știa că au călcat pre un șarpe, iară șerpele fiind de desubtul picioarelor lui se întoarse și-l mușcă: iară el de durere se văieta, și zise: – oh, vai de mine cu vânatul meu, că io am vrut să vânez pre alții, iară alții m-au vânat mai curând pre mine; și acum sum în cumpăna de moarte.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe sunt și oameni, carii vreau să facă rău, altora: altădată se întâmplă de pate mai rău de cât cel, cui va să i facă rău, că i trimite Dumnezeu pedeapsa de unde nici cu cugetul nu cugeta.

9. VĂDUVA ȘI GĂINA

O văduvă avea o găină și în toate zilele ei oua câte un ou, iară ea socoti că de-i va da mâncare mai multă să mănce, va face câte două ouă, și să ducea în toate zilele unde era Găina închisă și i da mâncare preste măsură și mănce. Iară Găina dacă se îngrașă, se părăsi de a mai ouare.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe sunt și oameni cei ce au ceva avuție și împlă să o înmulțască fără voia lui Dumnezeu, ei pierd și cât li se pare că o au în mâinile lor.

10. MĂȚA ȘI ȘOARECI

Într-o casă era mulți șoareci, și se învățasa o Măță de mergea acolo, și în toate zilele îi vâna, deci văzând Șoareci că se împuțina, ziseră întră sine:

- Fraților!, nu trebue să eșim din gauri afară, că de vom eși tot vom peri. Iară Pisica se svătui ce va face și cugeta să se facă a se scăpare de pre un lemn înalt și cazu gios de se făcu una cum ar fi moartă; iară unul din Șoareci se uita dintr-o gaură și văzând-o așe zise:

- Oh, Măță! De Ț-aș vedea pânteccele ca tâmpăna de umflat încă tot nu mă voi apropia de tine.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe fac oameni cei înțelepți, când cunosc că îi amăgește cineva în ver un chip, altă dată nu îi poate înșelare, măcar de ar face mii de măestrii că ei atunci mai tare se păzesc și se feresc de aceea, ca să scape.

11. VULPEA ȘI MAIMUCA

Odinăoară se strânsese toate fiarele la un loc și animalele (dobitoacele) câmpului împreună, iară Maimuca din antea tuturor, făcu un joc minunat și atâta de iscusit, cât se mira toate fiarele, și atâta o iubiră cât vrea să o redice să le fie Împărat, iară Vulpea nu o voiea; ci o defăima zicând: că e așa, apoi o chiamă într-o lature și îi arătă o bucată de carne într-o cursă, și i zise:

- Iaca, io am aflat aceasta mâncare și n-am cutezat să o mânc până nu ți voi arăta ca la un Împărat: deci de ți trebuie ție tu o ia: iară Maimuca sări ca o broască să o apuce și se prinse în cursă, iară Vulpea râse zicând:

- Oh Maimucă, dar atâta nebunie ai fost avut și încă te unfla firea să împărățești preste toate fierele câmpului.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Oamenii cei, ci nu socotesc întâi bine lucrul care-l vreu să-l facă, seau cuvântul ce voiesc să-l grăiască, ci se apucă neste lucruri mari, carele neputându-le gătare, cad în necaz.

12. LEUL, ASINUL ȘI VULPEA

Leul, Asinul sălbatic și Vulpea se însoțise toți trei și îmbla a vânare, deci prinseră vânat mult și zise Leul asinului să împartă vânatul, iară asinul stătu de împărți tocma trei părți, și zise Leului să și ia care parte i va plăcea, iară Leul văzând aceasta se mânie pre Asin și l lovi cu brânca și îl omorî; și zise Vulpei cu mare mânie du-te de împărți tu, iară Vulpea se apucă și făcu totu o parte, numai că își lăsă ei o parte foarte mică;

Atunci zise Leul:

- Oh preînțeleaptă Vulpe! Cine te au învățat de ai împărțit așa drept!

Iară Vulpea răspunse:

- Io văzui ce păți bietul Asin și patima lui m-au învățat a împărțire întru această formă.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Această Fabulă arată cum că oameni se înțeleptesc, când văd pre soții săi pățind patimi și alte nevoi.

13. LEUL ȘI URSUL

Leul și Ursul prinsese un pui de cerb și se certa care îl va mânca seau lua, și atâta se luptară, cât se fatigară (osteniră) și căzură gios, iară o Vulpe se întâmpla de trecea pre acolo, și văzând că nu se poate scula nici unul, nici altul, și puiul cel de cerb zăce în mezulocul lor mort, ea mearse de l apucă și fugi, iară ei vazând aceasta ziseră:

- On, vai de noi fiere tari, și fără de minte ce suntem, pentru cine ne-am fost ostenit, pentru o sburcată de Vulpe vicleană.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Mulți oameni sunt, ci se ostănesc rău pentru ca să dobândească multe de toate, însă nu cu dreptul, ci cu strâmbătate, din apucări și răpiri, ca să se înavuțească, iară când este mai pre urma, dobânda lor o mănîncă alții și ei se duc de aice, încărcăți de păcate cu mare grăuătate.

14. MUȘTELE

Într-un fagure de miere se adunase multe Muște să mănce miere și se împlântară cu picioarele și cu aripile în miere, și nu putură sbura, și înecându-se zicea:

- Oh, vai de noi mișele ce sântem, căci pentru puțintică dulceață noi perim cu zile, adecă mai în nante de timp.

15. CORBUL ȘI ȘERPELE

Corbul flămânzise și văzând un șearpe dormind la soare, se lasă în gios și-l apucă. Iară șerpele se întoarse și-l mușcă; și când vrea să moară zicea:

- Oh! vai de mine ce nutreț aflai, că cu aceasta mă înveninai și iată-mă că mor.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așa fac mulți oameni când miruiesc ceva, pentru nepriceperea lor i și pun capetele.

16. LUPUL ȘI OAIA

Un Lup venise la o turmă de oi să și răpească ceva, și-l mușcă nesce câni, și pătimea foarte mare durere și flămânzea și nu avea nice o putere, ci zicea unei oui să i aducă apă să bea, și zise cătră oaue: Că de mi vei aduce apa să beau, io mi voi câștiga și de mâncare, iară oaia zise:

- Bine zici, tu, Lupule, că de-ți voi aduce io apa de beutu, tu mă vei face pre mine de ți voi fi mâncare fără de sare.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe fac oamini cei astuți (vicleni) ca și Lupul seau ca Vulpea, carii îmblă cu măestrie, ca să amăgească și să înșele pre cine ar putea; iară omul înțelept se păzește foarte, ca să nu cadă în pierdere.

17. EPURII ȘI VULTURII

Epurii s-au fost bătând cu vulturii, și se ruga Vulpilor să le deie ajutoriu, iară Vulpile răspuseseră zicând: noi bucurosi v-am da ajutoriu, de nu v-am ști cine sânteți și cu cine vă bateți.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așa pătimesc cei neputincioși, când se apucă, la certări, cu cei mai mari decât dânșii.

18. COPILUL ȘI MUMA SĂA

Un copil fură o carte de la Dascălul unde învâța, și o dede Mumei sale să o ție, iară ea nu-l certă, nici îl rușină, el de aci înainte se învâță a furare, și alte lucruri mai mari, până îl prinseră de față; și pe judecata direaptă, vrură să-l spânzure, și ducându-l la furci mergea și Muma săa după dânsul plângând; feciorul o chiamă să i grăiască, ea se apropia și și lipi urechia de gura lui, iară el o apucă cu dinții de urechia și o rupse zicând:

- Aceasta e pentru că nu mai învâțatu, neci mai certat, când mă învâțam a furare, ci încă-ți părea bine, cându-ți aduceam câte ceva de furat, iaca acum tu mi ai scurtat viața de pre lume.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Omule carele nu-și ceartă fiii săi de mici și nu îi pedepsește, acelu e ca și când li ar pune singur lațul în grumaz și ii ar duce la perire.

19. PĂCURARIUL

Un Păcurariu păștea oile pre lângă mare, și să întâmplă atunci leniște pre mare, iară el pofți să călătorească pre mare ca un negoțariu, deci abătu și se duse de și vendu oile toate, și cumpără finice și intră intru o luntre mare și purcease pre mare, ma scorniându-se o furtună mare, aruncară tot negoțul din luntre în mare și aruncară și finicle lui, și de abea scăpară la uscat numai cu sufletele. Și dacă ieșiră din luntre afară, Păcurariul închă îmbla pe țermurile mării și văzând că se făcu leniște în mare începu a jura tare și a zice:

- Oh doamne! Cât se vedea de groaznică marea până a nu mi mânca finiclele mele, iară dacă le au mâncat, cât se făcu de lină.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Câte mișeletăți poate omul în viața lui, toate le deprinde și se înveață, că se ispitește ca argintul prin foc.

20. DOI ASINI

Asinul sălbatic văzu pre alt asin domnesc păscându-se bine; și venind se apropie de dânsul, și începu a-l laudare zicând: că e gras și neated la trup, și i ajunge mâncare destola, apoi preste o oră îl văzu încărcat cu lemne, și mergea după dânsul un șerb și-l bătea în toată oara cu un băț; iară Asinul cel sălbatic zise:

- Fiind că e așe lucrul, îți vād viața, și nutrețu (hrana) nu o ai în deșert, ci cu multă patimă și osteneală trăești!

ÎNVĂȚĂTURĂ

Să nu dorești, nici să poftești viața cea, ce e cu temere și cu amar amestecată, că mai pre urmă e de nemica și de perire.

21. PĂCURARIUL ȘI OILE

Un Păcurariu păștea oile pe subt umbra unui copaci, adecă arbor fructuos (roditoriu) și se sui în arbor să scuture fructul după cum era, ca să mănca oile, și și lăsase hainele gios la rădăcină, iară oile mănând fructul păcăliră de mâncară și hainele păstoriului lor.

Iară Păcurariul dacă văzu aceasta zise:

- Oh, dobitoace ce sântei, voi altora vă dați lâna voastră de se îmbracă cu dânsa; iară mie pentru ce caut de voi mi ați mâncat și hainele.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Mulți oameni sânt, ce din nesocotița lor folosesc celor, ce nu le sânt de nici o lipsă și i și fac lor nevoia și grăutate.

22. ASINUL ȘI VULPEA

Un asin se învăscuse cu o pele de Leu și îmbla spariind pre alte animale, și vru să sparia și pre o Vulpe, iară Vulpea zise:

- Io încă m-aș teme, de nu te aș fi auzit răgiind ca un asin.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe și oamenii cei de nemica, când văd că au putere cât de puțină, dela cei mai mari, ei atunci vreu să sparia pre toți oameni, carii sânt sub domnire lor.

23. GĂINA ȘI RÂNDUNEAUA

O Găină clocea nește ouă cu toată sârguința, iară o Rândunea din un copaci o vezu și i zise:

- Oh, nebună ce ești tu pentru că clocești aceste ouă, care dacă le vei crește, întâi pre tine te vor mânca.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Pre omul cel de gen (neam) rău și viclean, nu-l vei îmblânzi nici decum, măcar cât bine ai face, cu acel nu poți avere pace.

24. CĂMILA

Oamenii când văzură cămila întâi foarte să temură și se mirară de mărimea ei, și cum e de minunată, și fugea de ea, apoi dacă văzură cum că e blândă, mai cuteza și se mai apropia de ea; după aceea văzură că e un animal domestic și simplu; deci i făcea multă rușine și o înfricoșă; și o dederă pre mâna pruncilor de o purta pre unde ei vrea.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Cu lucrurile care sânt în sine mari și grele deprezându-se cu ele o dată și de două ori, apoi nici le luăm sus ci ne par ușoare, și le purtăm cum ne este voia, și plăcerea.

25. VULPEA ȘI VERUL

O Vulpe fugea de niște vânători și intră într-un staul d oi, și află acolo un ver, cui se ruga să o ascundă. Verul i zise: să se ascundă într-un unghi în umbrriu (colibă) și îndată sosiră și vânătorii și întrebară pentru Vulpe.

Verul zise cu gra cum că n-au văzt nemica, ma cu capul le arăta unde este Vulpea. Iară vânătorii nu cunoscură semnul și purceaseră de acolo, după acea eși Vulpea din colibă afară; iară Verul i zise:

- Poți să mi mulțamești, căci nu te spusei vânătorilor.

Vulpea răspunse:

- Mulțami-ți-aș foarte, de ți ar fi fost și semnl capului precum i ți era cuvântul.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe sânt unii oameni, cu cuvântul zic, una, iară cu fapta fac alta.

26. OMUL ȘI ZEUL

Un om avea un Dumnezeu de lemn și de multe ori se ruga să-l înavuțească, iară acel zeu nu-l asculta. Deci omul se mânie și l luă de picioare și-l aruncă pe pământ de l făcu tot cenușă și capul încă i l sparse, din carele curse mult aur, iară omul văzând aceasta zise:

- Mare nebun ești, și ai fost, căci când i ți făceam onoare (cinste), tu nu mi foloseai nemica, iară dacă te rușinai și te făcui fărâ mă, acum mi făcuși pe voie, că mi ai dat multă avuție, bine că mai învățat, că de acum înainte tot acest onoare î și voi face.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Că mulți sânt, carii te poartă cu minciuni zicând că i ți vor face ceva bine, pentru ca să te cucerești lor, și nu ți fac, iară sunt alți căroro nici o omenie nu li ai dat, nici speranță (nădește) n-ai avut; iară ei ți au făcut mult bine în timpul de nevoie.

27. CORBUL ȘI MUMA SĂA

Corbul se bolnăvise și ședea într-un arbor, iară Muma săa fiind într-un alt arbor se tânguia și l plângea, iară corbul zise:

- Nu plânge Muma mea, nu plânge, ci te roagă lui Dumnezeu și tuturor sântilor lui să mi dee sănătae, iară Muma săa i zise:

- Oh, fătul meu! Dară ce sânt îți va ajuta ție, căruia dintru acești nu i ai furat carne.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe și oamenii cei, ce fac multe răutăți în lume, la necazurile lor nu se află nimene să îi ajute, și să îi mângâie.

28. FURNICILE ȘI GRELUȘUL

La timpul iernei se udase grăunțele furnicilor și le usca la soare, iara Grelușul era flămând și ceru de la furnici să i dee să mănce, iară furnicile ziseră:

- Dară astă vară căci nu ți ai strâns de mâncat, adecă nutreț?

Răspunse Grelușul și zise:

- N-am avut când strânge, că tot am cântat și am desfătat inimile oamenilor cu cântările mele. Iară furnicile ziseră râzând:

- Dacă astă vară ai cântat și te ai desfătat, acum vezi și joacă.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Noi trebuie să lucrăm și să învățăm până avem timp, că timpul cel perdut nu se va întorna mai mult.

29. VULTURUL ȘI SĂGETĂTORIUL

Vulturul ședea pre o piatră și și pâdea un vânat, iară un săgetătoriu îl săgetă din arc și ferul săgeței i intrase în trup, iară lemnul săgetei și peanele sta din antea ochilor lui, iară el văzând penele cele de la săgeată, cum erau înfipte în carnea lui, plângea și zicea:

- Nu-mi pare rău că moriu, cum mi pare rău că mi este perire de penele mele, ce m-au străbătut și m-au pătruns.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Această Fabulă arată, cum că nu ne pare așe rău, când ne amăresc și ne necășesc străini, ca când ne fac strâmbătate cunoscuți și amicii noștri.

30. VERMELE ȘI VULPEA

Viermele eșise din pământ și zicea către alte insecte (jigani) că el este Doctor și vindecă toate boalele, iară o Vulpe îi zise:

- Dară căci zici tu că doctorești pre alții, fiind tu olog și moale, pentru ce nu te vindeci întâi pre tine, ci te trudești întru acest chip.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe sânt oamenii cei neputincioși, carii ne având nici o putere sânt tot de amar altora; apoi ei nu se lasă într-atâta, și să se roage lui Dumnezeu să îi mântuiască, ci încă âmblă să facă bine și altora.

31. OMUL ȘI GĂINA

Un om avea o Găiină și făcea, adeva ouă de aur, iară el cugeta că în dânsa va fi mult aur și o spânteca. Și întru dânsa află tot într-o formă, ca și în alte găini, deci voiind el să afle avuție multă ce o dată, el perdu și cea puțină ce o avea.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe sânt oameni cei, ce nu mulțămesc la Dumnezeu de puțin, pentru poftire (lăcomie) ei perd și ce au la mână.

32. LEUL ȘI VULPEA

Leul îmbătrânise și nu putea să umble după vânat, ci socoti ce va face, și intră într-o peșteră și se făcu că e bolnav, deci mergea toate ferele de l vedea; iară el prindea câte una și le mânca.

Iară Vulpea fiind mai astută cunoscu viclenia și măestria Leului: nu avea ce face, ci veni și ea ca la un Împărat și l vedea, ma sta din afară de peșteră și l întreba pre Leu zicând:

- Doamne!, ce mai faci, cum te ai?

Leul zise că i este foarte rău și zicea cătră Vulpe, dară căci nu vii și tu în peșteră, să nu stai afară.

Vulpea zise:

- Io nu voi, pentru că văd urme multe intrate acolo, iară eșite nu văd nice una.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Oamenii cei înțelepți pre semne cunosc lucrurile cele de perire și fug, unde pot, ca să scape de moarte.

33. GRĂDINARUL ȘI ȘERPELE

Din antea ușii casei unui grădinariu i și făcuse un șerpe cuib, iară când fu o dată, mușcă șerpele pre un fiu al Grădinariului și muri, și le păru foarte rău părinților pentru fiu, și gândea cum ar putea face să ucigă pre șerpe. Deci luă Grădinariul o secure și-l pândea să-i omoară și cum îl văzu, aruncă o secure în dânsul, și nu-l nemeri, ci lovi într-o piatră de se rupse o bucată din ea, iară șerpele scăpă în gaură.

Apoi după câteva zile socoti Grădinariul și să împace cu șerpele. Deci se duse în casă și luă pâine și sare și-l chiama să iasă afară, să facă pace amândoi. Șerpele răspunse și zise:

- De acum în ante, întra noi pace și credința nu va mai fi, până când voi vedea io piatra însemnată și tu mormântul fiului tău.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Omul cel înțelept trebuie să se păzească de oamenii răi mai vârtos de i vor fi făcut vătămare la vedere, ca să vadă și alții mai mulți.

34. CERBUL

Cerbul văzu pre Leu dormiând, și se spărie foarte tare și zise întru sine:

- Oh, mișele animale ce sântem noi! Că de vedem pre Leu dormiând încă ne temem; dară când va fi el mânios.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe să facă și cei mai mici să cunoască pre mai marii lor, cum că sânt mai tari și mai puternici.

35. LEUL ȘI GLIGANUL

Leul se certa cu un Gligan, iară Vipera sta de o parte și asculta și căuta să veadă care va cădea; deci ei se mâncară cât se mâncară, apoi când fu mai pre urmă se împăcară și se făcură prieteni; iară Viperei îi părea rău foarte, căci se împăcară, și se unflă de mânie mare, cât vru numai să crape.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Aice ne înveață Fabula să nu ne bucurăm și să ne pară bine, când vom vedea pre cei mai mari certându-se, au și pre cei mai mici, ci să alergăm să îi împăcăm.

36. LEUL ȘI VULPEA

Leul dormea într-un loc ascuns, iară un șoarece trecu pre de asupra lui. Leul se sculă și sări; iară o Vulpe îl văzu și râse.

Leul ei zise:

- Nu pre râde tu Vulpe, că nu trebiește nici pre șoarece, a-l defăimare de tot.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Cei mai mari și mai putincioși nu se cade să micșoreze și să batjocorească pre cei mai mici și neputincioși.

37. PRUNCUL ȘI SCORPIA

Un Prunc îmbla prinzând lăcuste de țearină: carele strică la țearină, și dedeese și de o scorpie, iară scorpia i zise:

- Pruncule! Să nu te prea atingi de mine, că te voi face de vei lăsa și lăcustele câte ai prins până acum.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Cu omul cel rău să nu ai amestecare, nici să cumperi dela el, nici să i vinzi, și încă nici să te atingi de dânsul nici odinăoară.

38. CORBUL ȘI VULPEA

Corbul ținea o bucată de caș în gură, și zbură sus într-un copac și vrea să-l mănânce; iară o Vulpe trecând pre acolo îl văzu și îi zise:

- Oh, cât ești de frumos! De ț-ar fi și cântarea precum ți frumusețea, mi ar plăcea să te aud cântând că de mult doresc să-ți aud glasul tău.

Iară Corbul auzind aceasta, deschizându-și gura începu a cloncăire și i căzu cașul din gură, iară Vulpea mearse de l lua și-l mânca, și-i zise:

- La toate ești frumos numai la minte ești pre simplu (prost).

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe și oamenii cei vicleani, laudă pre cei mai ne învățați, ca să îi poată amăgire, și să le iee câte ceva ce au; și acesta e păcatul înșelăcinii.

39. CÂNELE ȘI UMBRA

Un câne ținea o bucată de carne în gură și trecea pe o punte, peste o apă, și văzându-și umbra săa în apă, socoti că e mai mare bucata aceea ce este în apă, de cât care o ținea în gură, și lăsa bucata din gura și sări, deci perdu și aceea ce o ținea în gură și puțin de nu se înecă să peară cu totul.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așe sânt și oamenii cei lacomi, carii voiesc să iee bucatele altora cu tărie, și pe furișu, ei perd și ale sale, carele au strâns cu mânilor lor.

40. CĂMILA

Cămila sa ruga lui Dumnezeu Savaot să i deie coarne, și dacă nu o asculta, încă se și mai ruga cu toată evlavia, și supărând pre Dumnezeu o blăstăma de i căzură și urechile.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Sa cade să ne rugăm lui Dumnezeu, ca să ne dee nouă cele de lipsa sufletului și trupului nostru, iară să nu cerem lucruri mari, și cari sânt preste firea omului.

41. ASINUL

Un Asin era încărcat cu sare și mergea Domnul său după dânsul și trecând Asinul prin o apă, se împedecă și căzu în apă; deci sarea se topiea și Asinul se ușora, apoi se topi sarea de tot și se duce Asinul mai ușor și eși afară.

Apoi preste câteva zile, iarăși trecând preste acea apa și fiind încărcat cu bureți de mare, vru să facă ca și din întii, și se făcu a se împedecare și căzu în apă, iară bureții se umplură de apă, deci bietul Asin nu putu să se mai scoale, ci se înecă acolo.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Omul viclean, car vree să înșele pre altul se înșeală pre sine.

42. COLUMBUL (PORUMBUL)

Un Columb însetase foarte și văzând pre pârlete un vas luciu, cugeta că e un vas cu apă, se răpezi iute la dânsul și se lovi foarte tare cu capul de pârlete și și sfărma capul și aripile, și căzu jos și l luară oameni, fiând mort.

ÎNVĂȚĂTURĂ

Așea și unii oameni pentru lăcomie, orice vād cugetă să apuce și să înghită și nu socotesc cum va veni lucrul pre urmă, și i și sunt ei însuși cauza de perire și de moarte lor.

IOAN ALEXI
[PENTRU PĂZIREA LIMBII ROMÂNE]

„Mulțămesc Dumnezeului meu, pururea, de voi, pentru darul lui Dumnezeu care s'a dat vouă în Isus Hristos, că într-o toată v'ați îmbogățit într' însul în tot cuvântul și în toată știința". I. Cor. 1,3,5. Mare a fost bucuria inimii mele, când acum în zile mai de curând trecute am fost în persoană la mai mulți dintre voi și am văzut și simțit că voi cu adevărată dragoste fiiască m'ați primit, ca pe Păstorul vostru în mijlocul fiilor săi iubiți. – Focul cel nestins al dragostei a cuprins inima mea, văzându-mă între voi preoți cuvioși, – evlavioși, râvnitori, lucrători și ascultători, slugi adevărați ai lui Hristos. Lacrimi de bucurie curgeau din ochii mei și părintească-mi inimă se umpluse de nespusa bucurie, când am văzut pe poporul român cel drept credincios, pe fiii mei cei buni, dulci și blânzi, cari moravurile și virtuțile cele strălucite le-au păstrat în locașurile strămoșești și în vatra părinților săi neîntinate până în ziua de astăzi! Mărire într-o cei de sus lui Dumnezeu și pe pământ pace, între oameni bună voire! Că voi ați păzit cuvintele mele și ați pus la inimă graiul Părintelui vostru, precum v'am deșteptat, ca de casa Domnului, de S. Biserica și de școala, care este fundamentul Bisericii, să aveți bună îngrijire, pentru că în S. Biserica voi câștigați îndreptare, care este o lumină ștergătoare de toate închinăcăiunile sufletelor noastre, și sufletele mai frumoase și mai strălucite le face, vărsând dar, pe care Sf. Scriptură îl numește: „arvuna Duhului Sfânt" 2 Cor. 1. 22 5.5.

Școala este grădina aceea prețuită, la care se cultivează și cresc florile și plantele cele crude și tinere spre folosul S. Bisericii și al Statului. – Toată speranța noastră este în tinerimea școlară, că numai creșterea ei cea bună apromite fructe dulci și de toată îndestulirea: de sustarea școlilor se îngrijește Statul, ca fericirea temporală și vecinică toți supușii... să o ajungă... Pentru noua întemeiere a acestei fericiri s'a îngrijit... ca în Ungaria și Transilvania să fie respectate toate națiunile, și lucrurile respectivilor locuitori Români să se pertracteze în limba mamei lor ca și ale altor națiuni și oficialii (funcționarii) sunt îndatorați fiecărui locuitor în limba lui să-i dea făcânde de dispuseșii. – Drept și nedisputaver este: ca tot omul să se întrebuițeze cu limba națiunii sale, căci limba cea mai dulce este aceea, care o am supt cu laptele maicii noastre, care cu fierbinte dragoste ne-a nutrit în sânul său. Drept aceea, numai acela este fiu adevărat al Maicii sale, care vorbește, folosește și prețuiește limba ei. – Iară care fiu sau fiică, aceste mai strânse datorințe a Națiunii sale nu le împlinește, acela nu numai că arăta înstrăinare de către națiunea sa, ci tocmai se face vânzător națiunii și maicii sale. Aceasta e lepădare și rătăcirea celui pierdut! Unul ca acesta nu este preot înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor. Însuși Dumnezeu și În. Împărat ne-a dat și conces nouă acest drept național, ca și noi cu acela să trăim și să ne folosim... să ni-l

păstrăm spre fericirea noastră și stimularea dulcii noastre maici și a națiunii noastre Române, dela care a renunța nimănui nu este iertat.

Acest drept al limbei noastre îl ține și S. Biserică așa, încât din timpurile cele mai viforoase Biserica totdeauna a susținut Națiunea și Limba: și așa am rămas preoți cuvioși, înțelepți, iubitori de Maica noastră Sf. Biserica și preastimata noastră Națiune. – Așa a rămas poporul nostru credincios, curat cătră acestea și și-a ținut Românu limba sa, ca un tezaur neprețuiver, pe care o a păstrat ca și viața sa. Datorința aceasta și-o au împlinit Preoții pururea cu cea mai mare căldură și-au dat exemplele cele mai strălucite poporului despre zelul cătră națiune și limba sa. – Acestei sfinte datorințe ați răspuns și voi Iubiți în Hristos Frați și Fii!? Nu numai acolo unde poporul nu a fost aruncat cu locuința între alte națiuni și limbi, ci și acolo unde au fost amestecați cu acestea (a fără de puține excepțiuni) sub szeptul În. N. Împărat.

Nu am crezut ochilor când am citi și am înțeles: că în Marmația unii dintre preoți și dintre mireni, cari, sunt povățuitorii poporului, au subscris cerere la înaltul Minister, pentru introducerea limbei maghiare în scrierea Protocoalelor funduarie!! Cari tocmai din intențiunea Înaltului Regim, pot și trebuie să se scrie în limba română.

Datorința noastră a tuturor este a susținea limba noastră română: aceasta a o învăța, studia, și mai ales tinerimea cu cea mai mare diligență să se apuce de ea și bine învățând-o, să se facă apți dea putea ocupa vre' un post în oricare diregatorie civilă. Deci nimănui nu este iertat a se lepăda de limba sa română.

Dacă s'a întâmplat dară: că unii preoți și mireni din Marmația au făcut acest mare păcat în contra Națiunii și a Sf. Biserici, aceasta faptă rea este foarte nesocotită, arătând răceală cătră Națiune, cătră care până acum au fost cu adevărată alipire cu toții.

Pentru aceea cuget că acești câțiva preoți marmațieni au devenit la pasul acesta prin o înțelegere, cugetând că în limba noastră nu ar fi iertat a se scrie Cărțile Funduarie! Însă cred, că dânșii acum cunosc că au făcut pași rățăciți. Așadară să ne respectăm Limba cu toții, ca aceea să fie respectată și de străini. Deșteptați-vă dară, precum și în persoana v'am cuvântat, ca să aveți dragoste cătră Dumnezeu... Aveți pace și dragoste cătră toate națiunile, căci toți sunteții fiii patriei și fiii lui Dumnezeu. La această iubire ne învață și Hristos: „ca să iubim deaproapele nostru ca și pe noi înșine”; iar Sf. Apostol Pavel zice: Fii pildă credincioșilor cu cuvântul, cu viața, cu dragostea, cu credința, cu curățenia. 1 Timot, 4. 12.....

Data din Gherla

Cu nr. 1480 din 6/18 august 1860

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. TOMUȘ, Mircea. *Gheorghe Șincai – viața și opera*, Ed. pt. literatură, 1965, p. 84–113; BLAGA, Lucian. *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, Ed. științifică, 1966, p. 134, LUNGU, Ion. *Școala Ardeleană – Mișcare ideologică națională iluministă*, București, Minerva, 1978, p. 122–126; DUICU, Serafim, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, 1983, p. 132–141 (capitolul *La Oradea*), p. 254; MĂLINAȘ, Constantin. *Afinitatea lui Gheorghe Șincai față de Oradea*, Oradea, 1979, 36 p.; IDEM. *Gheorghe Șincai și Oradea*, în „Familia”, Oradea, an 15, nr. 10, octombrie 1979, p. 4; IDEM. *Bicentenarul Elegiei lui Gheorghe Șincai 1804–2004*, Oradea, 205, 80 p. il.; IDEM. *Împrumutul de carte la Oradea prin anii 1784–1810, album de documente*, Oradea, 2006.
2. PAPIU-ILARIANU, Al. *Viața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai din Șinca*. București, 1869, p. 20–25.
3. PRODAN, David. *Supplex Libellus Valachorum*. București, Ed. științifică, 1967, p. 39.
4. Scrisoarea din 30 octombrie 1791. Prima analiză a fondului de scrisori de la Oradea, la Nicolae Iorga, *Istoria*, vol. 2, 1928, reeditare în 1969, p. 147 și 175 (Corespondeța cu Corneli). Apoi, mai amplu, la Mircea Tomuș, *Op. cit.*, passim; Constantin Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania: Ioan Corneli (1762–1848)*. Teză de doctorat, 2003, p. 21–42, 140–150.
5. Gheorghe Șincai, *Elegia*, Oradea, 2005, 80 p. il. Reeditare monografică de Constantin Mălinaș.
6. DENSUȘIANU, Nicolae. *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și Transilvaniei*. Raport înaintat Academiei Române, București, 1880, 124 p.; Iacob RADU. *Manuscrisele din Biblioteca Episcopiei Unite din Oradea Mare*, în *Analele Academiei Române*, București, 1923, p. 263–310.
7. Nicolae, IORGA. *Vechimea și originea elementului românesc din părțile Bihariei*. Oradea, *Cele Trei Crișuri*, 1920, p. 10. De reținut și opinia lui Zenovie Păchișanu, din *Un vechi proces literar*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I. Seria 3, Tom 16, 1934, p. 222–255, unde găsim: „Tot atunci (1788) a părăsit mănăstirea blăjeană și Ignatie Darabnat, fiind numit episcop la Oradea, în locul răposatului episcop la Oradea, Moise Dragoș. De odată cu plecarea lui, centrul mișcărilor naționale românești s-a mutat și el, pentru foarte mult timp, de la Blaj, în reședința vlădicească a lui Darabant și a urmașului său Samuil Vulcan.”
8. Nicolae, IORGA. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol.2, *Epoca lui Petru Maior*. București, 1901, reeditare la 1928 și 1969, p. 221.
9. Constantin Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania: Ioan Corneli (1762–1848)*, p. 6.
10. Constantin MĂLINAȘ, *Reconstituirea bibliotecii cărturarului iluminist Ioan Corneli de la Oradea (1762–1848)*, în „Crisia”, Oradea, 1988, p. 182–198; IDEM, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania: Ioan Corneli (1762–1848)*, Teză de doctorat la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, 2001, editată la Oradea, 2003, 316 p.; Constantin MĂLINAȘ și Iudita CĂLUȘER. *Contribuții la cunoașterea vieții și activității cărturarului Ioan Munteanu (1808–1860)*, în „Crisia”, Oradea, an 11, 1981, p. 141–160 cu bibliografie.

11. POPOVICI, Dimitrie. *La litterature roumaine a l' époque des lumieres*. Sibiu: Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania, 1945, p. 273; MĂLINAȘ, Constantin. *Un loc pentru Ioan Alexi*, În „Steaua”. Cluj-Napoca, nr. 80, august, 1986, p. 38, IDEM. *Din istoriile și glumele luminate ale lui Ioan Alexi la 1826*. În „Familia”, Oradea, an 34, nr. 4, aprilie 1998, p. 51–54; IDEM. *Gramatica de la 1826 a lui Ioan Alexi: Contribuții la circulația cărții românești vechi la Pesta*. În *Simpozion*, Giula, 1998, p. 57–66. Se atestă prenumerarea în epocă a 250 de exemplare, dintre care: 37 la Viena, 15 la Arad, 40 la Pesta, 12 la Vârșeț, 4 la Alba Iulia, 18 la Blaj, 11 la Cluj, 36 în Bucovina și cele mai multe, 76, la Oradea, ceea ce vorbește de la sine despre succesul cărții, ce purta programul filologic al Școlii Ardelene și rolul Orăzii în mișcare.

12. Am putut consulta la Oradea șapte exemplare ale cărții de la 1826 a Ioan Alexi, aflate în colecții publice, sau în proprietate particulară, fiecare având interesante elemente de particularizare, care atestă traseul cultural străbătut de exemplarul respectiv. MĂLINAȘ, Constantin. *Cărțile Școlii Ardelene în colecții din Oradea*. În: „Biblioteca și cercetarea”, Cluj-Napoca: Filiala B.A.R., 5, p. 47 (Exemplar la Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române a Orăzii, inv. 7973); IDEM. *Carte românească veche în colecția bibliotecii Institutului de învățământ superior din Oradea*. În: „Filobilon foaie literară”. Oradea, 3, nr. 6, dec. 1980, p. 8–9; IDEM. *Catalog de carte românească veche 1643–1830*. Cuvânt înainte de Prof. Univ. Dr. Dan Simonescu. Oradea: Editura „Mihai Eminescu”, 1993, p. 116. Descrie un exemplar al gramaticii alexiene, la cota III 19869, din fondul vechi al Bibliotecii Județene „Gheorghe Șincai”, din Oradea; IDEM. *Alte exemplare din gramatica de la 1826 a lui Ioan Alexi-militantismul lor intertextual*. În: „Apulum”. Alba Iulia, 25, 1988, p. 385–393. Este exemplarul de la cota III 40542, provenit din localitatea Nojorid, de la familia prof. Gheorghe Balaș, de sub creasta stângă a Orăzii, cu multe însemnări de semnificație culturală și filologică.

13. HELIADE RĂDULESCU, Ion. *Gramatica românească*. Ediție și studiu de Valeria Gutu Romalo, București: Editura Eminescu, 1980, la p. XXX-XXXII din prefața: „Trebuie a se cerceta și a se învăța limba românească și geniul său și pentru aceasta este destul o băgare de seamă luminată și fără prejudecăți și un paralelism al limbilor ce au relație cu dânsa. Ea a început a se cerceta încă din veacul trecut și Gramatici s-au făcut de mulți simțitori învățați, cari au cunoscut-o și au știut să o prețuiască... Până acum știute zece Gramatici s-au văzut afară asupra limbii Românești, care sunt acestea:

1-a. Gramatica cu litere latinești a vrednicului de pomenire Părintelui Ieromonahului Samuil Clain, typărită la Viena în anul 1780. Acest bărbat a cunoscut și a scris foarte bine limba Rumânească.

2-a. A Marelui Ban Ioan Văcărescul tipărită în episcopia Râmnicului la anul 1787 și pe urmă la Viena. Acesta a stătut cel dintâiu în țara Rumânească ce a deschis drumul rumânilor spre cultura limbii și pe urmă a lăsat ca o datorie fiilor și nepoților săi cercetarea și îndreptarea limbii, scumpă trebuie să fie pomenirea lui la toți Rumâni.

3-a. A D. Ioan Molnar Doctorul de ochi, typărită Rumânește și Nemțește la Viena la anul 1788. Această Gramatică până acum s-a dat de trei ori la tipar.

4-a. A sfinții sale părintelui Protopopul și Directorul Școalelor Rumânești Neunite din Transilvania Radu Tempian, typărită la Sibiu la anul 1797.

5-a. A.D. Revizorului C.C. tipografii din Buda Gheorghe Șincai, typărită cu litere latine în Buda la anul 1805.

6-a. A.D. Anton de Marchi Directorul Școalelor Naționale din Bucovina, tipărită Rumânește cu Nemțește în Cernovici la anul 1810.

7-a. A.D. Mihail Boiagi Profesorul de limba Grecească noa în Viena. Această Grammatica este pentru limba Macedono-Rumânească, tipărită cu litere latinești în Viena la anul 1813.

8-a. A.D. Constantin Diaconovici Loga Profesorul Școalelor preparande Rumânești din Arad, tipărită la Buda la anul 1822.

9-a. A.D. Andreas Climens, tipărită la Buda Rumânește cu Nemțește, la anul 1823.

10-a. A.D. Ioan Alecsi Teologul Absolut, tipărită la Viena cu litere latinești la anul 1826.

Fericitul D. Protopopul Petru Maior nimic n-a uitat din câte se aduc la luminarea și cinstea Rumânilor, și a scris și pentru *Ortografia Rumânească*, (1819) cu litere latine unde are și un dialog pentru începutul limbii Rumânești. Vezi *Dicsionerul* ce s-a dat în Buda la anul 1825.

Vrednice de toate laudele sânt sfaturile pentru cum să se îndrepteze limba Rumânească ale D... Iorgovici, tipărite la Buda în veacul trecut. Poate să fie și alți bărbați care au lucrat asupra Gramaticii Rumânești și nu ne sânt cunoscuți din pricina lipsei unei gazete Rumânești, ce va fi poate vremea a se introduce între noi."

Vezi și: N.A. Ursu, *Modelul francez al gramaticii lui I. Eliade Rădulescu*, în „Limba română”, 1961, nr. 4, p. 324, și urm., respectiv studiul, Valeriei Romalo, care urmează la spatele reeditării facsimilate și cu transcriere a *Gramaticii* lui Eliade, 1980, p. 409–536.

Concluziv, lista gramaticilor de până la Ioan Alexi, după cum vedea I. Eliade Rădulescu, este următoarea în ordine cronologică:

1780. *Elemente linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, de Samuil Micu și ordonată de Gheorghe Șincai. În limba latină, cu litere latine peste tot. Reeditată la 1805, Buda, semnată numai de Gheorghe Șincai. Reeditarea facsimilată, studiu, traducere și note de Mircea Zdrenghia, Cluj, Dacia, 1981, a ambelor ediții, de la 1780 și 1805, puse în paralel.

1787. Ianache Văcărescu. *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduieilor gramaticii rumânești...*, Râmnic, cu reeditare în același an la Viena. Tipar chirilic, în limba română.

1788. Johann Molnar. *Deutsch-Walachische Sprachlehre...*, Wien. În limba germană, cu alfabet latin. Reeditată de 2 ori, la 1810 și 1822.

1797. Radu Tempea. *Gramatica românească*, Sibiu. În limba română, cu litere chirilice.

1799. Paul Iorgovici. *Observații de limba românească*, Buda. În limba română cu litere chirilice. Cu ediție critică de Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, Timișoara. Editura Facla, 1979.

1805. Reeditarea la Pesta a gramaticii dintâi tipărite, de la Viena, 1780.

1808. Anton de Marki. *Auszug... fur deutschen Sprachlehre in deutscher und wallachischer Sprache...* Tschernowitz. Reeditată la 1810. Se vede că Eliade știa numai de ediția a doua.

1813. Michael G. Bojadschi. *Grammatiki romanini, igoi makedonovlahiki... Romanische, oden Macedonovlachische Sprachlehre...* Viena. Reeditată la 1863 și 1915.

1819. Petrus Major. *Ortographia romana sive latino-valachica...*, Buda. Reluată în *Lessiconul* de la 1825.

1821. Andreas Clemens. *Walachische Sprachlehre für Deutsche...* Ofem, 1821. reeditată la 1823. Eliade face însemnare numai despre ediția a doua.

1822. Constantin Diaconovich-Loga. *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda. În limba română cu tipar chirilic. Reeditarea prin transcriere interpretativă, de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, Editura Facla, 1973.

1826. Ioan Alexi. *Gramatica daco-romana, sive valachica...*, Viena. În limbile latină și română, cu litere latine.

Nu sunt cuprinse în această listă, privind intervalul 1780–1826, câteva lucrări de ortografie românească, precum cea tipărită anonim în 1784 la Viena (de 12 p.), *Lectione*, de Toader Scoleriu, Iași, 1789 (despre învățarea limbilor moldovenești și rusești împreună), *Ortographia latino-valachica*, a lui Ștefan Korosi, Cluj, 1805, *Maestria ghiovăsiniî românești cu litere latinești*, de Gheorghe Constantin Roja, Buda, 1805, *Ortografia sau dreapta scrisoare*, de C.D. Loga, Buda, 1818. Practic, preluată în Gramatica de la 1822. Despre Maniu Montau și lucrarea sa de ortografie, Heliade amintește ironic.

Și desigur, nu-i de mirare că nu este amintită *Gramatica rumânească*, de la 1757, a brașoveanului Dimitrie Eustatievici deoarece era rămasă în manuscris și deci necunoscută lui Heliade. A fost cea dintâi gramatica întregă a limbii române, editată critic în 1969, la Editura științifică din București, de către N.A. Ursu. Și *Orthographia* de la 1815 a lui Ioan Corneli, pe care o publicăm pentru prima oară, în teza de doctorat din 2003.

14. BRUCE-WHITE, A. *Histoire des langues romanes et de leur litterature depuis leur origine, jusqu' au XIV-e siècle*. Paris 1841, în trei volume.

Întâia semnalare a utilizării gramaticii lui Ioan Alexi, în cartea de la Paris o face AL. PAPIU ILARIAN, în *Istoria românilor din Dacia superioară*, tom. I, ediția a doua, Viena, 1852, p. 209. Ulterior Alexandru Roman va produce în 1865 și 1866 un serial în revista „Familia”, de la Pesta, în care prezintă în extensie, carte lui A. Bruce-White, poate chiar prea în extensie și cu puțin spirit critic. După 6 episoade, în care e citat Ioan Alexi de vreo trei ori, Alexandru Roman încheie cu promisiunea că va continua cu analiza proprie a limbii române din Dacia, pentru ca cititorii să poată „a prețui sistemul Dlui Bruce-White care a pus mari ostenele a cerceta adevărul, încât au putut fără prejudecată și particularitate. În fine voi adauga și observațiunile mele asurpa sistemului lăudatului autor.” Ceea ce Alexandru Roman nu știm să mai fi făcut, cel puțin în paginile „Familiei”.

A se vedea: ROMANU, Alesandru. *Analisea limbei romane de D.A. Bruce-White*, în „Familia”, Pesta, 1, nr. 3, 23 iun. (7 iul) 1865, p. 38, 39; nr. 4, 5/17 iul., p. 50–51; nr. 5, 15/27 iul., p. 62–64 nr. 6, 19 iul./1 aug., p. 74–75; nr. 20, 15/27 dec., p. 241–243; nr. 21 23 dec. 1865/6 ian. 1866, p. 254–258.

15. MĂLINAȘ, Constantin. Exemplarul invocat prezintă pe coperta interioară următoarea însemnare cu cerneală în litere latine, duct cursiv: „5 fl. Valutali dela Burian Paul librariu din Clujiu în Oradie cumpărată 11 Feb. 30 Januar 839”. Se atesta comerțul cu carte între Oradea și Cluj, prin acest librar Paul Burian, sau Pavel Burian, cum apare în alte izvoare. Cumpărătorul nu a fost altul, decât scriitorul român, preotul Ioan Munteanu, pe atunci locuitor în Țiria, cum ne arată însemnarea exterioară de pe copertă și care în plus, mai introduce cu mâna sa, cum vom vedea, și o sugestie în ceea ce privește paternitatea comună asupra gramaticii, a lui Ioan Alexi și Teodor Finta, care a muncit ca agent guvernamental român la Pesta. Rămâne de verificat această ipoteza, a dublei paternități a gramaticii de la 1826.

16. BIBLIOTECA SLAVICA. No. XLVI. *Catalogul II-e d' une collection de livres et manuscrits concernant la Pologne, la Russie, la Hongrie, la Moldavie-Valachie et Transilvanie, la*

Boheme, la Silesie, la Turquie et la Palestine, en vente aux prix marques chez I.A. Stargardt a Berlin, Charlottenstrasse No. 54. Gends' armenmarkt, Berlin, 1860. Cartea lui Ioan Alexi se afla la poziția 397. Celelalte cărți mai sus citate sunt la pozițiile 29, 338 și 390. Cf. exemplarului nr. inv. 287715/ cota II 15871 din fondul Bibliotecii Județene „Gheorghe Șincai” din Oradea.

17. POPA, Mircea. *Două istorii ale literaturii române în manuscris*. În „Revista de istorie literară”. București, Editura Academiei R.S.R., 24 nr. 3, 1975, p. 423–426.

18. MĂRZA, Iacob. *Gramatica lui Andrei Șaguna*. În „Limba română”. București, 20, nr. 1, 1971, p. 21–32; IDEM. *Biblioteca gimnaziului crăiesc din Zlatna – o contribuție la istoricul bibliotecilor școlare din Transilvania*. În „Anuarul Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca”, 15, 1975, p. 95–100. Află cartea lui Ioan Alexi în biblioteca din Zlatna.

19. STOICA, Dionisie, LAZĂR, Ioan P. *Schița monografică a Sălajului*. Șimleul Silvaniei: Institut tipografic și de editura „Victoria”, 1908, p. 112–116, 153, 252–253. Cu tabloul lui Ioan Alexi ca episcop; VETIȘANU, V. *Trei figuri pe locuri sălăjene*. *Gheorghe Șincai, Ioan Alexi, S. Bărnuțiu*. În: „Crișana”. Oradea. An 21, Nr. 206, 2 sep. 1966, p. 2.

20. *Schematismus cleri...* Magno Varadini: Typis J. Tichy, 1828, p. 72; *Ibidem*, 1837, p. 57; *Ibidem*, 1840, p. 35, 170; *Ibidem*, 1843, p. 35, 185; *Ibidem*, 1851, p. 5, 87. DIACONOVICH, Cornel. *Enciclopedia română*, tom. 1, Sibiu: Editura și tiparul lui W. Kraft, 1898, p. 104–105; RADU, Iacob. *Istoria diecezei române-unite a Orăzii mari 1777–1927*. Oradea: Tipografia „Ateneul” Societate anonimă, 1932, p. 110, 111, 167, 211–212, 221.

21. BOJOR, Victor. *Episcopii diecezei gr. cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856–1939)*. Târgu Mureș, 1939, p. 79–80; ARDELEANU, Ioan, *Oameni din Sălaj*. Zalău: Tipografia „Luceafărul”, 1938, p. 37–38. PĂCURARIU, Mircea. *Dicționarul teologilor români*, București, 1996 p. 14; BALACCIU, Jana; CHIRIACESCU, Rodica: *Dicționar de lingviști și filologi români*. București: Editura Albatros, 1978, p. 55–56; DUDAȘ Florian. *Românii din Oradea în epoca luminilor*, vol. 1 Oradea: Muzeul Țării Crișurilor, 1996, p. 127–128.

22. RADU, Iacob. *Op. cit.*, p. 89, 93, MARKI, Sandor. *Bihari roman irok*. Oradea, 1881, p. 10.

23. RADU, Iacob. *Op. cit.*, p. 94–98.

24. *Ibidem*, p. 220.

25. *Ibidem*, p. 221.

26. BERÉNYI, Maria. *Aspecte național-culturale din istoricul românilor din Ungaria*. Budapesta: Cărțile „Dunărea”, 1990, p. 80.

27. IORGA, Nicolae. *Vechimea și originea elementului românesc din părțile Bihariei*. Conferință ținută la 17 octombrie 1920 pe scena Teatrului din Oradea la adunarea generală a „Astreii” Oradea: Editura „Cele Trei Crișuri”, 1920, p. 7; MĂLINAȘ, Constantin. *Supplexul și Academia românească de la Oradea (1788–1839)*. În: *Valori bibliofile*, 12. Iași: Muzeul Literaturii Române, 1991, p. 17.

28. TOMUȘ, Mircea. *Gheorghe Șincai – viața și opera* (București): Editura pentru literatură, 1965, p. 113–121; David Prodan. *Supplex Libellus Valachorum*, ediție nouă refăcută. București, Editura științifică, 1967, p. 39:... „acțiunea se concentrează acum mai ales în jurul lui Ignatie Darabant car e printre cei mai zeloși la Oradea, mai prielnică acum decât Blajul episcopului Bobb”. MĂLINAȘ, Constantin. *Afinitatea lui Gheorghe Șincai față de Oradea*, Oradea: Biblioteca Județeană Bihor, 1979, p. 111–116; IDEM. *Bicentenarul Elegiei lui Gheorghe Șincai Oradea 1804–2004*. Oradea: Asociația Română pentru Ex libris, 2005, 80 p. Cu

bibliografie și ilustrații. HORGA, Ioan. *Tradiție și noutate în spiritualitatea românească greco-catolică din epoca luminilor*. Episcopia din Bihor, Oradea: Fundația culturală „Cele trei Crișuri”, 1996; p. 159–163.

29. ARDELEANU, Ioan. *Oameni din Sălaj*. Zalău: Tipografia „Lucefăru” 1938, p. 37–38.

30. BOJOR, Victor. *Op. cit.*, p. 80–81; RADU, Iacob *Op. cit.*, p. 211–221; DIACONOVICH, C. *Op. cit.*, p. 104–105.

31. Potrivit *Schematismului* din 1851, canonicul Ioan Alexi era în acel an și arhidiacon peste Arhidiaconatul Barcăului, format din Districtul Sfârnaș, cu 17 arohii (Cenalos, Ciutelec, Sfârnaș, Fegernic, Felso Derna, Gurbesti-Săliște, Spinuș, Chiuag, Nădariu, Popești, Sărsag, Sarcău, Sacalasău” Sânlazăr, Tria și Ciulești), respectiv Districtul Luncii (Marghita), cu 8 parohii (Apatikerestur, Deda, Dijir, Ghenetea, Cheț, Monos Petreu, Suplacul de Barcău, Abrămuț). Îndeplinirea acestei munci cerea o legătură asidua cu preoți și poporul din parohiile respective, ceea ce s-a întâmplat timp de trei ani, până la trecerea de episcop în noua dieceză a Gherlei. Cf. *Schematismus...* Magno-Varadini: Typis Aloysii Tichy, 1851, p. 5, 87.

32. *Schematismus venerabilis cleri magno-varadinensis graeci-ritus catholicorum ad annum Jesu Christi 1909*. Nagyvarod: Typis „Carmen”, 1909, p. 16–17.

33. Arhivele Statului, Filiala Oradea. Fond. E.G.C.O. *Capitlu*. Dos. 20 F. 190–201; MĂLINAȘ, Constantin, *Reconstituirea bibliotecii cărturarului iluminist Ioan Corneli, de la Oradea (1762–1848)*. În: „Crisia” Complexul muzeal județean Bihor, 1988. An 18, p. 185–198; *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania: Ioan Corneli 1762–1848*, Teza de doctorat, Oradea, 2003, 316 p. cu il. Și documentație.

34. BOJOR, Victor. *Op. cit.*, p. 86–87, 92, 95.

35. *Ibidem*, p. 96.

36. *Ibidem*, p. 157.

37. *Ibidem*, p. 109–131.

38. *Ibidem*, p. 108–132–133.

39. *Ibidem*, p. 141.

40. *Ibidem*, p. 135.

41. *Ibidem*, p. 137.

42. BALACCIU, Jana; CHIRIACESCU, Rodica. *Dicționar de lingviști și filologi români*. București: Editura Albatros, 1978, p. 56; DIACONOVICH, C. *Op. cit.*, p. 105, unde motivează astfel alegerea lui Ioan Alexi în Comitetul Permanent: „pentru eluptionea drepturilor românilor, ce compet națiunii după dreptul divin, natural și constituțional”. Aprecierea aceasta, la adresa delegării în Comitet a lui Ioan Alexi se face în anul 1898.

43. BALACCIU, Jana; CHIRIACESCU, Rodica. *Dicționar de lingviști și filologi români*. București: Editura Albatros, 1978, p. 55–56.

44. PĂCURARIU, Mircea. *Dicționarul teologilor români*. București: Univers enciclopedic, 1996, p. 14.

45. OȚĂLEA, Nicolae. *Alese fabule*. Ediție îngrijită și prefața de Mircea Popa. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1985, 296 p. cu facs.; POPA Mircea. *Tectonica genurilor literare*. București: Cartea Românească, 1980, p. 61–86.

46. MĂLINAȘ, Constantin. *Un loc pentru Ioan Alexi*. În „Steaua”, Cluj-Napoca, nr. 8, august 1986, p. 38; IDEM. *Alte exemplare din gramatica de la 1826 a lui Ioan Alexi – Militantismul lor intertextual*. În „Apulum Acta Musei Apulensis”. Alba Iulia. An 25, 1988, p. 385–393.

47. ȚICHINDEAL, Dimitrie. *Fabule și moralnice învățăături*. Ediție îngrijită și prefată de Virgil Vintilescu. Timișoara: Editura Facla, 1975, 230 p. Un istoric al fabulei la români poate începe cu prezența în textele biblice a unor pasaje alegorice, precum „Lemnele ce-și caută un rege”, sau „Bărbatul bogat și bărbatul sărac” din Vechiul Testament, românește traduse în *Palia de la Orăștie* (1582), respectiv în *Biblia de la București* (1688). Și altele asemenea. Vezi: MĂLINAȘ, Constantin. *Din luminosul ev mediu românesc – Fabula animistă*. În: „Al cincilea anotimp”. Oradea: S.C. Anotimp, an. 1, nr. 4, mai 1997, p. 10. De asemenea se află pasaje cu valoare de fabulă în *Învățăturile lui Neagoie Basarab către fiul său Teodosie*, chiar numeroase, dintre care una scoatem acum, care trimite și mai în urmă: „Și căutați fraților de vedeți cum zice și Sfântul Ioan Zlataust pentru această lume deșartă și de nimica, de zice așa: că toată lumea aceasta sta înaintea lui Dumnezeu ca cum stă o picătură de ploaie în strașina unii case. Deci, amar ție, o, ticăloase oame! Dar deacă vreme ce stă lumea înaintea lui Dumnezeu, ca o picătură de ploaie în strașina casei, dar de un om singur ce să va alege înaintea lui?”

Cf. *Învățăturile...* Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, București: Editura Minerva, 1970, p. 233.

Serie de povești alegorice, basme și pilde, se află apoi la 1705, în *Istoria ieroglifică*, a lui Dimitrie Cantemir, despre care Sanda Radian spune: „Istoria ieroglifică dând prima măsură puțințelor literare în domeniul realizării măștilor alegorice și al înfruntărilor cu caracter comic între jigăanii, poate fi considerată opera precursoră a fabulei”. Cf. *Măștile fabulei*. București: Minerva, 1983, p. 70.

Amplificând virtuțile narrative ale acestui text compozit de „formă deschisă barocă”, Doina Curticeanu îl reeditează parțial în 1973, ca *Melanholia neasemuitului inorog*, identificând și delimitând fizic 10 povestiri alegorice, exemplare, după o mai veche sugestie de lectură a profesorului Ion Vlad.

Tot de acolo, iată alegoria lăcomiei, care premerge fabulei *Vulpea liberală*, de circulație până la Grigore Alexandrescu:

„Pentru mișelos statul meu vei ști
că după uscarea vinelor viind aicea
.....
într-o zi stomahul mai tocmindu-să
co oarba lăcomie
puiul întreg a înghiți n-am nevoie.
Cu grumajii de mare și lunga fierbânțeleală
uscați fiindu-mi
în laringă [puiul] mi s-a oprit.
L-aș înghiți și pe gâtlej nu încape
l-aș stupi și nu poci:
căci în jos să se lunece
stă împotriva uscăciunea
cu tusa și cu opinteala a-l lepăda
nu mă lasă slăbiciunea...”

Cât privește manuscrisele populare de referință esopică, acestea sunt frecvente în veacul al XVIII-lea și desigur că au existat și mai înainte, dar nu s-au păstrat. Gh. Cardoș în 1934, Ion C. Chițimia în 1956, A. Alexianu în 1967 înțeleg procesual fenomenul și îl văd ca

existând încă din secolul al XVII-lea, în orizont popular. Dar în limbile greacă, latină, slavonă au circulat fabule chiar de mai înainte, în orizont cult și didactic. Se citează cazul Școlii de la Sf. Sava, unde la 1707 se prevede studiul în grecește al „miturilor lui Esop”.

Concret, cel mai vechi manuscris popular românesc păstrat este o *Esopie*, de Costea Dascăl din Schei, 1703, respectiv altul din 1704, scris de Serafim ot Bistrița, sau *Pildele lui Isop cu toate jigăniile*, de Vasile Ieromanoh, de la 1717. În continuare manuscrisele sunt tot mai frecvente, chiar câteva zeci pe tot parcursul veacului al XVIII-lea, până la cartea lui Nicolae Oțălea.

MICU, Samuil; ȘINCAI, Gheorghe. *Elemente linguae daco-roamane sive valachicae*. [Ediția a treia, facsimilată și tradusă în românește]. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea. Cluj-Napoca: Editura Dacia, (1980), XXX, 245 p. cu facsimil.

48. ALEXI, Ioan. *Op. cit.*, p. 303.

49. MICU, Samuil, ȘINCAI, Gheorghe. *Op. cit.*, p. 105–107.

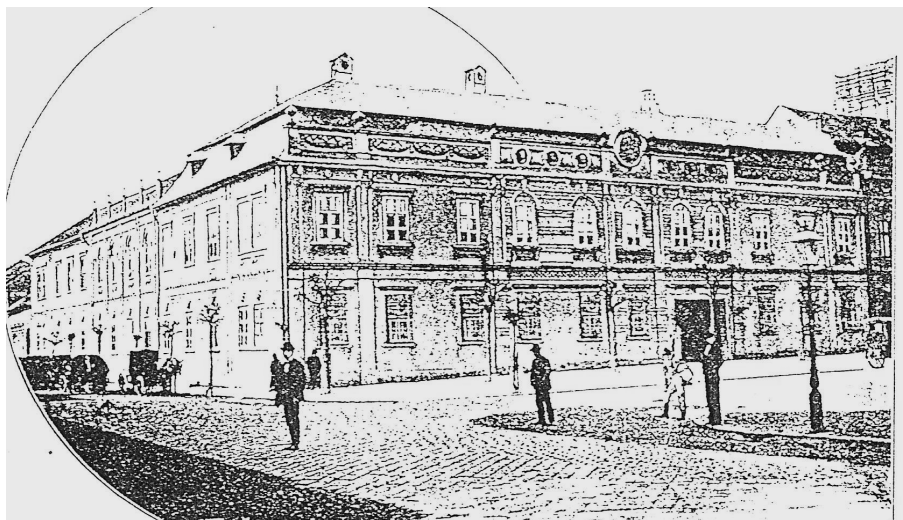
50. POPA, Mircea. *Iluministul bănățean Grigore Obradovici (1771–1847)*. În: „Banatica”. Timișoara: Muzeul de istorie Caraș-Severin, 1979, p. 511–518.

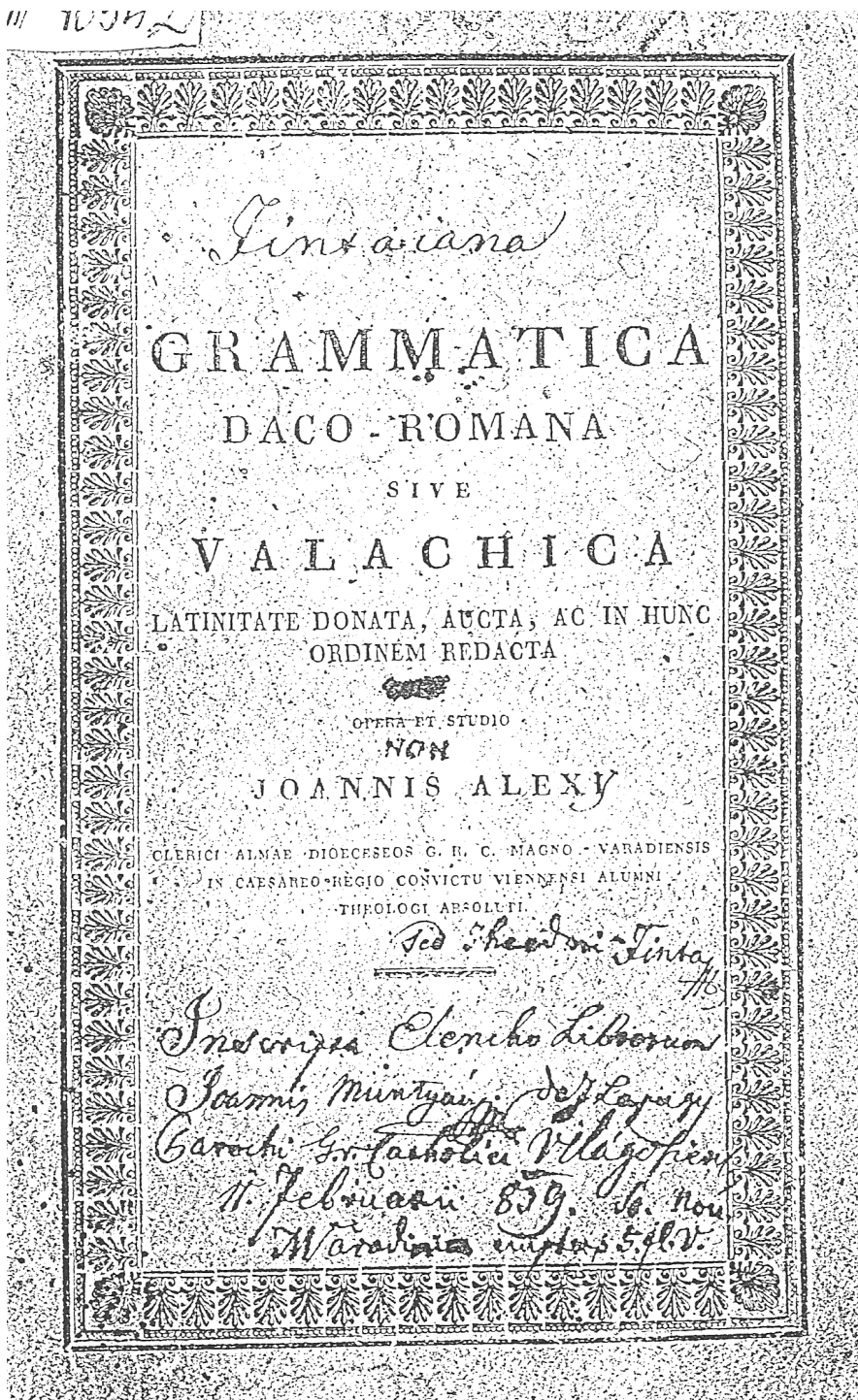
**TABLOUL PERSOANELOR DIN DIECEZA DE ORADEA
care la 1826 au prenumerat gramatica latino-română a lui Ioan Alexi**

1. Episcopul Samuil Vulcan, 20 de ex.
2. Canonicul secretar Dr. Alexandru Dobra, 5 ex.
3. Canonicul cantor Ioan Corneli, 1 ex.
4. Canonicul cancelar Ștefan Gying, 1 ex.
5. Canonicul arhivar Gabriel Simon, 1 ex.
6. Preotul orădean Andreas Karabetz, 1 ex.
7. Preotul Gheorghe Ilieș, din Giriș, 1 ex.
8. Preotul Gregorius Almași, din Sâmbăta, 1 ex.
9. Preotul Abraham Dobra, din Fabric (Timișoara), 1 ex.
10. Arhivariul Ioan Ardeleanu, 1 ex.
11. Vicarhidiaconul și preotul Vasile Moldovan, din Pișcolț, 1 ex.
12. Vicarhidiaconul și preotul Mihail Bucur 1 ex.
13. Vicarhidiaconul și preotul Nicolae Molnar, din Ghenetea, 1 ex.
14. Preotul Ioan Gamma din Haieu, 1 ex.
15. Preotul Petru Dalai, din Urogul mare, 1 ex.
16. Preotul Ioan Vidrai, din Santău, 1 ex.
17. Preotul Ioan Bazântan, din Bedeu, 1 ex.
18. Preotul Gabriel Șerban, din Sântandrei, 1 ex.
19. Preotul Filip Maga, din Zăbrani, 1 ex.
20. Preotul Cristian Artemie, din Fegernic, 1 ex.
21. Preotul Nicolae, din Ponteni, 1 ex.
22. Preotul Dumitru Oros, din Popești, 1 ex.
23. Preotul Zaharia Pastian, din Sânlazăr, 1 ex.
24. Preotul Alexandru Corteni, din Apateu, 1 ex.
25. Preotul Ioan Popfiu, din Ghida, 1 ex.
26. Preotul Antoniu Abraham, din Dijir, 1 ex.
27. Preotul Demetrius Kovaci, din Cheț, 1 ex.
28. Preotul Daniel Vlad, din Abrămuț, 1 ex.
29. Preotul Paul Sad, din Uileacul de Beiuș, 1 ex.
30. Preotul Ioan Man, din Finiș, 1 ex.
31. Preotul Constantin Aldea, din Giula, 1 ex.
32. Preotul Demetrius Pop, din Holod, 1 ex.
33. Preotul Teodor Vlas, din Ioaniș, 1 ex.
34. Preotul Petru Păscuțiu, din Nyégenfalva, 1 ex.
35. Preotul Abraham Popovici, din Pietrani, 1 ex.
36. Preotul Vasile Vlass, din Pietrani, 1 ex.
37. Preotul Gabriel Popdan, din Rogoz, 1 ex.
38. Preotul Simeon Șuta, din Șuncuiuș, 1 ex.
39. Preotul Gabriel Pop, din Vintere, 1 ex.
40. Preotul Ioan Pop, din Össien, 1 ex.
41. Preotul Lucas Munteanu, din Almăjd, 1 ex.

42. Preotul Georgius Ghiman, din Vertes, 1 ex.
43. Preotul Petru Papp, din Eradoni, 1 ex.
44. Preotul Vasile Cristian, din Er-Tarcea, 1 ex.
45. Preotul Ioan Nemeș, din Galoșpetreu, 1 ex.
46. Preotul Nicolae Suciu, din Betfia, 1 ex.
47. Preotul Gheorghe Mureșan, din Cordău, 1 ex.
48. Administratorul Vasile Erdei, din Beiu, 1 ex.
49. Administratorul Ioan Nagy, din Borod, 1 ex.
50. Clericul Samuel Szentkiralyi, 1 ex.
51. Inspectorul episcopal Ioan Geție de Givold, de la Beiuș, 1 ex.
52. Exactorul fiscal Samuel Galbory, de la Beiuș, 1 ex.
53. Studentul în drept Thomas Popovici, de anul doi, 1 ex.

Cf. Grammatica, Viena, 1826, p. 341–343

*5. Valusali dela Burian Paul Librerin din Clujin.
in ordine cumparata 11 febr 30 Ianuar 839.*

III 40542

GRAMMATICA

DACO-ROMANA

SIVE

VALACHICA

LATINITATE DONATA, AUCTA, AC IN HUNG
ORDINEM REDACTA

NON

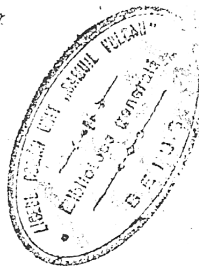
OPERA ET STUDIO

non

JOANNIS ALEXI

CLERICI ALMAE DIOECESEOS G. R. C. MAGNO-VARADINENSIS
IN CAESAREO REGIO CONVICTU VIENNENSIS ALUMNI
THEOLOGI ABSOLUTI.

Theodori Anta

VIENNAE,

ATUD BIBLIOPOLAM JOSEPHUM GEISTINGER.

1826.

III 19-869.

E. 1081

GRAMMATICA *483/1044*

DACO-ROMANA *H/3 Jan.*

~~110~~ SIVE *IV 1102*

VALACHICA

LATINITATE DONATA, AUCTA, AC IN HUNG
ORDINEM REDACTA

OPERA ET STUDIO

JOANNIS ALEXI

CLERICI ALMAE DIOECESEOS G. R. C. MAGNO-VARADINENSIS
IN CAESAREO REGIO CONVICTU VIENNENSI ALUMNI
THEOLOGI ABSOLUTI.

ni. n. n. 255. C. 80

VIENNAE,

APUD BIBLIOPOLAM JOSEPHUM GEISTINGER.

1826.

BIBLIA DE LA BUCUREȘTI ȘI EXPERIMENTUL LATINIZANT AL LUI TIMOTEI CIPARIU

**Niculina IACOB
Ioan CHINDRIȘ**

Experimentele lingvistice din secolul al XIX-lea nu au ocolit nici opera de traducere a *Bibliei* în românește. Este de notorietate „cazul” Heliade Rădulescu¹, a cărui abatere de la canoanele lingvistice arhaice² după care s-a modelat graiul

¹ Intenția mărturisită a lui Heliade a fost aceea de a primi limba textului sacru, astfel încât noua versiune propusă de el să reflecte „înnaintarea limbei”, el crezând cu toată convingerea că nu e drept să fie judecat pentru limba în care a tradus, „căci *Biblia* s-a tradus în toate limbele și în toate dialectele” (vezi Ion Heliade Rădulescu, *Scandalul sau pedica*, în Ovidiu Moceanu, *Teologie și filologie. Andrei Șaguna vs. Ion Heliade Rădulescu*, Editura Paralela 45, 2003, p. 132). Acesta este mobilul care a determinat versiunea rămasă parțială pe care Ion Heliade Rădulescu a tipărit-o, în 1858, la Paris, cu titlul complet: *Biblia Sacra que coprinde Vechiul și Noul Testament*, tradusă din hellenesce după a quellor septedeci de I. Heliade R., Paris, in typographia lui Preve si comp., via J. J.-Rousseau, 1858.

² Pentru a urmări natura schimbărilor operate în limba textului sacru, am pus alături mostre din cele două încercări inedite din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, păstrând aici ortografia autorilor:

<i>Biblia lui Ion Heliade Rădulescu</i>	<i>Biblia lui Timotei Cipariu</i>
CAPU XX	CAPU XX
1. Vorbi apoi Domnul către Moysè tòte cuvintele aquestea, dîcînd:	1. Sî grai Dnulu tote cuventele acestea catra Moisa dîcîndu:
2. Eu sunt Domnul Dumneșeu tu, quel que te exdusse din pămêntul Egyptului, din cas'a servitudinii.	2. Eu sum Dnulu Ddieulu teu celu ce te-am scosu dein pamentulu egyptetului [sic!] dein casea sierbitutei.
3. Să nu aibi alți đei afarō de mine.	3. Se nu fia tie alti D.diei afora dein mene.
4. Să nu faci ție-ênsuți idol, nici asemênarea vre unui lucru din quâte sunt în ceru sus, si din quâte pe pămênt jos, și din quâte în ape sub pămênt.	4. Se [nu] faci tie tipu cioplitu, nece la tota asemanarea dein cate suntu in ceru susu sî dein cate suntu pre pamentu diosu, sî cate-su in apa sub pamentu.
5. Să nu te închini lor nici să adduci cult aquestor'a; quōci eu sunt Domnul Dumneșeu tu, Dumneșeu zelot' (gelos) que redă păcatele părinților peste filii pînō la atreia și a patr'a generatiō quellor que mē urescu,	5. Se nu te inchini lor, nece se sierbesci lor, căce eu sum Dnulu D. dieulu teu, D. dieu isbanditoriu, dandu pecatele parentiloru pre fetiori pana a treilea sî a patrulea sementie celoru ce urascu pre mene.
6.Și quel que face misericordiă la mii (de generații) quellor que me dilegu și tinu preceptele melle,	6. Sî facundu indurare intru milii celoru ce me liubescu pre mene sî celoru ce paziescu poruncile miele.

Sfintei Scripturi a fost transformată de mitropolitul ardelean Andrei Șaguna într-un scandal național cu conotații devastatoare pentru romanticul autor al *Zburătorului*.

În mijlocul acestei perioade dominate de spirit critic, în orașelul de la confluența Târnavelor, Timotei Cipariu încheia, la 23 octombrie 1870, un experiment cu totul inedit în cultura românească: reluarea *Bibliei de la București* din 1688³, într-o orientare nouă, aceea a relatinizării limbajului prin recuperarea

7. Să nu iei numele Domnului Dumneșului teu în deșert; quôci nu vâ curățî Domnul pe quel que ia numele lui în deșert.	7. Se nu liei numele Dnului D. dieului teu in desiertu, pentru că nu vâ curatî D. nulu pre cel'a ce lia numele lui in desiertu.
8. Addu'tî à minte de đioa sâmbetelor, spre à sanctifică pe dên's'a:	8. Aduti amente de diu'a sambetei se o santiesci pre ea.
9. Șese đille vei travalliă și vei facce tôte operele talle:	9. Siese đile se lucrezi sî vei face tote lucrurele tele.
10. Iar în dioa a șeptea, sâmbetele Domnului Dumneșului teu (sunt). Să nu faci în aquea (di) nici o faptă (nici) tu, nici filiul teu, nici filia ta, nici domesticul teu, nici domestic'a ta, nici boul teu, nici subjugalul teu, nici ori-que vită a ta, nici proselytul (străin) que locuesce la tine.	10. Er' a sieptea đî sambeta D.nului D.dieului teu, se nu faci intru ins'a totu lucrulu, tu sî fetiorulu teu sî fet'a ta, sierbitoriulu teu, sierbitori'a ta, boulu teu sî celu nemernicu ce locuesce cu tene.
11. Quôci în șese đille făcû Dumneșu cerul și pământul și marea și tôte quelle din aquestea, și încetò în đioa a șeptea; pentru aqueas'ta binecuvëntò Domnul đioa a șeptea și o sanctificò pe dên's'a.	11. Pentru că in siese đile a facutu Dnulu cerulu sî pamentulu sî tote cate suntu in ele, sî repausa in diu'a a siepte, pentru aceea benecuventă pre ea sî o santi pre dens'a.
12. Onorâ pe tatăl teu și pe mamă ta qua sa fiă ție bine, și qua să aibi viață lungă pe pământul quel bun que Domnul Dumneșu dette ție.	12. Onorediă pre tatalu teu sî pre mam'a ta că se fi se faca tie bene, sî indelungatu de ani se te faci pre pamentulu celu bunu carele Dnulu D. dieulu teu dà tie.
13. Să nu ucciđi.	13. Se nu ucidi,
14. Să nu précurvesci.	14. Se nu curvesci,
15. Să nu furi.	15. Se nu fi [sic!]
16. Să nu mărturisesci strâmb assupra apprôpelui teu mărturiă mincinôsă.	16. Se nu marturisesci pre mentiuni asupra vecinului teu marturia mentionosa.

³ Susținusem în alt loc (I. Chindriș, N. Iacob, *Biblia lui Timotei Cipariu*, în „Academica”, nr. 35, 2005, p. 14) că originalul după care a tradus Timotei Cipariu ar fi unul ebraic. O analiză de suprafață a textului *Bibliei* sale părea a trăda valorificarea unui original ebraic. Impresia ne-a fost desigur augmentată și de cunoscuta pasiune a lui Cipariu pentru limbile orientale și mai ales de faptul că el a fost chiar un profund cunoscător de limbi orientale (vezi Acad. Camil Mureșanu, *Universalitatea lui Timotei Cipariu*, în „Academica”, nr. 35, 2005, p. 5–7). Traducerea din ebraică ar fi însemnat un fapt fără precedent în tradiția biblică românească și o culme în activitatea școlii biblistice de la Blaj, care și-ar fi făcut astfel datoria față de versiunile biblice realizate în cele trei limbi sacre în care textul *Bibliei* a venit spre noi din antichitate (*Vulgata* – prin traducerea lui Petru Pavel Aron și a echipei sale, *Septuaginta* – prin traducerea lui Samuil Micu, și, finalmente, versiunea ebraică – prin traducerea lui Timotei Cipariu). În fapt, Cipariu nu a tradus din ebraică, ci și-a propus să realizeze un tip nou de experiment, de mari proporții, ceea ce nu înseamnă că textul realizat de marele cărturar blăjean pierde din însemnătate.

cuvintelor latinești vechi ale limbii române, care, din varii cauze, fuseseră uitate⁴. Experimentul a necesitat o uriașă muncă asupra textului biblic, desfășurată în singurătatea și tăcerea care l-au caracterizat întreaga viață pe „părintele filologiei române”, iar rezultatul acestui efort se păstrează în trei volume manuscrise impresionante, în care textul biblic a rămas pecetluit până de curând⁵ (la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Fondul Blaj, sub cota: mss. rom. 209).

Întru cât prestigiul autorului ar fi determinat schimbarea fizionomiei limbajului biblic de astăzi dacă textul s-ar fi tipărit? Desigur că întrebarea este formulată retoric, dar chiar și o comparație la prima vedere a două pasaje selectate din cele două texte biblice, după ce textul lui Cipariu a fost eliberat de codul ortografic greoi⁶, poate evidenția natura schimbărilor făcute de Cipariu și, în același timp, faptul că rezultatul nu este atât rebarbativ pentru cititorul obișnuit, cât, mai ales, curios; în schimb, acest rezultat este extrem de incitant pentru cercetătorul fenomenului cultural și al istoriei limbii române literare:

<i>Biblia lui Timotei Cipariu</i> ⁷	B1688 ⁸
Cap. 1	Cap. 1
17. Și făcu Dumnezeu cei doi luminători: luminătorul cel mare, spre	17. Și făcu Dumnezeău cei doi luminători: luminătorul cel mare, spre <i>stăpânirea zilii</i> , și

⁴ Credința lui era că nu face decât să reînvie aceste cuvinte; prin urmare – zice el – „noi nu întotdeauna latinisăm, când se pare cuiva, nici tot ce se pare e latinism” (T. Cipariu *Latinism*, în *Principie de limbă și de scriptură*, în vol. Timotei Cipariu, *Opere*, I, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, introducere de Gavril Istrate, EA, București, 1987, p. 122). Ideea nu este nouă, o întâlnim și la unii predecesori. Paul Iorgovici, în prefața *La cetitoriu* din *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799, vorbea despre „zeuitarea” cuvintelor românești, cele „pentru științe” și propunea o altă direcție de urmat pentru completarea fondului lexical: pe primul plan punea crearea de noi termeni prin derivare de la rădăcinile moștenite din latină și în plan secund, împrumuturile din latină și din alte limbi romanice. Heliade a nutrit și el convingerea că unele cuvinte vechi de origine latină au fost cu timpul uitate și a propus revenirea la cuvintele din trecut, soluțiile avansate de el dovedindu-se uneori viabile: *tărie*, *putere* sau *forță*, în loc de *silă*; *secol*, în loc de *veac*; *spirit*, în loc de *duh* etc.; alteori, atunci când cuvintele nou introduse de el erau italianisme, franțuzisme sau latinisme, acestea nu au rezistat: *campană* nu a înlocuit *clopot*; *fatică* nu a înlocuit *oboseală* etc.

⁵ Acum pregătim ediția princeps, o întreprindere extrem de dificilă pentru că *Biblia lui Timotei Cipariu* este cel mai vast text românesc scris în spirit etimologizant sau latinizant, un uriaș manuscris în care se regăsesc, ca într-un caleidoscop atotcuprinzător, mărețiile și lunecările acestui cerbicos curent lingvistic. Așadar o întreprindere dificilă care presupune înainte de toate elaborarea și aplicarea unor norme riguroase de transcriere și colaționarea textului din secolul al XIX-lea cu vechiul text biblic din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

⁶ Vezi supra, nota 2, textul lui Cipariu și în ortografia etimologică.

⁷ În stabilirea normelor de transcriere am avut în vedere regulile formulate de Timotei Cipariu însuși în lucrările sale și sistemul pertinent de transcriere propus de Carmen-Gabriela Pamfil în *Notă asupra ediției* (p. XXXI–LVII) la Timotei Cipariu, *Opere* I, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, introducere de Gavril Istrate, EA, București, 1987). Am ținut seama permanent însă și de faptul că, în afară de schimbările făcute în sensul precizat de noi mai sus, reflectate la nivel lexical în primul rând, dar și la nivelurile fonetic și morfologic, Cipariu urmează aproape literal textul *Bibliei de la București (1688)*.

⁸ Pentru B1688 textele au fost preluate (cu modificările impuse de noile norme ortografice) din *Biblia 1688*. Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, vol. I–II, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2001.

domnirea zilei, și luminătorul cel mic spre a nopții, și stelele. 18. Și puse pre dâșii Dumnezeu întru întăritura cerului, ca să lumineze pre pământ. 19. Și să domnească zilei și nopței. 20. Și să destingă între mijlocul luminei și a întunecului. Și văzu Dumnezeu că este bine. [...] 23. Și făcu Dumnezeu chitoșii cei mari și tot sufletul animalelor târătoare, cari locuiesc apele, după speciele lor, și tot zburătorul ce zboară, după specie-și. Și văzu Dumnezeu cum sunt bune. 24. Și le binecuvântă Dumnezeu, zicând: „Creșteți și vă înmulțiți, și umpleți apele în mări, și zburătoarele înmulțescă-se asupra pământului”. 25. Și se făcu seară și se făcu dimineață, zi a cincea. 26. Și zise Dumnezeu: „Să scoată pământul suflet viu după soiuri-și, cu patru picioare și târătoare, și fiarele pământului după soiuri-și!” || Și se făcu așa. 27. Și făcu Dumnezeu fiarele pământului după genuri-și, și animalele după genul lor, și toate târătoarele pământului după genuri-și. Și văzu Dumnezeu că sunt bune. 28. Și zise Dumnezeu: „Să facem om după tipul nostru, și după asemănare, și să domnească peștilor mării și paserilor cerului, și animalelor, și tot pământul, și tuturor târătoarelor ce se târăsc asupra pământului”. 29. Și făcu Dumnezeu pre om, după tipul lui Dumnezeu, bărbat și femeie au făcut pre dâșii. 30. Și binecuvântă Dumnezeu pre dâșii, zicând: „Creșteți-vă și vă înmulțiți și umpleți pământul și domniți pre dânsul! Și domniți peștilor mării, și paserilor cerului, și tuturor animalelor și tot pământul, și tuturor târătoarelor ce se târăsc asupra pământului”. [...]

luminătorul cel mic, spre stăpânirea nopții, și stelele. 18. Și puse pre dâșii Dumnezeu întru întăritura cerului, ca să lumineze pre pământ, 19. și să stăpânească zilei și nopții. 20. și să osebească între mijlocul luminii și între mijlocul întunecului. Și văzu Dumnezeu că iaste bine. [...] 23. Și făcu Dumnezeu chitoșii cei mari și tot sufletul vitelor târătoare, care au scos apele, după fealiurile lor, și tot zburătorul ce zboară după fealiu-ș. Și văzu Dumnezeu cum sânt bune. 24. Și le blagoslovi Dumnezeu zicând: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți apele în mări; și zburătoarele mulțescă-se asupra pământului!”. 25. Și să făcu sară și să făcu dimineață, zi a cincea. 26. Și zise Dumnezeu: „Să scoată pământul suflet viu după fealiu-ș, cu patru picioare, și târătoare, și jiganii pământului, după fealiu-ș!” Și să făcu așa. 27. Și făcu Dumnezeu hiarale pământului după felii-ș, și dobitoacele după felii lor, și toate târătoarele pământului după felii-ș. Și văzu Dumnezeu că sânt bune. 28. Și zise Dumnezeu: „Să facem om după chipul nostru și după asemănare și să stăpânească peștilor mării, și paserilor cerului, și dobitoacelor, și tot pământul și tuturor târătoarelor ce să târăsc asupra pământului”. 29. Și făcu Dumnezeu pre om după chipul lui/ Dumnezeu; l-au făcut pre dânsul bărbat și femeie, au făcut pre dâșii. 30. Și blagoslovi Dumnezeu pre dâșii, zicând: „Creșteți-vă și vă înmulțiți și umpleți pământul și domniți pre dânsul; și stăpâniți peștilor mării, și paserilor cerului, și tuturor dobitoacelor, și tot pământul, și tuturor târătoarelor ce să târăsc asupra pământului”. [...]

Fundamentul acestei întreprinderi de proporții este, așadar, în legătură cu concepția cărturarului de la Blaj cu privire la relatinizarea limbii, posibilă prin recuperarea cuvintelor latinești vechi ale limbii române, iar alegerea textului biblic pentru a pune în practică această concepție se justifică prin convingerea lui că tocmai dialectul bisericesc a fost acela care a determinat pierderea acestor cuvinte. O spune fără echivoc în următorul pasaj din *Dialectul beserecesc și latinisarea*, în *Principii de*

limbă și de scriptură: „Demeritul dialectului beserecesc e că a șters din us și din viața poporului și a scos din beserecă, numaidecât după intrarea limbei române într-însa, o mulțime de cuvinte, forme gramatece, sintactice, ortografice, însemnari ale cuvintelor rămase și frasi de cel mai mare preț, pe cari le-a suplinut cu altele mai neguine, mai rele și mai schimosite.” (în vol. Timotei Cipariu, *Opere*, I, ed. cit., p. 121), după ce, cu o pagină în amonte, citim despre meritul cărților vechi bisericești în privința stilului „chiar și luminos”. Sursele în care puteau fi găsite „aceste cuvinte, forme etc. pierdute, uitate, șterse, scoase sau rărite din usul limbei românești, prin înțroducere și usuarea dialectului beserecesc” erau „monumentele mai vechie decât usul dialectului beserecesc”. În aceste „monumente” se puteau găsi cuvinte precum: *duroare, frupture, lucoare, meserere și meserătate, scut, vintre, ie (ilia) și aúă (uoa), a descinde, destinge, durá, încinde, tupsecá (toxicare) etc.*, pe care, zice Timotei Cipariu, „nu le-am luat de la latini, ci așa le-am aflat la cei bătrâni” (*Latinism, în Principie de limbă și de scriptură*, în vol. Timotei Cipariu, *Opere*, I, ed. cit., p. 123).

Se impunea, așadar, tocmai reînvierea cuvintelor pe care le întrebuințau în vorbirea lor românii înainte de a-și „schimosi” limba „grecind, sârbind, ungurind, și în urmă rusind și turcind-o” (*Causele schimosirii mai târzie, în Principie de limbă și de scriptură*, în vol. Timotei Cipariu, *Opere*, I, ed. cit., p. 123), iar printre acestea se numără: **cuget** în loc de **gând**: „De vei lua **cugetul** fiilor lui Israil în socotința lor și vor da fieștecare mântuire pentru sufletul lor Domnului, și nu va fi întru ei cădere întru socotința lor. (Iș 30,12); **a (se) cugeta** în loc de **a gândi**: Și grăi farao lui Iosif, zicând: „În somnul meu **cugetam** că stau pe țărmlurele râului. (Fc 41,17); **a descinde** în loc de **a pogori**: Și **descinse** Domnul a vedea cetatea și turnul, carele l-au zidit fiii oamenilor. (Fc 11,5); Și se făcu foamete pre pământ, și **se descinse** Avram la Egypt ca să locuiască acolo, pentru că s-a întărit foametea pre pământ. (Fc 13,10); Și când **se descindea** roua preste tabară noaptea, cădea mană preste ea. (Nm 11,9); **descindere** în loc de **pogorâre**: Și fu după ce părăsiră fiii lui Israil omorând pre toți pre cei din Ghei și pre cei din câmpi și din Muntele **Descinderei**, unde i-au alungat pre ei și au căzut toți în gură de sabie dintr-însa până în săvârșit; (Is N 8,24); **a (se) destinge** pentru **a (se) osebi** „a (se) despărți, a (se) separa”: Și văzu Dumnezeu lumina că este bună și **destinse** Dumnezeu între lumină și întunerec. (Fc 1,5); Și făcu Dumnezeu întăritura și **destinse** Dumnezeu între apa care era sub întăritură și între apa ce era deasupra întăriturei. (Fc 1,8); Iată, nu este tot pământul înaintea ta? **Destinge-te** de mine: de vei tu în stânga, eu în dreapta, de tu în dreapta, eu în stânga. (Fc 13,10); **destingere** în loc de **osebire**: Și voi face **destingere** între poporul Mieu și între poporul tău. Și pre mâne va fi semnul acesta pre pământ’ »” (Iș 8,23) etc.

Pe lângă cuvintele de acest fel, pe care le enumeră Cipariu și în studiile sale, sunt multe altele⁹ pe care le introduce în textul biblic și care, desigur, nu mai

⁹ Toate aceste cuvinte se vor regăsi într-un amplu glosar în ediția pe care o pregătim. De asemenea, ne-am propus realizarea unui glosar aparte pentru arhaismele pe care Cipariu le-a păstrat din textul biblic de la

reprezintă reînvierea cuvintelor pe care le întrebuițau în vorbirea lor cei vechi. În astfel de situații e vorba de latinisme, uneori, mai rar, și de cuvinte împrumutate din limbile romanice, împrumuturi greu de evitat în condițiile în care lipseau din fondul limbii române cuvintele de origine latină prin care să poată exprima noțiunile impuse de textul biblic. Tentația cuvântului nou, împrumutat și mai rar format de Cipariu, a fost însă mult prea ademenitoare, iar aceasta l-a făcut să abdice uneori de la rigorile principiului *cum grano salis*, pe care s-a străduit mereu să îl respecte și pe care îl recomanda și celorlalți, considerându-l, pe bună dreptate, singurul în măsură să asigure echilibrul în lucruri. Prin urmare, multe dintre soluțiile pe care le propune sunt în limita așteptărilor: *altar* pentru *jertfelnic*, *amintire* pentru *pomenire*, *angel* (rar) pentru *înger* (folosit în mod curent), *animal* pentru *dobitoc*, *a arde* pentru *a jertfi*, *ardere* pentru *jertfă*, *asin* pentru *măgar*, *avut* pentru *bogat*, *defaimă* (s.f.) pentru *hulă*, *a defăima* pentru *a huli*, *defăimare* pentru *hulă*, *defăimat* pentru *hulit*, *a domni* pentru *a stăpâni*, *demn* pentru *vrednic*, *a se îndura* pentru *a milui*, *îndurare* pentru *milă*, *îndurat* pentru *milostiv*, *îndurător* pentru *milosârd*, *a mări* pentru *a slăvi*, *mărire* pentru *slavă*, *mărit* pentru *slăvit*, *meser* pentru *sărac*, *naie* pentru *chivot*, *nea* pentru *zăpadă*, *profet* pentru *proroc*, *profetesă* pentru *prorociță*, *a profeți* pentru *a proroci*, *promisiune* pentru *făgăduință*, *a promite* pentru *a făgădui*, *repaus* pentru *odihnă*, *a repausa* pentru *a odihni*, *a sacrifica* pentru *a jertfi*, *sacrificiu* pentru *jertfă*, *sânt* pentru *sfânt*, *sânțenie* pentru *sfințenie*, *a sânți* pentru *a sfinți*, *sânțire* pentru *sfințire*, *a spera* pentru *a nădăjdui*, *sperare* pentru *nădejde*, *spirit* pentru *duh*, *timp* pentru *vreme*, *veșmânt* pentru *haină*). Alteori, soluțiile latinistului depășesc însă orizontul așteptărilor noastre: *afin* (lat. *affinis*) pentru *neam* „rudă”: *Ci numai la casa tatălui meu să mergi și la afinii miei. Și vei lua muiere feciorului meu de acolo.* (Fc 24,38); *amic* (lat. *amicus*) pentru *prieten*: *Să nu primești auz în deșert, să nu fii amic cu cel strâmb, ca să fii mărturie strâmbă.* (Iș 23,1); *a calcula*

1688, indiferent de originea acestora. Reținem aici numai câteva astfel de arhaisme: *decindea* adv., în loc. prep. *decindea de* „dincolo de”: *Și, sculându-se Iacob de la Vetil, a întins cortul lui decindea de turnul Gader.* (Fc 35,16); *Și puse Iacob stâlp pre mormântul ei. Acesta este stâlpul mormântului Răhilei până în ziua de astăzi. Și se rădică Israil și-și întinse cortul lui decindea de turnul Gader.* (Fc 35,20); *a mâneca* „a se scula în zori, dis-diminează”, dar și „a porni dis-de-diminează, a pleca în zori”; prin generalizare: „a porni, a pleca, a se duce, a se îndrepta spre...”: *Mâneacă-te dimineată și stai înaintea lui farao și, iată, el va ieși la apă și vei zice către el: «Aceasta zice Domnul: Trămite-Mi poporul Meu ca să-Mi șerbească în deșert! (Iș 8,20); Și zise Domnul către Moise: „Mâneacă dimineată și stai înaintea lui farao și vei zice către el: «Aceasta zice Domnul Dumnezeuzeul evreilor: Trămite poporul meu se faca ardere mie. (Iș 10,13); boz: Acum, dară, ai mers, pentru că cu pofta ai pofțit ca să mergi la casa tătâne-tău. Pentru căce mi-ai furat bozii miei?” (Fc 31,30). Și zise Iacob: „La cine vei afla bozii tăi nu va trăi! Înaintea fraților noștri cunoaște de ce este de ale tale lângă mine și ia!” (Fc 31,32); *a se dodei* „a avea supărări, necazuri, a (se) necăji”: *Și fu după cuvintele acestea, și se porunci lui Iosif că: „Tată-tău se dodeiește”. Și luând pre amândoi fiii lui, pre Manase și pre Efraim, a venit către Iacob. (Fc 48,1); . Și fu când l-a domolit pre el cu cuvintele toată noaptea și l-a dodeit pre el și a leșinat de moarte. (Jd 16,17); Și zise Domnul către Moise; *proșcă* „aruncătură”, „bătaie a unei arme”: *Și mergând, a șezut în preajma lui, departe ca o proșcă de arc, pentru că zise: „Nu voi vedea moartea copilului meu.” etc.***

(fr. *calculer*) pentru **a socoti**: *Celor mai mulți vei mulți moștenirea și celor mai puțini vei împuțina moștenirea lor. Fieștecăruia după cum s-au calculat i se va da moștenirea lor.* (Nm 26,54); **calculare** pentru **socoteală**: *Aceasta e calcularea fiilor lui Israil: 601 730 [scris de Cipariu „600,1730”, după B1688, unde este „600 000 și 1 000 și 730” – n.n.].* (Nm 26,51); *Și se făcuro, din calcularea lor, 23 000* (Nm 26,62); **a demanda** (lat. *dēmandō* „a încredința, a da în seama cuiva”; fr. *demande*) pentru **a porunci**: *Și făcu Noe toate câte a demandat lui Dumnezeu, așa a făcut.* (Fc 6,22); *Și făcu Noe toate câte-i demandă lui Dumnezeu.* (Fc 7,5); **demandare** pentru **poruncă**: *Pentru căce a ascultat Avraam, tatăl tău, viersul Mieu și a păzit demandarele Miele și învățăturele Miele, dereptățile Miele și legile Miele*” (Fc 26,5); **enarare** (din *enara* < lat. *ēnarrō*, fr. *enarrer*) pentru **poveste/povestire**: *Și fu după ce auzi Ghedeon enararea visului și asemănarea lui și se închină Domnului* (Jd 7,15); **esemplu** (lat. *exemplum*) pentru **pildă**: *Și vei face Mie după toate câte Eu îți arăt ție în munte. Esemplu cortului și esemplu tututor vasălor lui, așa vei face.* (Iș 25,9); *Caută să faci după esemplul ce ți s-a arătat ție în munte* (Iș 25,40); **a espune** (lat. *expōnō*, -ere) pentru **a povesti**: *Espunu-ți astăzi, căci cu pierire veți pieri și nu cu zile multe vă veți face pre pământ, carele Domnul Dumnezeuul tău dă ție, la care voi treceți Iordanul să domniți pre el.* (2Lg 30,18); **a (se) fini** (lat. *finiō*, -ire, fr. *finir*) pentru **a isprăvi, a săvârși, a (se) (s)fârși**: *Adunându-l vei face sicriu, și deasupra de un cot să-l finești; și ușa sicriului o vei face din coaste cu cămară dedesubt, cu două rânduri de poduri, și cu trei rânduri îl vei face pre dânsul.* (Fc 6,16); *Și fini Dumnezeu grăind cătră dânsul, și Se sui Dumnezeu de la Avraam.* (Fc 17,22); *Și se fini apa din foale și lăpădă copilul sub un brad.* (Fc 21,15); **gigant** (lat. *gigās*, -antis) pentru **urias**: *Și gigantii era pre pământ în zilele acelea, și după aceea dacă intra înlăuntru fiii lui Dumnezeu, cătră fetele oamenilor și le năștea lor, aceia era gigantii cei din veci...* (Fc 6,4); **inamic** (lat. *inimicus*) pentru **vrăjmaș**: *Și ce voi zice deoarăce a întors Israil gâtul înaintea inamicului lui?* (Is N 7,8); **inimic** (lat. *inimicus*) pentru **vrăjmaș**: *Și binecuvântat Dumnezeu cel înalt, Carele a dat inimicii tăi sub mâna ta!”* *Și-i dede lui zeciuială din toate.* (Fc 14,20); **a se inimici** pentru **a se învrăjbi, a vrăjmăși**: *«Inimiciți-vă cu madianitenii și omorâți pre dânsii, căci inimicesc ei vouă cu viclesug câte viclenesc vouă prin Fogor și pentru Hazvi, fata boieriului lui Madiam, sora lor cea rănita în ziua ranei pentru Fogor».* (Nm 25,17); **inimiciție** (lat. *inimicitia*) pentru **vrăjbi**: *Și inimiciție voi pune întru mijlocul tău și întru al muierei, și întru mijlocul săminției tale și întru mijlocul săminției ei: el va păzi ție capul, și tu vei păzi lui călcâiele”.* (Fc 3,15); **morb** (lat. *morbis*, ī) pentru **boală**: *Și va dovedi Domnul ranele tale și ranele săminției tale, rane mari și minunate, morburi rele și credincioase.* (2Lg 28,59); **a (se) nutri** (lat. *nutriō*, -ire) pentru **a (a se) hrăni**: *Și din toate animalele, și din toate târâtoarele, și din toate fiarele, și din tot trupul câte două, câte două din toate să bagi în sicriu, pentru ca să le nutrești cu tine; parte bărbătească și parte femeiască să fie.* (Fc 6,19); **nutriment** (lat. *nūtrimentum*, -ī) pentru **hrană**: *Pământul carele a dat Domnul*

înaintea fiilor lui Israil, pământ de **nutriment** animalului este. (Nm 32,4); Și întru deșertul acesta carele ați văzut în ce tipu te-a nutrit cu **nutriment** Domnul Dumnezeuul tău, în ce tip are fi purtat vreun om cu **nutriment** pre fiul său, preste toată calea care ați mers până ați venit la locul acesta. (2Lg 1,31); **nutritor** pentru **hrănit**, **hrănaci**: Și născu Ada pre Iovil. Acesta era parinte celor ce locuia în colibele celor **nutritori** de animal. (Fc 4,20); **onoare** (lat. honor, -ōris) pentru **cinste**: Iară Sarrei zise: „Iată, am dat 1000 drahme fratelui tău; aceștea vor fi ție întru **onoarea** feței tale, și a toate ce-s cu tine și tot adevărat grăiește”. (Fc 20,16); Și vei face veșmânt sânt lui Aaron, fratelui tău, întru **onoare** și mărire. (Iș 28,2); **a onora** (lat. honorō, -āre) pentru **a cinsti**: **Onorează** pre tatăl tău și pre mama ta, ca să ți se facă ție bine și îndelungat de ani să te faci pre pământul cel bun, carele Domnul Dumnezeuul tău dă ție. (Iș 20,12); **opid** (lat. oppidum, -ī) pentru **oraș**: Și Saraim, Adiagiathim, Gadira; și satele lor și cetățile 40, și **opidele** lor. (Is N 15,35); **a pausa** (lat. pausō, -āre) pentru **a odihni**: Și zise: «Aduna-voiu, dară, și voiu culege în znopi dinapoia celor ce seceră». Și veni și [Cipariu scrie aici „D.lu” – Domnul, dar cuvântul nu are legătură cu contextul; în B1688 este „stātu de dimeneața până în sară” – n.n.] de dimineața nu **pausă** în țarină nimică”. (Rt 2,7); **pausă** (lat. pausa, -ae) pentru **odihnă**: Și vei număra ție șapte **pause** de an, șapte ani câte șapte ori și vor fi ție șapte săptămâni de an, 49 de ani. (Pr 25,8); **pompă** (lat. pompa, -ae) pentru **podoabă** Și luând farao inelul din mâna lui, îl puse pre mâna lui Iosif și-l îmbrăcă pre el **pompă** de vișină și puse lanțul de aur prejur gâtul lui. (Fc 41,42); **a poșerbi** (creație lexicală a lui Cipariu după sl. posluși din B1688) pentru **a posluși**: Săvârșește, dară, a șaptelea aceștia, și-ți voiu da pre aceasta pentru poșerbire ce **poșerbești** la mine încă alți șapte ani”. (Fc 29,27); **poșerbiciu** (creație lexicală a lui Cipariu după sl. poslușanie din B1688) pentru **poslușanie**: Și stâlpii curții primprejur, fundurile lor, și stâlpii acoperemântului porții curții, fundurile lor și țăruii lor, funiele lor și toate vasăle lor și toate **poșerbiciele** lor, pre nume să socotiți pre dânșii și toate vasăle pazei ce se rădică de dânșii. (Nm 4,33); **poșerbire** (creație lexicală a lui Cipariu după sl. poslușanie din B1688) pentru **poslușanie**: Săvârșește, dară, a șaptelea aceștia, și-ți voiu da pre aceasta pentru **poșerbire** ce poșerbești la mine încă alți șapte ani”. (Fc 29,27); **specie** (lat. speciēs) pentru **fel**: Și zise Dumnezeu: „Răsară pământului buruiană și iarbă sămânătoare, sămânță după feliu-și și după asămănare-și, și lemn roditoriu făcând roadă, căruia sămânța lui într-însul după **specie**-și pre pământ!” Și fu așa. (Fc 1,12); **spion** (it. spione, fr. espion, ger. Spion) pentru **iscoadă**: Și-și aduse aminte Iosif de visele lui ce au văzut el și zise lor: „**Spioni** sunteți. A cerca urmele țărâi ați venit”. (Fc 42,9); **suprageană** (calc după lat. supercilium, -iī; cuvântul nu este înregistrat în dicționarele limbii române, fiind, probabil, o creație lexicală a lui Cipariu): Și va fi în ziua a șaptea, își va rade tot părul lui, capul lui și barba, **supragenele** și tot părul lui va rade. (Pr 14,9); **șerb** (lat. servus, -ī) pentru **slugă**: „Blăstemat Cham, feciorul! **Șerb** va fi fraților lui!” Și zise: „Binecuvântat Dumnezeuul lui Sem, și va fi Chanan **șerb** lui. (Fc 9,25); **a șerbi** (după lat. serviō, -īre)

pentru **a sluji**: *Iară limba căria va șerbi voiu judeca-o eu, iară după aceasta vor ieși cu gătire multă.* (Fc 15,16); **șerbiciu** (lat. *servitium*, -i) pentru **slujbă**: *Dă-mi muierile miele și copiii pentru cari am șerbit ție, pentru ca să mă duc, că tu știi șerbiciul care am șerbit ție* (Fc 30,26); **șerbime** pentru **robime**: *Și aduseru cătră Moisë și cătră Eliasar preotul și cătră toți fiii lui Israil șerbimea și jafurile și prada la tabără, la Aravoth Moav, care este la Iordan despre Iericho.* (Nm 31,12); **șerbitor, -toare** pentru **slugă, slujnică**: *Și lui Avram făcu-i bine pentru dânsa, și fură lui oi și viței, și asini, și șerbi, și șerbitoare, și mâșcoi, și cămile.* (Fc 12,16); *Și zise Avram: „Deoarăce mie nu mi-ai dat sămânță, șerbitoriu meu mă va moșteni”.* (Fc 15,3); **șerbitute** (lat. *servitus*, -ūtis) pentru **robie**: *Pasă și zi fiilor lui Israil zicând: «Eu, Domnul Dumnezeu și voiu scoate pre voi din șerbitutea egyptenilor și voiu mântui pre voi din șerbitutea lor și voiu mântui pre voi întru braț înalt și judecată mare.* (Iș 6,6); **termen** (lat. *terminus*, -i) pentru **soroc**: *Și dede Dumnezeu termin zicând: „Pre mâne va face Domnul cuvântul acesta pre pământ”.* (Iș 9,5); **vizavi** (fr. *vis-à-vis*) pentru adverbul **împotrivă** și pentru prepoziția **împotriva**: *Și mergând, a șezut în preajma lui, departe ca o proșcă de arc, pentru că zise: „Nu voiu vedea moartea copilului meu”.* *Și șezu vis a vis de departe. Și strigând, copilul plânse.* (Fc 21,16); *Lui Avraam întru agonisire, înaintea feciorilor lui Hem și a tuturor celor ce intra în cetate. După aceasta a îngropat Avraam pre Sarra femeia lui, întru peștera țarinei, cea îndoită, care este vis a vis Mamvriei. Aceasta este Hevron, întru pământul lui Chanan.* (Fc 23,18).

Unele dintre aceste elemente lexicale, chiar dacă se mai întâlnesc și la începutul secolului al XX-lea în texte religioase traduse și tipărite într-o vreme în special la Blaj¹⁰, nu au avut șanse să se impună, ele fiind întâmpinate cu ostilitate chiar de personalități din rândul greco-catolicilor blăjeni. Revista „Foaia bisericească” din Blaj publica articole în care, pe bună dreptate, se susținea că menirea cărților bisericești nu este aceea de a ține prelegeri filologice, ci de a înălța pietatea credincioșilor. Unul dintre criticii cei mai aspri ai acestor cărți, ai lui Cipariu în primul rând, a fost Ioan Bălan. Necruțător cu astfel de inovații și cu cei care le propuneau, el susținea că: „Limba cărților bisericești până la Cipariu era foarte limpede și luminoasă, clară și mult exprimătoare, și aderenții acestui om, ori doar chiar el însuș a introdus în cărțile bisericești un idiom, care nu e limbă, cum n-a vorbit niciodată poporul nostru. A căutat pare că – s-ar putea spune – cu lumânarea fiecare cuvânt de origină străină, ca să-l înlocuiască cu o formațiune din vreo rădăcină oarecare latină. De aceea acest stil nici nu se poate înțelege, pentru că nu se poate numi limbă o îngrămăditură de felul acesta: «Cercetează lumea ta cu misericordie și cu îndurări, trimite preste noi îndurările tale cele copioase... Încă ne rugăm pentru scăparea celor captivați, și pentru frații noștri ce sunt în șerbiție; și

¹⁰ Prin prestigiul lui Timotei Cipariu, latinismul a influențat limba cărților bisericești tipărite și în alte locuri decât la Blaj. Vezi, în acest sens, discuția pe care o face Ioan Bălan în *Limba cărților bisericești. Studiu istoric și liturgic*, Blaj, 1914, p. 238–239.

pentru toți cei ce șerbesc și au șerbit în sântă lăcuința aceasta să zicem: Doamne, îndură-te spre noi... Încă ne rugăm ca să se păzească sântă locuința aceasta de peste, de foamete, de cutremur, de ezundare» [Liturghierul tipărit la Blaj în 1870 – n.n.]¹¹.

Dincolo de acuzele pe care le aduce curentului latinist și direct lui Timotei Cipariu, protopopul unit Ioan Bălan recunoaște tendinței latinizante meritul „de a fi dat afară din limbă mai multe cuvinte, pe cari poporul nu le înțelegea și pe cari le-au înlocuit blăjenii cu cuvinte înțelese de popor, cum sunt: *mânnecări* în loc de *rucavițe*, *stea* în loc de *zoeazdă*, *popor* în loc de *norod*, care – cel puțin în unele părți – nu mai e cunoscut, *altar* în loc de *jertăvnic*”¹². Calea cea bună pe care trebuia să o urmeze toți cei care traduceau și tipăreau carte bisericească era, după Ioan Bălan, „limba românească poporală”, care vreme de 200 de ani, de la 1697 până la 1870, s-a auzit în bisericile unite.

Pe coordonate sensibil diferite, Samuil Micu declanșase înainte de sfârșitul secolului al XVIII-lea mișcarea de înnoire în limba cărților religioase. Așa cum am demonstrat în altă parte (vezi N. Iacob, *Limbaajul biblic românesc (1640–1800)*, vol. I-II, Editura Universității Suceava, 2001; în vol. I, p. 181–182, și în vol. II, *passim*), autorul traducerii biblice de la 1795 a urmărit, nedeclarat însă, două aspecte în eliminarea unor cuvinte: circulația cuvintelor și originea lor. Pe primul plan a pus criteriul circulației cuvintelor la momentul respectiv, astfel încât limba în care traducea textul sacru să fie în acord cu graiul care „pretutindenea tuturor și de toți iaste cunoscut și înțeles” (Samuil Micu, *Cătră cetitoriu*, în *Biblia de la Blaj, 1795*, p. 1). Așa se explică de ce termeni slavi au fost înlocuiți de el uneori tot cu termeni slavi, dar cu circulație în secolul al XVIII-lea: *boz* „idol, zeu păgânesc”, a fost înlocuit de Micu prin *dumnezeii*, dar și prin *idolii*; *a se dodei* „a avea supărări, neazuri”, a fost înlocuit cu *a boli*, cuvânt popular cu sensul „a zăcea bolnav, a fi bolnav timp îndelungat” – e interesant de observat că cele două cuvinte sunt păstrate de Timotei Cipariu (vezi supra, nota 9). În seria cuvintelor pe care Micu le elimina din traducerea sa se înscriau atât slavonisme, cât și cuvinte de alte origini, în condițiile în care înțelegerea lor putea pune cititorul în dificultate: *a se oteși* „a se liniști” a fost înlocuit cu *a tăcea*, *a se ojogi* „a se preface în cărbuni”, cu *a se innegri*, lui *paminte* i-a luat locul *pomenire*, *posadnică* a fost înlocuit cu *țuitoare*, *marghiol*, cu *viclean* etc. Pe plan secundar, el a pus înlocuirea cuvintelor din considerente de ordin etimologic. Este, de exemplu, cazul unor cuvinte precum *a blagoslovi*, *blagoslovenie*, consecvent înlocuite cu *a binecuvânta* și *binecuvântare*, deși înțelegerea acestora și a altora din familia lor lexicală nu puneau nicidecum în dificultate vreun cititor. E vorba despre un latinism moderat pus în practică Samuil Micu, chiar în traducerea unui text religios care abunda în slavonisme.

¹¹ *Ibidem*, p. 235–236.

¹² *Ibidem*, p. 238.

Ecoul concepției lingvistice a reprezentanților Școlii Ardelene va răsună la foarte scurt timp dincolo de obcini, unde marele om de cultură care a fost mitropolitul moldovean Veniamin Costachi teoretiza, în prefața *Liturghierului* de la Iași din 1818, necesitatea înlocuirii slavonismelor de felul *cădire*, *dveră*, *molitvă*, *pogrebanie*, *utrenie*, *vecernie*, *vohod* etc. cu echivalentele lor latinești – *tămâiere*, *ușă*, *rugăciune*, *înmormântare*, *rugăciunea mănecării*, *rugăciunea serii*, *intrare* – sau cu împrumuturi din greacă: *euharistie* „pricistanii”, *litie* „slujbă pentru obținerea de roade bogate”, *polieleu* „cântare peste rând pentru slăvirea unui sfânt”. El recomanda insistent înlocuirea verbului a *blagoslovi* cu a *binecuvânta* (vezi I. Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (De la origini până la 1860)*, Editura Academiei Române, București, 1981, p. 144 și I. Chindriș, *Secolele Bibliei de la Blaj*, în vol. *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, 2001, p. 344), dar, înaintea lui, fără a face vreo recomandare explicită, această înlocuire fusese pusă cu consecvență în practică de Samuil Micu.

Biblia cipariană se situează în contextul polemicii aprige dintre adepții fonetismului și ai etimologismului în ortografia românească. Și unii și alții dintre „combatanți” au dat culturii românești prinosul cromatic propriu. Fonetismul a ieșit învingător la români, dar „literatura” etimologizantă în care au excelat ardelenii, din prea mare iubire față de zestrea latină a ființei noastre, a rămas nuanță de culoare pe canavaua generală a scrisului românesc, nu destul de bogat ca să-și permită a renunța la vreun segment al său. Tocmai de aceea, dacă ne constituim într-o posteritate responsabilă (și sperăm că suntem!), nu ne putem permite să ignorăm această versiune a textului sacru în limba română, chiar dacă rămâne, finalmente, un simplu experiment lingvistic.

PREOȚII BLAJULUI ȘI COMUNITATEA GRECO-CATOLICĂ (SEC. XIX – PRIMA JUMĂTATE A SEC. XX)

Cornel SIGMIREAN

Preoții Arhidiecesei de Alba Iulia și Făgăraș sunt în primul rând creația Blajului. Din cei peste 3500 de preoți¹ care în perioada 1806–1948 au servit în parohiile arhidiecesei, peste 73 % au absolvit gimnaziul din Blaj iar circa 95% au fost absolvenții Institutului Teologic din Blaj. Elita greco-catolică, înalți ierarhi, profesori și-a desăvârșit studiile în universitățile de la Viena, Budapesta și Roma.

La Viena au studiat în secolul al XIX-lea Basilius Raț de Nagylak, profesor și canonic la Blaj, Constantin Alutan, profesor, vicar de Făgăraș, canonic, Nicolae Maniu, profesor și vicar de Făgăraș, Ioan Rusu, profesor la Blaj, Ioan Vancea de Buteasa, episcop de Gherla și mitropolit al Blajului, Iosif Pop, profesor la Blaj, Ioan Pamfilie, profesor, membru al capitolului bobian, Basilius Raț și dr. Ioan Rațiu, profesor la Blaj, canonicul Ioan Micu Moldovan, Basiliu Crișan, profesor la Blaj, preot în localitățile Șăulia, Bărboși și Pogăcean din Jud. Mureș, profesorul Alexandru Grama, protopopul de Reghin Petru Uilăcan, profesorul Octavian Banfi Bonfiniu, Victor Smilgeski, canonic mitropolitan, Iuliu Montani-protopop de Roșia Montană, dr. Victor Macaveiu, profesor, canonic, vicar capitular, episcopul de Lugoj, Ioan Bălan, istoricul Zenovie Păclișan, episcopul de Oradea Valeriu Frențiu ș.a

În anul 1873, guvernul de la Budapesta a transferat studenții români de la Seminarul *Sancta Barbara* în *Seminarul Central* din Budapesta, ca studenți la Facultatea de Teologie a Universității Regale Maghiare. Astfel, în perioada 1873–1918 printre viitorii clerici care au studiat la Budapesta s-au numărat Octavian Banfi Bonfiniu, canonicul Victor Smilgeski, Emil Viciu, profesor la Blaj, Ambrozie Chețan, vicar arhiepiscopal, Elie Dăianu, protopop de Cluj, Ariton Popa, protopop al Reghinului, Alexandru Ciura, cunoscut scriitor, profesor la liceul „George Bariț” din Cluj, dr. Iulius Florian, capelan castrens, istoricul Petru Suciu, care s-a specializat în istorie la universitățile din Budapesta și Berlin, naturalistul Alexandru Borza, episcopii I. Bălan și Traian Valeriu Frențiu și Alexandru Rusu, istoricul Coriolan Suciu, autorul *Dicționarului istoric al localităților Transilvaniei*, poetul și publicistul Teodor Murășanu,

¹ Vezi Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806–1948)*, Ed. Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 2007.

scriitorul Ion Agârbiceanu, ales în perioada dintre cele două războaie mondiale canonic al Episcopiei de Gherla-Cluj ș.a. Menționăm că mulți dintre cei care au studiat la Seminarul Central din Budapesta și-au întregit studiile la Universitatea din Viena, cum au fost episcopii I. Bălan, Tr. Valeriu Frențiu și Alexandru Rusu.

Indiscutabil, crearea identității greco-catolice, dar mai ales formarea conștiinței latinității la români datorează foarte mult contactului pe care elita Bisericii Greco-Catolice l-a stabilit cu patrimoniul spiritual și cultural al Romei. După generația de aur a culturii românești formată la Roma în secolul al XVIII-lea, o nouă generație s-a creat la Roma începând cu anul 1854. Odată cu crearea Mitropoliei Unite, Papa Pius al IX-lea a creat pe seama Bisericii Greco-Catolice patru burse pentru studii la Roma; ulterior se vor acorda cinci. Inițial, ca bursieri, românii au fost trimiși în Colegiul Greco-Rutean Sf. Atanasie, studiind la *Universitatea Urbariană* sau la *Universitatea Gregoriană*. În anul 1898, studenții români au fost transferați în *Colegiul Urban De Propaganda Fide*. La 9 martie 1937 s-a inaugurat pentru studenții români Colegiul *Pio Romano*.

Între anii 1854–1948 în instituțiile de învățământ de la Roma au studiat peste 35 de viitori clerici și profesori din Arhidieceasa. Acestora li se adaugă cei din Episcopiile de Lugoj, Gherla și Oradea. Cu bursă instituită de Papa Pius al IX-lea a studiat viitorul conte de Roma, asistent pontifical și mitropolit al românilor ardeleni greco-catolici, Victor Mihaly de Apșa, episcopii și mitropoliții: Vasile Suci, Alexandru Nicolescu, Ioan Suci, Vasile Hossu, Iuliu Hossu, Vasile Aftenie, Tit Liviu Chinezu, Alexandru Todea, istoricul Augustin Bunea, canonicul și istoricul Iacob Radu, canonicul Augustin Tătar, profesorii Alexin Viciu, Liciniu Pop, Vasile Sâmpălean, Coriolan Lupu, Celestin Cherebețiu, Nicolae Lupu, Vasile Cristea, Septimiu Todoran, Ioan Simion Crișan, Majoritatea preoților au studiat la Blaj.

Drumul spre preoție începea în fiecare an în luna septembrie, când tânărul făcea primii pași în viața de student la teologie. În presa vremii, în ziarul *Unirea* de la Blaj, (după 1891), conducerea Seminarului, anunța concursul pentru *susceperea în Seminarul Teologic Arhidiecezan*. Era anunțată ziua când să se prezinte pentru înscriere și când urmau să fie supuși la vizita medicală. Până la aceea dată, ei trebuia să înainteze Consistoriului cererea de înscriere, *scrisă și subscrisă cu mâna proprie*, cerere însoțită de un extras de botez de la Oficiul parohial, testimoniu de maturitate și atestat de moralitate de la oficiul parohial în care locuia. De multe ori anunțul de presă pentru concurs era însoțit de un articol de fond, în care se repeta că pentru a urma cariera de preot, *condiția sine qua non era bineînțeleles, vocațiunea*. Se insista asupra faptului că: „Cei ce nu simțesc în sufletul lor aceea trainică chemare și dragoste pentru altarul Domnului, greșesc foarte mult îmbulzindu-se, dintr-un interes sau altul, în această carieră, și îndeplinindu-și apoi slujba numai în mod mehanic, fără nici un zel”.² Dar, cu toate acestea, autorul articolului din ziarul „Unirea”, își exprima preferința pentru

² „Unirea”, An XXVI, nr. 60, 15 iunie 1916, p. 1.

tinerii candidați: „Noi ne-am expus părerile, în mai multe rânduri cu privire la primirea alumnilor seminariali, accentuând, că cei mai îndreptățiți, *caeteris paribus*, sunt fii preoților noștri și numai în locul al doilea pot fi luați în combinație ceilalți candidați”.³

În ziua concursului de admitere în Seminar, mai întâi avea loc examinarea medicală, după care urma proba de „cântare”. În jurul amiezii, secretarul mitropoliei anunța hotărârea Consistoriului, privind candidații care au intrat cu bursă sau cu taxă, solvenți.

La începutul secolului al XX-lea, taxa anuală pe un student era de 500 de coroane, achitabilă în două rate. Fiecare student, indiferent de statut, cu bursă sau fără bursă, era obligat la intrarea în seminar să achite suma de 100 de coroane.

Cursurile începeau la 1 octombrie, studenții din anul întâi erau primiți inițial la rector, profesori și spiritualul seminarului. Cursurile se țineau în clădirea Seminarului, în incinta acestuia aflându-se și internatul. Pentru studenții teologi era impusă uniforma clericală: reverendă neagră, palton și pardesiu negru și pălărie tare *țilindru*. Clericii din anul I *primianiții*, aveau față de cei din anii mai mari, *patruaniții*, o atitudine de respect și seriozitate, adresându-li-se cu apelativul *domnule* și *dumneata*. Această distanță dispărea la sfârșitul lunii octombrie, când participau la culesul viilor Seminarului de la Sâncel. La prânzul pe care-l lua pe câmp, și la care participau rectorul și corpul profesoral, cei din anul I erau îmbrățișați de către cei din anul II, III și IV, declarându-se „per-tu”, după care, ritualul cuprindea intonarea cântecului *Gaudeamus igitur*...⁴

După patru ani de studii, în cazul preoților „bienali” sau „seminariști” de doi, (mai apoi de trei ani), urma consacrarea pentru viața de preot.⁵ După încheierea studiilor, dădeau *examenul de ordinanți*, pe baza căruia aveau dreptul de a concura pentru o parohie. Investirea parcurgea trei momente: *tunsura clericală*, *ridicarea la „sfântul ordin” al subdiaconatului și al diaconatului* apoi *ridicarea la treapta Sfintei preoții după prescriesele ritului Bisericii greco-catolice*, săvârșită la liturghia hirotonisirii. Momentul, săvârșit de înaltul ierarh al Arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș, prin punerea în palmă a Sf. Euharistii și îndemnul de a o cinști în așa fel încât să poată da seama la judecata de apoi, năștea trăiri unice pentru fiecare preot „Niciodată nu m-am

³ *Ibidem*.

⁴ Iosif Pop, *Credință și Apostolat. Memorii*, prefață de Liviu Sabău, canonic mitropolitan, ediție îngrijită și postfațată de Dimitrie Poptămaș și Melinte Șerban, Fundația culturală „Vasile Netea”, Târgu-Mureș, 2004.

⁵ Erau de multe ori cazuri când unii teologi datorită lipsei de preoți sau l cererea lor erau hirotonisiți înainte de încheierea studiilor, cum a fost cazul tribunului de la 1848, Isaia Moldovan, preot în Chirileu, hirotonisit în anul IV de studii. Vezi *Memorialistica revoluției de la 1848*, studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Sen, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998, p. 240; Melinte Șerban, *Cultura mureșeană în memoria cărților*, Editura Ardealul, Târgu-Mureș, 2006.

simțit mai mare” – mărturisirea protopopul de Târgu-Mureș, Iosif Pop în memoriile sale – „ca în aceea clipă, când îl aveam în palma mea pe Dumnezeu meu, pe creatorul și judecătorul lumii și niciodată nu m-am simțit mai mic, ca atunci când mi-am dat seama cât e de mare acest Dumnezeu, infinit în toate însușirile lui, stăpân peste nemărginitul univers. Ce fărâma eram în fața acestui Dumnezeu”.⁶

Urma numirea într-o parohie. Pentru început, proaspătul absolvent putea obține statutul de „cooperator” pe lângă propriul părinte (dacă acesta era preot), sau pe lângă alt preot. Obținerea unei parohii depindea de pregătirea și comportamentul în timpul studiilor, de preferințele mitropolitului, de locurile vacante. În speranța găsirii unei parohii mai bogate își amânau momentul hirotonisirii; pe moment mulțumindu-se, mai ales cei care urmaseră studiile la Roma, Budapesta sau Viena, cu funcții mărunte pe la mitropolie, copişti, cancelişti, prefecți de studii, pedagogi la internat etc. Prin dispoziția guvernului de la Budapesta absolvenții seminarului teologic aveau la dispoziție trei ani să se căsătorească și să se hirotonisească. În timpul primului război mondial această dispoziție a fost modificată, reducându-se timpul la un an. De abia apoi pentru unii urma designarea unei parohii, căsătoria care era bine cumpănită – averea fetei contând mult în alegerea viitoarei soții, primea binecuvântarea arhiepiscopicească „spre a putea pași în numele domnului la sfântul sacrament al căsătoriei...” Cei mai mulți se căsătoreau astfel înainte de hirotonisire, dar erau și cazuri când se hirotoniseau ca preoți celibi. Cei care se căsătoreau, își alegeau soțiile dintre fetele preoților greco-catolici din propria dieceză. În caz contrar plăteau anumite taxe. Dacă părinții nu erau preoți sau nu erau preoți din dieceza, plăteau 300 de coroane în fondul „viduo-orfana”, iar cei care se căsătoreau cu fete de altă confesiune, 600 de coroane. În diecezele de Lugoj, Gherla și Oradea taxele erau mai mari. În Dieceza de Oradea se plătea 1500 în cazul în care viitoarea preoteasă nu era fiică de preot sau era fiică de preot din altă dieceză. Cei care luau fete de altă confesiune plăteau 2000 de coroane.

Urma instalarea ca preot în parohie, tânărul teolog fiind recomandat enoriașilor printr-o scrisoare semnată de mitropolitul Blajului.

Primii ani pentru mulți dintre tinerii preoți sunt încărcăți de dezamăgiri, realitățile erau mult mai dureroase decât viața la care visau ca studenți seminariști. „Din lumina iadului etic spre care râvnești în anii de seminar în care te scalzi cu toate aspirațiile sufletului – nota preotul Ion Agârbiceanu din Bucium-Sașa – te trezești deodată în întunericul ce stăpânește în minți, în suflete, în casele sărace, în bolile îndelungate, în spaima de moarte a celor care pleacă, în spaima și mai mare a celor care

⁶ Ștefan Manciușea, *Povestea unei vieți*, ediție îngrijită de Ștefana Manciușea și Ioan Buzasi, Clusium, 1995, p. 46.

rămân. Taine te înconjoară din toate părțile, și la vârsta de douăzeci de ani te frământă întrebări violente.”⁷

În căutarea unei parohii mai bune, tinerii preoți scriau Consistoriului, cerând numirea într-o nouă parohie, vacantă, mai aproape de satul natal, sau chiar în satul natal, mai aproape de părinți, în parohii cu venituri mai mari, care să le permită întreținerea familiei.

Condiția de preot cu toate neajunsurile ei, era cu mult peste aceea a majorității românilor. Mult timp ea a reprezentat idealul social al miilor de tineri din familiile de țărani din Ardeal. Deosebit de elocventă în acest sens este originea socială a preoțimii române din perioada 1806–1948.

Originea socială a preoților. (Realizat pe un eșantion de 1205 de preoți)

Ocupația părinților	Nr. stud.	Procente
Agricultori	499	41,41 %
Muncitori calificați	14	1,16%
Comercianți	2	0,16%
Funcționari	15	1,24%
Înalți funcționari public	15	1,24%
Intelectuali cu funcție publică, profesori, învățători, cantori, preoți, canonici	600	49,79%
Profesii libere: avocați, juriști	6	0,49%
Proprietari de pământ	54	4,48%

Ponderea cea mai mare o dețin cei care provin din familii de preoți, învățători, elita intelectuală a satului românesc, din aceea perioadă. Preoții și învățătorii au reprezentat atât în secolul al XIX-lea cât și în perioada interbelică principala categorie de selecție a intelectualității românești.⁸ Într-o ierarhizare a originii sociale a viitorilor preoți, pe locul al doilea se situau cei care proveneau din familii de agricultori, o categorie socială greu de definit din punct de vedere al veniturilor. Aici puteau intra atât țărani cu mici proprietăți agricole, cu mai puțin de 5 iugăre de pământ (1 iugăr = 58 de arii) cât și țărani cu venituri mijlocii, cu 5–20 de iugăre de pământ. Indiscutabil, este foarte greu de stabilit în fiecare caz în parte mărimea proprietății, valoarea și productivitatea pământului. În procente mai mici, erau preoții care proveneau din familii de funcționari și de înalți funcționari. Imperiul austro-ungar excela printr-un vast aparat birocratic-administrativ care „producea” un mare număr de funcționari.

⁷ Apud. Mircea Zăciu, *Ion Agârbiceanu*, Editura Minerva, București, 1972, p. 82.

⁸ Cornel Sigmirean, *Istoria Intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 220–221.

Însă majoritatea funcționării din Transilvania până la 1918, provenea din rândul maghiarilor și germanilor. Situația s-a schimbat după 1918, când o mare parte a funcționarilor de origine maghiară a părăsit Transilvania.

În aprecierile noastre privind originea socială a preoților este foarte greu să generalizăm anumite situații. Studiul nostru se raportează la o perioadă de peste 140 de ani, între 1806 și 1948. În acest timp au intervenit importante mutații în viața economică și socială a Transilvaniei. De asemenea, în privința profesilor, traiectoria capitalistă a celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului al XX-lea a determinat importante modificări în structura societății ardeleni. Detalierea originii sociale a preoților pentru perioadele 1833–1853 și 1853–1911 este elocventă pentru ceea ce înseamnă dinamica societății transilvănene pentru aproape o sută de ani. Între anii 1833 și 1855, de exemplu, 19 preoți dintre cei la care am reușit să le stabilim originea socială provin din familii de nobili. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, potrivit reconstituirilor istoricului J. Gyermánt, în Transilvania și Partium erau 12326 de familii de nobili.⁹ Existența unei pături nobiliare românești l-a încurajat pe episcopul Petru Pavel Aron să impună primirea în Seminarul de la „Buna Vestire” doar a fiilor de nobili. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, printre studenții Seminarului Teologic s-au numărat fiii de nobili: Korojan Demetrius de Káruelyi, Moldvai Demetrius de Szász Ujfalu, Mozsa Joannes de Károlya, Pop Iosif de Ujfalu, Triffan Elias de Kemeny, Ratz Gregorius de Nagylaku, Szabó Demetrius, Pap Petrus de Nagy Nyires, Surdu Joannes de Pogacsá, Muntean Basilius de Füzes, Pap Augustinus de O. Dályá, Pap Ladislau de Ujfalu, Kalosi Theodorus de St. Vilma, Kriste Joannes de St. Vilma, Tarcza Josephus de Szakálasfalva, Marosan Joannes de Solmlyos, Maior Alexander de Diciosânmărtin ș.a.

Indiferent la care perioadă din istoria preoțimii dintre anii 1806–1948 ne raportăm, un fapt este cert, majoritatea preoților provin din familii de clerici, în Ardeal instituindu-se o adevărată tradiție, ca cel puțin unul dintre fii unui preot să urmeze cariera părintelui său. Așa au luat naștere în Transilvania adevărate „dinastii de preoți”, pe care le putem urmări pe durata a 4–5 generații.

Carierea de preot a fost o profesie râvnită multă vreme în Transilvania, atât datorită evlaviei care caracteriza majoritatea populației – Biserica și preotul reprezentând centrul spiritual al comunității – cât și datorită condițiilor sociale a preotului, cu mult peste media unei populații care în proporție de peste 80 % își asigura existența din agricultură, din cultivarea pământului. Apoi, era autoritatea preotului în cadrul comunității, el exercitând o influență aproape decisivă în sat, atât în ceea ce privește viața spirituală cât și în privința aspectelor administrative, juridice, școlare etc.

⁹ Ladislau Gyermánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790–1848*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 347.

Statutul social al preoților era foarte diversificat, condiționat de nenumărați factori, în primul rând de mărimea parohiei, de zona geografică în care se situa. Cele mai mari parohii erau cele din zona de câmpie a Transilvaniei. „Canaanul transilvănean” de pe valea Mureșului și Târnavelor, cu câte 300–400 de familii fiecare, cu impozante bisericii de zid, școli mai bine organizate, cu întinse pământuri ecleziale, cu fonduri bisericești, cu o bogată zestre de cărți și obiecte liturgice.¹⁰ Erau averi dobândite fie din donațiile făcute de stăpânii feudali în secolul al XVIII-lea, sub presiunea împăraților Maria Teresa și Iosif al II-lea, prin repetate dispoziții oficiale emise în acest scop, fie prin donații sau achiziții de terenuri, făcute de către comunitățile sătești sau de familii mai înstărite. Erau și cazuri când unii candidați la preoție, fără studii seminariale, așa-zii „teologi-moralisti” („preoții bienali”) pentru a obține de la episcop o anumită parohie, se obligă să o înzestreze din veniturile lor, fie cu o casă parohială, fie cu unul sau mai multe loturi de pământ. O parte din averea bisericii provenea din donații lăsate prin testament, din care se creau fundații. Biserica Greco-Catolică de la Blaj avea sute de asemenea fundații pentru cele mai diverse scopuri. În orice caz, vacantarea unei parohii bogate, din satele mai mari sau din orașe, declanșa o adevărată avalanșă de cereri către mitropolie. Erau apoi parohiile mai sărace din Apuseni, din Secuime, din localitățile mixte, cu comunități atât greco-catolice cât și ortodoxe, cu 30–60 de familii și chiar mai mici. În districtul Făgărașului existau în secolul al XIX-lea 206 filii greco-catolice, iar în scaunul Sibiului existau parohii cu mai puțin de 60 de credincioși. Săliștea avea 28 de credincioși, Acilin 47 iar Apoldul de Jos 59.¹¹ În total în arhidieceză erau 675 de filii.

În afara „porției canonice”, aflate întotdeauna în folosința exclusivă a parohului exista, în unele localități pământuri ale bisericii, mai ales păduri, fânațe, de asemenea, un modest avut al cantorului, un mic intravilan, un arabil, un fânaț etc. Se adăuga obișnuita casă parohială, o construcție asemănătoare caselor țărănești, eventual cu mai multe camere, uneori o casă pentru cantor și una pentru clopotar. Alte bunuri care întregeau averea erau o moară, un joagăr, mici surse de venituri, cum ar fi dreptul de cârciumărit.

Până după anul 1900, circa 60 % dintre biserici erau din lemn, modeste, joase, întunecoase, dar ridicate de cele mai multe ori pe o înălțime, pe un deal al satului. În anul 1911 în arhidieceza de Alba Iulia-Făgăraș erau 383 de biserici de piatră și 402 de lemn (casele parohiale erau 217 de piatră și 339 de lemn, școli de piatră erau 289, iar de lemn 179). Cele mai multe biserici, din piatră sau cărămidă, înalte, cu turnuri zvelte, construite într-o arhitectură neoromantică datează din perioada interbelică. De

¹⁰ Vezi Simion Retegan, *Parohii și filii ale diecezei Blajului în timpul păstoririi lui Alexandru Sterca Șuluțiu (1850–1867)* în *Emlékkönyv Csetri Elek születé sévuk nyolk vanadik évfordulójára, Az Erdély mizeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2005, p. 402.*

¹¹ *Ibidem*, p. 403.

exemplu, numai în protopopiatul Târgu-Mureș, în perioada interbelică, mai precis între anii 1921–1937, s-au ridicat 44 de biserici printre care se numără și biserica din orașul Târgu-Mureș, construită după modelul Basilicii Sf. Petru de la Roma.¹² În protopopiatul Reghin, sub protopopul Ariton M. Popa s-au ridicat bisericile noi la Breaza, Căcuci, Chiherul de Sus, Comori, Isla, Mura Mare, Solovăstru, Șerbeni și Teleac.¹³ În perioada interbelică, Biserica greco-catolică, asemeni Bisericii Ortodoxe, și în multe cazuri asemeni celor Reformate, Evanghelice și Romano-Catolice, a beneficiat de împroprietări prin Reforme agrară din 1921. În localitatea Alma din fostul județ Târnava Mică, s-au distribuit Bisericii Greco-Catolice române 13 iugăre din care 8 iugăre și 694 stânjeni pentru preot, 2 iugăre pentru cantor și 2 pentru trebuințele bisericii, iar Bisericii ortodoxe 24 de iugăre din care, 15 iugăre pentru preot, 5 iugăre pentru cantor, 5 iugăre pentru trebuințele bisericii. În localitatea Bălăușeri s-au atribuit Bisericii Greco-Catolice 19 iugăre, din care 12 iugăre pentru preot, 2 iugăre pentru cantor, 3 iugăre în trebuințele bisericii, 2 iugăre pentru cimitir. Situații similare se repetă aproape în toate localitățile.¹⁴

Veniturile preoților au fost multă vreme, în aproape întreg secolul al XIX-lea, condiționată de contribuția enoriașilor. Preoții, exceptând protopopii care primeau mici ajutoare de la Arhiepiscopie, nu beneficiau de un fond de salarizare, fiind retribuiți prin contribuția credincioșilor. Salariul era stabilit în funcție de numărul de suflete, de credincioși, fiecare contribuind anual cu un florin.¹⁵ În această situație, majoritatea preoților, raportat la populația parohiilor, aveau salarii sub 400 de florini. O singură parohie din arhiepiscopie avea un venit de 800 de florini. Nu lipseau nici parohii unde salariul preotului era cuprins între 10–100 de florini; mai puțin decât primea un funcționar de la poștă sau un lucrător de la căile ferate. Într-un articol intitulat *Dotarea clerului nostru*, apărut în ziarul *Unirea* din 4 iulie 1891, se spunea că erau parohi fără casă parohială, fără porție canonică și fără prevederi clare privind zilele de lucru stabilite pentru enoriași, în favoarea preotului. „Cine vrea să se convingă despre adevărul aserțiunii noastre” – scria „Unirea” – „meargă în țara Oltului, unde în cele mai multe comune preotul mai numai atât răsplată are de la credincioșii săi, că aceștia îi zic „părinte” și-i sărută mâna, iar dacă părintele nu ar moșteni de la părinții săi puțină moșie, sau nu ar căpăta de la soția sa o neînsemnată proprietate ca zestre, desigur ar fi peritoriu de foame. În comunele acestea până acum încă tot mai putem aplica preoți, deoarece poporul nostru stimează statul preoțesc așa de tare, încât nu se află țăran cu prindere mai bună, care să nu se

¹² Cornel Sigmirean, *Slujitor al bisericii și al neamului său*, în volumul *Elie Câmpeanu. Omul și faptele sale*, coordonator Grigore Ploșteanu și Dimitrie Poptămaș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Târgu-Mureș, 1999.

¹³ Maria Dan, *Protopopul Ariton M. Popa*, Casa de Editură Mureșul, Târgu-Mureș, 2006, p. 132.

¹⁴ Mircea Prozan, *Reforma agrară din anul 1921 în județul Târnava Mică*, Editura Transilvania, 1998.

¹⁵ Ioan Rusu Șirianu, *Românii din statul ungar*, 1904, p. 282.

simțescă foarte fericit, dacă pe vre-un fiu al său – după ce acesta a absolvit 4–5 clase gimnaziale – îl poate vedea preot în comuna sa chiar și cu riscul de a-l susține din averea sa proprie, și nu se află față de agricultor mai avut, care să nu-și țină de o deosebită fericire a ajunge preoteasă”.¹⁶

În ultimul deceniu din secolul al XIX-lea s-au declanșat dezbaterile privind salarizarea preoților din fondul de stat. Aproape 30 de ani până atunci, Arhiepiscopia primea în jur de 18000 de florini, din care se împărțeau ajutoare la preoții mai săraci. Începând cu anul 1895 ajutoarele erau oferite de guvern pe baza unei liste propuse de Consistoriu. Distribuirea lor se făcea în mod arbitrar, unii preoți primind ajutoare de peste 100 de florini, cu toate că dispozițiile prevedeau maxim 100 de florini pentru un preot. Asemenea „ajutoare” se acordau din partea „ministrului cultelor în înțelegere cu ministrul president și la propunerea fișpanului, care de odată își exprima dorința, ca preotul prin ținuta sa politică se va face vrednic și pe viitor ca să poată fi împărțit cu ajutor de la stat”.¹⁷ Astfel, ajutoarele de la stat deveneau un mijloc de manipulare și constrângere a preoților, plătindu-li-se de fapt fidelitatea pentru politica guvernului. Prin Legea XIV din 1898 s-a reglementat salarizarea preoților din fondul de stat.¹⁸ Potrivit paragrafului 4 din lege, salariile preoților erau întregite cu suma de 1600 coroane, pentru preoții care aveau studii teologice de cel puțin trei ani și aveau opt clase gimnaziale. Preoții care nu aveau această calificare, potrivit paragrafului 5, primeau întregire de doar 800 de coroane. Legea permitea preoților cu „clasificație inferioară” să-și poată completa ulterior liceul pentru a putea dobândi întregirea salariului la 1600 de coroane. Salariul, însă nu se primea întreg, din el se scădeau veniturile obținute de preot din parohie (după „porția canonică”, zilele de lucru, contribuția în natură a credincioșilor și veniturile de la înmormântări, sfințiri de case, bobotează), preotul primind doar diferența până la suma de 1600 sau 800 de coroane. În anul 1909, un nou articol de lege (XXII) a venit să-l completeze pe cel din 1898, prin care se prevedea că dacă o parohie acoperită de un preot cu calificare inferioară, la o eventuală numire a unui preot cu studii superioare, acesta nu primea întregirea („congrua”) la 1600 de coroane. Prin articolul de lege XXXVIII din 1913, preoții puteau beneficia de gradații (cvinvenalii). În sensul acestui articol, un preot putea ajunge după douăzeci și cinci de ani vechime la un salariu de 3000 de coroane. Gradațiile (din cinci în cinci ani) erau primele de 400 de coroane, iar ultimele trei de câte 200. În perioada interbelică salariile preoților erau suportate de la stat. În medie, salariile erau cuprinse între 1500–3000 de lei.¹⁹ Se adăugau celelalte venituri obținute de pe porțiunea canonică, pe care preotul o lucra împreună cu familia și cu ajutorul credincioșilor din parohie.

¹⁶ „Unirea”, an I, nr. 27, 4 iulie 1991, p. 1.

¹⁷ Idem, An VIII, nr. 12, 26 martie 1998, p. 1.

¹⁸ Onisifor Ghibu, *Viața și organizarea bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, 1915, p. 37–38.

¹⁹ *Cercular către Veneratul Cler al Arhidiecezei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș*.

Muncile de pe „porțiunea canonică” le răpeau mult timp preoților, aceștia reușind să se dedice biserici doar în duminici și sărbători. *Ajuns la Galtiu*, mărturisește preotul Iosif Pop, „unde m-am trezit cu o porțiune canonică de 32 de iugăre, cu toate că cea mai mare parte am dat-o să o lucreze credincioșii, totuși grija gospodăriei mi-a ocupat aproape tot timpul și am ajuns ca din cauza acestor griji lumești, apoi grija celor trei copilași ai mei, să nu-mi rămână aproape deloc timp pentru îndeletnicirile preoțești, absolut necesare. Rugăciunile de dimineață, de seară, servicii pe care mi le cereau credincioșii, pregătirea predici, orele de religie, serviciile de duminică atâta tot. Pentru lectura spirituală, meditație, studiu, adorație, cercetarea biserici în cursul săptămânii...numai aveam timp. Eram nemulțumit cu această stare sufletească, dar nu întreprindeam nimic pentru a o schimba. Trebuia să intervină o zguduitură, care să mă pună pe calea cea bună.”²⁰ Vizita unor călugări asumiționiști din Blaj, foști colegi, îi provoacă un sever examen de conștiință și o schimbare radicală a vieții de paroh, modificându-i programul zilnic: „În programul fixat erau cam următoarele puncte: scularea la timp fix, oferta zilnică, rugăciunea de dimineață, meditația, celebrarea Sfintei Liturghii, adorația, lectura spirituală, studiu, rozarul, barem o oră canonică, citirea din Sfânta Scriptură, examinarea conștiinței, rugăciunea de seară, notarea foii de control în fiecare seară, exerciții spirituale de cinci zile pe an, culcarea la timp, mărturisirea lunară. Ziua următoare am început programul. A venit schimbarea prevăzută atât în viața mea preoțească particulară, cât și în ce privește credincioșii și biserica”.

Astfel, o întreagă literatură teologică, apoi educația primită, anii de seminar, revistele și ziarele Arhiepiscopiei Greco-Catolice de la Alba Iulia și Făgăraș (*Unirea și Cultura creștină, Tinerimea nouă, Calendarul de la Blaj*) transmiteau preotului sfaturi privind viața pastorală. O mare responsabilitate i se încredința preotului pentru îngrijirea bolnavilor. „Preotul are să cerceteze bolnavii pentru a-i mângâia și ajuta după putință în situația lor de durere, dar mai ales a-i reînnoi și întări în privința sufletească prin demna primire a sfintelor sacrameente, anume a Mărturisirii, Cuminecării și Ungerii”.²¹ Îndatoriri enorme îi reveneau preotului și în educarea tineretului în spiritul moralei creștine, o grijă specială acordându-se predării religiei în școli: „Moralitatea, religiunea nu e o știință, care s-ar putea învăța dacă i se asemează și ei loc în împărțirea orelor. La 1 martie 1892 se emite Epistola circulară a Mitropolitului și Episcopiiilor Provinciilor bisericești de Alba Iulia și Făgăraș către tot clerul și poporul credincios al acelei provincii despre creșterea religioasă-morală a tinerimii”,²² semnată de mitropolitul Ioan Vancea și episcopii Mihail Pavel al Oradiei, Victor Mihaly episcop

²⁰ Iosif Pop, *op. cit.* p. 31.

²¹ Dr. Isidor Marcu, *Îngrijirea pastorală a bolnavilor*, „Cultura Creștină”, An XI, iulie-august 1922, nr. 7-8, p. 215.

²² „Unirea”.

de Lugoj și Ioan Szobo episcopul de Gherla. Preoților greco-catolici li se aduce aminte că ascultând de cuvintele lui Isus adresate apostolilor, *Mergând învățați toate popoarele*, biserica nu numai că a predicat cuvântul lui Dumnezeu la toate popoarele, dar a întemeiat și „școli publice” pentru a-i putea învăța pe oameni atât adevărurile religiei cât și alte cunoștințe folositoare. „Cu deosebire s-a îngrijit Sfânta Biserică de înființarea așa numitelor școli populare sau elementare, în care pruncii primesc învățături folositoare atât pentru viața pământească, cât și cele de lipsă pentru dobândirea fericirii cerești”. Cu aceste gânduri și cu mari jertfe, se spunea, s-au creat sutele de școli greco-catolice în Transilvania. Ca urmare „Mântuirea școalelor noastre greco-catolice este pentru biserica noastră și pentru poporul nostru credincios o chestiune de viață, care pre nici un fiu al bisericii noastre nu-l poate lăsa, să fie nepăsătoriu... Cu un cuvânt, instrucțiunea și creșterea în școalele noastre greco-catolice este așezată pe temeiul neclătit al religiunii și moralei creștine-catolice, pe care trebuie să se razime toată viața sufletească a omului, dacă vrea să fie membru folositor al societății omenești și să-și poată câștiga binecuvântarea Domnului în această viață pământească și fericirea eternă în cealaltă”. Epistola înalților ierarhi insista asupra importanței frecventării de către elevi a școlilor greco-catolice, pentru că „în școalele noastre greco-catolice, pe lângă fidelitatea și alipirea neclintită către strălucitul tron al Maiestății Sale Preagrațiosului nostru Rege Apostolic, pe lângă iubirea adevărată de patrie și ascultare de legile țării, și pe lângă cunoștințele prescrise de lege, pruncii trebuie să învețe, cum se cuvine, și limba bisericii noastre, care este totodată și limba lor maternă; ceea ce este lucru de mare însemnătate pentru biserica noastră și binele credincioșilor noștri”.

Epistola, ca de altfel și numeroasele circulare transmise de la Blaj, le cerea preoților să-i atragă pe credincioși la Sfânta Biserică, să se îngrijească de fiecare dată biserica să fie curată și înzestrată cu tot ce formează podoaba ei, să țină „cultul dumnezeiesc cu toată gravitatea, demnitatea și pietatea cuvenită față de Domnul cerului al pământului, ai căruia șerbitori sunteți”. Acolo unde oficiul de cantor este separat de cel de docent, să se propună cantori „oameni temători de Dumnezeu, cu viață nepătată și cântăreți buni, care cu viața lor cuvioasă și cu cântările lor melodioase să îndulcească și edifice, și să alipească pre poporul nostru de sânta noastră biserică, așa încât nici un interes lumesc, și nici o încercare contrarie să nu-l poată înstrăina, desface și scoate din sânul Sântei noastre biserici, și prin aceasta să-l ducă spre perire; ceea ce dacă preoții noștri vor face conform chemării lor, atunci pot fi liniștiți, că și-au împlinit datorința sântă, pentru care au să dea mare seamă înaintea lui Dumnezeu, și deodată au promovat și fericirea temporară și eternă a popoarelor încredințate păstoririi lor”.

Preoții, elementul majoritar al elitei românești în societatea modernă a secolelor XVIII-XIX și prima jumătate a secolului XX, au reprezentat modelul pentru marile idealuri religioase și naționale ale românilor. La un popor unde credincioșii nu puteau

realiza de fiecare dată diferența dintre învățătura creștină și felul cum o reprezintă preotul, ținuta acestuia în societate era determinantă pentru reprezentările credinței trăite. Viața particulară a preotului și a familiei acestuia era permanent supusă controlului public, preoții fiind datori să ofere credincioșilor un model viu de viață creștină. Preotul trebuia să fie părintele și luminătorul poporului. El a trebuit să țină cursuri de alfabetizare, să răspândească prin conferințe publice, dar și prin predici, cultura în rândul poporului; de asemenea prin biblioteci, teatre și alte activități era chemat să dea sfaturi, să ofere modele, dându-le credincioșilor posibilitatea să dobândească elementele de bază ale educației creștine și cetățenești.

Recomandări precise erau impuse în privința purtării în societate și a ținutei vestimentare. Preoții purtau reverendă, brâu și grecă de culoare neagră, iar deasupra pardesiu sau palton. Administratorii protopopești purtau brâu roșu. Protopopii purtau brâu roșu și grecă cu căptușeală roșie, șnur pe grecă iar pe pălărie colar negru. Canonicii și vicarii foranei purtau anumite „insignii capitulare”, aprobate de însuși regele. De asemenea purtau o decorație atârnată de o panglică, a cărui culoare varia după dieceză. Canonicii și chiar unii protopopi și preoți purtau uniformă asemănătoare catolicilor, cu pelerină scurtă peste umeri la haina obișnuită. Preoții nu purtau permanent haina preoțească, purtând haine civile, de obicei redingotă cu vesta încheiată până sus peste gulerul întărit ca la soldați. Această ținută era numită „civil-canonică”. Mitropolitul purta la biserică potcap. Era singurul ierarh greco-catolic care purta potcap, după obiceiul ortodox.

În ceea ce privește formula de adresare, preoților se cuvenea titulatura de *onorat*, protopopilor, administratorilor protopopești și asesorilor consistoriali *mult onorat*, vicarilor foranei și canonicilor *prea onorat*, profesorilor de teologie *clarissime*. Protopopilor și canonicilor, în multe ocazii li se spunea *Reverendissime*. Episcopiiilor li se adresa cu formula *Ilustritate*, iar mitropolitului *Excelență*.²³ Mitropolitul era pomenit la slujbele din toate diecezele, alături de episcop și de Papă. El are dreptul *proëdriei* în sinoadele ecumenice (provinciale), înaintea tuturor episcopiiilor precum și dreptul de a purta paliul căpătat de pe capul Sfântului Petru, ca semn al jurisdicțiunii arhiepiscopale, Episcopii își ziceau: *Din îndurarea lui Dumnezeu și grația Sfântului Scaun Apostolic al Romei*. Un limbaj special completa climatul greco-catolic al vieții de preot: la Liturghie i se spunea misă, în loc de fecioară se spunea Vergură. Cântările erau foarte asemănătoare cu ale ortodocșilor, însă mai prelungi și unduioase.

În 1948 totul a luat sfârșit, s-au închis școlile și Seminarul de la Blaj, au fost interzise ordinele călugărești, Biserica Unită a fost lichidată, preoților li s-a interzis pastorația în religia în care au fost hirotonisiți.

„Slujitorii Bisericii au fost luați pe rând, la ceasuri din zi și din noapte, episcopii în primul rând.

²³ Onisifor Ghibu, *op. cit.* p. 79.

Odată cu ei au fost luați și cei mai apropiați colaboratori a lor: canonici, profesori de teologie, protopopi, preoți din orașe etc. Locul de detenție a fost Mănăstirea Neamțului, la început (octombrie 1948) și apoi cea de la Căldărușani (februarie 1949), și de aici, episcopii și preoți împreună, la închisoarea din Sighetul Marmației (mai 1950)... Treptat, numărul arestărilor în rândul acestora va crește mereu, după cum și locurile lor de detenție vor spori mereu. Mulți vor ajunge și sfârși în penitenciarele și închisorile comuniste..."²⁴ Pentru vina de a fi *uneltit împotriva statului* sau pentru alte imaginare delictive politice, niciodată însă pentru motive de conștiință. Au fost arestați și închiși circa 450 de preoți.²⁵

La Blaj, liceul greco-catolic „Sf. Vasile” a fost transformat într-o școală tehnică de protecția plantelor. Seminarul teologic a fost transformat în două internate pentru băieți, și mai târziu într-un sanatoriu T.B.C. Institutul Recunoștinței a găzduit Școala Pedagogică și Școala de Cooperatie pentru fete. Școala normală de băieți s-a transformat în Școala Pedagogică în 1948 iar mai târziu în Liceu Industrial Forestier. România părăsea vechiul model de cultură angajându-se pe un nou curs al istoriei, croit la Moscova. Preoții Blajului, *oamenii credinței și al Sacrului*, care timp de aproape 250 de ani au fost purtătorii mesajului creștin al lumii europene, care au stat la temelia nașterii culturii și națiunii române moderne, care au contribuit atât de mult la recunoașterea politică a românilor au încetat să mai reprezinte un rol activ în societatea românească. Pentru istoria românilor, un fapt rămâne, însă cert: biserica Greco-Catolică și preoții ei au reprezentat între anii 1700–1948 o parte integrantă a macrocosmosului religios european, cu o identitate aparte. Prin păstrarea nealterată a ritului bizantin, căruia în cei 250 de ani de istorie i s-au asimilat dogme, norme disciplinare, rugăciuni, cântări și devoțiuni catolice, Biserica Greco-Catolică a reprezentat un factor de conjuncție a celor două arii de cultură europeană, Apus și orient. Sub semnul acestei conjuncții s-au născut cultura și națiunea română modernă. Istoria Bisericii Greco-Catolice și a preoților ei reprezintă, astfel, o importantă pagină a istoriei culturii și națiunii române moderne, însăși nașterea societății moderne, a noii lumi din secolele al XIX-lea și al XX-lea, purtând amprenta elitei intelectuale ecleziastice, destinul acesteia identificându-se cu însăși istoria poporului român.

²⁴ Codruța Maria Știrban, Marcel Știrban, *op. cit.* p. 314.

²⁵ Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica greco-catolică în timpul regimului comunist*, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 232, vezi și Marius Ioan Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918–1953)*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2003; Călin Florea *Biserica Unită Greco-Catolică din fostele județe Mureș-Turda, Târnava-Mare și Târnava Mică. 1945–1972*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2005.

AUGUSTIN BUNEA ÎN ATENȚIA ACADEMIEI ROMÂNE

Corina TEODOR

Dacă orice carte își are istoria ei, nu este mai puțin adevărat că în spatele fiecărei semnături din istoriografia ecleziastică a începutului de secol XX se ascunde un destin, o vocație împlinită în manieră impecabilă sau doar o ambiție polemică.

Preoți și profesori, ortodocși și greco-catolici, înalți ierarhi și simpli parohi, protopopi și gazetari, cam așa arată o inventariere rapidă a profilurilor profesionale ale celor ce au scris pagini de istorie bisericească în Transilvania la începutul secolului XX.¹

Între aceștia, personalitatea lui Augustin Bunea se conturează cu ușurință ca cea a unui „spiritus rector” al unei noi generații de istorici atașați bisericii greco-catolice, ce vor exersa prin concepția și metodologia lor istorică, noile coordonate ale pozitivismului.

Dar nu ne-am propus prin această comunicare o analiză globală a contribuției istoriografice a cunoscutului prelat blăjean; oricum, amplexarea unui asemenea demers l-ar face inoperabil pentru momentul de față. Am optat pentru o radiografiere asupra legăturilor sale cu Academia Română, considerând că o atare investigație poate fi interesantă din cel puțin trei puncte de vedere:

- pentru a urmări dacă putem recunoaște sau nu un dialog constructiv între istoriografia ardeleană și cea din Regat;

- pentru a descoperi nuanțele receptării operei sale de către Academia Română, într-un moment în care se întâlneau două curente distincte, romantismul și pozitivismul;

- pentru a vedea în ce măsură confesionalismul afișat în textele sale a afectat sau nu, pro sau contra, raporturile sale cu mediul academic românesc.

Cum evoluția oricărui istoric nu poate fi evaluată fără a ține cont de efectul catalizator al studiilor urmate, și în cazul lui Augustin Bunea se poate, preliminar, schița traseul școlarității. După studii începute la gimnaziul din Brașov, frecventarea școlilor Blajului a însemnat integrarea într-o tradiție specifică tinerilor greco-catolici. Ulterior în cariera sa, în momentul ocupării unor funcții

¹ Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850–1920*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 87–88.

administrative și didactice la Blaj, trebuie să fi contat mult cei cinci ani de studii filosofice și teologice (1877–1882) petrecuți la Colegiul de Propaganda Fide, finalizați prin susținerea disertației *Despre sacramentul Euharistiei*. Ion Rațiu, unul din biografii săi, remarca importanța cursurilor predate de profesori celebri, precum Francesco Satolli, Ubaldo Ubaldi, Antonio Agliardi, Galimberti etc.²

În anul 1901, când Augustin Bunea intra în atenția Academiei Române, avea deja o bogată experiență didactică și administrativă la Blaj, dar se remarcase și în practica istoriografică, cu 4 lucrări de istorie și teologie (*Mitropolitul dr. Ioan Vancea de Buteasa. Schiță biografică*, Blaj, 1890; *Cestiuni din istoria și dreptul Bisericii române unite*, 2 vol., Blaj, 1893–1894; *Șematismul veneratului cler...*, Blaj, 1900; *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900).³

Într-o reconstituire globală, două au fost direcțiile în jurul cărora s-au conturat raporturile istoricului blăjean cu Academia Română: candidaturile sale la Premiile Academiei; primirea sa ca membru al înaltului for științific. În rest, numele său apare doar sporadic în dezbaterile Academiei, prin incidența unor ceremonii, de exemplu în iunie 1905, când a participat la Blaj la manifestările consacrate centenarului nașterii lui Cipariu, alături de Ion Bianu.⁴

Înainte de a avea o activitate în interiorul Academiei Române, Augustin Bunea s-a înscris în anul 1901 în competiția pentru Premiul statului Heliade Rădulescu, în valoare de 5000 de lei, oferit „celei mai bune cărți scrise în limba română, cu conținut literar”, ce fusese publicată între 1 nov. 1898–31 oct. 1900. Între cele 13 lucrări prezentate, se aflau doar patru cărți de istorie, una a lui A. Bunea și 3 ale lui N. Iorga (*Documente românești din arhivele Bistriței*, partea I-II, București, 1899, 1900; *Relațiunile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul*, Buc., 1900; *Frederic Dame și istoria României contemporane*, Buc., 1900).⁵

Propunerile înaintate trec apoi printr-o primă selecție în cadrul secției istorice, în 22 martie 1901, ce învederează două opinii contrare: pe de o parte, cea a lui A.D. Xenopol, ce pledează, paradoxal, împotriva premierii unor „scrieri istorice și de erudițiune”, supuse mai ușor tentației compilației; pe de altă parte – părerea lui Vincențiu Babeș, fost președinte al secției istorice a Academiei între 1898–1899, cunoscut om politic ardelean, care între cele 3 cărți rămase în competiție (*Rustice a lui N. Rădulescu Niger; Grecii în Țara Românească* a lui C. Obedeauu și *Din istoria românilor...* a lui A. Bunea) susținea premiera acesteia din urmă – „un prea frumos studiu istoric al unei foarte însemnate epoce din luptele cele grele ale românilor”.⁶

² Ion Rațiu, *Dr. Augustin Bunea*, în „Transilvania”, 1909, nr. III, iul. – sept., p. 420.

³ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, Ed. Univers enciclopedic, 1996, p. 69–70.

⁴ „Analele Academiei Române. Partea administrativă și dezbaterile”, seria II, tom XXVIII, 1905–1906, p. 17–18.

⁵ *Ibidem*, seria II, tom XXIII, 1900–1901, p. 98.

⁶ *Ibidem*, p. 189.

Elogii similare au fost formulate și de către raportorul Grigore Tocilescu, secretar al Comisiunii premiilor, un istoric format după același canon al erudiției ca și Bunea, chiar dacă de orientare prevalent romantică: „cartea respectabilului canonic Bunea este din acelea cari odată luate în mână, trebuie citite de la început și până la sfârșit; trebuie cetite și studiate de toți românii cu grijă și interes, cu inima palpitantă și sufletul însângerat, căci lungi și fără de sfârșit mai sunt suferințele neamului românesc de-a lungul veacurilor și în mijlocul asupritorilor lui, iar cartea ce ne preocupă nu este decât un mic capitol din acel martirologiu, dar capitol scris cu inimă și cu minte de român, ba chiar scris cu lacrimi și suspine.”⁷

Augustin Bunea nu va avea șansa premierii, neîntrunind cele 2/3 necesare din cei 23 votanți (7 pentru, 16 contra). Dincolo de imposibilitatea de a pătrunde deocamdată în culisele acestui verdict, merită să mai stăruim asupra momentului pentru a evalua, din perspectiva istoriografiei ecleziastice, lucrarea pe care o depusese istoricul din Blaj pe masa Academiei Române. Având deja exercițiul monografiei, prin broșura despre mitropolitul Vancea, tipărită în 1890, când se aniversau 25 de ani de episcopat, Augustin Bunea se putea recomanda cu această nouă carte –*Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, drept un istoric inovator, ce va consacra genul monografic în istoriografia greco-catolică, după cum ortodocșii făcuseră deja această tentativă, prin scrisul lui Nicolae Popea. Dacă istoricul ortodox alesese ca personaj pe cel mai important ierarh ortodox, Andrei Șaguna (în 1879), la fel și greco-catolicul Bunea alesese personajul emblematic al acestei confesiuni, Inochentie Micu.⁸ Dar cartea inova și prin șablonul de analiză propus, pe care chiar Bunea îl va relua în 1902, acela al împlinirii unei biografii celebre cu istoria românilor ardeleni. Foarte sugestiv pentru concepția sa era chiar titlul ales, ce asocia destinul ierarhului Inochentie cu lupta de emancipare a românilor ardeleni.⁹ Așadar, cartea avea toate calitățile pentru a reține atenția Academiei, prin genul nou pe care îl reprezenta în istoriografia greco-catolică, prin metodologia pozitivistă, cum dovedeau și documentele, multe inedite, anexate lucrării.¹⁰ Înălțurarea sa de pe lista premianților nu poate fi străină de partizanatul confesional afișat. La ședința oficială din 28 mart. 1901, în urma votului, premiul Heliade Rădulescu i s-a acordat lui N. Rădulescu Niger.

N-a fost însă singura tentativă a lui Augustin Bunea de a i se recunoaște din partea Academiei Române calitățile unui istoric profesionist. Fiindcă va mai candida și în anul 1902 la un premiu, Adamachi (5000 lei), dar se înscria în competiție cu 3 cărți: *Statistica românilor din Transilvania*, Sibiu, 1901, *Vechile episcopii*

⁷ *Ibidem*, p. 360–363.

⁸ Corina Teodor, *op.cit.*, p. 228.

⁹ *Ibidem*, p. 231.

¹⁰ *Ibidem*, p. 232.

ale Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului, Blaj, 1902 și *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902. Dar statutul său în Academie se modificase, fiindcă la 24 martie 1901 fusese ales membru corespondent. Cele 3 cărți înaintate spre premiere au fost comentate succint de același Grigore Tocilescu în ședința din 28 martie 1903.¹¹ Lucrarea *Vechile episcopii...* a fost referată negativ și înlăturată dintre propuneri, „venind să stârnească o cestiune de caracter religios, în momentele critice prin care România transcarpatică trece pentru apărarea limbii și naționalității, luptă care reclamă liniștea cugetului și unirea simțămintelor”.¹² Era oare în joc subiectivismul confesional al lui Tocilescu sau polemica în care se implicase Bunea contravenirea spiritului profesat dinspre Academie? La o analiză făcută cu instrumentarul istoriei istoriografiei trebuie să recunoaștem că *Vechile episcopii ...* era o replică la adresa cărții lui Ilarion Pușcariu – *Metropolia românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria*, iar în durata lungă a reacție vizavi de teoriile formulate de Nicolae Popea, Nicolae Densușianu și Gh. Popovici.

O simplă trecere în revistă a celor cu care Augustin Bunea polemizase în cartea sa, în cadrul Academiei, este edificatoare pentru a înțelege în parte eșecul său în competiția pentru premii. (Ilarion Pușcariu – membru de onoare al AR din 1916, dar fratele său Ioan Pușcariu era din 1900 membru titular al AR; N. Popea – membru titular al AR din 1899, cu un discurs de recepție despre A. Șaguna, N. Densușianu – membru corespondent al AR din 1880–1911; G. Popovici – membru corespondent al AR din 1909–1927)¹³. Pe de altă parte, ceea ce oferise spre lectură era într-adevăr un text incisiv care se ambiționase să clarifice un subiect major din istoria instituțională a Transilvaniei, dar în care spiritul critic devenise mult mai ofensiv decât în lucrările precedente.¹⁴

Cealaltă propunere, monografia despre episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici, a avut doar preliminar o soartă mai fericită, trecând de o primă selecție. Agreată la început de comisie, a fost evaluată pozitiv de raportorul Gr. Tocilescu ce nota că autorul „vine să reînvieze încă două frumoase figuri din românimea de peste Carpați, încă doi luceferi, iluștri episcopi, cărora se datorește deschiderea școalelor din Blaj...”¹⁵ Dar premiul Adamachi se va împărți până la urmă, în urma ședinței din 8 apr.1902 între mai mulți competitori: I.Dauș pentru poemul dramatic *Egle* – 400 de lei, S.C. Gheorghiu pentru lucrarea *Vânătoarea în*

¹¹ „Analele Academiei Române, Partea administrativă și debaterile”, seria II, tom XXV, 1902–1903, p. 48, 97, 290, 298, 412–416.

¹² *Ibidem*, p. 416.

¹³ Dorina Rusu, *Membrii Academiei Române 1866–1996, mic dicționar*, Fundația Academică „Petre Andrei”, Iași, 1996.

¹⁴ Corina Teodor, *op.cit.*, p. 199–200.

¹⁵ „Analele Academiei Române. Partea administrativă și debaterile”, seria II, tom XXV, 1902–1903, p. 416–417.

România – 400 de lei, A. Onciu pentru cartea *Dreptul administrativ român* – 500 de lei, Alexandru Vlahuță cu *România pitorească* – 1000 de lei, I.A Zanne pentru cartea *Proverbele românilor* – 1.300 de lei.

Cartea, în final nepremiată de Academia Română, confirma însă experiența dobândită de istoric pe tărâmul monografic. Cu un impresionant volum documentar – 250 de documente românești și străine – putea fi cotate drept dovada înfripării dialogului istoriografiei ecleziastice ardeleni cu cea profesionistă de peste Carpați, care rezona la aceleași tentații documentare¹⁶. O frescă de epocă, dovadă sumarul propus, în care evenimentialul politic se asocia cu cel confesional, cu eșafodajul social, nefiind omis nici climatul cultural al Transilvaniei din sec. XVIII¹⁷.

Dacă prin înlăturarea sa de pe lista premianților Augustin Bunea nu apare în fața tuturor într-o lumină pozitivă, intrarea sa în rândul Academiei Române, inițial ca membru corespondent, a fost calificată ca o compensare morală pentru întâiul eșec de la candidatura pentru premii. „Academia însă în aceeași sesiune – martie 1901 n.n. – a ales pe autorul ei membru corespondent, ca o afirmare a înaltei aprecieri ce făcuse despre talentul și calitățile științifice ale sale”, se afirma în expunerea trimisă de secțiunea istorică pentru desemnarea lui Augustin Bunea ca membru plin¹⁸.

O primă evaluare – sub cupola Academiei – a contribuției sale istoriografice s-a făcut în expunerea trimisă de secțiunea istorică în vederea alegerii sale ca membru plin. Raportul amintit schițează principalele sale direcții de cercetare, păstrând un ton detașat de orice acuze sau polemici, relevând mai ales strădaniile sale documentare, pasiunea pentru cercetare și migala sondajelor în arhive. Totuși, ședința Academiei din 27 mai 1909 sub președinția lui Iacob Negruzzi a acceptat la un prim tur de scrutin doar trecerea lui Vasile Mangra, ierarh ortodox, ca membru plin, cu toate că opera sa istoriografică era mai restrânsă și inferioară valoric. Dar a întrunit 18 voturi pentru și 8 împotriva, față de 17 pentru și 9 împotriva în cazul lui Bunea¹⁹. O nouă ședință din 28 mai 1909 asupra candidaturii lui Bunea aducea un rezultat favorabil, cu 21 voturi pentru, 7 contra dintr-un număr de 28 votanți și înscrierea lui ca membru plin al Academiei²⁰.

Dar era totodată punctul terminus al relațiilor sale cu Academia Română, fiindcă în noiembrie 1909 istoricul se stinge din viață, fără ca ședințele Academiei să-i mai înregistreze prezența, fără ca măcar textul *Stăpânii Țării Oltului*, pregătit ca discurs de recepție să mai fi fost rostit sub cupola înaltului for științific.

¹⁶ Corina Teodor, *op.cit.*, p. 242.

¹⁷ *Ibidem*, p. 260.

¹⁸ „Analele Academiei Române, partea administrativă și debaterile”, seria II, tom XXI, 1908–1909, p. 201.

¹⁹ *Ibidem*, p. 203.

²⁰ *Ibidem*, p. 212.

CRÂMPEIE DIN ACTIVITATEA ȘCOLII ARDELENE ȘI A CORIFEILOR EI ZUGRĂVITE ÎN REVISTA „BUNĂ VESTIRE” DE LA ROMA

Ioan TÎMBUȘ

În loc de prolog

Exilul românesc din perioada comunistă a reprezentat un vârf de lance și de rezistență, o voce a românilor încătușați din țară ce a răsunat dincolo de fruntariile ei în lumea liberă. Exponenții exilului, huliți în regimul comunist și interziși, uitați mult prea repede în democrație de către cei ai căror purtători de mesaj sau făcut, au lăsat în urma lor opere culturale, politice și caritabile fără de cunoașterea cărora cultura română este azi mai săracă. În exilul lor, acești corifei ai românismului – dacă ne este îngăduit a le spune fără a părea cu nimic artificiali – au dus suferința, drama nației lor dar și sentimentul că trebuie să dezvolte cultura română și să o facă cunoscută și celor care ne considerau o simplă proprietate a URSS-ului. Prin reviste, prin conferințe, prin întâlniri, prin proteste și memorii, prin greva foamei, pe undele posturilor de radio sau de televiziune, mulți dintre ei făceau cultură și propagau adevărata cultură din care nu a lipsit nici imaginea curentului de redeştere națională pornit de Atanasie Anghel, prin Unirea cu Roma, și continuat de Inocențiu Micu Klein, de Petru Pavel Aron și de Școala Ardeleană.

Asupra unui „file de exil” ne vom opri în demersul nostru istoriografic, încercând să surprindem modul în care o revistă a exilului surprinde rolul Școlii Ardelene și câtorva dintre corifeii ei. Revista „Bună Vestire”, căci asupra ei se concentrează studiul nostru, apare la Roma începând cu anul 1962 și timp de mai bine de un deceniu și jumătate, adună în paginile ei studii de istorie, dogmatică și biblic, reflexii în cotidian, știri din lumea întreagă, proteste și luări de poziții, poezie și proză etc. Între semnatarii articolelor din ea regăsim nume de prim rang al diasporei greco-catolice, și nu numai, între care amintim: PSS. Vasile Cristea (episcop greco-catolic), Mons Al Tăutu, mons. Octavian Bîrlea, Pamfil Carnațiu, Flavius Popan, Pr. Vasile Mărgineanu, Pr. Petru Gherman, Pr. Traian Crișan, pr. Benedict Morariu, Alexandru Gregorian, Felix Karlinger, Octavian Vuia, Sergiu Grossu etc.

Omul care a condus aproape un deceniu revista „Bună Vestire” a fost Flaviu Popan, una din acele figuri ale exilului românesc implicate din toate direcțiile pentru

cauza românească. Născut pe 25 aprilie 1920 într-o familie de preoți greco-catolici (tatăl fiind preot în satul Chilia jud. Sălaj), urmează studiile liceale la liceul unit din Beiuși, la Oradea și Baia Mare, hotărându-se la vârsta de 18 ani (în 1938) să devină preot. Visul i-a fost îndeplinit de Episcopul Dr. Alexandru Rusu al Maramureșului care l-a trimis mai întâi cu o bursă de studii Ateneul de Propaganda Fide, acolo unde, cu secole înainte, au studiat Corifeii Școlii Ardelene. A locuit la Colegiul Român din Roma și a fost hirotonit preot pe 25 martie 1944, continuându-și apoi studiile doctorale până în 1946 când obține titlul de doctor în teologie cu o lucrare asupra filosofului și teologului Melchior Cano. La începutul anului 1948, la sugestia scrisă a episcopului Dr. Alexandru Rusu de a nu se întoarce în țară decât în momentul în care va fi chemat de el, Flaviu Popan se stabilește la o mănăstire a părinților Conventuali de lângă Asissi activând ca asistent parohial, de unde trece la o parohie din orașelul Fano activând un grup de tineri catolici și redactând Buletinul Parohial. În 1950 este chemat să conducă Misiunea Română din München, unde se ocupă de refugiații români, asigurându-le cazare și locuri de muncă. Aici, alături de Mons Octavian Bârlea și de teologul ortodox Gheorghe Racoveanu, Flaviu Popan publică revista „Îndreptar”, o revistă ce a premers prin articolele ei curentul ecumenic deschis de Conciliul Vatican II. Din păcate în 1953 această revistă își încheie apariția, iar Flaviu Popan pleacă în Spania, unde alături de preotul Alexandru Mircea va scoate în câteva numere revista „Perspective creștine”. Reîntors în Germania va colabora la mai multe reviste germane dar și la redacția postului de radio Europa Liberă unde va avea o emisiune aproape săptămânal. După o colaborare cu episcopul ucrainean Platon Kornyljak, Flaviu Popan este chemat în 1968 să conducă, împreună cu mons. Bîrlea, secția română a postului Radio Vatican, în cadrul căruia se va ocupa de interpretarea mesajelor papale. După un an, în 1969, i se încredințează conducerea revistei „Bună Vestire” din Roma, devenind astfel până la moarte „*purtătorul de cuvânt al catolicilor români din exil*”¹. Moare la numai 58 de ani în urma unui atac de cord, în timp ce se afla în localitatea Zell am Ziller din Austria în drum spre Roma. Cu el odată se stinge, ca un cântec de lebedă, și revista „Bună Vestire”.

Imaginea Școlii Ardelene în paginile revistei „Bună Vestire” până în anul 1969

1) Un prim studiu despre figurile ecleziastice de prim rang al Bisericii Unite este dedicat de revista „Bună Vestire” episcopului Petru Pavel Aron. Articolul cu titlu *Episcopul Petru Pavel Aron (1709–1764)* apare în nr. 3 din 1963² și poartă semnătura mons. Pamfil Carnațiu.

¹ Pamfil Carnațiu – *Preotul român unit Flaviu Popan 1920–1978*, în rev. „Bună Vestire”, Roma, an XVII, nr. 3–4 iulie-decembrie, 1978, p. 113.

² „Bună Vestire”, nr. 3 an II iulie – septembrie 1963, p. 8–11.

După o prefață ce are în centru imaginea lui Aron și contextul social și politic din Transilvania, autorul trece la un capitol dedicat *figurii lui Petru Pavel Aron* în care analizează originea nobiliară studiile și activitatea unui om caracterizat de „dârzenia tăcută și concentrată, unită cu o statornicie care a exasperat și pe cei mai răbdători funcționari ai Curții împărătești de la Viena”³, imagine creionată atât de plastic de către Z. Pâclișanu. Capitolul următor este dedicat alegerii ca episcop a lui Aron și prezintă problematica delicată a cestei chestiuni și a relației cu înaintașul său, episcopul Inocențiu Micu Klein.

Un loc aparte este dedicat în capitolul următor asaltului asupra unirii regizat din umbră de mitropolitul sârb Nenadovici de la Carlovitz și executat de către „fiorosul călugăr Sofronie din Cioara și popa Ioan Tunsul”⁴, insistându-se și pe frământările interne cu călugării care „căutau onoruri”. Nu scapă din vederea lui Pamfil Carnațiu nici activitatea culturală a lui Aron căreia îi dedică un capitol aparte în care insistă pe necesitatea ridicării nivelului de viață al poporului prin studiu. Astfel, deschiderea pe 18 octombrie 1754 a școlilor Blajului pe cele trei paliere: de obște, latinească și pentru preoție, dar și implicarea activă a episcopului în susținerea elevilor și plata profesorilor a făcut ca după numi câțiva ani să iasă de pe băncile lor cei „ce au produs renașterea națională a neamului românesc”⁵. De fapt rezultatele acestor „fântâni ale darurilor” au confirmat dorințele episcopului de emancipare a românilor prin cultură. Ultimul capitol este dedicat morții episcopului Aron, survenită în timp ce-și vizita fruntariile de nord ale eparhiei, la Cavnice, unde se îmbolnăvește și de unde este transportat apoi la Baia Mare la casa iezuiților unde se stinge din viață pe 9 martie 1764. Încheierea scurtă dar foarte cuprinzătoare amintește că trupul ierarhului nu a intrat în putrefacție iar exemplul lui a fost a „unui spirit de jertfă, de sfințenie și de entuziasm pentru Biserică și Neam”⁶.

2) Un alt studiu despre Școala Ardeleană apare în nr. 2–3 din 1965 cu titlu *Samuil Micu Clain 1745–1806*⁷ sub semnătura: *Părintele Vasile*. Articolul apare în cadrul rubricii *Figuri ecleziastice*, o problemă ridicându-se însă în ce privește semnătura articolului, după toate probabilitățile autorul fiind pr. dr. Vasile Zăpârțan⁸. Motivația acestei concluzii rezultă din faptul că studiu este bine

³ Idem p. 9.

⁴ Idem p. 10.

⁵ Idem p. 11.

⁶ *Ibidem* p. 11.

⁷ „Bună Vestire”, nr. 2–3 an IV aprilie-septembrie 1965, p. 1–9.

⁸ Vasile Zăpârțan s-a născut la 27 aprilie 1918 în comuna Mănăstirea, jud. Someș (azi jud. Cluj) fiind singurul băiat dintre cinci copii. El urmă cursurile secundare în țară, iar apoi facultatea de teologie la Roma. La 25 martie 1945 el a fost hirotonit preot, iar după trei ani și luă doctoratul în teologie. Imediat după terminarea studiilor, la 20 martie 1948, părintele Zăpârțan a venit la Misiunea Catolică din Paris, unde se afla atunci grupul cel mai numeros al refugiaților români. Cătreiera străzile și cartierele Parisului, căutând, descoperind și ajutând pe românii aflați în nevoie. Începând din 14 august 1955 își

articulat și pare a face parte dintr-o lucrare amplă acesta fiind un rezumat însoțit de un aparat critic format din 45 de note în care găsim trimiteri la lucrări apărute în țară și semnate de prestigioși istorici precum: N. Iorga, A. Bunea, Papiu Ilarian, Șt. Meteș, Hurmuzachi, I. Radu, I. Bianu, I. Georgescu, Z. Pâclișanu, O. Bârlea. De mare însemnătate în cadrul aparatului critic ne sunt trimiterile la documentele Congregației pentru Doctrina Credinței și la scrierile lui A. Cappelli, L. Gladi și Lukinich, fapt ce ne permite să concluzionăm că autorul a avut la îndemână și a lucrat cu documente inedite pentru istoriografia românească privind figura lui Samuil Micu. Un alt element ce ne convinge că autorul este mons. dr. Vasile Zăpârțan este acela că în 1948, la trei ani le de la hirotonirea ca preot, Vasile Zăpârțan obține titlu de doctor în teologie cu „magna cum laude” cu o lucrare intitulată: *Viața și opera călugărului Samuil Micu Klein*. Momentul în care va putea fi identificată lucrarea mons. Zăpârțan la Roma credem ca va confirma pe deplin aceste supoziții ale noastre.

Trecând la conținutul articolului putem afirma că acesta cuprinde două părți distincte: una ce surprinde în două puncte starea politică și religioasă din Transilvania și elementele care au contribuit la realizarea Unirii cu Biserica Romei, iar cea de a doua parte tratează viața și opera lui Samui Micu. În cea de a doua parte autorul insistă pe originea lui nobiliară, pe relația cu unchiul său episcopul Inocențiu Micu Klein. Nu se scapă din vedere faptul că Samuil Micu și-a desfășurat activitatea sub 5 papi⁹, 4 împărați¹⁰ și 5 episcopi¹¹ că a avut drept model de asceză

mutată centrul de activitate la Salzburg, în Austria, unde s-a aflat permanent în mijlocul și în fruntea comunității românești. De aceștia s-a ocupat, le-a căutat un adăpost. Fiindcă financiar îi mergea prost, s-a angajat ca șofer pentru transporturi internaționale. Noaptea conducea camionul, ziua își făcea datoriile pastorale și se odihnea. Ceea ce câștiga împărțea cu cei îngrijiți de el. Ultima etapă a activității spirituale și caritative a părintelui Zăpârțan a constituit-o epoca păstoririi sale în Germania, începând din 23 februarie 1957 și până în ziua morții la numai 58 de ani. Pentru activitatea sa neostenită și generoasă Papa Ioan XXIII l-a făcut în anul 1962 „monsieur”. Prin activitatea sa și prin articolele sale publicate în diferite reviste din Occident, prin conferințele ținute și interviurile date la Postul de Radio Europa Liberă a devenit incomod pentru regimul Ceaușescu, încât la ordinul dat de acesta, i s-a înscenat un accident de mașină în 5 august 1976 de către Securitate, accident în care a murit el și profesorul Leontieș și d-na Ioana Bârsan Maixner. Versiunea oficială a morții sale a fost „atac de cord”, însă generalul Ioan Mihai Pacepa amintește că Ceaușescu ar fi cerut în mod insistent „Omoară-l fără milă” și aceasta, spune același Pacepa, pentru simplu motiv că ar denunțat public cultul personalității lui Ceaușescu (a se vedea Bota Ioan M, Ionițoiu Cicerone. *Martiri și Mărturisitori ai Bisericii din România* (1945–1989) ed. III-a editura Viața Creștină, Cluj Napoca, 2001, p. 167–168). De teama izbucnirii unui scandal diplomatic internațional, și probabil și de teama repetării unor asemenea incidente grave, Ion Gheorghe Maurer ar fi intervenit cerându-i lui Ceaușescu să nu mai comită crime, astfel Ceaușescu trecând la un alt mod de represiune asupra opozanților săi și anume bătaia până aproape de moarte a celor ce-l contestau.

⁹ A lucrat sub papii: Benedict XIV (1740–1758), Clemente XIII (1758–1769), Clemente XIV (1769–1774), Pius VI (1775–1799) și Pius VII (1800–1823).

¹⁰ Este vorba de: Maria Tereza (1740–1780), Iosif al II-lea (1780–1790), Leopold al II-lea (1790–1792) și Francisc I (1792–1835).

pe Petru Pavel Aron, iar episcopul Rednic îl recomandă împărătesei Maria Tereza ca fiind cel mai capabil dintre toți ca să primească o bursă la colegiul *Pazmaneum* din Viena. Un fapt interesant semnalat este și acela că la consacrarea ca episcop a lui Grigore Maior la Viena pe 23 aprilie 1773, Samuil Micu era prezent și a participat activ în calitate de diacon la solemnitatea consacrării la care a asistat însăși împărăteasa Maria Tereza și fiul său Iosif al II-lea.

Spre finalul studiului mons. Vasile Zăpârțan insistă pe momentele importante ale a activității lui Samuil Micu atât pe tărâm pastoral cât și cultural. Anul 1773 ni-l aduce în prim plan pe Samuil Micu drept profesorul și predicatorul oficial al catedralei din Blaj și însoțitorul episcopului Grigore Maior. Perioada 1773–1779 este cea mai rodnică pe tărâm literar, iar începând cu 1780 Samuil Micu își amplifică traducerile operelor patristice, traduceri începute încă de prin 1768. Abdicarea lui Grigore Maior aduce pentru Samuil Micu o perioadă dificilă, fiind și el nominalizat între cei care să-i succedă lui Maior, nu a primit însă decât un vot, iar intervenția sa pentru susținerea lui Ignatie Darabant sau a lui Iacob Aron îi va aduce mari prejudicii în relația cu Ioan Bob, cel pe care Curtea imperială îl va aproba. Anii aceștia vor fi anii traducerii Bibliei, ai corespondențelor cu Darabant și ai conflictului cu Ioan Bob. Finalul studiului este dedicat operei lui Samuil Micu, operă care numără în viziunea mons. Zăpârțan 72 de titluri dintre care doar Gramatica, Propovăduirile la îngropăciunea oamenilor morți, *Disertatio de jejuniis* și *Disertatio de matrimonio* au fost publicate (până la data la care fusese scris articolul) restul rămânând în manuscris. Autorul atrage atenția că restul manuscriselor ar putea fi la Cluj. Într-un tablou sinoptic al lucrărilor publicate și a manuscriselor autorul le împarte în: istorice, juridice, literare (în care pe lângă cele de gramatică și de dicționar apar și cele de filosofie și aritmetică), biblice, lucrări de teologie dogmatică, de teologie morală și în cele din urmă lucrările patristice și religioase. „Două mari dorințe i-au rămas neîmplinite” – spune mons. Zăpârțan – „n-a văzut niciodată Roma și mare parte a operelor sale, ce le credea necesare poporului său nu au văzut niciodată lumina tiparului”¹²

3) Tot din ciclul *Figuri ecleziastice*, revista „Bună Vestire” publică un alt studiu semnat de Dem. Ștefan Marin¹³ în nr. 3 din 1966. Articolul a fost scris la Bari intitulat *La o sută cincizeci de ani de la moartea lui Gheorghe Șincai*. Articolul este un amplu studiu și o reflexie asupra vieții și operei marelui cărturar. Studiul are formatul unei lucrări științifice cu un aparat critic ce cuprinde 27 de note din care rezultă o bibliografie centrată pe Ovid Densusianu, Mircea Tomuș, Al. Piru, Sextil

¹¹ Episcopii cu care a colaborat au fost: Inocențiu Micu Klein (1728–1751), Petru Pavel Aron (1752–1764), Atanasie Rednic (1764–1772), Grigore Maior (1772–1782) și Ioan Bob (1782–1830).

¹² „Bună Vestire” nr. 2–3 an IV aprilie – septembrie 1965, p. 8.

¹³ „Bună Vestire” nr 3 an V iulie – septembrie 1966, p. 1–13.

Pușcariu, N.I. Herescu dar și pe lucrarea de istorie al literaturii române a lui D. Murășanu tipărită la Madrid în 1954.

Partea introductivă urmărește încadrarea lui Șincai în mediul și curentul de redeşeptare națională din Transilvania, făcându-se o paralelă cu studiul semnat părintele Vasile din numerele 2–3 din 1965 ale revistei „Bună Vestire” dedicat lui Samuil Micu. După o trecere în revistă a vieții de la naștere și până la terminarea studiilor, anii călugăriei, ieșirea din călugărie și implicarea în viața politică, mai ales în disputa cu I.C. Eder pe marginea *Supplex*-ului și în cele din urmă relația tensionată cu episcopul Bob, l-au făcut pe Șincai să caute adăpost la episcopul Samuil Vulcan la Oradea și mai apoi la contele Vass de Țaga căruia îi va educa copii.

Un prim aspect subliniat de Dem. Ștefan Marin se leagă de imaginea lui Șincai ca om de știință atât sub aspectul filologic cât și sub aspect istoric. În plan filologic Șincai va avea un cuvânt greu de spus în reforma ortografică prin care a urmărit purificarea limbii de nelatinisme, în introducerea sistemului etimologic dar și substituirea slavonismelor cu latinismele pentru o „salvare autentică a limbii române”¹⁴. Sub aspect istoric Șincai rămâne creatorul *Hronicii românilor*, lucrare pe care Dem. Ștefan Marin o consideră alături de Ion Vinter drept „cea mai importantă operă a Școlii Ardelelne”¹⁵.

Cel de al doilea aspect subliniat de Dem. Ștefan Marin îl surprinde pe Șincai ca om de acțiune și de credință, ca om de acțiune datorită eforturilor pe care Șincai le-a făcut pentru ridicarea poporului în plan social prin știință, iar ca om de credință prin eforturile de afirmare a catolicității românilor.

Finalul studiului aduce după sine o sinteză a portretului omului Șincai, tenace și „predestinat suferinții, durerii, izolării, persecuțiunii”¹⁶, dar și plin de intransigență cu sine și cu alții, avea să întruchipeze durerile neamului căruia îi aparține...”¹⁷.

4) Un caz aparte în studiul nostru îl constituie o luare de poziție din partea revistei „Bună Vestire” în numărul 2–3 din 1968¹⁸ când apare un interesant articol semnat de „Cronicar”, și intitulat *Osemintele marelui episcop Inocențiu Micu Clain în țară?* Întrebarea din titlu se justifică pe parcursul conținutului de unde aflăm că după ce s-au făcut copii după columna lui Traian și au fost aduse în țară, unii intelectuali români s-au hotărât să transporte în acel an și osemintele lui Inocențiu în țară.

Motivația cererii trebuie legată de câteva evenimente atât de ordin politic cât și religios. În primul rând în 24 ianuarie 1968 președintele Consiliului de Miniștrii

¹⁴ Idem p. 5.

¹⁵ Idem p. 7.

¹⁶ Idem p. 11.

¹⁷ *Ibidem* p. 11.

¹⁸ „Bună Vestire” nr 2–3, anul VII aprilie – septembrie 1968, p. 3–5.

al României de atunci, Ioan Gheorghe Maurer va întreprinde o vizită în Italia, Prilej cu care va fi primit în vizită de către Papa Paul al IV-lea¹⁹. Această vizită deschide pentru România comunistă o nouă perspectivă în Occident doar cu puțin timp înaintea invadării Ceoslovaciei de către țările pactului de la Varșovia și a pregătit vizita finală a lui Ceaușescu în Italia și la Vatican din 1973, vizită ce a fost prefațată și de una a ierarhiei ortodoxe la Vatican cu un an înainte în 21 martie 1972. Reacția greco-catolicilor nu s-a lăsat așteptată, astfel într-un memoriu virulent dar plin de bunul simț și de responsabilitatea preotului care își face datoria morală de a avertiza. Memoriul deși semnat P.P.C. transpare din el stilul direct al preotului Pamfil Carnațiu care critică în revista „Tribuna Liberă” în termeni categorici politica și atitudinea comunismului față de persoana umană. Acest memoriu a fost preluat în Revista „Bună Vestire”²⁰.

Un alt motiv pentru care s-a solicitat aducerea osemintelor lui Inocențiu în țară a fost legat de faptul că Inocențiu a fost îngropat în cripta bisericii Sfinților Sergiu și Bach devenită Madonna dell Pascolo, fostă mănăstire a călugărilor bazilieni ucrainieni. Aceștia au vândut mănăstirea și biserica Madonna dell Pascolo și au achiziționat o mănăstire mai mare pe Aventin, dar și-au rezervat printr-o clauză contractuală ca lespezile de piatră și osemintele morților din subsolul bisericii să fie transferate și ele în alt loc întrucât noii proprietari intenționau să transforme clădirea în hotel. Acest lucru a justificat mutarea osemintelor lui Inocențiu Micu Klein în altă parte, dar și cererea câtorva intelectuali români de a fi aduse în țară osemintele arhierelui. Unii au și propus ca loc de reînhumare cripta arhierilor din Catedrala din Blaj. Cererea a stârnit însă un val de proteste din partea preoților și credincioșilor greco-catolici din exil. Vehemența protestului a obligat autoritățile comuniste din România să renunțe la proiect²¹.

Articolul înfierează conducerea comunistă din România și dorința unui Leontie Răutu, Bodnăraș, Fazekaș sau Bărlădeanu, de a-și face propagandă de pe urma unui asemenea demers, ba mai mult autorul le amintește că în 1948 au fost alături de Ana Pauker, Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu ori Stanciu Stoian și au contribuit din plin la anihilarea Bisericii Unite. Din acest registru autorul trece la

¹⁹ La sfârșitul convorbirii, Paul VI a dăruit lui Maurer o ediție rară a Operelor („*Opera Omnia*”) lui Virgiliu din 1763, cu stampe originale zugrăvite în aramă, și o serie a medaliei anuale a Pontificatului. Aceeași serie de medalii a fost oferită și Ministrului de externe al României, M. Mănescu și amasadorului C. Burtică. Maurer, la rândul său a dăruit Sf. Părinte o prețioasă icoană românească din 1700 care reprezintă Sf. Treime, precum și discurile cu înregistrarea Operei Oedip de compozitorul român George Enescu. A se vedea în acest sens și *L'Osservatore Romano*, din 25 ianuarie 1968.

²⁰ „Bună Vestire”, anul VII, nr. 1, ianuarie – martie 1968, p. 29–33.

²¹ Proiectul însă, va fi realizat nu de către comuniști ci de către greco-catolicii români după aproape trei decenii prin grija PSS Virgil Bercea, care a mijlocit revenirea „marelui episcop exilat” și reînhumarea lui în fata altarului din Catedrala „Sfânta Treime” din Blaj, la 19 octombrie 1997

înfierarea atitudinii patriarhului Iustinian căruia îi cere să redea preoților greco-catolici și credincioșilor dreptul la libertate de conștiință și să nu-l mai preocupe problema lui Inocențiu Micu Klein pentru că „*se va rezolva de la sine*”²². Aceste cuvinte parcă desprinse dintr-o profeție biblică încheie articolul într-un optimism ce aparține doar marilor spirite dedicate cu totul lui Dumnezeu, că: „*până atunci Inocențiu Micu va rămâne și el în exil, până la ceasul voit de Dumnezeu, proclamând dreptul Bisericii sale la libertate și independență*”²³.

5) Tot pe anul 1968, în numărul următor al revistei „*Bună Vestire*”²⁴ avem un studiu semnat de preotul Ioan Filip din America și intitulat *Bărbați iluștrii, ai Bisericii Române Unite*. Amplul articol tratează figurile mai importante ale Bisericii Unite începând cu Atanasie Anghel, Inocențiu Micu Klein, Petru Pavel Aron, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Samuil Micu, Timotei Cipariu, Ioan Vancea de Buteasa, Iosif Pop Sălăjanul, Vasile Suci, Mihail Pavel, Simeon Bărnăușiu, Gheorghe Barițiu, Ion Rațiu, Gheorghe Pop de Băsești, Vasile Lucaci, Iuliu Maniu etc. Studiul face o incursiune în biografia lor pornind de la o sursologie bazată pe scrierile lui Bunea, pe *Biserica Română Unită* apărută la Madrid în 1950, pe *Acta Historica* (lucrare a Societății Academice Dacoromana), pe *Pensée Roumaine* a lui Petru Gherman, pe documente din Arhiva Vaticanului, dar și pe articole din presa exilului românesc. După ce face o introducere în viața fiecăruia dintre cei amintiți, autorul își motivează în studiul său și de ce acești „*bărbați*” sunt și „*iluștrii*” nu numai pentru Biserică ci mai ales pentru națiunea română față care, prin exemplul lor, prin eforturile depuse au contribuit la ridicarea demnității și prestigiului ei. Imaginea Școlii Ardelene este creionată de în jurul celor trei personalități: Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și pe rolul acestora în cultura română pornindu-se de la scrierile lor.

Imaginea Școlii Ardelene în paginile revistei „Bună Vestire” între anii 1969–1978

1) Primul studiu mai amplu din perioada de când conducerea revistei a fost încredințată mons. Flaviu Popan, este dedicat figurii celui care, prin atitudinea sa politică devenise un model pentru corifeii Școlii Ardelene, adică Inocențiu Micu Klein. În nr. 4 din 1970²⁵, avem un studiu semnat de către mons. Al. Tăutu și intitulat, *Testamentul și moartea episcopului Inocențiu Micu Klein*. După un studiu asupra personalității lui Inocențiu Micu, mons. Tăutu publică în partea de încheiere atât în

²² „*Bună Vestire*” nr 2–3, anul VII aprilie – septembrie 1968, p. 5.

²³ *Ibidem*.

²⁴ „*Bună Vestire*” nr. 4, anul VII, octombrie – decembrie 1968, p. 53–72.

²⁵ „*Bună Vestire*” nr. 4 anul IX, octombrie – decembrie 1970, p. 53–67.

latină cât și în traducere românească testamentul lui Klein și înregistrarea morții lui Klein. Motivația acestui studiu este legată, așa cum amintește și autorul articolului, de numeroasele calomnii publicate în țară de istoriografia ortodoxă la adresa lui Klein atât cu privire la revenirea la ortodoxie cât și cu privire la marile dezamăgiri ale acestuia, dar și cu privire la unele afirmații publicate în *Monumenta Ucraine Historica*²⁶, potrivit cărora Inocențiu Micu ar fi fost un călugăr și episcop de rit rutean până la moarte. Această chestiune susținută de ruteni nu se baza decât pe denumirea oficială dată episcopiei și episcopului de Făgăraș în documentele oficiale și anume: *Wallachorum, Ruthenorum, Rascianorum aliorumque per Transilvaniae provinciam graecum ritum sectantium*. Această denumire a fost dată de principii protestanți mai întâi și abia mai târziu de către documentele oficiale imperiale și de cele papale.

De mare însemnătate este textul testamentului lui Klein în limba latină preluat și tradus în limba română de mons Tăutu din Arhiva Istorică Capitolină²⁷, text care ne prezintă în toată demnitatea figura lui Klein²⁸. Textul testamentului este păstrat într-o copie în registrul notarului Ioannes Antonius Pica.

Detalii despre înregistrarea morții ne oferă autorul în partea finală a studiului atât după originalul latin cât și în traducere. Acest document provine din Arhiva Vicariatului din Roma, Matricula Bisericii parohiale Sf. Francisc de Paola²⁹.

2) După cum anticipa în numărul anterior (4 din 1970) Aloise Tăutu revine cu detalii legate înmormântarea episcopului Inocențiu Micu Klein în numărul 5 din 1971³⁰. Sub titlul *Un episod cu ocazia înmormântării episcopului Inocențiu Micu-Klein*, sunt puse la dispoziția istoriografiei românești o altă serie de documente atât în latină cât și în italiană, dar și în traducerea lor românească provenite din același fonduri ale Vicariatului de Roma și al Arhivei Istorică Capitoline³¹.

Primul document, redactat în italiană, este un proiect de scrisoare adresată de procuratorul bazilitanilor ruteni de la Biserica Madona dell Pascolo din Roma papei Clemente al XIII-lea în cauza înmormântării în biserica lor a episcopului Klein, document datat 22–23 septembrie 1768. Trebuie menționat că la sfârșitul documentului apare consemnat faptul că memoriul nu a mai fost prezentat fiind socotită fără folos cererea. De fapt în document se cerea dreptul de al înmormânta pe Klein în interiorul mănăstirii bazilitane ținându-se seama de naționalitatea,

²⁶ A se vedea *Monumenta Ucraine Historica*, vol. VI, p. 335, n. 208, apărută la Roma în 1968 sub îngrijirea card. Josif Slipyi.

²⁷ *Arhiva Istorică Capitolină, Instrumenta et Testamenta Sezione XXVII* tomo 66 p. 258 rv. și 265 rv.

²⁸ Pentru detalii a se vedea textul în limba latină și traducerea în română în rev. „Bună Vestire” nr. 4 anul IX, octombrie – decembrie 1970, p. 61–66.

²⁹ Textul este păstrat în Tabularium Vicariatus Urbis, în *Liber mortuorum ecclesiae parochialis S. Francisci de Paula ad Montes de Urbe. Ab anno 1754–1777* p. 342 apud. Bună Vestire *ibidem* p. 67.

³⁰ „Bună Vestire” nr. 5 anul X, ianuarie – martie 1971, p. 101–116.

³¹ Vezi notele de mai sus 27 și 29.

profesiunea de credință și ritul celui defunct, cu alte cuvinte se cerea încuviințarea pentru celebrarea în ritul oriental și nu în cel latin.

Cel de al doilea document provine din arhiva Congregației De Propaganda Fide³² fiind datat 22–23 septembrie 1768 și redactat în italiană. Documentul este tot o cerere asemănătoare primului document amintit mai sus și a fost adresat cardinalului protector Vicarul Romei care a recomandat chestiunea Monseniorului Viceregent vicar al Cardinalului ce conducea Vicariatul de Roma.

Al treilea document a fost elaborat în limba latină pe 23 septembrie 1768, tot în cauza înmormântării episcopului Klein de către Viceregentul Cecconi.

Documentul al cincilea datat 28 septembrie 1768 și elaborat în limba italiană tratează problema împărțirii lumânărilor rămase de la înmormântarea episcopului Klein și a fost semnat de: Ignatie Wolodozko rectorul și procuratorul general al Bisericii Madona dell Pascolo; Ioan Clineti corectorul Colegiului Sfântului Francisc de Paola și de Marc-Antonio Grosati în calitate de martor.

Cel de al șaselea document, datat 10 octombrie 1768, este o declarație în limba italiană făcută de Ignatie Wolodozko Procurorul General al Bisericii Madona dell Pascolo și de Iosif Pulci parohul bisericii Sf. Francisc de Paola cu privire la plățile efectuate cu ocazia înmormântării.

Ultimul document prezentat de Mons. Tăutu este datat 23 iunie 1772 și prezintă pentru edificare un caz similar legat de împărțirea lumânărilor rămase de la prohodul lui Iosif Paragini. Studiul se încheie cu un rezumat al documentelor citate puse în paralel cu conținutul testamentul și cu bunurile lăsate de episcop celor două parohii, săracilor dar și servitorului său.

3) Tot despre Școala Ardeleană, dar de această dată sub semnătura mons. dr. Octavian Bârlea avem un studiu amplu, în 46 de pagini, intitulat *Ecumenism românesc*³³ în nr. 4 din „Bună Vestire” pe 1973. Autorul prezintă evoluția ecumenismului la românii transilvăneni cu accent deosebit pe mai multe etape bine conturate:

1. Momentul ecumenic al unirii din 1700;
2. Momentul ecumenic de la 1700: decretul de unire;
3. Unirea de la 1700 și problematica unității naționale și bisericești;
4. Drama ecumenismului românesc [din perspectiva a trei tipuri de documente ce vorbesc despre Biserica Română Unită: a) cele scrise de mitropolitul și protopopii, și preoții din Transilvania; b) documentele redactate la Viena și c) documentele redactate de iezuiți în numele românilor.].
5. Ecumenismul Școlii ardeleni,

³² Arhiva Congregației De Propaganda Fide, *Ospizio dei Rutheni*, vol. I, fol. 101 rv. și a fost publicat în *Monumenta Ucraine Historica*, op. cit. vol. VI, p. 335, n. 208.

³³ „Bună Vestire” nr. 4 din octombrie – decembrie 1973, anul XII, p. 1–46.

6. Ecumenismul generației din 1848;
7. Ecumenismul în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea;
8. Ecumenismul principelui Alexandru Ioan Cuza și al ministrului M. Kogălniceanu;

În considerațiile de încheiere Bîrlea accentuează dimensiunea ecumenismului românesc ca fiind orientată în două direcții: una de dinainte de 1700 fiind considerată de autor ca una „*de frăție pașnică de irenism idilic*”³⁴, iar cea de a doua fiind cea de după unire care a înglobat în interiorul ei două concepții: a) a unui dialog dus de Biserica Orientală prin Biserica Română Unită cu Biserica Latină; și b) a unui dialog dintre Biserica Unită și Biserica Ortodoxă. Menționăm că parte din acest studiu va fi reluat, amplificat și publicat mai târziu de către mons. Bârlea în revista sa „*Perspective*” de la München³⁵ alocând într-un volum (bilingv) un spațiu generos ecumenismului corifeilor Școlii Ardelene.

4) În nr. 1–2 din 1976³⁶, avem un studiu semnat de către Ștefan Manciuș și intitulat, *Ioan Inocențiu Micu întemeietorul orașului Blaj*. Articolul urmărește în stilul bine cunoscut a lui Șt. Manciuș figura luminoasă a lui Klein și rolul lui în făurirea Blajului. Studiul debutează cu un citat al istoricului N. Iorga din lucrarea *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*³⁷: „Aici e pământul Sfânt al Blajului în locurile unde au scris cu sângele inimii lor și au învățat pe alții cu toată căldura credinții ce stătea într-înșii, acei înainte mergători ai culturii naționale românești care au fost, blândul călugăr Samuil Clain, aspru muncitor fanatic Șincai, și cumintele alcătuitoare de teorii Maior”. Din cuprinsul articolului remarcăm o structură echilibrată pe două paliere a conținutului. O primă parte este dedicată istoricului localității Blaj de la întemeierea ei și până la Inocențiu Micu Klein, iar cea de a doua parte reliefează perioada kleiniană a Blajului. Articolul este realizat într-o manieră științifică vând un aparat critic cu 18 note și o bibliografie centrată pe operele lui Timotei Cipariu³⁸, N. Iorga³⁹, A. Bunea⁴⁰, G. Ivașcu⁴¹ și Alexandru Papiu Ilarian⁴². Prima parte a studiului reține atenția asupra evoluției localității sub influența coroanei ungare ori a unor nobili maghiari, însă partea a II-a reține mai

³⁴ Idem p. 43.

³⁵ *Perspective*, nr 3–4, (19–20) ianuarie iunie 1983, anul V, München p. 1–236.

³⁶ „*Bună Vestire*” nr. 1–2 din ianuarie – iunie 1976 anul XV p. 105–109.

³⁷ N. Iorga, *Neamul românesc din Ardeal și Țara Românească*, vol II, București 1906, p. 413.

³⁸ Din Timotei Cipariu este citată *Arhiva pentru filologie și istorie*, an 1967.

³⁹ Din opera lui N Iorga sunt citate două lucrări: *Neamul românesc din Ardeal și Țara Românească*, vol II, București, 1906; iar cea de a doua lucrare este *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I București 1915.

⁴⁰ În cazul lui Bunea opera utilizată este cea intitulată: *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900.

⁴¹ Pentru G. Ivașcu autorul s-a folosit de *Istoria literaturii românești*, vol I București 1969.

⁴² Din opera marelui cărturar Papiu Ilarian a fost utilizată *Istoria românilor din Dacia superioară*, vol II, Viena, 1852.

mult atenția datorită tenacității cu care ilustrul episcop a luptat pentru cauza românilor dar și greutăților pe care le-a întâmpinat în obținerea de privilegii dar și de fonduri pentru ceea ce avea să devină mai târziu citadela a culturii românești.

Articolul la care am făcut referire este dublat de un al doilea studiu semnat de același Manciulea în paginile aceluiași număr de revistă⁴³ și intitulat *Aleea busturilor din Blaj*. Articolul face referire la dezvelirea pe 17 mai 1973 pe aleea de pe Câmpia Libertății a unor busturi ale figurilor centrale ale istoriei transilvănene grupate în jurul Școlii Ardelene, dar și a reprezentanților mișcării pașoptiste. Manciulea remarcă faptul că aleea începe cu „*figura dârză plină de hotărâre neînfrică a episcopului Ioan Inochentie Micu*”.

5) Ultimul studiu despre Școala Ardeleană în revista „Bună Vestire” la care vom face referire este cel intitulat *Corifeii școlii ardelenae*⁴⁴ și semnat de către Ștefan Manciulea. Lucrarea se centrează pe figurile lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior cu accent pe problema originii și continuității românilor în Dacia. Studiul este unul amplu documentat, cu un aparat critic ce însumează 70 de note critice precum și trimiteri la lucrările corifeilor dar și ale altor istorici români care au utilizat și comentat concepția Școlii Ardelene despre continuitate. În partea introductivă se analizează „chestiunea română” din perspectiva istoricilor și oamenilor de cultură străini cum ar fi: Gian Francesco Poggio-Bracciolini (1380–1459), Flavio Biondo (1388–1463), Enea Silvio Piccolomini (devenit papă sub numele de Pius II – 1405–1464), Antonio Bonfini, Nicolaus Olahus etc. Autorul continuă problema pe linia evenimentelor de secol XVIII, și a viziunii politice a acestei perioade asupra românilor, cu referire momentul de emancipare kleinian, moment ce a premers „adevăratul război științific dezlănțuit din partea corifeilor Școlii Ardelene”⁴⁵, cum îl numea Manciulea. După enumerarea demersurilor și a câtorva depoziții privitoare la români a curajosului episcop Inocențiu, Manciulea trece la argumentele de ordin istoric, statistic, revendicativ etc., ale reprezentanților curentului latinist, și mai ales la opera istorică a lui Samuil Micu Clain în care se neagă în termeni categorici teoriile lui Fr. Sulzer și a lui I. C Erder. Debutul de secol XIX, ce aduce cu sine publicarea lucrării lui Engel ce reia tezele imigraționiste privitoare la români, îl aduce în prim plan pe neobositul Șincai ce, după o apreciere a documentației lui Engel din lucrarea acestuia, trece la un răspuns frontal ce viza întregul palier al gândirii imigraționiste de la Sulzer la Erder și Engel. *Cronica* lui Șincai afirmă viguros originea romană a poporului român.

Petru Maior are șansa să ajungă la Buda unde, lucrând în cadrul tipografiei crăiești, cunoaște întreaga literatură a scriitorilor și istoricilor străini despre români, și pentru a contracara lipsa de onestitate a multora, publică în cadrul

⁴³ „Bună Vestire” nr. 1–2 din ianuarie – iunie 1976 anul XV p. 111–127.

⁴⁴ „Bună Vestire” nr. 3–4 din iulie – decembrie 1977 anul XVI, p. 117–140.

⁴⁵ Idem p. 123.

Istoriei pentru începuturile românilor din Dachia o formidabilă reinterpretație a principalelor idei ale Supplexului. Același Maior poartă o aprinsă polemică cu Kopitar pe tema originii românilor. Alături de Maior gândirea istorică a lui Samuil Micu pe tema continuității poate fi sintetizată în propoziția: „Ce mult lucru iaste a fi român”⁴⁶, propoziție ce reliefează tot mai mult identificarea autorului ei cu națiunea din care făcea parte și pentru care a fost primul cărturar român care a susținut continuitatea bazându-se și pe argumente de ordin etnografic. Originea romană a românilor era incompletă fără continuitatea de după retragerea aureliană pe care insistă atât de mult Șincai în *Cronica* sa.

Manciulea își încheie lucrarea cu o ultimă parte dedicată rezultatelor polemicilor dintre Maior și Kopitar dar și a impactului pe care operele corifeilor ardeleni l-au avut asupra istoriografiei și a dezvoltării simțământului național la români.

În loc de concluzie

Scrise cu acribie, dar și patimă, cu dor, dar și cu revoltă, articolele despre Școala Ardeleană lasă să se întrezărească la marea lor majoritate setea după un model de caracter ce a reușit să zdrobească lanțurile unor secole de oprimare ce au făcut să germineze în ele crezul despre originea nobilă a unei nații, o origine ce nu putea fi descoperită decât numai într-un spațiu vestic ce adăpostea în centrele sale culturale romane și vieneze, istoria și zbuciumul unui neam. Și dacă timpurile păreau că se repetă în vremea publicării articolelor enumerate, de această dată același vest, aceleași arhive, dar alți oameni răsfoiau și scoteau la lumină din pagini de pergament și de înscrisuri îngălbenite de vreme, noi și noi argumente ce trebuiau să trezească din amorțeală conștiințele paralizate a unui spațiu românesc supus de această dată nu fanarului, nici turcilor, nici nobililor maghiari, ci unei obediențe față de comunism ce depășise limitele suportabilului pentru o națiune ce-și afirmase de multe ori cu atâta curaj nobilitatea și demnitatea. Polemica și construcția retorică a multora dintre articole nu trebuie condamnată și văzută ca o simplă artă patriotardă deoarece în ea era zbuciumul și teama unui exil hărțuit că neamul din care făceau parte, și pentru care luptau pe toate palierele externe de la cultură până la politică, nu va putea să-și mai tragă măcar odată sevele și să rodească o nouă elită demnă de lupta corifeilor Școlii Ardelene.

⁴⁶ Idem p. 129.

DESPRE UN PROIECT ACTUAL DE CERCETARE A UNIRII RELIGIOASE A ROMÂNILOR ARDELENI: INIȚIATIVA FUNDAȚIEI „PRO ORIENTE”

Remus CÂMPEANU

Prezentarea de față își propune să ofere câteva informații cu caracter general despre unele preocupări științifice de dată relativ recentă care focalizează istoria Bisericii Române Unite cu Roma. Printre multiplele investigații legate de tematicile genezei și evoluției Bisericii Greco-Catolice din Transilvania se numără și cea inițiată de Fundația vieneză „Pro Oriente”.

În fapt, ideea de a-i reuni la aceeași masă de lucru pe specialiștii greco-catolici și ortodocși din România pentru a dezbate asupra Unirii religioase a românilor cu Biserica Romei ca fenomen istorico-teologic de anvergură europeană i-a aparținut profesorului Ernst Cristoph Suttner, un cunoscător de excepție al istoriei Bisericii românești din Transilvania. În proiectul elaborării unei strategii interconfesionale de cercetare a trecutului ecleziastic românesc din Ardeal a mai fost atrasă mai apoi, pe lângă fundația amintită, și Facultatea de Istorie-Filologie a Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. Întreaga acțiune își propunea să aibă ca rezultat schițarea câtorva puncte de vedere comune, unanim acceptate, asupra Unirii religioase, ca bază de demarare a unei eventuale sinteze obiective de istorie a Bisericii românești din Transilvania. Se dorea, în primul rând, depășirea prejudecăților și tradiționalismului, care întruchipau un consistent balast în evoluția istoriografiei confesionale.

Amplul plan urma să se deruleze de-a lungul a trei conferințe de câte o săptămână, organizate în verile anilor 2001, 2003 și 2005. Participarea la întruniri a reprezentanților Fundației „Pro Oriente”, a istoricilor laici și a moderatorilor străini trebuia să asigure echilibrul dialogului și echidistanța dezbaterilor. Partenerii externi sau cei de altă confesiune decât ortodoxă sau greco-catolică, mai mult sau mai puțin familiarizați cu detaliile locale ale fenomenului analizat, puteau și erau invitați să contribuie la evaluarea dimensiunii europene a evenimentelor trecute în revistă sau să le surprindă noi dimensiuni. Programul întâlnirilor, transmis din timp tuturor invitaților, includea subiectele puse în discuție și ordonate în cronologia aproximativă a unei jumătăți de veac (de la anii preliminari Unirii religioase până la cei consecutivi mișcării anticatolice a lui Visarion), în așa fel încât

fiecare specialist să beneficieze de răgazul necesar pentru pregătirea intervenției sale. La solicitarea Fundației „Pro Oriente”, s-a constituit grupul de lucru, cuprinzând istorici și teologi ortodocși și greco-catolici convocați de la unele institute de istorie, facultăți de istorie și de teologie și seminare teologice din țară.

Așa cum se întâmplă deseori, rezultatele dialogului s-au situat sub așteptările inițiatorilor acțiunii. În primele două ședințe de lucru (Viena - 2001 și Alba Iulia - 2003), componența echipei de cercetare s-a modificat¹. Unii, prezenți la prima ședință, și-au declinat participarea la următoarea în favoarea altora care au avut nevoie de timp pentru a se acomoda cerințelor proiectului, ceea ce a provocat o oarecare discontinuitate a dezbaterilor. La prima întrunire, ortodocșii și-au delegat numai teologi, iar punctele de vedere greco-catolice au fost susținute doar de istorici, rezultând, în locul schimbului de idei, o sumă de discursuri fără puncte de convergență. Mai mult decât atât, la a doua întâlnire ortodocșii au fost firav reprezentați, deoarece chiar și dintre teologii participanți la prima etapă a acțiunii, mulți nu au mai dat curs convocării ulterioare. După cum era de bănuț, în prima ședință nu s-au putut depăși toate patimile și aversiunile, dialogul părăsind pe alocuri normele academice. Nota unei comunicări a fost atât de agresivă, încât s-a impus eliminarea respectivului material din volumul *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, în care s-au publicat rezultatele lucrărilor. În nici una dintre întâlniri nu s-a pus accentul în măsură suficientă pe dimensiunea europeană a transferului confesional românesc, pe situarea procesului catolicizării românilor ardeleni în lungul și firescul lanț al unirilor religioase din centrul și răsăritul continentului, preferându-se investigarea conjuncturilor și raporturilor de forță provinciale sau cel mult zonale.

Studiile expuse în cadrul întrunirii de la Viena au vizat primii ani ai Unirii religioase și instituțiile sau personalitățile implicate în procesul aderării românilor la Biserica Romei. S-au abordat subiecte precum rolul iezuiților în împlinirea actului Unirii², atitudinea cercurilor vieneze față de mersul evenimentelor religioase din Transilvania, poziția Congregației *De Propaganda Fide* și cea a cardinalului Leopold Kollonich vizavi de problemele confesionale ardelen³, structurile și grupurile opozante față de prozelitismul latin în teritoriu⁴, factorii

¹ Despre primele două conferințe organizate de Fundația „Pro Oriente”, vezi și Remus Câmpeanu, *Initiatives oecumeniques dans l'historiographie confessionnelle contemporaine de Roumanie*, în „Transylvanian Review”, Cluj-Napoca, XIII/2004, no.3/autum, p. 66–71.

² Marionela Wolf, *Ordinul iezuit și Unirea bisericească a românilor din Transilvania*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, Alba Iulia, (se va prescurta, în continuare, AUA), VI/2002, no.2, p. 47–54.

³ Paul Bruslanowski, *Motivațiile politice ale interesului cardinalului Leopold Kollonich față de români*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 55–66.

⁴ Ernst Cristoph Suttner, *Die Anfänge und das Durchsetzen der Siebenbürgener Kirchenunion sowie die Widerstände gegen sie*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 11–28.

care au determinat apropierea românilor de Biserica Romei⁵, cadrul ecleziastic din principat în epoca premergătoare valului de catolicizare⁶, Unirea rutenilor ca premisă a Unirii românilor ardeleni⁷, tratativele de aderare a ortodocșilor la credința latină⁸, motivațiile clerului românesc în a-și asuma transferul confesional⁹, reacțiile Bisericii reformate din Transilvania în legătură cu chestiunea religioasă românească¹⁰, consecințele imediate și de perspectivă ale catolicizării românilor (dezvoltarea învățământului, îmbunătățirea statutului clerului și credincioșilor, formarea elitelor, evoluția administrației ecleziastice)¹¹ etc. S-a îmbogățit totodată baza documentară a Unirii religioase, semnalându-se surse arhivistice inedite privind această temă¹² și s-au evidențiat punctele slabe ale istoriografiei problematicii¹³. Nu au lipsit nici demonstrațiile pur teologice, care au încercat să definească ce a însemnat conceptul de „lege” – frecvent apărut în actele Unirii religioase – în mentalul public al românilor din epocă¹⁴ și să lămurească aspectele canonice ale cuprinderii ortodocșilor ardeleni în Biserica Romei¹⁵.

După cum se poate lesne observa, raportările transferului confesional românesc la dinamica amplă a creștinismului european au fost extrem de timide, această tendință menținându-se parțial și la a doua întrunire, cea organizată la Alba Iulia. Spre deosebire însă de prima întâlnire, s-au făcut câțiva pași înainte. În

⁵ Ana Dumitran, *Unirea dinainte de Unire. Câteva posibile direcții de aprofundare a înțelegerii gestului Bisericii ortodoxe din Transilvania de unire cu Biserica romano-catolică*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 37–46.

⁶ Ioan Vasile Leb, *Realități confesionale în Transilvania în prezua unirii cu Roma a unei părți a românilor ortodocși*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 29–35.

⁷ Ovidiu Ghitta, *Iosif de Camillis: un vicar apostolic la porțile Transilvaniei*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 67–80.

⁸ Mihai Săsăujan, *Instituții și persoane implicate în Unirea bisericească din Transilvania (1698–1761) și opoziția la adresa ei. Motivele principale ale atitudinii lor*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 81–94.

⁹ Nicolae Chifăr, *Mitropolitul și sinodul Bisericii românești din Transilvania în contextul evenimentelor privind Unirea cu Biserica Romei (1698–1701)*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 95–103.

¹⁰ Gábor Sipos, *Consistoriul Reformat Suprem și problema Unirii religioase a românilor*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 105–110.

¹¹ Greta-Monica Miron, *Puterea exemplului – preotul unit și enoriașii săi din dieceza de Făgăraș în secolul al XVIII-lea*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 167–182; Daniel Dumitran, *Contribuții privitoare la statutul clerului greco-catolic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 141–165; Remus Câmpeanu, *Un efect spectaculos al Unirii religioase: integrarea elitelor românești din Transilvania, Partium și Banat în sistemul catolic de învățământ în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în AUA, VI/2002, no.2” p. 127–140.

¹² Laura Stanciu, *O contribuție documentară din secolul al XVIII-lea privitoare la Unirea Bisericii românilor din Transilvania cu Biserica Romei (1697–1701)*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 183–204.

¹³ Iacob Mârza, Remus Câmpeanu, *Secvențe istoriografice privind Unirea religioasă a românilor ardeleni*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 205–218.

¹⁴ Dorin Oancea, *Legea unică – sursă a unei duble identități confesionale?*, în AUA, VI/2002, no.2, p. 111–125.

¹⁵ Irímie Marga, *Unire sau dezbinare? Aspecte canonice ale începutului uniatismului din Transilvania*, lucrare în manuscris, susținută la prima conferință *Unirea religioasă a românilor din Transilvania*, Viena, iulie 2001, dar nepublicată în volumul dedicat simpozionului, datorită nerespectării de către autor a normelor și principiilor academice de redactare.

primul rând, dezbaterile și-au împlinit scopul prioritar propus, anume acela de a contura o perspectivă strict științifică asupra fenomenului analizat. A rezultat, în consecință, un dialog elegant, eficient și epurat de patetisme. În al doilea rând, s-au remarcat, totuși, câteva lucrări cu trimitere la determinările de mare respirație, europene, ale fenomenului. În acest gen de abordări pot fi incluse comunicări de tipul celor susținute de profesorul Ernst Cristoph Suttner (care a tratat mișcările iezuiților din Transilvania din punctul de vedere al instrucțiunilor ecleziologice generale date de Roma tuturor misionarilor ordinului trimiși printre creștinii răsăriteni¹⁶), de Ovidiu Ghitta (investigația sa concentrându-se asupra plasării Unirii religioase a românilor în contextul de largă deschidere al mutațiilor religioase, sociale și politice produse în centrul continentului de-a lungul veacului al XVII-lea și asupra îmbinării strânse a comandamentelor și strategiilor politicii răsăritene a Sfântului Scaun cu eforturile Casei de Austria de a-și consolida dominația la frontierele sale estice¹⁷), de Alexandru Buzalic (incursiunea sa istorică vizând definirea transferului confesional românesc drept rezultantă firească a pulsațiilor Contrareformei și a unirilor religioase anterioare din teritoriile central-răsăritene ale Europei¹⁸) și de Mihai Săsăujan (studiul său urmărind să deslușească mecanismul catolicizării ortodocșilor ardeleni din perspectiva politicii continentale a imperiului habsburgic¹⁹).

Celelalte demonstrații au continuat să se cantoneze în ambientul local al procesului ecleziastic discutat. S-a trecut în revistă modul în care au perceput Unirea religioasă a românilor și au acționat diverși actori implicați în derularea actului (personalități sau instituții)²⁰, s-a încercat cuantificarea proporției aprobare-asumare în gestul clerului superior românesc de a consimți aderarea la credința latină²¹ și s-au evidențiat noi aspecte ale rezistenței ortodoxe din principat

¹⁶ Ernst Cristoph Suttner, *Das Unionsverständnis bei Förderern und Gegnern der Union der Siebenbürgener Rumänen mit der Kirche von Rom (Înțelegerea noțiunii de Unire bisericească la promotorii Unirii)*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 7–20.

¹⁷ Ovidiu Ghitta, *Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica romană (1697–1701): o perspectivă analitică*, lucrare în manuscris, susținută la a doua conferință *Unirea religioasă a românilor din Transilvania*, Alba Iulia, iulie 2003, *passim*.

¹⁸ Alexandru Buzalic, *Unirea cu Roma în viziunea teologiei greco-catolice*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 75–85.

¹⁹ Mihai Săsăujan, *Conceptul de Unire bisericească în dezbaterile conferințelor ministeriale din Viena la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 63–74.

²⁰ Ernst Cristoph Suttner, *Das Unionsverständnis bei Förderern und Gegnern der Union der Siebenbürgener Rumänen mit der Kirche von Rom (Înțelegerea noțiunii de Unire bisericească la promotorii Unirii)*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 7–20; Dorin Oancea, „*Legea strămoșească*” în context istoric transilvănean, în AUA, IX/2005, no.2, p. 21–26; József Márton, *Instituții care au contribuit la realizarea Unirii. Contribuția vistiernicului Ștefan Apor și a iezuitului Ladislau Paul Baranyi la realizarea Unirii religioase (1697–1701)*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 31–38.

²¹ Greta-Monica Miron, *Ultimul act al Unirii românilor din Transilvania cu Biserica Romei. Spre un nou concept de Unire*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 47–52.

împotriva catolicizării²². Într-o notă devenită de-acum tradițională, s-a pus în lumină rolul și locul ocupat de componenta calvină în transformările religioase din spațiul provinciei ardeleni și mai cu seamă în opțiunea românilor pentru Biserica Romei²³. Ca și la prima întâlnire, s-au semnalat și reevaluat documente fundamentale ale Unirii religioase²⁴ și s-au efectuat câteva corecturi și completări necesare în șirul reperelor istoriografice dedicate acestui subiect²⁵.

La derularea a 2/3 din proiectul generos prin ecumenismul său al Fundației „Pro Oriente”, s-a putut constata că nu toate obiectivele schițate inițial și-au conturat șanse reale de împlinire. Din suma lucrărilor susținute până la acea dată, nu s-a putut prefigura o bază temeinică pentru o sinteză de istorie a Bisericii românești care să corespundă așteptărilor ambelor confesiuni, ortodoxă și greco-catolică. Mai erau de relevat numeroase detalii și nuanțe menite a pune în lumină în special caracterul profund european al opțiunii unei părți a românilor pentru catolicism. Următoarea ședință de lucru, programată pentru anul 2005, nu părea a dispune de forța științifică, de timpul și de anvergura necesare concretizării unui atare deziderat.

Grupul de cercetare, reunit a treia oară (Alba Iulia - 2005), a suferit din nou modificări, în speranța că cele mai multe dintre obiectivele proiectului inițial vor fi totuși finalizate. Nici acum punctele înscrise pe ordinea de zi nu au fost întocmai respectate în derularea dezbaterilor. Însă în pofida acestui fapt, dialogul a fost unul interesant și constructiv, marcând în sfârșit desprinderea de tradiționalismul istoriografiei bisericii.

În mod cu totul spontan, pe parcursul lucrărilor s-a impus ca problematică dominantă metamorfoza identităților profesionale ale românilor ardeleni în perioada de după Unirea religioasă. Subiectul a fost abordat din numeroase perspective. Un studiu consistent și-a propus să evidențieze dezvoltarea criteriilor

²² Daniel Dumitran, *Rezistența ortodoxă împotriva Unirii religioase în Brașov și Țara Bârsei*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 53–61.

²³ Ana Dumitran, *Aspecte ale politicii confesionale a Principatului calvin față de români: confirmările în funcțiile ecleziastice și programul de reformare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania*, lucrare în manuscris, susținută la a doua conferință *Unirea religioasă a românilor din Transilvania*, Alba Iulia, iulie 2003, *passim*; Sipos Gabor, *Unirea religioasă și antecedentele ei în relațiile calvino-ortodoxe din Transilvania (1660–1710)*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 27–30.

²⁴ Laura Stanciu, *Rediscutarea unei controverse. Rezoluția de Unire a lui Teofil (21 martie 1697)*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 39–45.

²⁵ Cristian Barta, *Dialectica Unirii celei dintâi și a Unirii celei de-a doua în concepția lui Samuil Micu*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 87–93; Remus Câmpeanu, *Un lider al istoriografiei pașoptiste, George Bariț, despre cauzele și începuturile Unirii religioase a românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 95–117; Iacob Mârza, *Zenovie Pâclișanu despre raporturile românilor cu calvinismul în veacul al XVII-lea: reevaluări istoriografice*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 119–124; Ioan Mitrofan, *Influența calvină și Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei, în interpretarea lui Zenovie Pâclișanu – repere teologice pre și post eventum*, în AUA, IX/2005, no.2, p. 125–134.

spirituale pe baza cărora ortodoxii și greco-catolicii au devenit din ce în ce mai conștienți că reprezintă credințe tot mai clar delimitate. Investigația debuta cu primele decenii ale catolicizării, când, în opinia autorului, loialitatea, respectiv neloialitatea față de episcopul unit constituiau singurele repere de separație între cele tabere religioase românești. Analiza traversa apoi anii mișcărilor anticatolice de la jumătatea veacului al XVIII-lea, în care granița dintre credințe se fortifica prin argumente ideologice și sociale din ce în ce mai profunde, și se încheia cu trimiteri la deceniile de la finele secolului al XVIII-lea, constatând că, de la acea epocă, considerațiile teologice deveneau deja de mare importanță în diferențierea uniților și neuniților²⁶.

O altă expunere a focalizat etapele coagulării discursului identitar greco-catolic în perioada 1696–1760, trecând critic în revistă literatura de popularizare a dogmelor catolice și a punctelor Unirii religioase direcționată de episcopul greco-catolic rutean, iar mai apoi, după înființarea Episcopiei Greco-Catolice din Transilvania, de cei ardeleni înspre românii care optaseră pentru transferul confesional. Autorul concluzionează că ambele episcopii unite, atât cea ruteană cât și cea română, au depus mari eforturi pentru a construi și fortifica o identitate greco-catolică, încercând să definească o relație reală între tradiția bisericească răsăriteană și punctele Unirii florentine. Inițiativele lor se străduiau să expliceze că proprie bisericii nou întemeiate îi este moștenirea religioasă răsăriteană, care nu numai că nu se opune credinței catolice, dar o conține și o mărturisește. După revoltele religioase de la mijlocul veacului al XVIII-lea din Transilvania și ca o reacție față de ele, această literatură de popularizare și consolidare a conștiinței greco-catolice a devenit mai tranșantă în plan dogmatic și disciplinar, dând de înțeles că Unirea religioasă a legitimat în cazul românilor nu o simplă comuniune în credință, ci o integrare a Bisericii lor în Biserica Romei²⁷.

Evaluarea istorică a identității Bisericii Greco-Catolice a continuat cu o comunicare menită a sublinia faptul că uniții nu s-au considerat niciodată o entitate ecleziastică ruptă de tradiția bizantină, ci doar una care a reintrat în comuniunea deplină a Bisericii universale. Ba mai mult decât atât, susținea autorul, în prima parte a secolului al XVIII-lea s-au păstrat chiar și legăturile cu structurile confesionale de același rit, respectiv ortodoxe, singura separație constând doar în fidelitatea sau infidelitatea față de episcopii catolicizați. Deoarece la jumătatea secolului al XVIII-lea, continua autorul, cu toate eforturile Curții venezeze, românii au rămas divizați în plan religios, s-au intensificat eforturile de consolidare a unor

²⁶ Ernst Christoph Suttner, (II) *Überlegungen zu Tagesordnungspunkt 5 (Considerații asupra punctului 5 de pe ordinea de zi a Conferinței)*, în AUA, X/2006, no.2, p. 149–154.

²⁷ Cristian Barta, *De la „Catehismul” lui Iosif de Camillis (1696) la „Dogmatica învățătură” a lui P.P. Aaron (1760): aspecte doctrinare ale discursului identitar greco-catolic*, n AUA, X/2006, no.2, p. 49–57.

discursuri identitare, argumentate teologic, prin care părțile își exprimau și justificau apartenența la o credință sau alta. Ca și studiul precedent, și cercetarea aceasta făcea apel la literatura greco-catolică de popularizare a dogmelor, constatând în final că, prin evoluția ei istorică, Biserica Greco-Catolică transilvană nu a fost nici un appendice de alt rit al Bisericii Romei și nici un hibrid religios născut din vechi rațiuni politice, ci reprezenta și reprezintă o entitate de sine stătătoare a Bisericii Catolice²⁸.

Accelerarea procesului de maturizare a conștiinței identitare greco-catolice sub impactul mișcărilor protestatate ortodoxe din Transilvania de la jumătatea veacului al XVIII-lea a constituit, după cum se poate observa, subiectul a numeroase analize. De aici a pornit și o intervenție în cadrul conferinței care a descris drumul parcurs de catolicism în societatea românească de la etapele aprobării, acceptării și proclamării, până la cele ale asumării, înțelegerii și promovării ideii de Unire, punctul central în recompunerea acestei evoluții spirituale rămânând modul în care noua Biserică s-a raportat la punctele florentine în primele cinci decenii ale existenței ei. Concluzia sondajului, extrasă tot în urma exploatării literaturii dogmatice, era aceea potrivit căreia, la jumătatea secolului al XVIII-lea, spiritualitatea greco-catolică a devenit mai ofensivă, criticând părți importante ale tradiției răsăritene, înlăturându-le pe unele, acceptându-le pe altele și transformându-le profund pe cele care au mai rămas în urma criticii. După cum afirma autorul, printre români s-a menținut neîncetat o tensiune a contrariilor între noutățile introduse prin catolicizare, catalogate drept inovații, și deprinderile religioase înrădăcinate, tradiționale²⁹.

Subiectul identității greco-catolicilor a fost abordat și din perspectiva relației dintre credință și ritual religios. Unul dintre teologii prezenți la conferință a arătat că legătura dintre rit și credință i-a preocupat pe noii catolicizați încă din primii ani ai Unirii cu Biserica Romei. În acest sens, ei au fost obligați să lupte pe două fronturi: pe de-o parte împotriva romano-catolicilor, care doreau ca cei ce intraseră recent sub tutela Sfântului Scaun să se integreze în cât mai mare măsură în structura ecleziastică de tip latin, și, pe de altă parte, împotriva ortodocșilor, care i-au acuzat în permanență că și-au părăsit credința tradițională (sau „legea strămoșească” în limbajul epocii). Mai mult decât atât, ortodocșii au atacat ambiguitatea poziției teologice a uniților, considerând că ea întruchipa în fond o a treia religie (sau „lege”), fără a fi cu adevărat nici catolică și nici bizantină. Pentru a rezista acestui asalt, adepții transferului confesional au adus în apărarea lor două

²⁸ Alexandru Buzalic, *Particularități în gândirea greco-catolică la jumătatea secolului al XVIII-lea*, în AUA, X/2006, no.2, p. 71–92.

²⁹ Laura Stanciu, *Între aderare și asumare. Punctele florentine pentru greco-catolicii transilvăneni în secolul al XVIII-lea*, în AUA, X/2006, no.2, p. 19–35.

argumente: primul, potrivit căruia prin Unirea religioasă nu a fost afectată credința tradițională menținută în toate aspectele ei rituale majore, și al doilea, care susținea că aderarea la Biserica Romei nu a reprezentat altceva decât revenirea la situația legală și dreaptă de dinainte de Marea Schismă. Autorul aprecia că pe aceste două argumente, conturate deja la jumătatea veacului al XVIII-lea, s-a construit întregul discurs identitar al greco-catolicilor³⁰.

Dacă, după primele cinci decenii de la apariția Bisericii Unite, liderii spirituali greco-catolici și ortodocși din Transilvania trasau deja cu o oarecare fermitate linia de separație teologico-dogmatică dintre bisericile lor, nu același lucru se poate spune despre marea masă a credincioșilor. După cum demonstra un set de lucrări susținute în cadrul conferinței, în primul secol al Unirii religioase majoritatea românilor de rând era încă lipsită de un spirit identitar clar conturat.

Un studiu focalizând ancheta religioasă ordonată de Curtea vieneză și desfășurată printre românii din Partium cu începere din anul 1754 evidenția lipsa oricăror motivații dogmatice în declarațiile prin care poporul își preciza adeziunea la o confesiune sau alta. Unicele criterii de separație invocate de subiecții interogați erau cel al fidelității față de episcopii din zonă și cel al apartenenței administrative la o jurisdicție ecleziastică sau alta. În fața unei asemenea confuzii generalizate care întreținea tulburările sociale din teritoriu, autoritățile imperiale au exprimat la rândul lor opinii diferențiate, dar s-a impus treptat ideea ca, în Bihor, impactul catolicizării să fie analizat nu atât la nivel general, cât mai ales din perspectiva convertirii individuale și conștiente³¹.

Aceeași confuzie în ceea ce privește justificarea identității lor confesionale a fost relevată în veacul al XVIII-lea și de credincioșii români din interiorul Transilvaniei. O cercetare dedicată anchetelor religioase dispuse de autoritățile principatului chiar în unul dintre anii întemeierii Bisericii Unite (1699), prin care românii erau invitați să-și precizeze opțiunile în legătură cu propunerea de catolicizare, arăta că noua confesiune nu era, la acea dată, percepută în popor decât eventual prin prisma valențelor sale socio-politice, foarte departe de spiritul florentin și, în general, de orice dezbateri temeinică. După cum susținea autorul, nici măcar ideea atât de generoasă a catolicizării ca formă de reîntoarcere spirituală a românilor la originile lor latine nu se conturase încă în mentalul public³².

Slaba prezență a spiritului identitar în rândul credincioșilor greco-catolici a fost demonstrată și de o analiză ce avea ca subiect ancheta religioasă din anul 1784,

³⁰ Paul Bruslanowski, *Biserica Română Unită: păstrarea „legii strămoșești” sau o „a treia lege”?* Viziunea ortodocșilor și greco-catolicilor din sec. XVIII, în AUA, X/2006, no.2, p. 59–69.

³¹ Mihai Săsăujan, *Criterii ale apartenenței confesionale (unit-neunit) în comitatul Bihor (1754–1758)*, în AUA, X/2006, no.2, p. 113–127.

³² Remus Câmpeanu, *Unire religioasă și mental public la începuturile catolicismului românesc din Transilvania*, în AUA, X/2006, no.2, p. 93–102.

demarată de comandamentul regimentului I de graniță românesc în teritoriile din sudul Transilvaniei aflate sub controlul său. Autorul, analizând rezultatele investigației militare, constata că locuitorii din zonă nu percepeau diferențele dintre Unire și neunire în plan dogmatic, decizia de a se pronunța pentru catolicism sau ortodoxie ținând în măsură determinantă de motivații exterioare doctrinei. După cum reieșea din această expunere, ca și din cele anterioare, criza generată de receptarea și asumarea incorectă și superficială a Unirii religioase în conștiința publică releva marile deficiențe existente cu privire la instrucția religioasă a laicilor, a căror apartenență la Biserica Greco-Catolică ținea încă prea puțin de aspectele teologice³³.

Până la maturizarea deplină a discursului identitar greco-catolic și popularizarea eficientă a construcției doctrinare, adversarii transferului confesional au reușit, așa cum explicita autorul altui studiu, să dezechilibreze suportul popular al Unirii religioase. Echivalând actul cu o schimbare a identității religioase sau cu trecerea la o altă Biserică și negându-i orice atribut de continuitate eclezială, ei l-au definit ca pe o rupere radicală cu trecutul, credința și „legea” românilor³⁴. O atare concepție catastrofică, într-o epocă în care Biserica Unită nu beneficia încă de un discurs identitar pe deplin matur și suficient conștientizat de mentalul public, era ușor de asimilat, prin apelul la sensibilități primare, chiar și de către cei cu educație precară.

Cu toate că problematica conturării identității greco-catolicilor în primele cinci sau șase decenii ale aderării românilor din Transilvania la Biserica Romei a dominat lucrările celei de-a treia conferințe, câteva studii au încercat să evidențieze și alte aspecte, mai mult sau mai puțin de detaliu, ale Unirii religioase. Unul dintre autori s-a reîntors la perioada și subiectele dezbătute în conferințele anterioare, respectiv la primii ani ai transferului confesional, pentru a aduce clarificări utile în legătură cu pozițiile acelor promotori și adversari ai catolicizării românilor care erau deja activi la interferența secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea: iezuiții, episcopii semnatari ai actului Unirii religioase, cardinalul Kollonich, liderii Bisericii Calvine, Stările transilvane, opozanții ortodocși de dincoace și dincolo de Carpați, vicarul apostolic de Mukačevo, Josif de Camillis etc.³⁵

Pornind de la acest tablou larg al atitudinilor și intereselor de mare varietate manifestate față de strategia religioasă aplicată în principat de Curtea Vieneză și Sfântul Scaun, un istoric a surprins în materialul său modul în care Biserica

³³ Daniel Dumitran, *Uniți și ortodocși la sfârșitul secolului XVIII. Observații despre consecințele toleranței josefine*, în AUA, X/2006, no.2, p. 129–142.

³⁴ Viorel Ioniță, *Argumentele adversarilor Unirii pe la jumătatea secolului al XVIII-lea*, în AUA, X/2006, no.2, p. 15–17.

³⁵ Ernst Christoph Suttner, *(I) Überlegungen zu den Tagesordnungspunkten 2, 3 und 4 (Considerații asupra punctelor 2, 3 și 4 de pe ordinea de zi a Conferinței)*, în AUA, X/2006, no.2, p. 37–48.

Calvină din Transilvania a continuat în plan local să acorde sprijin credincioșilor săi români fidelizați anterior, chiar și după momentul demarării politicii de catolicizare de către puterea centrală³⁶.

Nu au fost neglijate nici tematicile tradiționale ale istoriografiei Unirii religioase asupra cărora s-au făcut noi precizări și detalieri. Astfel, o cercetare a reluat subiectul motivațiilor sociale și politice care i-au determinat pe români, în special elitele lor nobiliare și clericale, să accepte sau să refuze propunerile religioase ale imperiului și ale iezuților³⁷. Tot în categoria perspectivelor istoriografice tradiționale s-au poziționat și studiul care pune în lumină avantajele câștigate de clerul românesc prin Unirea religioasă în domeniul educației³⁸, precum și analiza cu caracter biografic dedicată unuia dintre puținii nobili români romano-catolici care au activat, la ordinul autorităților, ca protector al Unirii religioase în prima jumătate a veacului al XVIII-lea³⁹.

Deși a treia conferință ar fi trebuit să marcheze finalizarea activității echipei de cercetare, dezechilibrul creat prin focalizarea excesivă a chestiunilor de identitate confesională în detrimentul altor fațete ale Unirii religioase, la fel de importante și care s-ar fi convenit dezbătute cu egală intensitate, ca și insuficienta perspectivă europeană asupra catolicizării românilor, au determinat Fundația „Pro Oriente” să decidă prelungirea proiectului și organizarea unei noi întâlniri de lucru. Hotărârea dădea expresie, în primul rând, nu dezamăgirii provocate de neatingerea în totalitate a obiectivelor fixate în planul inițial de cercetare, ci mai degrabă interesului pentru trăsăturile neașteptate ale fenomenului supus dezbaterii, relevate spontan pe parcursul conferințelor desfășurate. Viziunea postmodernistă de abordare a Unirii religioase – axată pe dezmembrarea tematicii în cele mai minore componente ale sale, pe recompunerea unui discurs general cât mai apropiat de realitățile epocii și pe recuperarea trăsăturilor catolicizării absente până acum din istoriografia confesională – le-a oferit reprezentanților Fundației „Pro Oriente” argumente suficiente pentru extensia proiectului. În consecință, grupul de specialiști s-a reunit a patra oară, în mai 2007.

Ca și în cazul întâlnirilor anterioare, pentru un randament sporit al dialogului, componența echipei de cercetare s-a modificat puțin, prin includerea unui reputat specialist în istoria modernă a României, profesorul Keith Hitchins. Deoarece materialele expuse în cadrul acestei conferințe nu s-au publicat încă și

³⁶ Sipos Gábor, *Relațiile Bisericii Reformate ardeleni cu Bisericile românești în prima jumătate a secolului XVIII*, în AUA, X/2006, no. 2, p. 11–14.

³⁷ Ana Dumitran, *Confesiune și statut nobiliar înainte și după Unirea religioasă a românilor cu Biserica Romei*, lucrare în manuscris, susținută la a treia conferință *Unirea religioasă a românilor din Transilvania*, Alba Iulia, iunie-iulie 2005.

³⁸ Marton József, *Formația clerului greco-catolic în școlile catolice (sec. XVIII)*, în AUA, X/2006, no. 2, p. 143–147.

³⁹ Iacob Mârza, *Petru Dobra (?-1757), protector al Unirii. Preliminarii*, în AUA, X/2006, no. 2, p. 103–112.

multe dintre ele, așa cum reiese din experiența ședințelor precedente, vor fi supuse modificărilor înainte de editarea lor, ne rezervăm privilegiul de a le trece în revistă cu o altă ocazie. Oricum, totalitatea studiilor elaborate în cadrul proiectului constituie baza de date pentru ceea ce s-a prevăzut ca și corolar al activității desfășurate în perioada 2001–2007, respectiv publicarea unui volum dedicat Unirii religioase în primele ei decenii de existență. Interogației firești, în ce măsură lucrarea va reflecta un acord istorico-teologic asupra problematicii încheiat între greco-catolici și ortodocși, numai viitorul îi poate oferi răspuns.

Peste toate nerealizările, se impun însă câteva reușite incontestabile. Planul Fundației „Pro Oriente” a introdus cu curaj în parteneriat grupuri de cercetare care evoluau în paralel și elaborau discursuri științifice în aparență ireconciliabile, determinându-le să se audieze reciproc, cu toată obiectivitatea și echidistanța de care erau capabile să dea dovadă. Desigur, colaborări istoriografice formale între ortodocși și greco-catolici se mai consemnaseră în ultimul deceniu, sporadic soldate chiar cu redactarea unor volume colective, dar acțiunea demarată de fundația vieneză, cu contribuția esențială a profesorului Ernst Christoph Suttner, tinde pentru prima dată cu adevărat, în mod programatic, să-i ghideze punctual pe specialiști, indiferent de confesiunea lor, înspre găsirea soluțiilor de înlăturare a barierelor care i-au despărțit. Pasul comunicării reale și eficiente a fost făcut și, chiar dacă ținem cont numai de acest fapt, putem încadra proiectul „Pro Oriente” în șirul, din nefericire prea scurt, al demersurilor istoriografice încununate de succes.

BLAJUL – UN TOPOS SPIRITUAL ÎN CULTURA ROMÂNĂ

Doina HORHOI

Claudia OANCEA-RAICA

„Mica Romă” (denumirea eminesciană a Blajului) a fost elogiată de numeroși scriitori români – de la Timotei Cipariu, George Coșbuc, Octavian Goga, Alexandru Odobescu, Ștefan Octavian Iosif, Nicolae Iorga, Lucian Blaga, până la Mircea Eliade, Ion Agârbiceanu, Pavel Dan, Ion Horea, Negoită Irimie, Ion Mărgineanu, Ioan Alexandru și mulți alții, care au fixat, indestructibil, pe axa timpului, atât profilul spiritual al Blajului, cât și importanța sa istorică pentru destinul poporului român, după cum afirma, în memorabila sa expresie, Ion Heliade Rădulescu: „De aici a răsărit soarele românilor!”.

Orașul Blaj, situat la extremitatea vestică a culoarului Târnavei Mari își datorează existența Bisericii Greco-Catolice. Autoritatea locului o constituia episcopul unit Inochentie Micu-Klein (1700–1768), cel care a reușit să transforme Blajul într-o „cetate de credință și mândrie românească” (Radu Brateș). Prelatul ardelean ia măsuri hotărâte de întărire organizatorico-administrativă a episcopatului: mutarea scaunului episcopal de la Făgăraș la Blaj, trasarea cvadraturii centrului Blajului, construirea reședinței episcopiei, începerea zidirii catedralei, a unei mănăstiri și a seminarului unit, întemeierea primelor școli secundare în limba română. Ctitorul Blajului proiectează planul orașului împreună cu arhitectul italian Martinelli (1738). Deși piatra de temelie a acestor școli a fost pusă de Ion Inochentie Micu-Klein, ele au fost terminate de urmașul său, episcopul Petru Pavel Aron, care a continuat opera marelui său înaintaș. Astfel, în ziua de 11 octombrie 1754 își deschid porțile, concomitent, trei școli: *Școala de obște*, *Școala de latinie și Școala de preoție*. Școala de la Blaj a fost o școală vie, care a format mai întâi conștiința, înfrățind lumina credinței cu cea a științei, a redșteptat forțele telurice ale neamului nostru, pornind un puternic curent al energiilor culturale și spirituale. Toți cărturarii neamului s-au alimentat la aceste „fântâni ale darurilor”, care au format personalități de seamă pentru că, așa cum afirma Goethe, „personalitatea este binele suprem”.

De atunci poporul român a mers într-o neîntreruptă înălțare spre *lumină* și totul a devenit un peisaj de gheizare de unde vor țâșni idei fierbinți, iar poporul ținut în întuneric a putut să-și potolească setea de cultură din știința răspândită de

către dascălii de la Școlile Blajului. Parafrazându-l pe lord Acton, care afirma „religia este cheia istoriei”, se poate spune că Biserica și Școlile Blajului au schimbat istoria Transilvaniei și chiar a țării. Blajul a fost fermentul evoluției Transilvaniei pentru că evenimentele majore ce au decurs după anul 1700 erau parte integrantă a idealului său socio-cultural, ideal ce a reușit să dezvolte energii capabile să schimbe cursul istoriei.

La Blaj nu te întâmpină sclipirea, opulența și freamătul unui oraș modern, căci orașelul de la confluența celor două Târnave nu-ți vorbește decât prin măreția zidurilor și a realizărilor sale istorice, înfăptuite de-a lungul mai multor veacuri. Blajul te întâmpină și-ți vorbește, mai ales, prin trecutul său, iar dacă ai în suflet poarta deschisă spre acest trecut, poți asculta glasul cărturarilor și luptătorilor, al acelor mucenici ai slovei și ai credinței, cu sufletul ars de văpaia iubirii de neam. Vizitând Blajul, pașii te poartă pe ulițe tăcute, printre ziduri vechi, parcă uitat de timp, dar trebuie să știi că ele au văzut atâtea fapte mărețe, că în umbra lor s-a început și s-a desfășurat o muncă sfântă, pentru luminarea și descătușarea unui neam rob și chinuit. Fără să-ți dai seama, simți că ai intrat pe un loc sfânt al neamului, unde te lași cu totul copleșit de trecut, de umbrele marilor eroi ai neamului și de amintirile unor fapte din timpuri de demult, importante pentru istoria românilor.

Din acest trecut așa de bogat al Blajului, ne oprim asupra epocii iluministe, de rededeșteptare națională și culturală a românilor din Transilvania, care s-a deschis odată cu Școala Ardeleană. Blajul a fost leagănul acestui nucleu iluminist din cultura română, ce reprezenta mișcarea intelectualilor din Transilvania de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, ca urmare a excluderii românilor de la viața social-politică, prin actul cunoscut sub numele de „Unio trium nationum” (1437). Programul politic al mișcării este reprezentat prin memoriul din 1791 „Supplex libellus valachorum Transsilvaniae” trimis împăratului Leopold II, prin care se cerea recunoașterea românilor din Transilvania ca națiune egală în drepturi cu celelalte, care intrau în componența Imperiului Habsburgic.

Școala Ardeleană constituie prima manifestare organizată, cu scop precis și conștient formulat a ideologiei iluministe în țara noastră. Având ca izvoare idei ale iluminismului apusean, Școala Ardeleană e un curent ideologic apărut din necesități obiective ale dezvoltării sociale din Transilvania, unde românii erau priviți ca străini la ei acasă, lipsiți de drepturi și socotiți „tolerați” de către oligarhia habsburgică.

Trebuie să menționăm că Școala Ardeleană nu este o manifestare spontană, căci această mișcare iluministă a intelectualilor ardeleni continuă, în mod firesc, ideile cronicarilor privitoare la latinitatea limbii române, la continuitatea românilor

în Dacia și unitatea poporului român, utilizând lucrările acestora ca izvoare istorice, fapt dovedit în citatul extras din introducerea gramaticii *Elementa linguae daco-romane sive valachicae*: „...mai ales Cronicul manuscris al lui Miron Costin, logofătul Moldaviei...precum și Descrierea Moldovei de pre luminatul Dem. Cantemir, fostul oarecând domn și principe al aceleiași”.

Într-o cuvântare rostită la Blaj, Nicolae Iorga, personalitate de seamă a culturii române, afirma că: „Aici e pământul sfânt al Blajului, în locurile unde au scris cu sângele inimii lor și au învățat pe alții cu toată credința ce stătea într-înșii, acei înainte-mergători ai culturii naționale românești care au fost: blândul călugăr Samuil Clain, asprul muncitor fanatic Șincai și cumintele alcătuitoare de teorii Petru Maior”. Prin scrierile și activitatea lor acești trei mari cărturari ai Blajului au pus bazele Școlii Ardelene, fiind printre primii învățați ai neamului care aduc dovezi istorice, lingvistice și demografice prin care susțin originea latină a poporului și a limbii române. Prin argumente științifice, corifeii Școlii Ardelene au demonstrate continuitatea și unitatea etnică a poporului român pe întreg teritoriul Daciei. Ei au avut parte de o pregătire temeinică atât în țară, cât și în străinătate, făcându-și studiile la Roma, Viena și Budapesta, unde au cercetat problemele referitoare la originea poporului și a limbii române, la existența milenară a poporului nostru în spațiul carpato-danubiano-pontic.

Samuil Micu (1745–1806) istoric și lingvist iluminist, a scris peste 60 de lucrări de istorie, teologie și filosofie, fiind considerat un începător al erudiției române din Ardeal: „cel dintâi care a învățat și pentru alții, cel dintâi care a simțit în el nevoia de a exprima idei proprii, născute din cunoașterea ideilor străine” (N. Iorga). A fost profesor la Blaj și director de studii la colegiul Sancta Barbara din Viena, unde a publicat o parte din scrierile sale și ale colaboratorilor săi. Samuil Micu configurează pentru întâia dată în cultura românească acel tip de „homo transilvanicus” sinteză de tradiție și modernitate, de îndrăzneală și calm, de iscusință a gândului și cutezanță, de luptător patetic pe tărâm național și om de știință, de patriot înflăcărat și de benedictin al ideilor, de umanism și umanitarism... (Serafim Duicu). Operele de seamă sunt *Brevis historica notitia origines et progressu nationis daco-romanae* (1778), *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* (1796) și *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor*, în patru volume, din care s-au publicat numai extrase (1806), ce tratează istoria celor trei țări românești, Transilvania, Țara Românească și Moldova, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În lucrările sale lingvistice, printre care *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780), scrisă în colaborare cu Gheorghe Șincai, a susținut introducerea scrierii cu litere latine și ortografia etimologică, iar în *Carte de rogacioni* (1779) a folosit, pentru întâia oară în istoria tipăriturilor românești, alfabetul latin. De asemenea, a redactat un dicționar român-latin, care a stat la baza *Lexiconului de la Buda* (1825), tipărit în

colaborare cu Gheorghe Șincai și Petru Maior, și a tradus, printre altele, *Loghica* (1799), *Legile firii* (1800), ambele după Baumeister și Biblia (1795).

În scrierile sale de istorie și filologie se regăsesc principalele obiective ce au stat la baza Școlii Ardelene: latinitatea limbii române, originea romană a poporului român și continuitatea acestuia pe teritoriul vechii Dacii, sensul unic al vieții sale fiind luminarea poporului prin cultură și prin cunoașterea adevărului istoric: „Urât lucru iaste românului să nu știe istoria neamului său...că istoria iaste dascălul tuturor lucrurilor bisericești și politicești, că ea nu numai cu cuvinte, ci și cu pildeadeverează cele ce învață” (Samuil Micu)

Gheorghe Șincai (1754–1816), renumit istoric, filolog, gânditor politic, organizator de școli, și-a dedicat viața renașterii culturale a neamului. A scris 34 de ani la capodopera sa *Hronicul românilor și a mai multor neamuri*, care cuprinde istoria poporului român din zilele lui Decebal, anul 86 și până la anul 1739. Această grandioasă lucrare, cu peste 2000 de pagini, scrise mărunț cu mâna, cu citate în limbile greacă, latină, italiană și maghiară, conținând documente culese din bibliotecile din Roma (chiar din biblioteca secretă a Vaticanului), din Viena și Budapesta, va fi una din principalele scrieri ale istoriei noastre. A dorit mult să o publice, dar guvernul transilvan din Cluj, pe baza unui raport al episcopului Iosif Martonfi, șeful cenzurii, i-a sechestrat-o, spunând „Opera e demnă de foc, iar autorul de spânzurătoare”. Ceea ce s-a păstrat a fost o copie dăruită lui Samuil Vulcan, după care preotul Petru Mărcuțiu a făcut o altă copie, care a fost cumpărată de arhimandritul Gherman Vida în 1833, la o licitație din Viena. El a adus-o la Iași și a vândut-o domnitorului Grigore Alexandru Ghica, care a publicat-o în 1852 sub îngrijirea lui August Treboniu Laurian și Mihail Kogălniceanu, iar în 1886 s-a publicat la București într-o nouă ediție.

În 1780 publică la Viena în colaborare cu Samuil Micu *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*, la care alcătuiește prefața, un adevărat manifest al Școlii Ardelene, prin faptul că aici își afirmă pentru prima dată ideile sale în legătură cu originea limbii și a poporului român. Apoi, în anul 1805, tipărește cu consimțământul lui Samuil Micu o a doua ediție, de data aceasta pe numele lui. Colaborează la *Lexiconul de la Buda* (1825) și la *Calendarul pe anul 1806*, iar în anii 1808–1809 scoate alt *Calendar*, tot la Buda, în care publică o parte din *Hronicul* său. De asemenea, a scris numeroase manuale școlare, ca *Abecedarul*, *Aritmetica*, *Catechismul* și *Gramatica* pentru cursul superior de liceu și pentru școala normală, preconizând introducerea alfabetului latin în scrierile laice.

O acțiune deosebită a lui Gheorghe Șincai a reprezentat-o organizarea învățământului în Transilvania. Timp de 12 ani, în calitate de director al școlilor românești între anii 1782–1793, a înființat 376 de școli sătești, în care învățământul se predă în limba română. Totodată organizează școala normală de învățători, de a

căror pregătire se ocupă personal, însuflețindu-le ideile Școlii Ardelene și dragostea față de neam. Pentru activitatea sa atât de prodigioasă ajunge în conflict cu episcopul Blajului, Ioan Bob, și cu autoritățile de stat, este dat afară din învățământ și închis la Aiud, devenind un pribeag, între oamenii, care ar fi fost datori să-l cinstească și să-l aprecieze pentru munca sa titanică în folosul culturii poporului român. Prin strălucirea minții sale Gheorghe Șincai a fost un luceafăr pe firmamentul culturii române, care însă a avut parte de cel mai amarnic destin în timpul vieții: cel al martirului.

Petru Maior (1761–1821). istoric și filolog, „cleric voltairian”, spirit prin excelență „iluminist” al Școlii Ardelene, avea să se dovedească mai puțin omul izvoarelor și mai mult al argumentelor izvorâte dintr-o minte scilicitoare. Pe linia deschisă de corifeii Școlii Ardelene a susținut prin opera sa pedagogică, istorică și filologică dezideratele Școlii Ardelene, reprezentând, sub raportul ideilor, apogeul Școlii latiniste, în ce a avut pozitiv acest curent, fără a eluda și unele exagerări și erori. Este autor a numeroase lucrări dintre care demne a fi amintite sunt *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812), în care combate cu argumente istorice teoria lui Sulzer și Rossler, *Istoria bisericii românilor, atât a acestora dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre* (1813) și *Orthographia romana sive latino-valachica* (1819). A colaborat la *Lexiconul de la Buda* (1825) și a scris *Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi* (1819), *Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor*, *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului*, *Disertație pentru începutul limbii românești*, *Disertație pentru literatura cea veche a românilor și altele*. Acesta ne-a lăsat, în manuscris, câteva fragmente dintr-o gramatică *Dissertație despre articlii limbii românești*; *Fragmente sintactice* care au fost publicate mai târziu de Cîpăriu în *Archivul* său. Crezul limpede al Școlii Ardelene el l-a formulat și lupta cea mai dură pe terenul scrisului, pentru a apăra cauza românilor din Transilvania, el a purtat-o, căci majoritatea operelor sale fiind tipărite și răspândite în timpul vieții lui, au avut un puternic impact asupra cititorilor, contribuind atât la emanciparea culturală, cât și la trezirea conștiinței sociale și naționale a românilor din Transilvania, aflați sub dominație străină. Dincolo de a subaprecia meritele celorlalți corifei, Petru Maior este cel care apare în postura adevăratului fondator al crezului lingvistic al Școlii Ardelene, cel care dincolo de dezideratul științific național, a fost preocupat de așezarea științei filologice pe principiul universalității limbii latine, în consensul filosofiei „luminilor”.

În același sens iluminist, Petru Maior definește idealul epocii luminilor, pe baza dreptului natural, care este unul transnațional, de înfrățire între popoare: „...potrivit cu înțelepciunea este că toți oamenii, neluându-se în seamă întâmplătoarea lor numire, să se iubească unul pre altul ca frați și o nație să alerge cu ajutor altele spre înaintarea culturii, de la care depinde fericirea pre pământ;

aceasta dacă o face vreo nație arată că au ajuns la adevărata cultură (luminare) și că trebuie a se zice în adevărat nobilă, iar în contră, dacă cineva dintr-aceea se silește ca să pună piedici și culturii sale, ori luminării altei nații, lămurit arată că se află încă și acum în vechea barbarie și greu păcătuiește împotriva naturii, mama tuturor, care poruncește a se îndeplini înțelegerea și voința fiecărui om”.

Operele celor trei corifei ai Școlii Ardelene, izvorâte din nevoia de a apăra și de a face cunoscută originea noastră romană, dreptul nostru străvechi în această țară, au marcat începutul unei întregi mișcări culturale și literare, care s-a răspândit binefăcătoare din „orașul luminilor ardelene” și în celelalte provincii românești, făcând din orașul așezat la încrengătura Târnavelor un veritabil topos spiritual al culturii române.

Printre cei care au scris valoroase pagini de evocare omagială a Blajului se află: ilustrul cărturar blăjean Ștefan Manciuș – *Aici e pământul sfânt al Blajului* – mărturie revelatoare a unui topos spiritual în geografia neamului românesc, Ion Rațiu, profesorul său de română din anii de liceu, care în *Dascălii noștri* realizează un repertoriu bio-bibliografic al cărturarilor blăjeni, scriitorul Alexandru Lupeanu-Melin – *Evocări din viața Blajului – cântecul său de lebedă*, ce prezintă, în tonalități luminoase, ipostazele Blajului din perspectiva trecutului său religios, istoric și cultural și, nu în ultimul rând, poetul Radu Brateș, evocator liric al unor *Aspecte din viața Blajului* pe care le configurează în funcție de matricea sa sufletească într-o cunună de amintiri din care răzbate parfumul vremurilor de odinioară.

Mai ales la ceas aniversar (270 ani de la fondarea Blajului), la Blaj s-au rostit discursuri emoționante, s-au tipărit volume omagiale, s-au realizat antologii de studii și articole, astfel încât de la ctitorul Blajului, episcopul greco-catolic Inochentie Micu Clain până în prezent s-au scris mii de pagini, tomuri întregi, care atestă importanța acestui orașel de la confluența celor două Târnave – „izvor de haruri” – pentru neamul românesc: „Blajul e unul din acele puține locuri istorice, care deși mici după extensiunea lor, se par a fi destinate de providență a juca un rol însemnat în istoria culturii popoarelor. Cel puțin locul Blajului în istoria românilor, ales transilvani, e mai însemnat decât să se poată cândva trece cu vederea...”¹

Fără subiectivitate, se poate afirma cu certitudine că pământul Blajului mustește de istorie, fapte mărețe, idei înălțătoare, oameni luminați: „preoți cu crucea-n frunte” și dascăli de înaltă cultură și simțire românească, așa încât parfumul filei îngălbenite de istorie este simțit și apreciat de fiecare generație însetată de cunoașterea valorilor neamului. În consecință, e o datorie ca personalitățile Blajului și evenimentele petrecute în această vatră de cultură și civilizație românească să fie consemnate într-o cronică a vremii pentru a eluda

¹ *Blajul. O istorie în texte alese*, Ediția a III-a, revăzută și adăugită de Teodor Seiceanu și Ion Buzași, Alba Iulia, 1998, p. 14. Text reprodus din „Archiv pentru filologie și istorie”, III, 1867, p. 52.

capcanele timpului neiertător și pentru a fi cunoscute de viitorime. Astfel, din respect față de importanța istorică și culturală a Blajului, vrednici intelectuali, crescuți și formați la școlile blăjene – „fântâni ale darurilor”, cum le-a numit întemeietorul lor, episcopul Petru Pavel Aron – și-au pus condeii în slujba păstrării valorilor neamului, revărsând prin lumina creației izvorul eternității. Timotei Cipariu – marele savant enciclopedist – este fala școlilor din Blaj, rămânând în istoria spiritualității românești prin șirul lung de acțiuni politice, culturale, diplomatice, cu scopul recunoașterii drepturilor politice ale românilor. Acest „intelectual luptător”, cum l-a numit Ștefan Manciu, a făcut prima descriere a Blajului românesc, evocând cele două coordonate fundamentale ale sale: Biserica și Școala: „...care școală între toate școlile românești poate să arate atâția bărbați mari ieșiți din sânul lor...Unde a putut sămânța aruncată de economul cel bun să aducă fructuri mai însemnate, de cum a adus sămânța revărsată pre acest loc, ce se părea cel mai steril și mai rău cultivat? ...unde s-a putut cândva cu mijloace așa puține a se câștiga efecturi mai însemnătoare, de cum ne arată istoria acestui loc și acestor școli?”

Drumul greu al scrisului despre Blajul românismului, „orașul luminilor ardeleni”, a fost urmat cu respect față de adevărul evocat și cu simțul unei datorii sacre, împlinite din obligația nobilă de a scrie ISTORIA BLAJULUI, de cărturarul Ștefan Manciu – *Istoria Blajului. Monografie istorică și culturală* (Ediție îngrijită și prefăcută de Mircea Popa) și de Lucian Petrescu – *Istoria Blajului și marea sa importanță în istoria neamului românesc*.

Un loc aparte în peisajul cultural al Blajului îl ocupă profesorul și istoricul nonagenar Teodor Seiceanu, care a reușit printre alte realizări ale sale, să continue dicționarul *Dascălii Blajului*, conceput și redactat de regretatul profesor de limba română Nicolae Comșa, începând din anul 1754 până în 1918, de unde a fost dus mai departe de Teodor Seiceanu, ajungând până la nefasta perioadă din anul 1948. Lectura unor antologii și lucrări publicate de profesorul universitar Ion Buzași: *Blajul. O istorie în texte alese, Eminescu și Blajul, Scriitorii români și Blajul* etc. a revelat cititorilor profilul spiritual al unui spațiu românesc, indiscutabil, conturat de simbioza bisericească – școală – cultură și profund ancorat în măreția unor vremuri istorice. O vrednică închinare Blajului și școlilor sale o face cu pioasă recunoștință Nicolae Brânzeu în cartea sa *Școlile din Blaj*, în timp ce autorii unui *Blaj. Mic îndreptar turistic* Mircea Buza și Mircea Stroia pe lângă trecutul istoric glorios al acestui centru cultural românesc, pun în lumină și cadrul geografic al orașului, situat în sectorul sud-vestic al depresiunii colinare a Transilvaniei. Șirul lung al scrierilor despre Blaj continuă și astăzi cu numeroase lucrări valoroase.

Blajul a fost și un important centru artistic, aspect evidențiat de cărțile profesorului și criticului de artă Cornel Tatai-Baltă: *Secvențe din arta plastică blăjeană*

(sec. XVIII-XX), *Blajul în imagini, Din arta și cultura Blajului etc.*, care demonstrează aportul Blajului la dezvoltarea artelor plastice românești și redescoperirea unei alte fațete culturale a urbei prin studiul picturii și xilogravurii.

Însemnătatea culturală a Blajului se datorează și dezvoltării presei, fiind cunoscut faptul că din „urbea scolastică” a Transilvaniei a pornit primul imbold pentru realizare unei prese naționale prin activitatea de pionierat desfășurată cu enormă dăruire de părintele filologiei românești – Timotei Cipariu.

Studii, articole și lucrări științifice care tratează diverse aspecte legate de presa blăjeană au scris: Ioan Suci (Marianistul, *Tinerimea Noua*) N. Comșa (v. studiul *Revista politică și literară*, Blaj, f.a.), Ioan Georgescu, *Din presa periodică în România*, Oradea, 1938, V. Popeangă *Presa pedagogică din Transilvania 1860–1918*, EDP, București, 1966, Toader Ionescu (v. *Economul* în suplimentul nr. 1 din ziarul „Unirea” nr. 10/1969), Mircea Popa și Valentin Tașcu *Istoria presei literare românești din Transilvania*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, Ioana Botezan *Contribuția lui Timotei Cipariu la dezvoltarea ziaristicii românești din Transilvania în preajma anului revoluționar 1848. Documente inedite*, în „Apulum”, 1969, nr. VII/II, Ion Buzași *Schiță de istorie a presei blăjene* (v. *Blajul. O istorie în texte alese*, op. cit.) și alții.

Pentru a conserva în timp profilul spiritual al Blajului, nu este suficient doar să cunoaștem momentele și evenimentelor culturale care au marcat istoria acestui oraș și l-au transformat într-o urbe a renașterii naționale, ci se dorește păstrarea vie a unei atmosfere de efervescență culturală printr-o valorificare actuală, din perspectivă modernă, a patrimoniului cultural al Blajului, căci după cum se știe: *la Blaj, istoria naște istorie...*

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ:

1. Dawson, Christopher: *Il cristianesimo e la formazione della civiltà occidentale*, Editura S. Paolo, Milano 1997.
2. Duțu, Alexandru, *Sinteză și originalitate în cultura română*. București: Editura Enciclopedică Română, 1972.
3. Horhoi Elena Doina, *Calitatea mediului înconjurător în culoarul Târnavei Mari*, Editura Logos '94, Oradea 2001
4. *Istoria României. Transilvania*, vol. I. Cluj-Napoca: Editura George Barițiu, 1997.
5. Lungu Ion, *Școala Ardeleană*. București: Editura Minerva, 1978.
6. Munteanu, Ștefan, Țâra, D. Vasile, *Istoria limbii române literare*. Ediție revizuită și adăugită. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
7. Nicolescu, Aurel, *Școala Ardeleană și limba română*, București: Editura Științifică, 1971.
8. Piru, Alexandru, *Literatura română premodernă*, București: Editura pentru literatură, 1964.

-
9. Rosetti, Al., Cazacu, B. Onu, Liviu, *Istoria limbii române literare*. Vol. I, București: Editura Minerva, 1971.
 10. Seiceanu, Teodor, Buzași, Ion, *Blajul, Vatră de istorie și cultură*. București: Editura Albatros, 1986.
 11. Stroia, Mircea și Buza, Mircea, *Mic îndreptat turistic*, Blaj, Editura Sport-Turism, 1985.

DOCUMENTELE BLAJULUI

Ioan CHINDRIȘ

Un fenomen observat de istorici încă de la începuturile culturii noastre moderne este relativa paupertate a documentelor scrise despre trecutul românesc. În plan ontologic, faptul se poate explica prin caracterul fluent, meditativ, al spiritului oriental în care s-a născut cultura românească în Evul Mediu, comparativ cu starea pragmatică a Occidentului, unde actul scris n-a încetat să fie chezașul vieții sociale încă din vremea Imperiului Roman. Odată atașați culturii occidentale prin Unirea cu Roma de la 1700, românii din Transilvania s-au racordat civilizației pe hârtie, speriați parcă de starea orală, legendar-folclorică, a propriei lor existențe istorice. Tropismul acesta este ilustrat cel mai pregnant de cazul extrem al lui Gheorghe Șincai, care a adunat, după cum se știe, un număr atât de mare de documente străine și interne, exclusiv scrise, despre trecutul românilor, încât nici până astăzi, după mai bine de două secole, nu se cunoaște punctual numărul lor, categoriile, țințele metodologice și implicațiile istoriografice.

Deși nu la aceeași amploare, sindromul șincaian al regenței documentului pozitiv străbate întreaga istorie a Blajului, orașul cu cea mai mare densitate de mărturie despre sine din întreaga românie, densitate chiar uluitoare, dacă o raportăm la dimensiunile din totdeauna mai mult decât modeste ale localității. Aici însă a fost și este centrul unei ierarhii bisericești de la început de tip occidental, cu instituții și confrerii creative de aceeași orientare, în sânul cărora s-a dezvoltat această infrastructură, acest underground necesar oricărei culturi serioase, care este acoperirea documentară. În dublă ipostază, de aspirator și emițător de informație scrisă, Blajul a pulsă, în etape relativ bine cunoscute, spre calitatea de centru cultural de o densitate ieșită din comun. Fiecare dintre stări își are trăsăturile ei caracteristice, care merită atenția cercetătorului.

Epoca de aur a Blajului, Școala Ardeleană, este autoarea unei suprapuneri fericite de planuri în afluxul documentar. Fenomenul recuperării spre Occident este acum ilustrat cel mai vizibil de ritmul intrării cărților europene în lumea românească. Devine tradiție obiceiul ca fiecare episcop al Făgărașului din secolul luminilor să încropească o bibliotecă personală, care în mod firesc devine bun al bisericii după moartea respectivilor ierarhi. Este notorie de pe acum biblioteca lui Inochentie Micu-Klein, despre care s-a publicat un studiu exhaustiv. Inochentie a adus de la Viena, printre

alte, manuscrisul *Hronicului* lui Dimitrie Cantemir. Înaintea lui, însă, avem biblioteca lui Ioan Giurgiu Patachi, total și în mod regretabil necercetată, pentru că acest om puțin cunoscut a fost un savant care, pe lângă o mulțime de cărți, a lăsat și un număr mare de manuscrise definitorii pentru vremea sa. Mărturiile vremii vorbesc apoi despre bibliofilia lui Grigore Maior, beneficiarul unei mari donații în cărți chiar din partea împărătesei Maria Tereza. Și totuși, minunata bibliotecă blăjeană ce urma să fie în viitor au fondat-o „smeriții ieromonași” de la Blaj, călugării bazilieni de la Mănăstirea Sfânta Treime. Temelia bibliotecii călugărilor, care este cunoscută azi sub numele de *fondul bazilitan*, a pus-o vestitul grec Leontie Mosconas, trecut la unire în ambianța Blajului, unicul personaj care a avut portretul în mărime naturală în galeria episcopilor uniți, după mărturia istoricului ungar Josef Benkő. Erudiții monahi au adunat la Blaj cărți de o deconcertantă varietate, între care teologia a avut, desigur, un loc privilegiat. Printre altele, ei au adus la Blaj Ediția Bibliei Vulgata tipărită la Veneția în 1690, după care Petru Pavel Aron a inițiat traducerea în românește, pentru prima și ultima dată în cultura noastră, a Scripturii lumii occidentale. Rămășă în manuscris, Vulgata de la Blaj are acum o ediție critică de dimensiuni monumentale, editată foarte recent de Academia Română.

Apogeul bibliofil al Blajului l-a marcat însă Timotei Cipariu în secolul al XIX-lea, prin uriașa bibliotecă pe care a adunat-o, cu trudă și cheltuială, din toate colțurile lumii. Aspectul cantitativ al acestei impresionante biblioteci este relativ bine cunoscut, mai ales datorită bibliografiei întocmite de doamna Sidonia Puiu, acum în pragul unei noi ediții, îmbunătățite. Oarecare vâlvă de suprafață au făcut, de asemenea, cărțile și manuscrisele orientale din biblioteca cipariană, ca și codicii latini din aceeași bibliotecă. Dar marea colecție a lui Cipariu își așteaptă încă cercetătorii de adâncime, mai ales tineri, care își pot croi cariere științifice frumoase, în discipline confinii, pe baza acestei biblioteci. Iată, de exemplu, ce descoperă istoricul literar în cărțile eruditului blăjean. Una dintre ele, a literatului italian Picco della Mirandola, tipărită la Strasbourg în 1511, conține și un poem intitulat *Sylva*, în care se întâlnește motivul poetic *amărâtă turturea*, întâlnită în literatura noastră la Coresi și Varlaam și devenită celebră printr-o cunoscută poezie a lui Ienăchiță Văcărescu. Iată versurile lui Mirandola:

„Non adeo arentis considens vertici fagi
Amissos queritur viduatus tutrtur amores
Non adeo Alcyone deserti in littoris alga
Ingemit, ut mecum possit certare querelis”.

Cartea constituie receptaculul de bază al spiritului vremii. Mai aproape de viața socială concretă a oamenilor, de existența materială, se situează însă

documentul scris, deconcertant în infinita lui diversitate. Înaintea Unirii cu Roma, existența românilor din Transilvania a fost oglindită aproape exclusiv în documentele străinilor, mai ales în cele ungurești, emise de administrația dominantă din principat. Imaginea noastră în aceste documente este cunoscută ca una înjositoare. Emisiunea ritmică de acte scrise este geamănul paralel al vieții sociale, și deci documentele în cauză reflectă realitatea unei situații istorice precare. Ierarhia unită care s-a întemeiat la 1700 a fost cea dintâi instituție românească recunoscută de legile ardeleni și odată cu ea începe naționalizarea documentului administrativ, modest mai întâi, apoi în crescendo impresionant. Pentru prima dată în istoria lor, românii ardeleni se regăsesc în mărturii scrise ieșite dintr-un for național, și nu în elaborate străine sau în jalnice petiții cerșetorești către puterea dominantă. Biserica unită devine instantaneu patria românilor din Transilvania, cu o capitală minusculă, Blajul, unde numărul locuitorilor era, pe vremea lui Petru Pavel Aron, mai mic decât numărul școlarilor. Să nu ne lăsăm, însă, înșelați de proporții. Blajul era în situația unei stele dense, de unde izvorau cu aceeași măsură semnalele unei vieți naționale și confesionale intense. Urmărind marile depozite de documente despre trecutul Blajului, se poate constata bifurcarea acestora în două categorii distincte. Istoricul factolog este atras de lunga serie de acte oficiale emise de ierarhia episcopală și apoi metropolitană, vreme de aproape 300 de ani. Aparent insignifiantele acte de zi cu zi, fie ele decizii, rapoarte, adrese către foruri, autorități sau persoane singulare, ordine de plată, socoteli sau simple chitanțe, au devenit cu timpul prețioase pietre de construcție pentru istoricii vremii, aceia care au știut să le descifreze sensul. Un singur exemplu este suficient și în acest caz. După Boboteaza anului 1756, Atanasie Rednic, colaborator de suflet al lui Petru Pavel Aron și viitor episcop, îi raportează ierarhului său aflat în vizitație canonică prin dieceză, despre un caz de indisciplină între școlarii de la Blaj. Nimic nu pare mai insignifiant în viața unei societăți decât un asemenea incident care poate nici nu era cazul să fie raportat, ci semnalează un exces de zel din partea lui Rednic. Alexandru Lupeanu-Melin a pomenit acest raport ca pe un aspect de coloratură picantă din viața tumultuoasă a școlilor blăjene. Documentul a fost citit cu ochi profesionist foarte recent, anul trecut, cu rezultat senzațional. Din el reiese fără dubii că una din speciile îndrăgite ale literaturii populare, *Vifleimul*, s-a aclimatizat în cultura noastră la Blaj, chiar din acel an, ca rod al influenței apusene aduse la noi de primii studenți la Colegiul Urban de Propaganda Fide din Roma. Din Blaj, *Vifleimul* s-a generalizat în toată Transilvania, cucerind apoi principatele extra-carpatine. Descifrarea răstoarnă toate teoriile anterioare despre această origine la români a îndrăgitului mister religios al Nașterii Mântuitorului. Cel mai prestigios exeget anterior a fost savantul de talie mondială Mozes Gaster, care afirma că *Vifleimul* a apărut la românii ardeleni abia în secolul al XIX-lea, împrumutat de la

oaspeții sași, care l-ar fi adus din apus. Or, iată, realitatea este chiar pe dos: din apus l-au adus românii, blăjenii, de la care l-au împrumutat sașii și ungurii, apoi românii de peste Carpați.

Am insistat asupra acestui caz pentru că este ilustrarea felului cum un petec aparent banal de hârtie poate să răstoarne teorii și autorități bătute în cuie. Sute de mii de asemenea hârtii bătrâne îi așteaptă pe tinerii dornici să le descifreze sensurile istoriografice, împlinindu-și în acest fel destinul și cariera de oameni de știință.

Documentele Blajului se bifurcă printr-o ramură creatoare, superioară, odată cu debutul generațiilor Școlii Ardelene. Începând cu anul 1750, la Blaj debutează epoca tipăriturilor românești, într-un ritm impresionant, în paralel cu activitatea creatoare a corifeilor. Dar, în pofida ponderii semnificative pe care o are cartea blăjeană în repertoriul cărții românești vechi, tiparul nu a reușit niciodată în istoria Blajului să facă față multitudinii manuscriselor destinate de autori ieșirii în public. Așa se face că documentarul blăjean înregistrează sute de manuscrise rămase inedite, fapt trist în fond pentru o cultură care vrea să se respecte. Numai de la Samuil Micu ne-au rămas câteva zeci de manuscrise teologice și istorice de cea mai mare importanță, a căror valorificare se desfășoară într-un ritm descurajator. O constatare recentă pune în lumină faptul că la Blaj s-a conturat și s-a manifestat unica școală biblică din întreaga noastră cultură, al cărei rod a fost o Biblie tipărită la 1795 și patru rămase în manuscris. Acum, după ce Vulgata din 1760 – 1761 a lui Petru Pavel Aron a văzut lumina tiparului, mai rămân necunoscute publicului încă trei. Dintre acestea, una este senzațională prin faptul că a tradus-o Timotei Cipariu iar a doua prin aceea că este cel mai mare manuscris blăjean din toate timpurile: Biblia lui Victor Smigelschi, dotată cu câteva mii de note erudite. Iată, încă odată, ce câmp generos de activitate oferă lumea documentelor blăjene pentru tinerii și mai puțin tinerii dornici să-și croiască o carieră solidă de specialitate, în pragul unor timpuri care se arată a fi exigente și severe pe tărâmul competenței.

Un aspect arhivistic de prima mână privind Blajul îl constituie colecțiile sau fondurile personale ale marilor blăjeni sau legate de viața și activitatea acestora. Iată, la o enumerare foarte sumară, ce fonduri din această categorie conțin marile depozite arhivistice: al lui Ioan Vancea, Ioan Antoneli, Constantin Alutan, Alexandru Sterca Șuluțiu, Timotei Cipariu, Augustin Bunea, Alexandru Lupeanu Melin, Vasile Suci, Alexandru Nicolescu și mulți alții. Nu este greu de imaginat câtă documentație de tip vertical, din lectură neconvențională, conțin aceste fonduri personale și cât de senzaționale sunt, nu arareori, descoperirile de aici. Cazul cazurilor este acela al episcopului Ioan Lemeni, probabil unic în Europa. Tânăra cercetătoare Daniela Deteșan a adunat din trei țări vreo 2.000 de pagini de documente despre păstoria zbuciumată a acestui episcop fără noroc. Conținutul

documentelor întrece orice imaginație și poate constitui subiectul unui film cu scenariul aproape scris sau al unui roman de senzație ca *Numele trandafirului* al lui Umberto Eco.

Revoluția de la 1848 a adus Blajul în epicentrul interesului politic al întregii români, dar și în atenția Europei. Din acest moment de neuitat, oamenii blajului intră în legături epistolare strânse cu cele mai importante nume ale vieții publice românești. În acest fel, pe lângă alte filiere, Blajul începe să se regăsească tot mai dens în documentarul național general. O experiență trăită pe viu a fost editarea celor zece volume din corespondența lui George Bariț, la care am lucrat vreme de 20 de ani. Corpusul epistolar *George Bariț și contemporanii săi* este, prin volumele apărute până acum, doar vârful de aisberg al celei mai vaste corespondențe din cultura noastră. Ei bine, din sutele de scrisori prelucrate până acum pentru ediția de care am pomenit, cele primite de la fruntașii Blajului sunt cele mai interesante, mai inedite, mai spectaculoase. O epistolă venită de la Blaj este din capul locului promisiunea unei lecturi cel puțin incitante, dacă nu palpitante. În micul târg mustind de învățătură și spiritualitate s-au petrecut frecvent evenimente care interesează sfera erudiției. Să luăm ca exemplu scrisorile lui Timotei Cipariu către Bariț, peste 100. Din cuprinsul lor răzbate paleta nesfârșită a pasiunilor savantului pentru documentul inedit. Mărturiile vremii, încă insuficient cunoscute, ni-l arată ca pe cel dintâi cercetător sistematic al tăblițelor cerate cu scriere romană antică, descoperite în Munții Apuseni, desigur în preajma aurului de aici. Marii romaniști ai vremii, în frunte cu Theodor Mommsen, au dorit să-l cunoască, să-i cunoască vestita colecție de tăblițe cerate. Dar, din punct de vedere personal, contribuția esențială a epistolarului blăjean din secolul al XIX-lea este răsturnarea ideii preconceptuate în vechea noastră critică literară, cum că Blajul a fost reticent la „artele splendide și elegante”, cum ar zice Simion Bărnuțiu, în special la literatura romantică. Epistolarul ciparian, dar și al altor blăjeni cum sunt Iosif Mani, Ioan Rusu, Ioan Antoneli, Iosif Pop și alții dezvăluie un filon romantic sincer, delicat și ardent totodată, ca în cunoscutul *Sonet* al lui Timotei Cipariu:

„Viața-mi astăzi, iată jumătate
 Și-atâtea zile, cându-mi vin aminte
 Din pace-avută văz că-i fură date.
 De cum trăise dulcele-mi părinte

Ci-n sânu-mi nu știu ce prea iute bate
 Și simț că arde d-un foc prea fierbinte.
 Ah, cine știe, au nu de-aci-nainte
 Prin trup și oase focul va străbate.

Pricep și zic: arzi foc într-al-meu sânge,
Curând străbate-l, ah, tu să nu-nceți
Până-n cenușă nu mă vei preface.

Că lacrimi mai nu te vor stânge.
Tu arzi ascuns subț șapte mari peceti
Și-atunci..., atunci avea-voi și eu pace.”

Imaginea Blajului în documentarul național este una de recunoaștere, de respect, în răstimpuri largi chiar de adulație. Dintre toate centrele spirituale românești, este, poate, cel mai îndreptățit să fie mândru de trecutul său. În vremuri apropiate, Blajul s-a încununat cu dimensiunea martiriului. Dintre toate bogățiile pe care Mica Romă le-a avut în decursul vremii, una singură nu i-o poate lua nimeni, nu poate fi înstrăinată: trecutul, istoria sa. Iată de ce, îmi închei aceste modeste rânduri cu repetarea îndemnului către cei înzestrați cu harul iubirii de istorie, să se înfrupte cu voluptate din documentele istoriei blăjene, care le va răsplăti din plin osârdia. Depozitele principale sunt relativ la îndemână: Filiala „Timotei Cipariu” din Blaj a Bibliotecii Academiei Române din Cluj-Napoca, Direcția Județeană Alba a Arhivelor Statului (cel mai important fond documentar se află aici), Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca. Un fond de neocolit este Biblioteca Academiei din București, mai ales pentru lectura neconvențională, pasionantă, care este corespondența marilor blăjeni din trecut. Fie ca această investigare a trecutului blăjean să dea roadele meritate de locul onorant pe care Blajul l-a avut în opera de edificare a națiunii române și a spiritualității și culturii românești.

MISCELANEA

CONCORDANȚA NUMELOR PROPRII ÎN BIBLIA VULGATA, BLAJ, 1760–1761*

Mircea Remus BIRTZ

Concordanța numelor proprii prezente în Sfânta Scriptură este un instrument de lucru necesar nu numai teologilor, bibliștilor în special, ci și filologilor sau lingviștilor, precum și oricărui intelectual preocupat de verbul divin. În cazul de față, această concordanță devine un aparat complementar al indicelui lexical, după cum ea este complementul obligatoriu unui indice tematic al Bibliei.

Realizarea concordanței biblice pentru Vulgata presupune anumite dificultăți, inerente acestei versiuni specifice a Bibliei. Dacă Noul Testament nu ridică probleme deosebite, pentru că edițiile notabile ale Scripturii (Vulgata, King James, edițiile grecești) au preluat ca atare recenzia așa numitului „text majoritar”, Vechiul Testament prezintă diferențe notabile, atât de la o versiune la alta, cât și de la o recenzie biblică la alta.

Septuaginta, bazată pe canonul alexandrin, are o cantitate de informație biblică superioară textului masoretic, bazat pe canonul ebraic, în plus această informație este arhitecturată altfel decât în textul masoretic, uneori chiar în cărțile biblice comune. Un exemplu cunoscut este cel al Cărții lui Ieremia.

Problema se adâncește chiar în cadrul celor două Biblii creștine. Diferitele recenzii ale Septuagintei (Alexandrina, Aquila, Theodotion, Simmachus, Hexapla, Heptapla, Lucian) prezintă diferențe unele față de altele, sensibile pentru bibliștii avizați, dar și pentru iubitorii Scripturii. Vulgata a cunoscut și ea diferite recenzii, începând cu cea a Sfântului Ieronim, continuând cu Grigore cel Mare, Cassiodor, Beda Venerabilul, Alcuin, generându-se astfel familii de manuscrise. Ediția tipizată și oficială a Vulgatei, sixto-clementina, se bazează în principal pe Codex Caraffa, considerat ca cel mai acritic dintre diferitele recenzii accesibile la finele secolului al XVI-lea. O asemenea ediție oficială a stat la baza traducerii episcopului blăjean Petru Pavel Aaron și a celor 6 colaboratori ai săi: *Biblia Sacra, Venetiis apud Nicolaum Pezzana, MDCLXXXX*.

Vulgata, la rândul ei, prezintă un material biblic similar atât textului masoretic, cât și Septuagintei. De accentuat: similar dar nu identic, întrucât, chiar și

* Text publicat anterior ca studiu introductiv la ediția *Biblia Vulgata Blaj 1760–1761*, I–V, Editura Academiei Române, București, 2005, vol. I, p. LXXIX – p. CXXVI.

în cadrul cărților comune cu ale celorlalte versiuni, observăm diferențe sensibile în ceea ce privește arhitecturarea informației biblice, dar și compoziția materialului biblic. Cărțile comune cu textul masoretic (protocanonicele) sunt mai fidele acestuia în cazul Vulgatei decât în cazul Septuagintei, de pildă informația biblică din Cartea Facerii, din Exod, din Ieremia. Arhitectura psalmilor este mai apropiată de cea a Septuagintei decât cea masoretică.

În cazul cărților deuterocanonice comune cu Septuaginta, apar diferențe notabile de informație și dispoziție a materialului biblic, cum se întâmplă în Tobit, Iudith, Eclesiasticul (Înțelepciunea lui Isus Sirah), la care Ieronim a dat o traducere după versiunile aramaice și nu după versiunile grecești (alexandrine). În aceleași cărți biblice comune, Vulgata se diferențiază și în ceea ce privește numerotarea versetelor din capitole, astfel încât orientarea pe text presupune o atenție sporită din partea celui ce caută o referință biblică. Astfel, concordanțele biblice realizate pentru Septuaginta sau pentru Textul Masoretic au doar o valoare orientativă pentru Vulgata, ele nefiind un instrument precis de lucru.

Concordanța de față indică clasele numelor proprii întâlnite în manuscrisul biblic tradus de Petru Pavel Aron și colaboratorii săi (Vechiul Testament și Evangheliile). Cu alte cuvinte, în cazul aceluiași nume purtat de mai multe personaje biblice, se indică doar numele respectiv, fără identificarea nominalizaților, rostul concordanței fiind unul formal, de recunoaștere. Numele biblice sunt indicate cu toate variantele ortografice apărute în text. În paranteză ele se dau în forma în care sunt accesibile și cunoscute astăzi cititorului român, din diverse ediții la zi ale Bibliei, pentru ca acest cititor să poată personaliza numele respective, în pofida diferențelor de formă dintre Vulgata de la Blaj și textele biblice circulante. Toate numele sunt însoțite de siglele *a* (antroponim), *h* (hieronim), *t* (toponim) sau *a*, *t* (antroponime cu valoare toponimică), ultimul caz provenind din specificitatea limbii ebraice (de pildă sintagma „fiii lui Iuda, fiii lui Israel” indicând fie descendenții celor doi patriarhi, fie locuitorii celor două regate ebraice). Urmează specificarea locului din textul biblic unde apar numele proprii, în ordinea cărților din Vulgata, cu precizarea capitolelor și versetelor aferente. O listă de abrevieri este dată la sfârșitul acestei note, pentru facilitarea orientării cititorului. Lista abrevierilor de la concordanțe este una aparte de cea folosită la celelalte compartimente ale ediției, indicată în *Notă asupra ediției*, deoarece aici s-a operat cu surse diverse, cu Biblii diverse, care reclamă o abreviere pertinentă fiecăreia în parte.

Numele biblice din paranteze, adică cele cunoscute omului zilelor noastre, reflectă evoluția formei istorică a traducerilor spre o formă cât mai apropiată de originalul ebraic. Pentru fixarea formei contemporane s-a folosit Biblia Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, așa cum a fost ea stabilită în ediția de la 1968 și continuată în cele ulterioare, în paralel cu traducerea lui Dumitru Cornilescu, pe

departe cea mai populară ediție românească a Scripturii, chiar dacă incompletă sub raportul informației biblice în comparație cu Vulgata și Septuaginta. Studiul monografic al lui Alexandru Măianu, *Viața și lucrarea lui Dumitru Cornilescu, traducătorul Bibliei în limba română*, București, 1995, estimează tirajul ediției Cornilescu, până în anul 1981, la 5.000.000 de exemplare, imens față de cele câteva sute de mii pe care ediția Sfântului Sinod le are până în momentul de față.

În cazul în care paranteza lipsește, numele propriu este comun tuturor recenziilor românești și se va lectura ca atare. Când sunt două nume în paranteză, primul este cel din ediția sinodală iar al doilea după traducerea Cornilescu. Atunci când survin trei sau mai multe nume în paranteză, este vorba de variantele diferite ale aceluiași nume în cadrul celor două traduceri. În cărțile deuterocanonice sau *anagosciomena* (bune de citit; 3 Ezdra, 4 Ezdra) există sensibile diferențe între recenzia alexandrină și cea latină (3 Ezdra).¹

Caracteristic pentru Vulgata de la Blaj, în ce privește numele proprii, este varietatea textuală frecventă pentru același nume, ce de exemplu Ruvim, Ruvim pentru Ruben; Israil, Izrail pentru Israel; Ieremoth, Ierimofth, Ierimoth pentru Ierimoth etc. Motivele acestei varietăți sunt multiple:

1. Autorii versiunii românești diferă între ei sub raport ortografic, alfabetul chirilic, prin fonetismul său aproape perfect, fiind extrem de convenabil pentru transcrierea pronunției specifice a fiecărui traducător. Lipsa unui sistem ortografic prestabilit, a unei metodologii comune în transliterarea numelor proprii, au favorizat desigur diversitatea ortografică.

2. Instruirea diferită a traducătorilor a putut constitui un alt factor favorizant pentru apariția varietății ortografice. Unii traducători au avut și o cultură biblică slavonă, fapt care ar explica *th* prin *thita* chirilic și ulterior prin consonantical *ft* (ex. Ierimoth, Ierimofth).

3. Pronunția diferită a fiecărui traducător. Chiar dacă proveneau din arii geografice învecinate, rostirea curentă a traducătorilor putea avea variațiuni de la persoană la persoană. Scriind în românește cu ajutorul alfabetului chirilic, în lipsa unui sistem ortografic unitar, traducătorii au transcris numele biblice așa cum auziseră pronunțate ei înșiși.

4. Alfabetul chirilic în varianta ardeleană nu a cunoscut o codificare clasică de felul celei din Moldo-Valahia. La data traducerii Vulgatei (1760–1761), acest alfabet se afla aici într-un declin accelerat, din cauza culturii și înclinațiilor latinizante ale intelectualilor greco-catolici, dătorii de ton în cultura din Transilvania. Foarte curând, traducătorii și discipolii lor vor începe lupta efectivă pentru scoaterea slovelor din scrierea românească. În această situație, textul Bibliei Vulgata reflectă

¹ A se consulta ediția academică *The Old Testament Pseudepigrapha. Apocalyptic Literature & Testaments*, ed. James Charlesworth, I-II, New York, 1983.

un stadiu crepuscular al alfabetului chirilic, criză prin prisma căreia sunt explicabile multe inconsecvențe ortografice din text.

5. Traducătorii au fost legați și de spațiul biblic informațional precedent activității lor. *Biblia de la București* (1688) beneficia încă de un prestigiu netăgăduit. Această Biblie, circulantă atunci, a putut impune varianta lecturii neogrecești/slavone a numelor biblice. Numele biblice pronunțate prin prisma lecturii neogrecești/slavone s-au încetățenit puternic în cultura religioasă a epocii, orice modificare în acest sens putând fi percepută ca o inovație periculoasă, ca un atentat confesional. Predilecția pentru forme ca Veniamin, Vartolomeiu, Gavriil, Efrem, Iosue, Isaie, Irimie, Ieremie, Asriil reflectă și o puternică, sufocantă, coerciție culturală.

Numele autentice au prezentat o dificultate deosebită pentru toți traducătorii limbilor clasice, din cauza anumitor sunete specifice (siflante, aspirate, guturale). Dacă o consoană de tipul *ʃ* putea fi redată în greacă sau latină prin *ts* sau *tz*, o consoană de tip *ș* nu putea fi reprodusă în alfabetul grec sau latin. Analog s-a petrecut cu anumite guturale. Astfel traducătorii Septuagintei au fost siliți adesea să adapteze sau să traducă numele ebraice în limba greacă, procedeu urmat și de Ieronim.

Traducătorii români din sec. XVIII au cunoscut astfel forma numelor ebraice prin interesul transliterărilor sau al traducerilor grecești, latinești sau slavone.

Câteva exemple sunt concludente:

Ruben sau Reuben, patriarh biblic (Fac. 29: 32; Ieș. 1: 2, Num. 1: 5 etc.) este ortografiat în ebraică prin literele: *roș, alef, vav, beth, nun* (רובן). În greacă este ortografiat prin *rho, omicron, ypsilon, beta, eta, ny* (Ρωύβην). Poate fi astfel lecturat Rubên sau Ruvin, în funcție de opțiunea erasmiană sau de cea reuchliniană a lecturii. În neogreacă este citit Ruvin, cum de altfel îl transcrie și *Biblia de la București*, cu varianta Ruvim. Aceleași variante folosite de Biblia lui Șerban se regăsesc și în manuscrisul lui Petru Pavel Aron. Vulgata preferă lectura Ruben.

Numele patriarhului biblic Așer (fac. 30: 13, Num. 1: 13 etc.) este ortografiat în ebraică cu *alef, șin, roș* (אשר). În greaca Septuagintei cu *alfa, sigma, eta, rho* (Ασηρ). Vulgata optează pentru Aser. *Biblia de la București* îl ortografiază Asir iar autorii traducerii Vulgatei de la Blaj vor oscila între Asir, Aser sau Assir.

Un caz mai complicat îl reprezintă numele patriarhului Benjamin (Fac. 35: 18, 43: 14, 16, 29 etc.).

Numele Benjamin („Fiul [mâinii] dreptei”) este ortografiat în ebraică: *beth, nun, iod, mem, iod, nun* (בנימין). În greacă: *beta, epsilon, ny, iota, alfa, my, iota, ny* (Βενιαμιν). Vulgata transcrie Benjamin, *Biblia de la București* Veniamin, formă preferată și de P. P. Aron.

Apartenența la tribul lui Benjamin a cauzat dificultăți de traducere atât traducătorilor greci, cât și celor latini; astfel *beniamitul* sau *beniamiții* din Jud. 3: 15, 19: 16 sunt traduși în Septuaginta *fiul lui Iemoni* la prima poziție, și fiii lui Veniamin (formă

corectă) la a doua, forme preluate ca atare și de *Biblia de la București*. Vulgata traduce în ambele cazuri fiul, *fiii lui Iemini*, formă preluată și de traducătorii blăjeni.

Un caz analog îl avem în 1 Reg. 9: 1, unde sunt înșiruiți: Benjamin, Chiș, Abiel, Zeror, Bechorath, Afiah beniamitul (în textul masoretic). Septuaginta îi prezintă ca Veniamin, Chis, Aviil, Iared, Vahir, Afec *andros Ieminaion*, nume redade de Biblia de la 1688 prin Veniamin, Chis, Eviil, Iiared, Vahir, „Afec fiu de om emeniu”. Vulgata îi redă ca Benjamin, Cis, Abiel, Seror, Bechorath, Afia fiul bărbatului Iemini, în timp ce traducerea Vulgatei de la Blaj îi înșiră pe Veniamin, Chis, Aviil, Serorf, Vehorath, Afia *fiulu omului Iemini*. Același caz este întâlnit și în 1 Reg. 9: 21.

Biblicul Esau (Fac. 33: 15), ortografiat în ebraică prin *ain, sin, vav* (אשׁוּׁוּ), în grecește prin *eta, sigma, alfa, ypsilon* (Ἡσαύ), este transcris în Vulgata Esau, în timp ce *Biblia de la București* preferă forma Isaf iar blăjenii optează pentru forma Isav, dar și Esav (Ios. 15: 3).

Patriarhul Manase devine în Septuagintă Manassi (cu un *eta* final – η), Biblia lui Șerban preluând prompt forma Manasi, în timp ce Vulgata va prefera Manasse, modificat de traducătorii blăjeni în Manasiie (Fac. 48: 13), Manasse (Fac. 48: 14), Manasie (Fac. 48: 17).

Localitatea biblică Beer-Șeba devine pentru evreii alexandrini Virsavie (unde vocala *i* îl reprezintă pe grecul *eta* – η), formă preluată și de *Biblia de la București*, în timp ce Ieronim o face cunoscută ca Bersabee (ex. 2 Cron. 19: 4, 24: 1), tradusă la Blaj ca Versavia.

Judecătorul Samuel (ortografiat de alexandrini Samouil (Σάμουὴλ) – cu *eta* – și de Vulgată Samuel) va fi făcut cunoscut de Biblia lui Șerban ca Samuil, în timp ce blăjenii vor oscila între Samoil (1 Reg. 9: 14) sau Samuil (1 Reg. 9: 15). Alteori aceeași formă poate indica trei persoane biblice diferite: Iov (Iov, Iașub) în Fac. 46: 13, (Ioab) în 3 Ezd. 8: 38 sau Iov, protagonistul cărții biblice omonime.

O altă problemă a fost cauzată de posibilitatea declinării numelor proprii, în greacă și în latină, în funcție de cazurile gramaticale. O asemenea situație ne este sugerată și în traducerea blăjeană, în care Mordehai / Mardoheu, unchiul Esterei, apare în formele Marhoheu, Mardohee, Mardoheul, iar influentele personaje Meșulam din Cartea Cronicilor și din perioada stăpânirii persane apar cu formele: Mosolam, Mosollam, Mosolamul.

În textul masoretic sufixele *-im* și *-oth* sugerează cazul substantivelor pluralele masculine, respectiv feminine. Or, atât formele grecești cât și cele latinești arareori indică acest fapt. Astfel forma Caftorit (Caftorim) (Fac. 10: 14) este indicată în majoritatea traducerilor (inclusiv cele românești) ca un antroponim. Forma nu indică decât pluralul lui Caftor (sugerând fie descendenții lui Caftor, fie locuitorii din Caftor / Creta). Analog pentru forma Ludit (Ludim) din Fac. 10: 13. Un caz notoriu, încetățenit și în viața cotidiană, este constituit de *heruvim*. Se folosește

curent pluralul pleonastic *heruvimi*, forma *heruvim* indicând deja pluralul ebraic al *herub*-ului, o categorie angelică. Or, traducerea viziunilor angelice, cu precădere cele din Cartea profetului Ezechiel, folosește forma *heruvim* la singular. Aceste dificultăți au constituit piedici reale pentru toți cei care au exercitat un pionierat în traducerile biblice în afara spațiului lingvistic semitic. Nici traducătorii Vulgatei de la Blaj nu au putut face excepție.

Dificultățile traducerii exacte a unui text ebraic în greacă sau latină, prezența mai multor traducători, fiecare având un impuls ortografic propriu, lipsa unei metodologii unitare, prestigiul spiritual și cultural al unei ediții precedente a Scripturii (*Biblia de la București*), iată pe scurt, motivele apariției mai multor variante, nu doar în cadrul unei clase onomastice, ci și în cazul unui anumit personaj sau toponim biblic.

Concordanța numelor proprii biblice, pentru un anumit tip de versiune (masoretică, septuagintică, Vulgata), impune consultarea concordanțelor realizate pentru celelalte versiuni. Astfel, ea devine un argument pentru *complementaritatea* versiunilor, întreaga informație biblică fiind oferită prin acceptarea simultană, concomitentă, a versiunilor principale. Textul septuagintic este complementar celui masoretic, iar Vulgata este complementară celorlalte două. Postularea unei singure versiuni, prin excluderea celorlalte (caz specific protestantismului) păcătuiește metafizic prin reducționism.

Un asemenea pericol, cu toate consecințele lui, a fost conștientizat de Episcopul Petru Pavel Aron și de colaboratorii săi, iar evitarea acestuia a constituit unul din imboldurile intime în realizarea traducerii românești a Vulgatei.²

² Pentru o redare cât mai acurată a numelor românești puse în comparație istorică, dar și pentru precizarea fenomenelor lingvistice implicate, s-a apelat la următoarele surse selective: 1. *Biblia Sacra Vulgatae Editionis, Sixte V. et Clementes VIII Pontif. Max. auctoritate recognita, uberrimis prolegomenis dogmaticis et chronologicis illustrata. Venetiis MDCCCLVIII, Ex Typographio Remondiniano*; 2. *Biblia Sacra, Venetiis apud Nicolaum Pezzana, MDCLXXXIX*; 3. *The Pentateuch and Haftorahs. Hebrew Text, English Translation and Commentary*, ed. Hertz, J. H., ed. II, Soncino Press, London, 1987; 5. *The Septuagint with Apocrypha: Greek and English*, by Sir Lancelot C. L. Brenton, Hendrickson Publ., ed. V, U. S. A., 1995; 6. *La Bibbia di Gerusalemme*, Ed. Dehoniane, Bologna, ed. XV, 1998; 7. *The Holy Bible, Containing the Old and New Testament, Reproduction of the first Scofield Reference Bible – King James Version*, ed. by C. I. Scofield, GBV (Gute Botschaft Verlag), Dillenburg, f. a.; 8. *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino Domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod, această ediție văzând acum din nou lumina tiparului cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1988; 9. *Biblia de la Blaj 1795, ediție jubiliară*, Roma, 2000. 10. *Biblia sau Sfânta Scriptură. Tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Cu aprobarea Sf. Sinod*, Ed. IBMBOR, București, 1988; 11. *Biblia sau Sfânta Scriptură. Cu trimiteri*, ed. îngrijită de Daniel Brânzei, f. l., f. a. (trad. Dumitru Cornilescu); 12. *Biblia sau Sfânta Scriptură – Vechiul și Noul Testament*, ed. GBV (Gute Botschaft Verlag) f. l. (Dillenburg), 1989; 13. *Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sf. Sinod. Tipărită cu binecuvântarea P.F. Părinte Teoctist. Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. IMBOR, București, 2001 (traducerea Bartolomeu Anania); 14. James Charlesworth (edited by), *The Old Testament Pseudepigrapha, Apocalyptic Literature and Testament*, I-II, Doubleday & Co., Garden City,

**LISTA CĂRȚILOR BIBLICE ȘI A SIGLELOR LOR
FOLOSITE ÎN REALIZAREA CONCORDANȚEI**

I

1. Facere (Fac.)
2. Ieșire (Exod) (Ieș.)
3. Levitic (Preoți) (Lev.)
4. Numeri (Num.)
5. A II-a Lege (Deuteronom) (Deut.)

II

6. Iosua (Ios.)
7. Judecători (Jud.)
8. Ruth (Rut.)
9. 1 Regi (1 Samuel) (1 Reg.)
10. 2 Regi (2 Samuel) (2 Reg.)
11. 3 Regi (1 Împărați) (3 Reg.)
12. 4 Regi (2 Împărați) (4 Reg.)
13. 1 Paralelipomena (1 Cronici) (1 Cron.)
14. 2 Paralelipomena (2 Cronici) (2 Cron.)

III

15. 1 Ezdra (1 Ezd.)
16. 2 Ezdra (Neemia) (2 Ezd.)
17. Ester (Est.)
18. Iudith (Iud.)
19. Tobia (Tob.)
20. Psalmii (Ps.)
21. Iov (Iov)
22. Ecclesiastul (Predicatorul) (Ecl.)
23. Iisus fiul lui Sirah (Eclesiasticul) (Ecles.)
24. Proverbele lui Solomon (Prov.)
25. Cântarea cântărilor (Cânt.)
26. Înțelepciunea lui Solomon (Înțel.)

IV

27. Isaia (Is.)
28. Ieremia (Ier.)
29. Plângerile lui Ieremia (Plâng.)
30. Baruh (Bar.)
31. Iezechiel (Ezechiel) (Ezec.)
32. Daniel (Dan.)
33. Osea (Ose.)
34. Ioel (Ioil) (Ioil)
35. Amos (Am.)
36. Avdie (Obadia) (Avd.)
37. Avacum (Habacuc) (Ava.)
38. Iona (Iona)
39. Miheia (Mica) (Mi.)
40. Naum (Nahum) (Na.)
41. Sofonie (Țefania) (Sof.)
42. Agheu (Hagai) (Ag.)
43. Zaharia (Zah.)
44. Malahie (Maleahi) (Mal.)
45. 1 Macabei (1 Mac.)
46. 2 Macabei (1 Mac.)

V

47. 3 Ezdra (3 Ezd.)
48. 4 Ezdra (4 Ezd.)
49. Rugăciunea Regelui Manase (Man.)
50. Evanghelia după Matei (Mat.)
51. Evanghelia după Marcu (Mc.)
52. Evanghelia după Luca (Lc.)
53. Evanghelia după Ioan (Io.)

a = antroponim

h = hieronim

t = toponim

New York, 1983; 15. *Dizionario Biblico, diretto da Francesco Spadafora*, Editrice Studium, Roma, ed. III, 1963; 16. *Nouveau Dictionnaire Biblique*, Ed. Emmaus, Saint Léger sur Vevey (Suisse), ed. V, 1983, sub red. Dr. René Pache; 17. *The New International Dictionary of Biblical Archeology*, sd. E.M. Blaiklock & R. K. Harrison, Regency, Zondervan Publ. House, Grand Rapids Michigan, 1983; 18. F.F. Bruce, *Israel and the Nations*, Exeter, The Paternoster Press, 1975; 19. Constantin Daniel, *Orientalia mirabilia*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976; 20. Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Ed. Universității „Alex. Ioan Cuza”, Iași, 1995; 21. Athanasie Negoită, *Manuscrisele eseniene de la Marea Moartă*, Ed. Științifică, București, 1993; 22. Alexander Schick, *Il fascino din Qumran*, Libreria editrice Vaticana, 1998. 23. G. Vermes, *The Dead Sea Scrolls in English*”, Penguin Boks, London, 1987; 24. Ernst Würthwein, *The Text of the Old Testament*, William B. Eerdmans Publ. Co., Grand Rapids, Michigan, 1987; 25. *Lettera din Aristeia a Filocrate, introduzione, traduzione e note di Francesca Calabi. Testo greco a fronte*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano, 1995; 26. *The Works of Josephus. Complete and Unabridged*, Hendrickson Pub., Peabody, Massachusetts, 1987; (A se vedea și Flavius Josephus, *Antichități Iudaice I și II* / Hasefer, București, 2002, 2003, *Istoria Războiului Iudeilor împotriva Romanilor* / Hasefer, București, 2002 / în traducerea Ion Acsan); *The Works of Philo. Complete and Unabridged*, Hendrickson Pub., Peabody, Massachusetts, 1993; Rinaldi Giancarlo – *La Bibbia dei pagani* (vol. I – *Quadro storico*, vol. 2 *Testi e documenti*), EDB, Dehoniane, Bologna, 1997.

A

Aareil (Ahaahel)^a
 Aarad, Arad^t
 Aaron^a
 Aazvai (Ahazbai, Ahasbai)^a
 Avital^a
 Acaim (Cain)^t
 Acalon, Ascalon (Ascalon)^t v și Ascalon
 Acan^a
 Acaron, Accaron (Ecron)^t
 Accaron (Șicron)^t
 Acchetan^a
 Accos, Accus (Hacoț)^t
 Accul (Hatuș)^a
 Accuv, Acuv (Acuv, Acub)^a
 Achim^a
 Achis (Icheș)^t
 Acravathanie (Acrabatene)^t
 Acuga^a
 Acusu (Acus, Hacoț)^a
 Ada (Ada)^a
 Adaar (Adar)^t
 Adad, Adal (Hadad)^a
 Adada^t
 Adadremon (Hadadrimon)^t
 Adaia, Adaiia, Adaie, Aadaia (Adaia)^a
 Adaia, Idaie (Iedaia)^a
 Adali (Hadlai)^a
 Adalia^a
 Adam (Adam)^a
 Adama, Adaman (Adma)^t
 Adami (Adami-Nedub)^t
 Adan (Adin)^t
 Adar (Hadar)^a
 Adarezer (Hadad-Ezer, Hadadezer)^a
 Adazer, Adarsa (Adasa)^t
 Adiada (Hadid)^t
 Addi (Adi)^a
 Addim, Adin (Ido)^a
 Addin^a
 Addo, Addon (Iddo, Ido)^a
 Addon (Adon)^a
 Addus, Adaida (Hadid)^a
 Ader (Hațar-Ader)^t
 Adereacti^a
 Adiiil (Adiel)^a
 Adim (Udua)^a

Adin^a
 Adiram (Adomiram)^a
 Aditaim^t
 Adiu^a
 Admath (Admata)^a
 Adom (Adam)^t
 Adommim (Adumin)^t
 Adom-Sedec (Adoni-Țedec)^a
 Adon (Adan)^t
 Adonai^h
 Adoniram (Adoniram)^a
 Adonicam^a
 Adonide (Tamuz)^h
 Adonie, Adonia (Adonia)^a
 Adonivezec (Adoni-Bezec)^a
 Ador (Adoraim)^t
 Adrameleh, Adramelec (Adramelec)^a
 Adrameleh, Adramelih (Adramelec)^h
 Adulam^t
 Adura (Adoraim)^t
 Aduram, Adoram (Hadoram, Adoram)^a
 Aduran (Adoniram, Hadoram)^a
 Adus, Addus^a
 Adveil (Adbeel)^a
 Adveil (Abdeil)^a
 Aea, Aia (Aia, Aiia)^a
 Afara (Para)^t
 Afec (Afec, Afic)^t
 Afes, Ares^a
 Afese (Hapifet)^a
 Afia (Afia, Afiah)^a
 Afihov, Ahitov (Ahituv)^a
 Afion Gavir, Asion Gaver (Ețion-Gheber)^t
 Africa^t Na
 Afses (Hapițet)^a
 Agag^a
 Agar^a
 Agarai (Hagri)^a
 Aggav (Agab)^a
 Aggheu, Aggai, Agghei (Agheu, Hagai)^a
 Agghi (Haghi)^a
 Agghia (Agai, Hagai)^a
 Agghia (Haghia)^a
 Aghe^a
 Agheva (Gheba)^t
 Aghisan^a
 Aghisti^a
 Aghita (Haghita)^a

Ahastari (Ahaștari) ^a	Ahor (Acor) ^a
Ahad (Acad) ^t	Ahovan (Ahban) ^a
Ahalav (Mahaleb, Ahlab) ^t	Ahovor (Achor) ^a
Aham, Ahan (Acan) ^a	Ahsa (Acsa) ^a
Ahar (Acar) ^a	Ahziv (Aczib) ^t
Ahara (Ahrah) ^a	Aia ^a
Ahav (Ahab) ^a	Aialon, Ailon (Aialon) ^t
Ahava ^t	Aiam (Ahiam) ^a
Ahaz, Ahas (Ahaz) ^a	Aiath (Aiat) ^t
Ahazi (Ahzai) ^a	Ailat, Ailath (Elot, Eilat) ^t v și Elath
Ahaziv (Aczib) ^t	Ain ^t
Ahelai (Hacalia) ^a	Acheldama ^t
Aheor, Ahior (Ahior) ^a	Achetan (Hacatan) ^a
Ahi, Ahas (Achiș) ^a	Alam (Elam) ^a
Ahia, Ahi ^a	Alameled (Elimeleh) ^t
Ahialon (Elon) ^a	Alchim (Alchimos) ^a
Ahiam ^a	Alean (Alian) ^a
Ahica, Ahicam (Ahicam) ^a	Alexandria (No, No-Amon) ^t Na
Ahie, Ahia (Ahia, Ahiih) ^a	Alfeu, Alfei (Alfeu) ^a
Ahiezer, Ahiezăr (Ahiezer) ^a	Aliava (Eliahba) ^a
Ahilud ^a	Alicarnes (Halicarnas) ^t
Ahim (Ahian) ^a	Alimim (Alema) ^t
Ahimaas (Ahimaat) ^a	Alixandria, Alixandria (No, Nof, Teba) ^t
Ahimam ^a	Alixandru, Alexandru ^a
Ahiman ^a	Allon (Alon) ^a v și Elon
Ahimeleh, Avimeleh (Abimelec) ^a	Almath (Alemet) ^a
Ahimeleh, Avimeleh (Ahimelec) ^a	Almon ^t
Ahimpo ^t	Alohes, Aloes (Haloheș) ^a
Ahinoam, Ahinuam, Ahima (Ahinoam) ^a	Alus (Aluș) ^t
Ahion (Ahio) ^a	Alva (Alia) ^a
Ahion (Ain) ^a	Alvan, Alva ^a
Ahion, Aion (Ain, Iion) ^t	Amaad (Amead) ^t
Ahior (Ahiacar, Ahicar) ^a	Amadathi, Amadath (Hamadata, Hamedata) ^a
Ahior, Aheor (Ahior) ^a	Amalic, Amalih (Amalec) ^a
Ahir (Aher) ^a	Aman (Amam) ^t
Ahira ^a	Aman (Aman, Haman) ^a
Ahiram ^a	Amana ^t
Ahis (Achiș) ^a	Amanie, Ananie (Anania) ^a v și Anania
Ahisa (Ahișar) ^a	Amanitia (Țara Amoniților) ^t
Ahisahar (Ahișahar) ^a	Amarie (Amaria) ^a
Ahisameh (Ahisamac) ^a	Amasai, Amasei (Amașai) ^a
Ahisos (Hacoț) ^a	Amasaia (Amasai, Amașai) ^a
Ahitofel ^a	Amasai ^a
Ahitov (Ahitob) ^a	Amase, Amassa, Amașa, Amasam (Amasa) ^a
Ahitov (Ahituv, Ahitub, Abitub) ^a	Amasie (Amasia, Amația) ^a
Ahiud (Ahihud) ^a	Amathi (Amitai) ^a Iona
Ahod (Ohad) ^a	Ame ^a
Ahod, Aod (Aod, Ehud) ^a	Amelih ^a
Ahoe (Ahoah) ^a	Amenui ^a

Amerie, Ameri (Amaria) ^a	Andronic ^a
Amethida (Amatida) ^t	Anem ^a
Amian (Aniam) ^a	Aner ^a
Amiil, Amihil, Ammiil (Amiel) ^a	Angha ^t
Amin (Hanun) ^a	Ani (Uni) ^a
Aminadav (Aminadav, Aminadab) ^a	Anim ^t
Amisadei, Amisadan (Amișadai) ^a	Anna (Ana) ^a
Amisai (Amți) ^a	Anna (Ina, Ilena) ^t
Amital (Hamutal) ^a v și Amutal	Anna, Ana (Anna, Hannan) ^a
Amiud (Amihud, Amihur) ^a	Anner (Aner) ^a
Amizadeb (Amizedev) ^a	Anov (Anub) ^a
Amma (Aca) ^t	Antiohiia, Antiohida (Antiohia) ^t
Ammi (Ami) ^a	Antiohul, Antioh (Antioh) ^a
Ammiud (Amihud) ^a	Antipatru (Antipater) ^a
Ammon, Amon, Ammos (Amon) ^a	Aod (Aod, Ehud) ^a
Ammon ^{a, t}	Apa Prigonirii (Apa Certării, Apele Meriba) ^t
Ammos, Amos (Amos) ^a	Apameia (Apameea) ^t
Amni (Ami) ^a	Apfarin (Apaim) ^a
Amnon ^a	Apfus ^a
Amoc, Amoes (Amoc) ^a	Apollofen (Apolofanes) ^a
Amon (Amnon) ^a	Apolonie (Apoloniu) ^a
Amona (Hamona) ^t	Aprindere ^t (Tabeera) ^t
Amos (Amos, Amoț) ^a	Ar ^t
Amosa (Moța) ^t v și Mosa	Ar Moav (Ar-Moav) ^t
Amra (Imri) ^a	Ara ^a
Amrafil, Amrafer (Amrafel) ^a	Araas (Harhas) ^a
Amram ^a	Arad (Arad) ^t
Amri (Omri) ^a	Arad, Arod (Arad) ^a
Amsii (Amți) ^a	Arada (Hareda) ^t
Amthar (Methora)	Aradia (Arvad) ^t
Amutal (Hamutal) ^a	Aradon (Aradus) ^t
Amvoth (Amboth) ^t	Arafa (Rafa) ^a
An ^a	Arah (Erek) ^t
Anaas ^a	Araia (Harhaia) ^a
Ana (Ama) ^a	Aram (Aram, Ram) ^a
Ana (Hena) ^t	Arama (Aran) ^a
Ana ^a v și Anna	Arama (Horma) ^t
Anad (Anab) ^t	Arama (Rama) ^t
Anaharath (Anaharat) ^t	Aram ^a
Anaie, Anie (Aneia, Anaia) ^a	Aramă (Aram) ^t
Anameleh (Anamelec) ^h	Aran (Haran) ^t
Anamim (Anamim) ^a	Arar (Harar) ^t
Anani ^a	Ararat ^t
Ananie (Anania, Hanania) ^a	Aravia, Araviia, Arabiia (Arabia) ^t
Anath (Anat) ^a	Ardon ^a
Anathoth, Anathot, Anafthoth (Anatot) ^t	Arecon (Haracon) ^t
Anatol ^a	Ared (Ard) ^a
Anathothia (Antotia) ^a	Arei, Are, Areia (Arah) ^a
Andrei ^a	Areli ^a

Arem (Harim) ^a	Asaia, Asaie (Asaia) ^a
Arenna (Aravna, Ornan) ^a	Asail, Asahil (Asael) ^a
Areoras (Zaharia) ^a	Asalelfuni (Hațalelponi) ^a
Arerva (Harabah) ^t	Asaliil, Asahel (Asael) ^a
Areta ^a	Asan (Asan, Așan) ^t
Arfad (Arpad) ^t	Asan (Corașan) ^t
Arfaxad (Arpacșad, Arpaxad, Arfaxad) ^a	Asana (Asenna, Așenna) ^a
Argov, Aitov (Argob) ^t	Asan ^a
Arhad	Asaramil ^t
Arhi (Archi) ^t	Asarela (Așareela) ^a
Arhielae (Arhelau) ^a	Asarhardon (Esar-Hadon, Asarhadon) ^a
Arhvea (Erec) ^t	Asarie (Seraia) ^a v și Seraia
Ariarathi (Ariarate) ^a	Asarmoft, Asarmoth (Hațarmavet) ^a
Arida (Aridata) ^a	Asason-Thamar (Hațațon-Tamar) ^t
Arie (Arah) ^a	Asbel (Așbel) ^a
Arie (Arie, Areios) ^a	Ascalom, Ascalon (Ascalon) ^t v și Acalon
Arii (Aridai) ^a	Aschenez, Ascheniz (Așchenaz) ^a
Ariil (Ariel) ^a	Asedim (Țidim) ^t
Ariil (Ariel) ^h	Asedoth (Așdot) ^t v și Azot
Ariil (Ariel) ^t	Asel (Așel) ^a
Arimathea (Arimatea) ^t	Asel (Azael) ^a
Arioh (Arioh, Arioc) ^a	Asemona (Așemon, Așmon) ^t
Arisai (Arizai) ^a	Asena (Așna) ^t
Aristovol (Aristobul) ^a	Asenafar (Asurbanipal, Osnapar) ^a
Armaha ^a	Asergadda (Hațer-Gada) ^t
Armenia ^t	Asevaim (Pocheret-Hațebaim) ^a
Armon (Hermon, Armon) ^t	Asevir, Assver, Assvir, Asfir, Artaxer, Artaxers
Armoni ^a	(Artaxerse, Ahașveroș) ^a , v și Asfer
Arna ^a	Asfar ^t
Arnan ^a	Asfazereth (Asurpanibal) ^a
Arnon ^t	Asfenez (Așpenaz) ^a
Arod ^a	Asfer, Asferi (Artaxerx, Ahașveroș, Asuerus) ^a
Arodi ^a	Asiama (Hasim) ^a
Aroir (Aroer) ^a	Asiia (Asia) ^t
Aroir (Aroer) ^t	Asiil, Asiel (Asiel) ^a
Arsa (Arța) ^a	Asim (Așem) ^t
Arsachi (Arsace) ^a	Asima (Așima) ^h
Arsareath (Arzareth) ^t	Asineth (Asineta, Asnat) ^a
Artaxad ^a	Asion Gavir, Asiongavir (Ețion-Gaber, Ețion-Gheber) ^t
Artaxers (Artaxerse) ^a	Asir (Așer) ^{a, t}
Arun (Harum) ^a	Asir, Aser, Assir (Așer) ^a
Aruvoth (Arubot) ^t	Asiria, Asiriile, Assirii, Assiria (Asiria) ^t
Arva (Chiriat-Arba) ^t	Asliea (Așalia) ^a
Arvati (Arbata) ^t	Asmaveth, Asmoth (Azmavet) ^t v și Azmoth
Arveali (Arbel) ^t	Asmodeu ^h
Arvi (Arba, Arab) ^t	Asna (Asena, Asna) ^a
Asa, Osa (Asa) ^a	Asnaa (Senaar) ^a
Asaf, Asav, Assav (Asaf) ^a	Asofor ^a
Asaia (Harhaia) ^a	

- Asom, Ason (Oțem)^a
 Ason^t (Ețem)^a
 Asor, Azor (Hațor)^t
 Asor Haddan, Asarhadon (Asarhadon, Esar-
 Hadon)^a
 Asot, Azot, Azut (Așdod)^t
 Asriil (Asriel)^a v și Esriil
 Assavia (Hașabia)^a
 Assea^a
 Assi (Asia)^t
 Assir (Asir)^a
 Assor cea Nouă (Hațor-Hadata)^t
 Assurim (Așurimi)^a
 Astaroth, Astarot, Astartheu (Astartea, Astarte,
 Iștar)^h
 Astaroth Carnaim (Așterot-Carnaim)^t
 Asthara (Atara)^a
 Astiaghis (Astiag)^a
 Astot, Așmot (Azmavet)^a
 Asuba (Azuba)^a
 Asur (Așhur)^a
 Asur, Assur, Asiria (Assur, Asiria)^t, Na
 Asur, Assur^a
 Asuva (Azuba)^t
 Asvai (Ezbai)^a
 Asvel, Asvil (Așbel)^a
 Asviiam (Hașabia)^a
 Atanai (Etni)^a
 Atar^a
 Atareea (Afaras)^t
 Atarot, Ateroth (Aștarot)^t
 Atarot^t
 Atarsathahia (Artasatec)^t
 Ater^a
 Athah (Atac)^t
 Athah, Athac (Hatac)^a
 Athaie (Ataia)^a
 Athalai (Athai)^a
 Athalia, Athalie (Atalia)^a
 Athar (Ether)^t
 Atharoth (Atarot)^t
 Atharoth Addar (Atarot-Adar)^t
 Atheme (Apamina)^a
 Athenovie (Atenobiu)^a
 Ather (Ater)^a
 Athmatha (Humta)^t
 Atre (Ater)^a
 Attalo (Atalus)^a
 August Chesar (August Cesar)^a
 Aumai (Ahumai)^a
 Ava (Iva)^t
 Ava, Avah (Ava)^t
 Avacuc, Avacum (Avacum, Habacuc)^a Ava
 Avana (Abana)^t
 Avarim (Abarim)^t
 Avarim (Nebo)^t
 Avaron (Avaran)^a
 Avda (Abda)^a
 Avdeil (Abdul)^a
 Avdenago (Abed-Nego)^a
 Avdi (Abdia, Abdi)^a
 Avdie, Avdia (Avdie, Obadia)^a Avd
 Avdimelec, Avlimelec (Ebed-Melec)^a
 Avdon, Avdo (Abdon)^a
 Aved (Ebed)^a
 Avel (Abel)^a
 Avel (Abel-Cheramim)^t
 Avel Marele (Piatra cea Mare)^t
 Avela, Avelam (Abel)^t
 Avelcasa, Aveldomul lui Maaha (Abel Beth-
 Maaca)^t
 Avel Mahula, Avelmeula, Avelmehula (Abel-
 Mehol, Abel-Mehola)^t
 Avelmaim (Abel-Maim, Abel-Beth)^t
 Avelsatim (Abel-Șitim)^t
 Avenvoim (Aben-Bohan)^t
 Avesan (Ibțan)^a
 Avgatha (Abgata, Abagta)^a
 Avi (Abia, Avi)^a
 Avia, Avie, Aveie (Abia, Abiia)^a
 Avialvon (Abi-Baal)^a
 Aviam, Avia (Abia, Abiam)^a
 Aviasaf (Abiasaf)^a
 Aviasath (Ebiasaf)^a
 Aviatar, Aviathar (Abiatar)^a
 Avida (Abida)^a
 Avidiil (Abdiel)^a
 Avidan (Abidan)^a
 Aviezir, Aviezer (Abiezer)^a
 Avit^t
 Avigail, Avihail, Avital (Abigail, Abihail)^a
 Avigavaon (Abigabaon)^t
 Avihail^a
 Avil (Abiel)^a
 Avilania (Abilene)^t
 Avimail (Abimel, Abimael)^a
 Avimeleh (Abimelec)^a
 Avim^t

Avinadad, Avinadav, Aminadav (Aminadab, Abinadab)^a
 Avinoim (Abinoam)^a
 Aviram (Abiram)^a
 Aviron (Abiron, Abiram)^a
 Avis (Ebeț)^a
 Avisag (Abișag)^a
 Avisai (Abișai)^a
 Avisalom, Avesalom (Abesalom, Absalom)^a
 Avisei, Avisue (Abișua)^a
 Avisur (Abișur)^a
 Avital (Abital)^a
 Avitov (Abitub)^a
 Avith^t
 Aviu (Abiud, Abihu)^a
 Avner (Abner)^a
 Aviud (Abihud, Abiud)^a
 Avothiair (Satele lui Iair)^t
 Avovi (Abub)^a
 Avram, Avraam^a
 Avramul (Avraam)^a
 Avran (Hauran, Havran)^t
 Avravathanie (Acrabatene)^t
 Avustha (Hașum)^a
 Axaf, Ahsaf (Acșaf)^t
 Axa, Exam (Acsa)^a
 Aza (Uza)^a
 Azahel (Asael)^a
 Azail (Hazel)^a
 Azamaveth (Betazmavet, Azmavet)^a
 Azan (Haran)^t
 Azanathavor (Aznot-Tabor)^t
 Azanie (Azania)^a
 Azareil (Azariel)^a
 Azareil, Azdriil (Azareel)^a
 Azarie (Azaria)^a
 Azav (Hazo)^a
 Azavul (Asael)^a
 Azaz^a
 Azeca^t
 Azgad^a
 Azian (Uzia)^a
 Aziil (Uziel)^a
 Aziza^a
 Azmoth, Azmaveth (Azmavet)^a
 Azni^a
 Azor^a
 Azoroc^a
 Azot, Azoti (Azot, Așdod)^t v și Asedot

Azur^a
 Azuva (Azuba)^a
 Azvoc (Azbuc)^a
 Azzi (Uzi)^a

B

Belfegor (Belfegor, Baalphegor)^h
 Buzi^a

C

Cademoth, Cadimoth (Chedemot)^t
 Cadis (Cadeș)^t
 Cadis-Varne, Cadisvarne, Cadisvarme, Cadis-Varne, Cadisvarni (Cadeș-Barne, Cadeș-Barnea)^t
 Cadumin^t
 Cafarsalama (Cafarsalam)^t
 Cafera, Cafira (Chefira)^t
 Cafetetha (Cafenata)^t
 Caftorit (Caftorim)^a
 Cahat, Cat, Caat, Caath, Haath (Cahat)^a
 Caiafa^a
 Cain (Cain)^a,
 Cainan (Cainam)^a
 Cainan (Cainan)^a
 Calano (Calno)^t
 Calcul (Chelal)^a
 Calfia (Alfeu)^a
 Calita, Calite (Chelita)^a
 Calisthine (Calistene)^a
 Caliv, Caluvi (Caleb, Chelubai)^a
 Caliv, (Caleb)^a
 Camon^t
 Camuil (Chemuel)^a
 Cain (Chenan, Cainan)^a
 Cana^t
 Cana Galileii^t
 Canath (Chenat)^t
 Canna^a
 Capadochia (Capadochia, Caftor)^t
 Capernaum, Capernaom (Capernaum)^t
 Carcaa^t
 Carcamis (Carchemiș)^t
 Care (Harea)^a
 Careaneul^a
 Caree (Careah)^a
 Carehim^t

- Careth (Haraath)^a
 Carfthan (Carta)^t
 Caria^t
 Cariath (Chiriat)^t
 Cariathaim, (Chiriataim)^t
 Cariath Arvi, Cariath Arve (Chiriat-Arba)^t
 Cariathiarim, Cariatarim, Cariath Iarim, Cariaat
 Iarim (Chiriat-learim, Chiriat-Arim)^t
 Cariath Sefir (Chiriat-Sefer)^t
 Cariathvaal (Chiriat-Baal)^t
 Carii (Carea, Careah)^a
 Carioth (Cheriot)^t
 Carith (Cherit)^t
 Carithsena (Chiriat-Sana)^t
 Carmelam (Cherub-Adan)^a
 Carmi^a
 Carmil (Carmel)^t Na
 Carnaim^t
 Carnathtaim (Chiriataim)^t
 Carnion (Carnaim)^t
 Caroneth^a
 Cartha (Carta)^t
 Casaia (Cușaia)^a
 Casaloth (Chisalot)^t
 Caselon (Chislon)^a
 Caset (Chesed)^a
 Caseva^a
 Casfia (Casifia)^t
 Casfin (Caspin)^t
 Casis (Emec-Chețit)
 Cassia (Chefia)^a Iov
 Casvon, Casfor (Casfon)^t
 Cathit (Catat)^t
 Cav (Cab)^t
 Cavseil (Cabțeel)^t
 Cavseil (Iecabțeel)^t
 Cetatea Finicilor (Cetatea Palmierilor)^t
 Cetatea Sării (Ir-Melah)^t
 Cetatea Schitelor (Schitopolis, Bețșean)^t
 Cheaghe^t
 Cheddelti (Ghidalti)^a
 Chedimot (Chedemot)^t
 Chedis (Chedeș)^t
 Chedis Nethali (Chedeșul Neftalimului,
 Chedeș-Neftali)^t
 Chedmihi, Chetmihel, Chedmihel, Chedmihil
 (Cadmiel)^a
 Chedron, Chedru, Chedrion, Chedran
 (Chedron)^t v Chidron
 Chefira^t
 Chefta^a
 Cheftim (Chitim)^a
 Cheila (Chehila)^t,
 Chelai (Calai)^a
 Chelaie (Chelaia)^a
 Chelata (Chelata)^t
 Chelesiria, Chelo Siria, Chele Siria, Cheli
 Siria (Cele-Siria)^t
 Cheli^a
 Chelita^a
 Chellon^t
 Chenez, Chenis, Cheniz, Chinez (Chenez)^a
 Cheni^a
 Cheret, Cherit (Cheret)^t
 Cherethamus^a
 Cherie (Chereea)^a
 Cheros (Cheros)^a
 Chesariei a lui Filip (Cezareea lui Filip)^t
 Cheseleththavor (Chiselot-Tabor)^t
 Chesil^t
 Chesion (Chișion)^t
 Chethim, Chethin (Chitim)^t
 Chetron (Chitron)^t
 Chetura^a v și Chitura
 Chețim (Chițim)^a
 Chevron (Hebron)^t v și Hevron
 Chiaz^a
 Chidar (Chedar)^a
 Chidar (Chedar)^t
 Chidma (Chedma)^a
 Chidron (Chedron)^t
 Chifa (Chefa)^a
 Chiftlis (Chitliș)^t
 Chilichia (Cilicia)^t
 Chin (Cain)^a
 China^t
 Chindeveu, Chendeveu (Cendebeu)^a
 Chineret, Chenerot, Chinereth, Chenerit
 (Chinerot, Chineret)^t
 Chines, Chinez (Chenaz)^a
 Chipru (Cipru)^t
 Chir, Chirul (Cirus, Cir)^a
 Chirene (Cirene)^t
 Chirene, Chireane (Chir)^t
 Chirineu (Quirinius)^a
 Chis, Kis (Chiș, Chis)^a
 Chisei (Hamat)^a
 Chison (Chișon, Chison)^t

Chitura (Chetura)^a
 Chivsaim (Chibțaim)^t
 Cleomnes^a
 Cleopa, Cleofa (Cleopa)^a
 Cleopatra^a
 Clithe, Calita (Chelita)^a
 Coa (Coa, Cheve)^t
 Coesii^a
 Colaie, Colie (Colaia)^a
 Colnii (Chelaia)^a
 Colva^a
 Coos (Cos)^t
 Corava (Coraba)^a
 Core, Corea (Core)^a
 Cornul Fluierului (Cheren-Hapuc)^a Iov
 Cos (Coț)^a
 Cosam^a
 Cotha (Cuta)^t
 Cozvi (Cozbi)^a
 Crearpatros^a
 Crit, Creta (Creta)^t
 Cvintul Herumie (Quintus Memius)^a

D

Dadan, Dadam (Dedan)^a
 Dafca (Dofca)^t
 Dafnim^t
 Dafnis (Dafne)^t
 Dagon^h
 Dalae, Dalaie, Dalasa, Dalari (Delaia)^a
 Dalaiu (Delaia)^a
 Dalia (Adalia)^a
 Dalila^a
 Dalmanutha (Dalmanuta)^t
 Damasc, Damaschin (Damasc)^t
 Damna (Dimna)^t
 Dan (Dan)^t
 Dan (Vedan)^t
 Dan^{a, t}
 Dan^a
 Daniil (Daniel)^a
 Danna (Dana)^t
 Dara^a
 Darcon^a
 Darie (Darie, Darius)^a
 Datan, Dathan (Datan)^a
 Dathaim (Dotaim)^t v și Dothaim
 Datheman (Datema)^t

David^a
 Davir (Debir)^a
 Davira, Davir (Debir)^t
 Davri (Dabri)^a
 Decla (Dicla)^a
 Dedan, Dedanim (Dedan)^t
 Dedon^a
 Degeaba trage jafurile, curund pradă (Maher-
 Şalah-Haş-Baz)^a
 Deira (Dura, Deir)^t
 Delean (Dilean)^t
 Delfon (Dalfon)^a
 Delum (Delos)^t
 Demo^a
 Demofon^a
 Denava (Dinhaba)^t
 Dercon (Darcon)^a
 Desav (Adasa)^t
 Devaseth (Dabeşet)^t
 Devereft, Daverith (Dabrat)^t
 Devlatha (Diblat, Dibla)^t
 Devlathaim (Beth-Diblataim)^t
 Devora, Devvora (Debora)^a
 Dicapoli, Decapole (Decapole)^t
 Dicla (Dicla)^a
 Dielul^a
 Dieva (Dehava, Deva)^t
 Dimitrie^a
 Dimona^t
 Dina (Din)^t
 Dina^a
 Disan (Dişan)^a
 Dison (Dişon)^a
 Divlaim (Diblaim)^a
 Divon (Dibon)^t
 Divongad (Dibon-Gad)^t
 Dodan (Dodava)^a
 Dodanim (Dodanim)^a
 Doeg, Doig (Doeg)^a
 Doftan (Dotan)^t
 Doh (Doc)^t
 Domim (Efes-Damim)^t
 Domnul veade, Domnul va vedea (Jahve-Ireh,
 Iehova-Ire)^t
 Dora, Doram (Dora)^t
 Dorda (Darda)^a
 Dorimini (Dorimene)^a
 Dor^t
 Dositheiu, Dosithei (Dositei)^a

Dothaim (Dotain)^t v și Dataim
 Dudie (Dodai)^a
 Duil (Raguel, Reguel, Deuel)^a v și Raguel
 Duma (Edom)^t
 Duma^a
 Dumearav (Dumarab)^t

E

Ecchelon (Ariel)^a
 Ecchetan (Hacatan)^a
 Eclesiastul
 Ectan, lectan (Ioctan)^a
 Ecvatana, Ecvatanis (Ecbatana)^t
 Eda^a
 Eddon (Ido)^a v și Addo
 Edem (Eden)^t
 Edema (Aditaim)^t
 Eden (Eden)^t
 Eden, Edin (Eden)^a
 Eder^a
 Edie (Iadua)^a
 Edin (Eden)^a
 Edir (Eder)^t
 Edisa (Hadasa)^a
 Edna (Adna)^a
 Edom^{a, t} Plâng Avd
 Edom^a
 Edomeea, Idumeea (Edom)^t v și Idumeea
 Edom^t
 Edrai (Edna, Edra)^t
 Edrai, Edrain (Edrea, Edrei)^t
 Edriil (Azriel)^a
 Efa^a
 Efan (Efa)^t
 Efata, Efrata (Efrata)^t
 Efef (Elef)^t
 Efer (Hefer)^t
 Efra (Ofra)^a
 Efra (Ofra)^t
 Efraim, Efrem, Efreim, Efraiem, Efreem, Efren
 (Efraim)^a
 Efrat, Efrath, Eufrat (Eufrat)^t
 Efrata (Efrata, Efrat)^a
 Efrata, Efratha (Efrata)^t
 Efree (Hofra)^a
 Efrei (Ieatrai)^a
 Efrem (Efraim)^{a, t}
 Efrem, Iefrem, Efreim (Efraim)^t Avd

Efron (Efron)^a
 Efron^t
 Eftai, Ethai (Itai)^a
 Eftan (Etan)^a v și Etam, Etan
 Efte, Iefte, Iefti (Ieftae, Iefta)^a
 Eghei (Hegai)^a
 Eghipt, Eghipet, Egipt (Egipt)^t
 Egl^a
 Egl^t
 Eglon^a
 Eglon^t
 Ehaie (Akia, Ahia)^a v și Ahia
 Ehi^a
 Ehiil (Ieiel)^a v și Iehiil
 Ela, Eli (Ela)^a
 Elai (Elai, Elkia)^a
 Elam (Elam)^a
 Elam, Ellam, Eliam (Elam)^t
 Elasa (Eleasa)^a
 Elasa (Elesa)^a
 Elasa^a
 Elath, Elat (Elat)^t v și Ailat
 Elcana^t
 Eldaa^a
 Eldad^a
 Eleada (Eliada)^a
 Eleale, Eleala (Eleale)^t
 Eleasar, Eliasar, Eliazar, Eliezer, Eliaser,
 Eleazar (Eleazar)^a
 Eleasih (Eliasi)^a
 Eled (Heled)^a
 Elehanan, Elhanan (Elhanan)^a
 Eleuther, Eliutherie (Elefteros)^t
 Elfaal (Elpaal)^a
 Eli^a
 Eliachim, Eliahim, (Eliachim)^a
 Eliad (Eliad)^a
 Eliada^a
 Eiali (Eleale)^t
 Eliasaf, Eliasar (Eliasaf)^a
 Eliaser (Eleasar)^a
 Eliasiv, Eliasi, Eliaziv, Eliazib, Eliasuv, Eliav
 (Eliasi)^a
 Eliasumul^a
 Eliatha^a
 Eliav, Iliav, Eliab (Eliab)^a
 Elidad^a
 Elie (Elia)^a
 Eliezer din Damasc^a

Eliezer, Eliazar, Eleazar, Eliozer (Eliezer) ^a	Emanion ^a
Elifaleh, Elifalam (Elifelet) ^a	Emanuil (Emanuel) ^a
Elifalet, Elifalet, Ilifalet, Elifelet, Elifeleth (Ielifelet, Elifelet) ^a	Emat, Emath, Amath, Emathi (Hamat) ^t
Elifalu (Elifeleh) ^a	Emathsuva (Hamat-Ṭoba) ^t
Elifaz ^a Iov	Emaus, Emmaum, Emmaus (Emaus) ^t
Elifol (Elifelet, Elifal) ^a	Emer (Imer) ^t
Elihoref ^a	Emeres ^a
Eliil, Ieliil (Eliel) ^a	Emeul ^a
Elim (Beer-Elim) ^t	Emim (Emimi) ^a
Elimaide (Elimaida) ^t	Emleh (Iamlec) ^a
Elimeleh ^a	Emmer, Emer (Imar) ^a
Elimeon ^a	Emmer, Emmear (Imer, Immer) ^a
Elin, Elim (Elim) ^t	Emonia ^a
Elioda (Eliada) ^a	Emor (Hemor) ^a
Eliodor ^a	Emona (Chefar-Amoresi) ^t
Elioenai, Eliaenai (Elioenai) ^a	Enac, Enachim (Enac, Anac) ^a
Eliona ^a	Enadad (Henadad) ^a v și Henadad
Eliozer ^a	Enaim (Enam) ^t
Elisa (Elișa) ^a	Enan (Enan, Eliav) ^a
Elisa (Elișa) ^t	Enan, Enon (Hațar-Enan, Hațar-Enon) ^t
Elisabet (Elisabeta, Elișeba) ^a	Enan ^a
Elisaf ^a	Endor ^t
Elisafan, Elisafen (Elișafan, Elșafan, Elițafan, Elțafan) ^a	Endumea (Idumea) ^t v și Idumeea
Elisama, Elisata, Elizama, Elisam (Elișama) ^a	Engad, Engaddi, Engaddii (En-Ghedhi, Enghedhi, En-Gadi) ^t
Elisatha (Elisabeta) ^a	Engallim (En-Eglaim) ^t
Elissei, Eliseu, Ielisseu, Ielisei, Ilisei (Elisei, Eliseu) ^a	Engannim, Engannin (En-Ganim) ^t
Elisua (Elișua) ^a	Enhada (En-Hada) ^t
Elisur, Helisur (Elițur) ^a	Enhazor (En-Hațor) ^t
Eliu, Eleu, Elleu (Elihu) ^a Iov	Ennagam (Elnatan) ^a
Eliud ^a	Ennom (Beth-Hinom) ^t
Eliv (Elihu) ^a	Ennom (Ghehinom) ^t
Elmodad (Almodad) ^a	Ennon (Enom, Enon) ^t
Elmodam (Elmadam) ^a	Enocadie ^a
Elnathan, Elnathin (Elnatan) ^a	Enoh, Enoc (Enoh) ^a
Eloin, Elon (Elon) ^a	Enoradie ^a
Elon (Alon) ^t v și Allon	Enos (Enos) ^a
Elon ^t	Enseses (En-Şemes) ^t
Elon (Ialam) ^a	Eramiil, Ieramiel (Ierahmiel) ^a
Eltecon ^t	Ercul, Harcul (Hercule) ^h
Eltheco, Elfteche (Elteche) ^t	Erec (Eşec) ^a
Eltholad (Eltolad) ^t	Eremie (Jeremia) ^a v și Ieremie
Eluzai ^a	Ericus (Erek) ^a
Elzavad, Elzevad (Elzabad) ^a	Erihon, Ierihon (Ierihon) ^t
Emalhuil (Iamblic) ^a	Erimoth (Ieremot) ^a v și Ierimoth
Eman (Heman) ^a	Ermon (Hermon) ^t
Eman Eszdraeliteanul (Heman Ezrahitul) ^a	Eron (Ireon, Ireon) ^t
	Esaan (Eşean) ^t
	Esav (Esau) ^t

Esav, Isav (Esau)^{a, t}
 Esav, Isav (Esau)^a v și Isav
 Escol (Eşcol)^a
 Esdra, Ezdra, Ezsra (Ezdra, Ezra)^a
 Esdrelon (Esdrelon)^t
 Esdrim (Esdris)^a
 Eselie (Aṯalia)^a
 Eser (Eşer)^a
 Esevan (Eşban)^a
 Esevon (Eṯbon)^a
 Esfatha (Aspata)^a
 Esim (Atem)^t
 Esli^a
 Esmeni^a
 Esna (Aşna)^t
 Esraie (Izrahia)^a
 Esriil (Asriel)^a v și Asriel
 Eson, Esrom (Eson, Esrom, Heṯron)^a
 Estahol, Estaol, Esvaol, Esthaol (Eşthaol)^t
 Esthemo (Eştemoa)^t
 Esthir, Iesthir (Ester)^a
 Esthon (Eşton)^a
 Esâham (Estemo)^a
 Eşevan, Esevan (Eşban)^a
 Eta (Etam)^a
 Etai (Hitai)^a
 Etam, Etani (Etam)^a
 Etam, Ethan (Etam)^t
 Ethan^a
 Ethan (Itan)^t
 Ethai (Atai)^a
 Etharvuzanai (Şetar-Boznai)^a
 Etheil (Itiel)^a
 Ether (Eter)^t
 Ethiopia, Etiopia, Etiopia, Ethiopiia (Etiopia,
 Cuş)^t Iov Na Ava
 Ethro, Ethron, Iethro (Ietro)^a
 Ethi (Atai)^a
 Etnan^a
 Etnas (Adnah)^a
 Etrot (Atarot-Şofan)^t
 Eufrat, Eufrath, Evfrate, Evrath, Eufrate
 (Eufrat)^t v și Efrath
 Eura^a
 Eva (Eva)^a
 Evahar (Ibher)^a
 Eval (Ebal)^a
 Eval (Obal)^a
 Ever (Eber)^a

Evi^a
 Eviaam (Ibleam, Iibleam)^a
 Evila (Havila)^a
 Evilath, Hevila (Havila)^t
 Evilmerodah, Evil-Merodah (Evil-Merodac)^a
 Evmen (Eumene)^a
 Evoc (Iaboc)^t v și Iavoc
 Evpatru, Evpator (Eupator)^a
 Evpolem (Eupolemos)^a
 Evther^a
 Ezdra (Abrezer)^a
 Ezdrel (Azariel, Azareel)^a
 Ezead (Azgad)^a
 Ezechiil (Iezechiel, Ezechiel)^a v și Iezechiil
 Ezehiel (Iahaziel)^a
 Ezechie, Ezechie, Ezechia, Ezehiie, Azehie,
 Iezehie, Iezehie (Iezechia, Ezechia)^a v și
 Iezehie
 Ezelaie (Iezechia, Ezechie)^a
 Ezel^t
 Ezer^a
 Eziil (Uziel)^a
 Ezra^a
 Ezri^a
 Ezrica (Azricam)^t
 Ezricam, Azaricam (Azricam)^a
 Ezrihil (Azareel)^a

F

Fachee, Fachei, Fachel (Pecah)^a
 Facheia (Pecahia)^a
 Factia (Petahia)^a
 Fadaia, Fadaie, Fadeul (Pedaia)^a
 Fadaşur, Fadassur (Pedaşur, Pedaşur)^a
 Fadnon (Padon)^a
 Fadon^a
 Fahatmoav, Fahat-Moav (Pahat-Moab)^a
 Fahereth (Pocheret)^a
 Faian (Pelatia)^a
 Falaie (Pelaia)^a
 Faldeul^a
 Falea (Pileha, Pilha)^a
 Faleat, Falet (Pelet)^a
 Falel (Palal)^a
 Falig, Faleg (Faleg, Falec, Peleg)^a
 Fallud, Fallu (Falu)^a
 Falsida (Farida)^a
 Falti (Paltiel, Palti)^a

Falti (Pelet)^t
 Falti (Piltai)^a
 Faltii (Paltiel)^a
 Faltin (Palti)^a
 Fan (Pan)^t
 Fanuil (Panuel, Fanuel, Penuel)^a
 Fanuil (Peniel, Penuel)^t
 Fara (Farathon)^t
 Fara (Pura)^a
 Farai (Paarai)^a
 Farai (Piream)^a
 Faran, Farai, Faraan (El-Faran, Faran, Paran)^t
 Ava
 Faratha (Porata)^a
 Fares (Fares, Peret)^a
 Farfar (Farfar, Parpar)^t
 Fargheleu^a
 Farida (Perida)^a
 Farneatha (Parmașta)^a
 Farnac (Parnac)^a
 Faros (Fares, Paros, Pareos, Pareoș)^a
 Farsandatha (Parșandata)^a
 Faruda (Peruda)^a
 Farue (Paruah)^a
 Farurim (Parurim)^t
 Fasalon^a
 Faseron (Fasiron)^a
 Fasea, Faseia (Paseah)^a
 Faselide (Faselis)^t
 Faseuri^a
 Fasfa (Pispa)^a
 Fasfat^a
 Fasta, Fasga (Fazga, Pisga)^t
 Fasur, Fassur, Feshur, Fashur, Fesfur (Pașhurr, Pașhur)^a
 Fatuil (Petuel)^a Ioil
 Fatures, Faturis, Fetros (Patros)^t
 Fau^t (Pau, Pahi)^a
 Favon^a
 Fazga, Fazge, Fasga (Fazga, Pizga)^t
 Fărămilă (Lo-Ruhama, Cea Neiubită, Cea fără Îndurare)^a
 Fântâna Bălaurului (Izvorul Dragonului)^t
 Fedeil (Pedaël)^a
 Feghiul (Paghiel Paguiel)^a
 Felda (Pildas)^a
 Feleie (Pelaia)^a
 Felelis (Pelalia)^a
 Felet, Feleth (Pelet)^a

Feltaie, Feltie (Pelatia)^a
 Felti (Piltai)^a
 Femo^a
 Fenenna, Finenna (Penina)^a
 Fenes^a
 Fenichia (Fenicia)^t v și Finiche
 Feteia, Fataia, Fathahie (Petahia)^a
 Fetrusim (Patrusim)^a
 Ficol (Ficol, Picol)^a
 Fihahiroth, (Pi-Hahiroth)^t
 Filarheu (Filarh)^a
 Filie (Pelaia)^a
 Filip^a
 Filistia, Filistia, Filistim (Filisteia, Palestina)^t
 Filometoriu (Filometor)^a
 Filtai (Peultai)^a
 Fines, Fines, Fineis, Feneis, Finies, Finiies, Fineisu (Fines, Fineas, Pinhas)^a
 Finiche, Fenichia (Fenicia)^t
 Finon (Pinon)^a
 Fison (Fison)^t
 Fitom (Pitom)^t
 Fogor (Beth-Peor)^t
 Fogor (Peor)^t
 Fohereth (Pocheret-Hașebaim)^a
 Foro (Fares)^a
 Fosere (Pașhur)^a
 Fua (Fua, Fuva, Puva, Pua)^a
 Ful (Tigladfalsar, Pul)^a
 Funon (Punon)^t
 Fusa^a
 Futh, Fud (Put)^a
 Futuil (Putiel)^a

G

Gaal^a
 Gaam (Gaham)^a
 Gaas (Gaaș, Nahale-Gaaș, Nahali-Gaaș)^t
 Gaava, Gavai (Ghibea)^t
 Gaazir, Gazir (Ghezer)^t v și Gazir
 Gad, Gaad, Gaat (Gad)^a
 Gad^{a, t}
 Gad^t
 Gadahe^a
 Gaddi, Gadi (Gadi)^a
 Gadgad (Gudgod, Gudgoda)^t
 Gadir (Gheder)^t
 Gaddis^a

- Gador (Ghedor)^t v și Ghedor
 Gaduhel^t
 Gaher (Gahar)^a
 Gaid (Gad)^a
 Gaizo (Ghimzo)^t
 Gal^a v și Gaal
 Galaad, Galaat, Galead, Galad, Galaadite,
 Galeaditida (Galaad)^t Avd
 Galaad^a
 Galaim (Eglaim)^t
 Galal^a
 Galalai (Ghilalai)^a
 Galatiia (Galatia)^t
 Galgal (Beth-Ghilgal)^t
 Galgala, Galgula, Galgalam (Ghilgal)^t
 Galilea, Galileia (Galilea)^t
 Galim^t
 Galvaa, Gavaath, Gavaa (Ghibea, Deal)^t v și
 Gavaa
 Gamaliil, Gamalail (Gamalie)^a
 Gammarie, Gamarie (Ghemaria)^a
 Gamul^a
 Gaolon, Gaulon (Golan)^t
 Gardia (Gordia)^t
 Garib (Gareb)^t
 Gariv (Gareb)^a
 Garizim^t
 Garmi^a
 Gaseroth (Ghederot)^t v și Ghideroth
 Gasfa (Ghișpa)^t
 Gasfa^a
 Gasir (Ghezer)^t v și Gazir
 Gatan (Gatem)^a
 Gatham, Gathan (Gatam)^a
 Gavaa (Ghibeea, Gabaon)^t
 Gavaa, Gava, Gavaal, Gavea, Gavai, Gavei
 (Ghibea, Gheba)^t
 Gavaam, Gavan (Ghibeon, Gheba)^t
 Gavaath, Gavath (Ghibeat)^t
 Gavaath Fines (Ghibeea)^t
 Gavaon, Ghibeon, Gaveon, Gavaa, Gavaoa
 (Ghibeon, Gabaon)^t
 Gavath (Ghibeea, Ghibea)^t
 Gavevor^a
 Gaviil, Gaviil (Gabael)^a
 Gavim (Ghebim)^t
 Gavir (Gur)^t
 Gavir, Gaver (Gheber)^a
 Gavothon (Ghibeton)^t
 Gavriil, Gavril (Gabriel)^h
 Gavvatha (Gabata)^t
 Gazam (Gazam)^a
 Gazam, Gaza, Gazan (Gaza)^t
 Gazan, Gazam, Gozan (Gozan)^t
 Gazara, Gaza (Gaza)^t
 Gazir (Iazer, Iezer)^t
 Gazir, Gazer, Gazera, Gazar, Ghezaron,
 Guzanam (Ghezer)^t
 Gheat, Gheth, Ghet, Gheft (Gat)^t
 Ghedalie, Godolie (Ghedalia, Godolia)^a v și
 Godolie
 Gheddelti (Ghidelti)^a
 Gheddie^a
 Ghedel, Gaddel, Gheddel (Ghidel)^a
 Ghedeon (Ghedeon, Ghideoni)^a
 Ghedera^t
 Ghederothaim (Ghederotaim)^t
 Ghediil (Gadiel)^a
 Ghedoreea (Chedron, Cedron)^t v și Chedron
 Ghedor^t v și Gador
 Ghedu^a
 Gheemon (Valea Hinom, Ghehinom)^t
 Gheenna (Ghehimon)^t
 Ghefter (Gheter)^a
 Gheftremon, Ghethremon (Gat-Rimon)^t
 Ghegara, Gherara (Gherar)^t
 Ghelbon (Ghilboa)^t
 Ghemalli (Ghemali)^a
 Ghenesar, Ghenesareth (Ghenizaret, Marea
 Tiberiadei, Ghenisaret, Ghenezaret)^t
 Ghenthon (Ghineton)^a
 Ghenuvath (Ghenubat)^a
 Gheon (Gihon, Ghihon)^t
 Ghera^a
 Ghermei, (Gheneu, Geneu)^a
 Ghera, Gherson, Ghersom, Ghersomul,
 Ghermoni (Gherșom, Gherșon)^a
 Ghesan (Gheșan)^a
 Ghesem (Gazam)^a
 Ghessen, Ghesen, Ghessim (Goșen)^t
 Ghesur (Gheșur)^a
 Ghessur, Ghesur, Ghesuri (Gheșur)^t
 Ghethaim (Ghitaim)^a
 Ghethaim (Ghitaim)^t
 Ghethefer (Ghet-Hefer)^t
 Ghetreemmon (Gat-Rimon)^t
 Ghetsemani (Ghetsimani)^t
 Gheva (Gheba)^t v și Gava

Gheval (Gheval)^t
 Ghevil (Ieiel)^a v și Iehiil, Ehiil
 Ghevvai (Ghebai, Gabai)^a
 Ghevvar (Ghibar)^a
 Ghevveton (Ghibeton)^t
 Ghezer^t v și Gasir
 Ghezi, Gheazi (Ghehazi)^a
 Gheziz (Gazez)^a
 Ghezoron (Ghezer)^t v și Gasir
 Ghideroth (Ghederot)^t
 Ghidor (Ghedor)^a
 Ghihon^t
 Ghillo, Ghilo^t
 Ghinet (Ghinat)^a
 Ghion (Gihon)^t
 Ghirariu, Gherara (Gherar)^t
 Ghivla (Ghebal)^t v și Ghebal
 Ghivlii (Biblos, Ghibli)^t
 Ghivoin, Ghelvoi (Ghilboa)^t
 Gnidum (Cnidus)^t
 Goatha (Goa, Goat)^t
 Godoliam, Godolie, Gotholie (Godolia,
 Ghedalia)^a
 Gog^a
 Gog^h
 Golan^t
 Golgotha (Golgota)^t
 Goliat, Goliath (Goliat)^a
 Gomer (Gomer)^a
 Gomer (Gomer, Gomera)^a
 Gomor (Gomer)^t
 Gomora, Gomor (Gomora)^t
 Gordie, Gorghie, Gheorghie (Gorgias)^a
 Gortina^t
 Goseam, Gossem (Gheșem)^a
 Gosim, Gosim (Gosen)^t
 Gothonail, Gothoniil (Otniel)^a v și Othoniel
 Gov (Gob)^t
 Gozan^t
 Grama^t
 Grămada Mărturisirii (Galaad, Galed)^t v și
 Galaad
 Grecia, Grecia (Grecia, Iavan)^t
 Gremmon, Remmon (Rimon, Rimon)^a v și
 Remmon
 Guil (Gheuel)^a
 Guni^a
 Gurvaal (Gur-Baal)^t

H

Haath (Cahat)^a v și Cahat
 Hacufa^a
 Hacus (Hacoț)^a v și Acusu
 Hadaia (Adaia)^a v și Adaia
 Hadasa (Hadașa)^t
 Hadda (Hadad)^a
 Hadid^t
 Hador (Hadad)^a
 Hadriel (Adriel)^a
 Hafam (Hupim)^a
 Hafaraim^t
 Hagav (Hagab)^a
 Hagava (Hagaba)^a
 Haggi (Haghi)^a
 Haggiith, Haghita (Haghita)^a
 Hagot (Sălaşuri)^t
 Hahamoni (Hacmoni)^a
 Hahar (Zecher)^a
 Hahila (Hachila)^t
 Hai, Hain (Hai, Ai)^t
 Hain (Aia)^t
 Hala (Halach, Halah)^t
 Halaa (Helea)^a
 Halal (Chelai)^a
 Halanie, Halane (Calne)^t
 Halcat (Helcat)^t
 Halcol (Calcol)^a
 Haldeea, Haldea (Caldeea, Haldea)^t
 Hale (Calah)^t
 Halhal (Calcol, Calcal)^a
 Halhut^t
 Halis (Lachiș)^t v și Lahis
 Hali^t
 Halmi (Iașubi-Lehem)^t
 Ham (Ham)^a
 Hama^a
 Hamaal (Bimhaal)^a
 Hamaam (Chimham)^a
 Hamaam (Chimham)^t
 Hamdan (Hendan)
 Hamni (Uni)^a
 Hamon^t
 Hamos (Chemoș)^h
 Hamothdor (Hamot-Dor)^t
 Hamuil (Hamuel)^a
 Hamul^a
 Hanaan (Canaan)^{a, t}

- Hanaan, Hannan (Canaan)^a
 Hanaan, Hannan (Canaan)^t
 Hanaana (Chenaana)^a
 Hanan^a
 Hananeil (Hanameel)^a
 Hanani, Hani (Hanani)^a
 Hanania, Hananie, Hanamie, Aneme (Anania,
 Hanania)^a v și Ananie
 Hananiil (Hananeel)^a
 Hananiil (Hananeel)^t
 Hanathon^t
 Haneși (Haneș)^t
 Haniil (Haniel)^a
 Hannan (Hanan)^a
 Hanoan, Hana^a
 Hanon (Hanun)^a
 Hanoni^a
 Hanul, Hanum (Hanum)^a
 Hapsanie (Habaținia, Habazinia)^a
 Haraca^t
 Harad (En-Harod)^t
 Haran, Haram, Harem (Haran)^t
 Haran^a
 Harbona, Harvona (Harbona)^a
 Harcan, Harhamis (Carchemiș)^t v și Carcamis
 Harem, Hearean, Haram (Harim)^a
 Haret (Heret)^t
 Hareth (Harif)^a
 Harhas (Carcas)^a
 Harhur^a
 Hari (Haref)^a
 Harim, Herem, Harghia (Harim)^a v și Herem
 Harma, Herma (Horma)^t
 Harmi (Carmi)^a
 Harmi (Harmiș)^a
 Harnefer (Harnefer)^a
 Harodi (Harod)^t
 Haromaf (Harumof)^a
 Haroseth, Harosith (Haroșet-Goim)^t
 Harsa (Harșa)^a
 Harsena (Carșena)^a
 Hartul (Hatuș)^a
 Harus (Haruț)^a
 Haruv (Cherub, Adan-Imer, Cherub-Adan)^a
 Hasadian (Hasedie)^a
 Hasarsuhal, Hasersual, Haser (Hațer-Șual,
 Hațar-Șual)^t
 Hasarsusim (Hațer-Sunim)^t
 Hasavam (Hașuba)^a
 Hasavie, Hassavie, Hazavie, Hasevie
 (Hașabia)^a v și Assavia
 Haserim^t
 Haseroth, Hasărot (Hașerot, Hațerot)^t
 Hasevia, Hasevonia (Hașabneia)^a
 Hasevua (Hațabua)^a
 Hasie (Nețiah)^a v și Nasia
 Hasim (Fușim)^a
 Hasom, Hasu (Hașum)^a
 Hasor (Hațor)^t v și Asor
 Hastea^a
 Hastra (Hasra)^a
 Hasufan, Hasufa (Hasufa)^a
 Hasum, Hasu, Hosem (Hașum)^a
 Hasuv (Hașub)^a
 Hasvadana (Hașbadana)^a
 Hatifa^a
 Hatil^a
 Hatita^a
 Hattul (Hatuș)^a
 Hava (Huba)^a
 Havie (Hobaia)^a v și Hovie
 Havir (Heber)^a
 Havor (Habor)^t
 Havoth Iair^h
 Havri (Habriș)^a
 Havsiva (Heftibah, Heftiba)^a
 Havul (Cabal)^t
 Hazail, Zahail (Hazel)^a v și Azail
 Hazaria, Azarie, Zaharie (Zaharia)^a v și
 Zaharie
 Hazie (Hazaia)^a
 Hazir (Hezir)^a
 Heafir (Hefer)^a
 Healu^a
 Heatthim (Heteilor, Hețiților)^t
 Hebeș (Hebet)^a
 Heddai (Hidai)^a
 Heder (Eder)^a v și Eder
 Hedrah (Hadrac)^t
 Hefir (Hefer)^a
 Hegla (Hogla)^a
 Hela (Helam)^t
 Helchia, Helchie (Hilchia)^a
 Helchie (Hecalia, Hacalia)^a
 Helchi (Helcai)^a
 Helec^a
 Heli (Eli)^a v și Eli
 Heliav (Cheluhu)^a

Heliav (Chileab) ^a	Hevir (Eber) ^a v și Ever
Helid (Heleb) ^a	Hevri (Ibri) ^a
Helie (Elias) ^a	Hevron (Hebron) ^a
Helim (Helem) ^a	Hevron, Evron (Hebron) ^t
Helion (Chilion) ^a	Hevrona (Abrona) ^t
Heliopol (Iliopolis, On) ^t	Hezechie (Iezechia, Ezechia) ^a
Helis, Helles (Heleț) ^a	Hezechiil (Iezechil) ^a
Heliv (Helev) ^t	Hezion (Hețion) ^a
Helledam (Elada) ^t	Hidon (Chidon) ^a
Helmad (Chilmad) ^t	Hiel ^a
Helmon (Chiamon) ^t	Hiliopol (On) ^t
Helmondevlathain (Almon-Diblataim) ^t	Him (Hen) ^a
Helon (Holon) ^t	Hir (Eri) ^a
Helon ^a	Hir (Ir, Iru) ^a
Heluv (Chelub) ^a	Hira (Ira) ^a
Helva (Helba) ^t	Hiram (Iram) ^a
Heman, Hema (Heman) ^a	Hiram, Hiran, Hira (Hiram) ^a
Hemat (Hamat) ^t v și Emat	Hiram, Hiraș (Hira) ^a
Hemor (Hemor, Hamor) ^a	Hircan ^a
Henadad, Enadad (Henadad) ^a	Hirsemes (Ir-Șemes)
Heni (Cane, Caneh) ^t	Hismaenii (Ismael) ^a v și Ismael
Her, Hir (Ir, Er) ^a v și Ir	Hival (Ebal) ^t
Hir (Er) ^a	Hod ^a
Heran (Eran) ^a	Hodiș (Hudeșa) ^a
Hered (Arad) ^t v și Arad	Hodorlahomor (Kedarlaomer) ^a
Heref, Hareth (Haref) ^a	Hodzi (Tathim-Hodși) ^t
Heri (Eri) ^a	Holdai (Heltai, Heldai) ^a
Herid (Ard) ^a	Holdam (Hulda) ^a
Hermon, HERNON (Hermon) ^t	Holhoza, Holhoze (Col-Hoze) ^a
Heruv (Cherub-Adon) ^t	Holofern, Hohofern, Lohofern (Olofern) ^a
Hesemon (Heșmon) ^t	Holon ^t
Heser (Hațor) ^t v și Asor, Hasor	Hon (On) ^a
Hesevon, Heșevon (Heșbon, Hesbon) ^a	Honenie (Cheneia, Chenania) ^a
Hesevon, Hezevon (Heșbon, Hesbon) ^t	Honenie (Conania) ^a
Hesir ^a	Hopfa (Hufa) ^a
Hesmona (Hașmona) ^a	Hor ^t
Hesrai (Hețrai) ^a	Horam ^a
Hesron (Cheriot-Hețron) ^t	Horavan ^a
Hesron, Iefson, Ierson, Hesrom, Hezron (Eson, Hețron) ^a	Horev, Horiv, Horib (Horeb) ^t Mal
Hesson (Chesalon) ^t	Hori ^a
Hesvadana (Hașbadana) ^a	Horim (Horem) ^t
Hethalon (Hetlon) ^t	Horis (Har-Hereș) ^t
Heth, Hith (Het) ^a	Horman (Herman, Homen) ^a
Heval (Ebal) ^a	Horma ^t
Heval (Ebal) ^t	Horozaime, Corozaim (Horazin) ^t
Hever, Hevir (Heber) ^a	Hosa, Hotsa (Hosa) ^a
Hevila (Havila) ^a	Hosa ^t
Hevila (Havila) ^t	Hosiil (Hazieli) ^a
	Hotam ^a

Hova (Hoba)^t
 Hovar (Chebar)^t
 Hovav (Hobab)^a
 Hovie (Hobaia, Habaia)^a
 Hozai^a
 Hristos^h Ava
 Hucac (Hucoc)^a
 Hucuca (Hucoc)^t
 Hufami (Hufam)^a
 Hul^a
 Hun (Cun)^t
 Hur (Hur)^a
 Hur (Hur)^t
 Hur (Or)^a
 Hurai^a
 Huri (Hori)^a
 Huri (Uri)^a
 Hus (Huṯ)^a
 Hus (Uz, Uṯ)^t Iov
 Hus, Husi (Cuṣ)^a
 Husa, Husam (Huṣam)^a
 Husai, Husi (Huṣai)^a
 Husan-Rasathaim (Cuṣan-Riṣeataim)^a
 Husati (Huṣati)^t
 Husi (Cuṣi)^a
 Husim (Huṣim)^a
 Huv (Cub)^t
 Huza^a
 Huzal (Uzal)^a

I

Iaasia (Iahzeia)^a
 Iacam (Iaacan)^a
 Iachim^a
 Iacov (Iacov, Iacob)^a Plâng Avd Na Mal Man
 Iacova (Iaacoba)^a
 Iada^a
 Iadaie, Idaie, Iedaie, Iedaia, Idaia (Iedaia,
 Iedaiea)^a v și Aadaie
 Iadason (Iidaspe)^t
 Iaddim (Iamin)^a
 Iaddo (Ido)^a
 Iadie (Iehdia)^a
 Iadihil, Iadihel (Iediael)^a
 Iadon (Iadon)^a
 Iafeth, Iafet (Iafet)^a
 Iafeth^t
 Iafie, Iafia^a

Iagur^t
 Iahala (Iaala)^a
 Iahath^a
 Iahaziil (Iahaziel)^a
 Iahel (Iahel)^a
 Iahiil (Iahiel)^a
 Iahil (Iael)^a
 Iahim, Iahin (Iachim)^a
 Iahin (Iachin)^a
 Iahin (Iachin)^h
 Iair^a
 Iala (Iaala)^a
 Ialalein (Iahaleel)^a
 Ialel (Iahleil, Iahlel)^a
 Ialon^a
 Iamin (Iamin)^a
 Iammevie (Beneia)^a
 Iammor^a
 Iamne (Imna)^a
 Iamni, Iamnia (Iamnia, Iabne)^t
 Iamra (Imra)^a
 Iamvri (Iambre)^a
 Ianai (Iaenei)^a
 Ianan (Ianai)^a
 Ianim (Iamin)^a
 Ianoe, Ianui (Ianoah)^t
 Ianum^t
 Iara (Iare, Iaera)^a
 Iare (Iarah, Ierah)^a
 Iared (Iared, Iered)^a
 Iarei (Iaroah)^a
 Iarfil (Irpeel)^t
 Iarim (Iearim)^t
 Iariv (Iarib)^a
 Iasa, Iaser (Iahṯa, Iahat)^t
 Iaser, Iasir, Iazăr, Iezer (Iazer, Iezer, Iaezer)^t
 Iasha (Isca)^a
 Iasi (Iaaṣai)^a
 Iasiil (Iaasiel)^a
 Iasub, Iasuv (Iaṣub)^a
 Iasuel (Iahṯeel)^a v Iesiil
 Iasuv (Ṣear-Iaṣub)^a
 Iaṣi (Iaaṣai, Iaaṣai)^a
 Iaus, Iehuzu (Ieuṣ)^a
 Iavan^a
 Iavel (Iabal)^a
 Iavim (Iabim)^a
 Iavim, Iavin (Iabin)^a
 Iavis (Iabeṣ)^a

Iavis (Iabeț, Iabet) ^t	Iehiil (Ieguel, Ieiel) ^a
Iavis Galaad, Iavne Galaad, Iavis, Oavis (Iabeș-Galaad, Iabeș) ^t	Iehiil, Ieheli, Iehelii, Ieheli (Iehiel) ^a
Iavoc, Ievoc (Iaboc) ^t v și Evoc	Iehiil (Ieiel) ^a
Iazăr Galaad (Iaezer în Galaad) ^t	Iehonie (Șecania) ^a
Iazer (Iazer, Iaezer) ^t	Iehonie, Ehonie, Iehovie (Iehonia, Ieconia) ^a
Iaziz ^a	Iehu, Ehu (Iehu) ^a
Iazon (Iason) ^a	Iehuil (Ieuel) ^a
Icamie (Iecamia) ^a	Iehus (Ieuș) ^a
Icutiil (Iecutiil) ^a	Iehuzu (Ieuș) ^a
Idaie (Iedaia) ^a	Ieldaf (Idlaf, Iidlaf) ^a
Iddeu ^a	Ieliil (Ieliel) ^a
Idida ^a	Ielnaim (Elnaam) ^a
Idithun, Idithum (Iedutun) ^a	Ielon (Ialam, Ialem, Iaelam) ^a
Iditum (Ieditum) ^a	Iemini, Iemenii (Veniamin, Beniamin) ^a v și Veniamin
Idox (Ox) ^a	Iemla (Imla) ^a
Idumea, Idumeia (Idumea, Edom) ^t Ioil Mal	Iemna (Imna) ^a
Ieavarim (Ie-Abarim) ^t	Ienam, Iemna (Imna) ^a
Iechemia (Iecamia) ^a	Ienei (Ihmai) ^a
Iechiil (Iahdiel) ^a	Ierameil (Ierahmeel) ^a
Iecnaam (Iocmean-Chibțim) ^t	Iercaam (Iorcheam) ^a
Ieconann, Iahanan (Iocnean) ^t	Ieremie, Irimie (Ieremia) ^a
Ieconie, Iehonie (Iehonia, Ieconia) ^a	Ieremiil (Ieremiel) ^h
Iecsan (Iocșan) ^a	Ieria, Ieriav (Ieria) ^a
Iectan (Ioctan) ^a	Ierie (Ireia) ^a
Iecthil, Iectehil (Iocteel) ^t	Ierihon, Ieriho (Ierihon) ^t v și Erihon
Iedala (Idala) ^t	Ieriil (Ieriel) ^a
Ieddea (Ghidel) ^a	Ierimoft, Iaramoth, Ierimoth (Iarmut) ^t
Ieddumul (Iedutun) ^a	Ierimot, Erimoth (Ieremot, Iremot) ^a v și Erimoth
Ieddu (Iadai) ^a	Ierimoth (Ierimot) ^t
Ieddua, Ieddva (Iadua) ^a	Ierioft (Ieriot) ^a
Ieddus ^a	Ierioh (Arioh) ^a v Arioh
Iedem (Adaia) ^a	Ierivai (Ieribai) ^a
Iedervoni ^a	Iermai (Ieremai) ^a
Iedevos (Idbaș) ^a	Ierodiada, Irodiada (Irodiada) ^a
Iedo (Iahda, Iahdo) ^a	Ieroham, Ierohaam, Ieroam, Ieruai (Ieroham) ^a
Ieelec, Ieheli (Iehiel) ^a	Ieronim ^a
Iefbua (Zatu) ^a	Ierovoam (Ieroboam) ^a
Ieflat (Iaflet) ^a	Ieruil (Ieruel) ^t
Iefleta (Iaflet) ^t	Ierusa (Ierușa) ^a
Iefonie, Iefoni, Iefone, Ierfone, Iefune (Iefone, Iefune) ^a	Ierusalim ^t
Iefter, Ieter (Ieter) ^t	Ieruvaal, Ieroval, Ierovaal (Ierubaal) ^a
Ieftha (Ifta) ^t	Iesamari (Ieșmere, Ișmerai) ^a
Ieftram (Itran) ^a	Iesana (Ieșana) ^a
Iegaal (Igheal) ^a	Iese (Ghoșen) ^t
Ieghedelie (Igdalia) ^a	Iese, Iesei, Iesie (Iese, Iesei, Isai, Ișai) ^a v și Isai
Iegvaa (Iogbeha) ^t	Iese ^a
Ieheziil (Iahaziel) ^a	Ieseia (Isaia) ^a

- Iesema (Işma)^a
 Ieser (Eşer)^a
 Ieser, Iesir (Ieşer)^a
 Iesesi (Ieşişai)^a
 Iesfa (Işfa)^a
 Iesi (Işei)^a
 Iesie (Işia)^a
 Iesiil (Iahşeel)^a v Iasuel
 Iesimon (Ieşimon)^t
 Iesmahie (Ismachia)^a
 Iesrail, Esrail, Iezrail, Israil, Iezrahil (Izreel)^t v
 şi Iezdrail
 Iessir (Işter)^a
 Iestamon (Estamoa, Eştemoa)^t v şi Esthemo
 Iesua (Işva)^a
 Iesue (Ieşua)^t
 Iesue (Iosua)^a
 Iesui (Iesui, Işvi)^a
 Iesui (Işba)^a
 Iesui (Işvi)^a
 Iesva (Iaba)^a
 Iesvaal (Eşbaal)^a
 Iesvacassa (Iuşbecaşă)^a
 Iesvoan (Iaşobam)^a
 Iesvoc (Işbac)^a
 Ieta, Iota (Iuta)^t
 Ietei (Atai)^a v şi Ethai
 Ieter^a
 Ieteva (Iotba)^t
 Ietevata (Iotbata)^a
 Iethahil (Ifta-El)^a
 Iethe (Ieftae, Iefta)^a v şi Efte
 Iether (Ieter)^a
 Iethir (Iatir)^t
 Iethnam (Itnan)^t
 Iethraam (Itrean, Itream)^a
 Iethran (Itran)^a
 Iethson^t
 Iethulat (Itla)^t
 Iethura^a
 Iethvaal (Etbaal)^a
 Ietor (Ietur)^a
 Ietma (Itma)^a
 Ievaar (Ibhar)^a
 Ievlaam, Ievleam (Ibleam, Iebleam)^t
 Ievuail (Iabneel)^t
 Ievus (Iebus)^t
 Iezatha, (Iezata, Vaiezata)^a
 Iezavad (Iozabad)^a
 Iezavel, Ezavel (Izabela)^a
 Iezdrail, Iezdrahil, Iezrail (Izreel)^t v şi Iesrail,
 Iezrail
 Iezdriil (Azriel)^a
 Iezechie, Iezehie (Iezechia, Ezechia)^a v şi
 Ezechie
 Iezechiil (Iezechiel)^a v şi Ezechiil
 Iezeli (Azael)^a v şi Asel
 Iezer (Ezer)^a
 Iezer (Iazer, Iaezer)^t v şi Gazir, Iaser
 Iezie (Izia)^a
 Iezlia (Izliah, Islia)^a
 Iezonie (Iaazania, Iazania, Iezania)^a
 Iezra (Iahzera)^a
 Iezrail, Iezrahil (Izreel)^a
 Iezrel^a
 Iezvaam (Iaşobeam)^a
 Iezvivenov (Işbi-Benob)^a
 Iflal (Eflal)^a
 Igaal (Igal, Igheal)^a
 Igal^a
 Ihavod (Icabod, I-Cabod)^a
 Iim^t
 Iiucadam (Iocdeam)^t
 Iiud (Iehud)^t
 Iiuda, Iuda^{a, t}
 Iiuda, Iuda^a
 Ilai^a
 Iliachim, Ieliachim (Heliachim)^a
 Iliada (Eliada)^a v şi Eliada
 Iliam, Ilie (Eliam)^a
 Ilica (Elica)^a
 Ilie^a, Mal
 Ilisie, Ilisei (Eliseu, Elisei)^a v şi Elissei
 Illel (Hilel)^a
 Ilon (Elon)^t v şi Elon
 Imath (Hamat)^t v şi Emat, Hemat
 Inan (Ianai)^a
 India^t
 Ioachim (Ioiachim, Ioiachin)^a
 Ioachim^a
 Ioadan (Ioadin, Ioadan)^a
 Ioaddeu (Ioadan)^a
 Ioahan (Iacan, Iaecan)^a
 Ioahaz^a
 Ioah, Ioahi, Ioahie (Ioah)^a
 Ioahim (Ioiahin, Iehonia)^a
 Ioahin (Iehonia, Ioiachin)^a
 Ioan (Iohanana)^a

Ioan Botezătorul (Ioan Botezătorul) ^a	Iosedec (Ioțadoc, Ioțadec, Ioțedec) ^a
Ioanan ^a	Iosfie (Iosifia) ^a
Ioanna (Ioana) ^a	Iosif, Iosiv ^a , Avd
Ioariv, Ioiariv (Ioiariv, Ioiarib) ^a	Iosiie, Iosiia, Iosie, Iosue, Iosia (Iosia) ^a
Ioas (Ioăș, Ioas) ^a	Iosue, Iosuie, Iosie, Iisus (Iisus, Iosua) ^a Prolog
Ioasia (Iahzeia, Iahzia) ^a	Ava v și Isus
Ioath, Iahath ^t	Iov (Iășub, Iov) ^a
Ioatan (Iotan) ^a	Iov (Ioab) ^a
Ioatham, Ioathan, Ionathan, Ioatan (Ioatam, Iotam) ^a	Iov ^a Iov
Ioav, Ioavv, Iohav (Ioab) ^a	Iovanie (Ibneia) ^a
Ioavi ^a	Iovav (Iobab) ^a
Iodahai (Iahdai) ^a	Iovdi (Abdi) ^a
Ioezer ^a	Iozahar (Iozacar) ^a
Iogli ^a	Iozavad, Iozaved, Iosadul (Iozabat, Iozabad) ^a
Ioha ^a	Iozavad, Iozavod (Iehozabad) ^a
Iohanani, Ioanan, Ionan, Ioana (Iohanani) ^a	Iozie (Iahzeia) ^a
Iohavid, Iohaved (Iohabed, Iochebed) ^a	Ir (Er) ^a v și Her
Ioiada (Iehoadan) ^a	Ira ^a
Ioiada, Ioadă, Iiuda (Iehoadă, Iehoiada) ^a	Irada (Irada) ^a
Ioid (Ioed) ^a	Irod ^a
Ioil, Iohil (Ioil, Ioel) ^a Ioil	Isaac, Isac (Isaac) ^a Man
Ioila (Ioela) ^a	Isaar (Țohar) ^a
Iolaman ^a	Isaar, Iesaar, Isaer (Ițhar) ^a
Iona (Ionan) ^a	Isahar, Issahar, Issacar (Isahar) ^a
Iona, Ioana, Ionam (Iona) ^a Iona	Isahar ^{a, t}
Ionadav, Ioanadav (Ionadab) ^a	Isai (Iesei, Isai, Iese) ^a
Ionathan, Ionatan, Ioanathan (Ionatan) ^a	Isaie, Isaiia, Iessaie (Isaia) ^a
Iope (Iope, Iaffa) ^a	Isaiil (Iahțiel) ^a
Iope, Ioppe, Ioppeu (Iafa, Iope, Iaf) ^t Iona	Isair (Ieșer) ^a
Iora ^a	Isari (Ițri, Ițeri) ^a
Iorad ^a	Isav (Isav, Esau) ^a Avd Mal v și Esav
Iorai ^a	Iscariot ^t
Ioram (Hadoram, Ioram) ^a	Ismael, Ismail, Izmail (Ismael) ^a
Ioram ^a	Ismil (Ieșimiel, Iesimiel) ^a
Ioravdul ^a	Ispitere (Masa-Meriba) ^t
Iordan ^t	Israil, Isarail, Izrail (Israil, Israel) ^a
Iori (Uri) ^a	Israil, Israhel, Izrail (Israel) ^{a, t}
Iorim (Lorim, Iorim) ^a	Israil, Izrail (Israel) ^t
Ioriv (Iarib, Ioiarib) ^a	Istemo (Iștemo) ^t
Iosa (Ioșa) ^a	Istov (Iștov,) ^t
Iosafat (Ioasaf, Iosafat) ^a	Iсуhaia (Ieșohaia) ^a
Iosafat (Iosafat) ^a Ioil	Isus, Iisus (Iisus) ^a
Iosafat Mataneanul ^a	Isvoseth (Ișboșet) ^a
Iosafie (Iosifia) ^a	Italia (Chitim) ^t v și Cheftim, Chetim
Iosaveth, Ioseva (Ioșeba, Ioșebeat) ^a	Italia ^t
Iosav-Hesed (Iușab-Hesed) ^a	Ithai (Itai) ^a
Iosavie (Ioșibia) ^a	Ithamar, Itamar (Itamar) ^a
Iosedec (Iehoțadac) ^a	Iturea (Itureia) ^t
	Iucal (Iucal) ^a

Iudaia (Iehudia, Iudeica)^a
 Iudea, Iuda, Iiuda, Iudeia, Iiudea, Iiudeea,
 Iiuda (Iudeea, Iudea)^t Ioil
 Iudi (Iehudi)^a v și Iihud
 Iudith (Iuditha, Iudith)^a
 Iupiter (Jupiter)^h
 Iussio^a
 Iuval (Iubal)^a
 Izrahie (Izrahia)^a
 Izreela (Iesareela)^a
 Izvaav (Işbaal)^a
 Izvorul Soarelui (En-Semeş)^t

K

Kedi (Chedeş)^t v și Chedis
 Keneroth (Chineret)^t v și Chineret

L

Laad (Lahad)^a
 Laada (Laeda)^a
 Laadan, Leedan, Ledan (Ladan, Laedan)^a
 Laavim (Lehabim, Lehabimi)^a
 Lachedemonia (Lacedemonia)^t
 Lahis, Lachis (Lachiş)^t v și Halis
 Lail (Lael)^a
 Lais (Laiş)^a
 Lais (Laiş)^t
 Laisa (Eleasa)^t
 Laisa (Laişa)^t
 Lamasc (Sampsame)^t
 Lameh (Lameh)^a
 Lamuil (Lamuel, Lemuel)^a
 Laomim (Leumim)^a
 Lapidoth (Lapidot)^t
 Lastheni (Lastene)^a
 Latimoth^a
 Latusim (Letuşim)^a
 Lavan (Laban)^a
 Lavan (Laban)^t
 Lavana^a
 Lavanath (Şihor-Libnat)^t
 Lavon^a
 Lazar, Lazăr (Lazăr)^a
 Lăţime (Rehobot)^t
 Lec (Lacum)^t
 Ledan, Leedan (Laedan)^a
 Leha (Leea)^a

Leheman (Lehamas)^t
 Leheth (Lahat)^a
 Lehi^a
 Lesim (Leşem)^t
 Lessa (Lasa, Leşa)^a
 Levahar (Ibhar)^a
 Levana (Lebana)^a
 Levaoft (Lebaot)^t
 Levi, Levii (Levi)^a Mal
 Leviathan (Leviatan)^h
 Levna, Leovna, Lovna (Libna)^t
 Levni, Lovni, Lofni (Libni)^a
 Levona (Lebona)^t
 Lichiia (Licia)^t
 Lidan (Lida, Lod)^t v și Lod
 Lidia (Lidia, Lud)^t
 Liia, Lia (Lia, Lea)^a
 Limosie^a
 Liptis^t
 Lisania^a
 Lisiia, Lisia, Lisie (Lisias)^a
 Lisimac, Lisimah (Lisimah)^a
 Lithostratos^t
 Livan (Liban)^t Na Ava
 Liveri, Liver (Liber Pater, Dionysos)^h
 Livia (Lydia)^t
 Liviea, Livia (Libia, Put)^t Na
 Locul Plângătorilor (Bochim)^t
 Lod^a
 Lod^t v și Lidar
 Lodavar (Lodebar)^t
 Loddeu, Loddeiu (Ido)^a
 Lodhadid (Lod)^t
 Lot^a
 Lotam (Lotam)^a
 Lotan^a
 Lovirea Ozei (Peret-Uza)^t
 Luchie (Lucius)^a
 Lud (Lud, Luz)^a
 Lud^a
 Ludit (Ludim)^a
 Luith (Luhit)^t
 Luza, Luzan (Luz)^t

M

Maaddi (Maadai)^a
 Maaha (Maaca)^a
 Maaha (Maadea, Maaca)^t

- Maahathi (Maacati)^a v și Mahati
 Maahatie (Maacat)^a
 Maai^a
 Maala (Mahla)^a
 Maara Sidonului (Maara, Meara)^t
 Maasie, Manasie, Maaseea (Maasia, Maaseia, Mahseia)^a
 Maath (Maat)^a
 Maazie, Maazian (Maazia)^a
 Macaveu, Macavei (Macabeul, Makabi)^a
 Macheda^t
 Machedon (Macedon)^a
 Machelloth, Machielloth (Mahelot, Milcot)^t
 Machenie (Micneia)^a
 Machir (Mechir)^a
 Machis (Macat)^t
 Macru (Macron)^a
 Madai (Madai)^a
 Madan (Medan)^a
 Madava (Medeba)^t
 Madiam (Madian)^a
 Madiam, (Madian)^t Ava
 Madian, Madiam (Madian)^{a, t}
 Madmena (Madmana)^a
 Madon^t
 Mafa (Miṭpa)^t v și Masfa
 Maftana (Matana)^t
 Magala^t
 Magdal (Migdal)^t
 Magdal (Migdol)^t
 Magdal-Gad (Migdal-Gad)^t
 Magdalim (Migdal-El)^t
 Magdiil (Magdiel)^a
 Magghedon, Maghedo, Maghed, Magheda (Meghidon, Meghido)^t
 Magheth (Maghed)^t
 Magog (Magog)^a
 Magog^h
 Magron (Migron)^t
 Mahalon (Mahlon)^a
 Mahanaim^t
 Maharai^a
 Mahat, Mahath (Mahat)^a
 Mahati, Mahatei (Mahat, Maaca)^t
 Mahati (Maacat)^a
 Mahati (Maacati)^a
 Mahaziot, Mehaziot (Mahaziot)^a
 Mahea (Maacha)^a
 Mahelift (Mahalat)^a
 Maher (Machis)^a
 Mahi (Machi)^a
 Mahida (Mechida, Mehida)^a
 Mahiir, Mahir, Machir (Machir)^a
 Mahmas (Micmaș)^t
 Mahmethath (Micmetat)^t
 Mahol (Macol)^a
 Mahola (Mahla)^a
 Mahoti (Maacatit)^a
 Mahvanai (Macbanai)^a
 Mahvena (Macbena)^a
 Malachie (Malhia)^a
 Malaheil, Malaeil (Mahalaleel)^a
 Malahie (Maleahi)^a Mal
 Malalai (Milalai)^a
 Malaleil (Maleleil, Mahalaleel, Maleleel)^a
 Malasar^a
 Malcul (Malchia)^a
 Malhu^a
 Malmon^a
 Maloh, Maluh (Maluc)^a
 Malovan^a
 Mamona^h
 Mamuhan, Mimuhan (Memucan)^a
 Mamvri, Mamvre (Mamvri, Mamre)^t
 Mamvrii (Mamvre, Mamri)^t
 Manahat^a
 Manahat^t
 Manahi, Manahim (Menahem)^a
 Manaim (Mahanaim)^t
 Manasie (Manasia)^a
 Manasie (Moaseia)^a
 Manasse (Manase)^{a, t}
 Manasse, Manase (Manase)^t
 Manassie, Manasse, Manasie, Manassa, Manase, Manasi (Manase)^a
 Manoe (Manoe, Manoah)^a
 Manzim^h
 Maoh (Maoc)^a
 Maon^a
 Maon^t
 Maonathi (Meonotai)^a
 Mapsan (Mibșam)^a
 Mara, Marra^t
 Mara^a
 Maraie (Meraia)^a
 Maraii (Maharai)^a
 Maraioth, Meraioth (Meraiot, Meraioth)^a
 Maraioth (Merariot)^a

- Mardohee, Mardoheul, Mardoheu, Mardoheiu
 (Mardoheu, Mordehai)^a
 Mare (Mareș, Meres)^a
 Marea cea mare de pre urmă (Marea de
 Asfințit, Marea Mediteraneană)^t
 Marea Chenerit (Chineret, Lacul Ghenisaret,
 Marea Tiberiadei)^t v și Chineret, Keneroth
 Marea Galileii, Marea Tiveriadei (Marea
 Tiberiadei, Marea Galileii, Lacul
 Ghenisaret)^t
 Marea Mare (Marea Mediterană)^t
 Marea Pustiei, Marea Pustiii (Marea Sărată,
 Marea Moartă)^t
 Marea Răsăritului^t Ioil
 Marea Roșie^t Înțel
 Marea Sărată (Marea cea Sărată, Marea
 Moartă)^t
 Marea Sodomului (Marea Moartă)^t
 Maresa, Meressa (Mareșa)^a
 Maresi, Maresa, Maressa (Mareșa)^t
 Mareth (Maarat)^t
 Maria Magdalena^a
 Mariem, Maria, Mariia (Mariam, Miriam,
 Maria)^a
 Marimuth, Meremoth, Merimoth, Merimuth,
 Marimoth (Meremot, Merimot)^a
 Marmi (Carmi)^a
 Marra (Șemaria)^a
 Marsana (Marsena)^a
 Marsar^a
 Martha (Marta)^a
 Masai (Maesai)^a
 Masal (Mașal)^t
 Masal (Misal)^t
 Masaloth (Mesalot)^t
 Maserefoth (Miserefot-Maim)^t
 Masfe, Masfa, Masfath, Mesfa (Mițpa)^t
 Masie, Maasie, Masea, Moasea, Maasei
 (Maaseia)^a v și Maasie
 Masith^a
 Masma (șma)^a
 Masmanaal (Mașmana)^a
 Massa (Masa)^a
 Matatie, Mathathie, Mathatie, Mathie
 (Matatia)^a
 Mathamie, Mathanie, Mathene, Methanie
 (Matania)^a
 Mathainiav (Matania)^a
 Mathan, Mathana (Matan)^a
 Mathanai (Matanai)^a
 Mathanai (Matnai)^a
 Mathanail (Natanael)^a v și Nathanail
 Mathanie (Matania)^a
 Mathat (Matat)^a
 Mathatha (Matata)^a
 Mathathie, Mathatie (Matitia)^a
 Matheiu, Mathei (Matei)^a
 Mathusal (Matusal, Matusala, Metușaiel)^a
 Mathusala, Matusalim (Matusalem, Metusala,
 Metușelah)^a
 Matred, Matrid (Matred)^a
 Mauman (Mehuman)^a
 Maviail (Metuiael)^a
 Mavsam, Mavzam (Mibsam)^a
 Mavsar, Mazar (Mibțar)^a
 Meadea, Meadiia, Mediia, Medina, Media
 (Media)^t
 Meaha, Maaha (Abel-Beth-Maaca)^t
 Meassa^t
 Medad^a
 Medava (Medeba)^t
 Meddin (Midin)^t
 Medemena (Madmana)^t
 Medie (Noadia)^a
 Meeda (Meeda)^a
 Meetavil, Meetavel (Mehetabel, Mehetabeel)^a
 Mefaan^t
 Mefaath, Mefaat (Mefaat)^t
 Mefsos, Memfeos, Memfis (Nof)^t v și
 Alixandria, Memfis
 Megfie (Magpias)^a
 Mehdeatocor^a
 Mehnedevai (Macnadabai)^a
 Mehom (Milcom)^h
 Meiarcon (Me-Arcon)^t
 Meleh (Melec)^a
 Melha (Milca)^a
 Melhi^a
 Melhie, Mehile, Melchie (Melchia, Malchia)^a
 Melhiel (Melchiel)^a
 Melhiil (Malchiel, Malhiel)^a
 Melhisedec (Melhisedec, Melchisedec,
 Melkițedek)^a
 Melhisua (Melchișua, Malchișua)^a
 Melhom (Malcom, Milcom)^h
 Melhom^a
 Melia (Melea)^a
 Mello, Mellon (Milo)^t

Melma (Micmaș) ^a v și Mahmas	Mihalal ^a
Melothi (Maloti) ^a	Mihali (Mihail) ^a
Meltie (Melatia) ^a	Miheii, Miheia (Miheia, Micah, Mihea) ^a
Meluh, Melluh (Maluc) ^a	Mihol, Micol (Micol, Mical) ^a
Memfis (No, Memfis, Nof) ^t v și Alexandria	Milath (Mahalat) ^a
Menelai, Menelae (Menelau) ^a	Milha (Milca) ^a
Menestha (Menesteu) ^a	Mindum (Mindus) ^t
Menna (Mena) ^a	Mis (Maș) ^a
Mennith (Minit) ^t	Misa, Mesa (Meșă) ^a
Merala (Maraala) ^t	Misah (Meșac) ^a
Merari, Merare (Merari) ^a	Misail (Misail, Misael, șael) ^a
Mercurie (Mercur) ^h	Misfat (Ain-șpat) ^t
Mered ^a	Misor (Miso) ^t
Merivaal (Meribaal, Merib-Baal) ^a	Mithridati, Mitridat (Mitridat, Mitredat, Mitridate) ^a
Merodah (Merodah, Merodac) ^a	Mivahor (Mibhar) ^a
Merodah-Valadan (Merodac-Baladan) ^a	Mizreca (Masreca) ^t
Merome ^t	Moachie (Maadai) ^a v și Maaddi
Merom ^t	Moadie, Madia (Moadia) ^a
Meroț (Meroz) ^t	Moav, (Moab) ^{a, t}
Merov (Merob, Merab) ^a	Moav, Moab, Moavitide (Moab) ^t
Mesa (Meșă) ^a	Moavilionul (Elioenai) ^a
Mesalemeath (Meșulemet) ^a	Modie ^a
Mesfar (Mispar) ^a	Modiin, Modin, Modim (Modein) ^t
Mesferat (Misperet) ^a	Mofim (Mupim) ^a
Mesizavel, Mesezevil, Measezevel (Meșezabeel) ^a	Moholi (Mahli) ^a
Mesollam, Mesolla, Mesullam (Meșulam) ^a v și Mossalai	Mohona (Mecona) ^t
Mesopotamia Siriii (Mesopotamia Siriei) ^t	Mohori (Micri) ^a
Mesopotamia ^t	Moisi, Moisi, Moisei, Moisi, Moise (Moise) ^a
Mesorot (Moserot) ^t	Molada (Molada) ^t
Mesraim (Mișraim) ^a	Molathi (Mehola) ^t
Messal (șcal) ^t	Moloh (Moloh, Moloc) ^h
Messia (Mesia) ^h	Molothi ^t
Metaveil (Mehetabeel) ^a	Morasthi (Moreșet) ^t
Metca (Mitca) ^t	Moria ^t
Metri (Matri) ^a	Mormânturile poștei (Chibrot-Hataara) ^t
Meza (Miza) ^a	Mosa (Moța) ^a v și Aмосa
Mezaav (Mezahab) ^a	Mosalai, Mosolam, Mosolamul, Mosollam, Mossollam (Meșulam) ^a v și Mesollam
Miamin (Miiamin) ^a	Mosera ^t
Micas, Mihas, Miha (Mica) ^a	Mosie (Mosia) ^a
Mifivoseth (Mefiboșet) ^a	Mosil (Uzal) ^t
Miha (Micha, Mica) ^a	Mosoh (Meșec) ^t
Miha, Miheia, Mehia, Mihea, Mihei (Mihea, Miheia, Mica) ^a	Mosoh (Meșeh, Mesec, Meșec) ^a
Mihaia (Maaca, Mihaia) ^a	Mosolamie (Meșulamia) ^a
Mihaia, Miha (Mica) ^a	Mosolamoth, Mosollamoth (Meșilemot) ^a
Mihail, Michail, Mihael (Mihael, Micael) ^a	Mosovav (Meșobab) ^a
Mihail ^h	Movila Mărturieii (Galaad) ^t v și Galaad
	Movonnai (Mebunai) ^a

Munim, Mumin (Meunim, Mehunim)^a
 Muntele Măslinilor^t
 Muntele Vătămării (Muntele Măslinilor)^t
 Musi (Muși)^a

N

Naalol (Nahalal)^t
 Naalol (Nahalol)^a
 Naama (Naaman)^a
 Naam^a
 Naama^t
 Naaman^a
 Naara^a
 Naarai^a
 Naarie (Nearia)^a
 Naarotha (Naareta)^t
 Naas (Nahaș)^a
 Naason (Hațor)^t v Asor, Hasor
 Naason^a
 Nadav (Nadab)^a
 Nadavi (Nahbi)^a
 Nafeg (Nefeg)^a
 Nafis (Nafiș)^a
 Nagghi (Nagai)^a
 Nahaliil (Nahaliel)^t
 Nahamani^a
 Naharai^a
 Nahasson, Nahason, Nahasan (Naason, Nahșon)^a
 Nahath, Nahavt, Nahat (Nahat)^a
 Nahon (Nachon, Nacon)^a
 Nahor^a
 Nahova^a
 Nahum (Nehum)^a
 Naiim (Nain)^t
 Naiot^t
 Namsi, Namei (Nimși)^a
 Namuil (Nemuel)^a
 Nana (Nanaia)^h
 Nasavi (Eliășib)^a
 Nasia (Nețiah)^a v și Hasie
 Nasisim^a
 Nasit^a
 Natanail, Naftanail, Nathanail, Nathanie, Nathanee (Natanael, Netaneel)^a
 Nathameleh (Netan-Melec)^a
 Nathan, Natan, Nathai (Natan)^a

Nathania, Nathanie, Nathanee (Natania, Netania)^a
 Nathul^a
 Naum (Naum, Nahum)^a Na
 Navad, Navath, Navat (Nabat)^a
 Navadie (Noadia)^a
 Navaioth (Nebaiot)^t
 Navaioth, Navath (Nebaiot)^a
 Naval (Nabal)^a,
 Navath (Nadab)^a
 Navi^a
 Navo, Nevo, Navon (Nebo)^t v și Nevo
 Navohodonosor, Navohodonozor,
 Navuhodonosor, Nabohodonosor
 (Nabucodonosor, Nebucadnețar)^a,
 Navoth (Nabot)^a,
 Navusezvan (Nebușazban)^a
 Navuzardan, Nevuzardan (Nebuzaradan)^a
 Nazareth (Nazaret)^t
 Năpaste (Esec)^t
 Nechiv (Adami-Necheb)^t
 Necoda^a
 Neeman (Neeman, Naaman)^a
 Neemia, Neemie (Neemia, Nehemia)^a
 Nefathdor (Nafat-Dor, Ținutul Dor)^t
 Nefeg (Nefeg)^a
 Nefi (Nefai)^t
 Neftali, Nefthali, Nethali, Netali, Nethalim,
 Neftal (Neftali)^a v și Nethali
 Neftha (Neftar)^t
 Nefusim (Nefisim, Nefusim)^a
 Nehanarus^a
 Nehaon (Neco, Neco)^a
 Nehealeshol, "Răpegiunea Strugurului"
 (Eșcol)^t
 Nehiil (Neiel)^t
 Nehodaichi (Necoda)^a
 Neman (Neeman, Naaman)^a
 Nemrim (Nimrim)^t
 Nemrod, Nerod (Nimrod)^a
 Nepopars^a
 Nepuetei (Sitna)^t
 Ner^a
 Nereghel, Nereghil (Nergal-Șarețer)^a
 Nerghil (Nergal)^h
 Neri, Nerie (Neria, Neriia)^a
 Nesiv (Neșib)^t
 Nesroc, Nesruh (Nisroc)^h
 Nethali (Neftali)^a, ^t v și Neftali

Nethali (Nefali) ^t	Odaream (Odomir) ^a
Nethan, Nathan (Netan) ^a	Odoia, Oduia (Hodavia) ^a
Nethoa (Nefthoah) ^t	Odolam, Oddola, Odollam, Odolla, Odulam
Nethuim (Naftuhim) ^a	(Odolam, Adulam) ^t
Netofati (Netofat) ^t	Odovie (Hodavia) ^a
Netra (Nimra) ^t	Ofaz (Ofir, Ufaz) ^t
Netufa (Netofa) ^a	Ofel (Poarta Apelor, Ofel) ^t
Netufa (Netofa) ^t	Ofer (Efer) ^a
Nevahaz (Nivahaz, Nibhaz) ^h	Ofer (Hefer) ^a
Nevai (Nebai) ^a	Ofi (Efai) ^a
Nevallat (Nebalat) ^a	Ofim (Hupim) ^a
Negvis (Magbiş) ^a	Ofir ^a
Nevo, Nevon (Nebo) ^a	Ofir ^t
Nevo, Nivo (Nebo) ^t	Ofni ^a
Nevsan (Nibşan) ^t	Ofra ^a
Nicanor, Nicanor (Nicanor) ^a	Og ^a
Nicodim ^a	Oham (Hoham) ^a
Nil ^t	Oholi (Ahlai) ^a
Ninive, Ninivea, Ninevea Iona , Na	Ohozath (Ahuzat) ^a
Nireane (Aram) ^t	Ohozie, Ohozia, Iohaz (Ohozia, Ahazia) ^a
Niri (Neri) ^a	Ohram, Ohran (Ocran) ^a
Noa ^a	OI (Iareb) ^t
Noadaia, Noadie (Noadia)	Ola (Ula) ^a
Noe (Noe) ^a	Olam (Meşulam) ^a
Noema (Noema) ^a	Oldam (Hulda) ^a
Noemi ^a	Olior ^a
Nofea (Nofa) ^t	Olon (Holon)
Nofet (Nefet) ^t	Omar ^a
Noga (Nogah, Noga) ^a	Omrai (Omri) ^a
Nohaa ^a	Onam, Onan (Onan) ^a
Nohesta (Nehuştă) ^a	Onie, Onia (Onia) ^a
Nohestan (Nehuştan) ^h	Ono, Onu (Ono) ^t
Noimam (Naaman) ^a	Ooliav (Oholiab) ^a
Nomeu ^a Etd	Oolivema, Oolimava, Ooliva (Olibama,
Noran ^t (Naaran) ^a	Oholibama) ^a
Novi (Nevo) ^a	Oolla (Ohola) ^a
Novi, Nov (Nob) ^t	Oolliva (Oholiba) ^a
Novi (Nobah) ^a	Oozam (Ahuzam) ^a
Novi (Nobah) ^t	Orfa (Orfa, Orpa) ^a
Novi (Nobe, Nob) ^t	Oriv (Horeb, Oreb) ^t
Nuae ^a	Oriv (Orev, Oreb) ^a
Numenie (Numeniu) ^a	Oriza ^a
Nun ^a	Ornan ^a
Nunorodulmieu (Lo-Ami, Nu-i Poporul Meu) ^a	Oronaim (Horonaim) ^t
	Orori (Arar) ^t
O	Orthosiada (Ortosia) ^t
Odaie, Odie (Hodia) ^a	Osai (Hoşai) ^a
Odaie, Oduie (Hudavia, Hodva) ^a	Osaie (Hoşaia) ^a
	Osee, Osei, Ozia (Osea, Hozea, Hosea) ^a

- Osie, Osei (Osia, Hosea, Hoșeia)^a
 Osor (Hațor)^t v și Asor
 Othei (Utai)^a
 Othni (Otni)^a
 Otholie (Atalia)^a
 Othoniil, Otoniil (Otniel)^a
 Othir (Hotir)^a Ovai^a
 Ovdie, Ovadie, Ovedie (Obadia)^a
 Oved (Ebed)^a
 Oved, Ovid (Obed, Iobed)^a
 Ovededom (Obed-Edom)^a
 Ovni, Ofni (Hofni, Ofni)^a
 Ovoth (Obot)^t
 Oza (Uza)^a
 Ozaie (Oziel)^a
 Ozaziu (Azazia)^a
 Ozeansara (Uzen-Șeera)^t
 Ozi (Lzia)^a
 Ozi (Uzai)^a
 Ozi (Uzi)^a
 Oziav (Iaazia)^a
 Ozie (Azaria, Osea)^a
 Ozie (Ozia,^a)
 Ozie (Ozia, Azaria)^a
 Ozie (Uzia, Ozia)^a
 Ozie (Uzzi)^a
 Oziel, Oziil, Ozill (Uziel)^a
 Oziia, Ozie (Oziaș)^a
 Oziil (Oziel)^a
 Ozui^a
 Ozni^a
 Ozriil (Azriel)^a
- P**
- Paher (Gahar)^a
 Palmira (Palmira, Tadmor)^t
 Pamfiliia (Pamfilia)^t
 Patrocle (Patrocle)^a
 Pearsia, Perside, Persida (Persia)^t
 Pedon (Padon)^a
 Pelie^a
 Pelusion (Sin)^t
 Perseanul (Perseu)^a
 Perseapolis (Persepolis)^t
 Petru^a ,
 Piatra Agiutorului (Eben-Ezer)^t
 Piatra ce Desparte (Stânca Despărțirii, Sela-Hamahlecot)^t
- Piatra Oriv (Țur-Oreb)^t
 Pilat din Pont, Pilat (Pontiu Pilat)^a
 Pilia (Macteș)^t
 Poarta Apelor^t v și Ofel
 Poarta Cailor^t
 Poarta Fântâniilor^t
 Poarta Gunoiului^t
 Poarta Peștilor^t
 Poarta Străjii^t
 Poarta Vălii, Poarta Văii^t
 Pont (Elasar)^t
 Posidonie (Posidoniu)^a
 Priap^h
 Prisosință (Șibea = "Jurământul")^t
 Ptolomaide, Ptolemaide (Ptolemaida)^t
 Ptolomeiu Evergheteanul (Ptolomeu Everghetul)^a Prolog
 Ptolomeiu, Ptolemeu (Ptolomeu)^a
 Putifar (Poti-Fera)^a
 Putifar (Putifar)^a
 Puțul Celui ce viețuiește și mă vede (Lahai-Roi)^t
 Puțul Jurământului (Beer-Șeba)^t
- R**
- Raae, Raaieia (Reaia)^a
 Raamie (Raamia)^a
 Raana^a
 Raav (Rahav)^a
 Rabna^a
 Rafa (Rafa, Refah)^a
 Rafaia, Rafaie (Refaia)^a
 Rafail (Rafael)^a
 Rafail (Rafael)^h
 Rafaim (Refaim)^t
 Rafaim, Rafeim (Refaimi, Refaim)^a
 Rafide, Rafidim, Rafidin (Rafidim, Refidim)^t
 Rafon (Rafon)^t
 Ragau^t
 Ragav (Ragav, Ragam)^a
 Raghies, Raghies (Ragheșul Mediei)^t
 Raghim^a
 Raguil, Rahuil, Rauil, Reguel (Raguel, Reuel)^a
 Rahal (Racal)^t
 Rahan (Harim)^a
 Rahav (Rahab, Rahav)^a
 Rahavie, Rohovia (Recabia)^a
 Rahelae (Realaia)^a

Rahil, Rahila (Rahila, Rahel, Rahela) ^a	Rethaharn (Beth-Hacherem) ^t
Rahotis (Rehot) ^a	Retma (Ritma) ^t
Rama, Ramatha, Rima (Rama) ^t	Reumveelteim (Rehum) ^a
Ram ^a Iov	Revi (Reba) ^a
Ramat (Ramat-Miṭpa) ^t	Revi (Reba) ^t
Ramathaimsofim (Ramataim-Ṭofim) ^t	Revla, Revlatha (Ribla) ^t
Ramatham (Ramataim) ^t	Revmag ^a
Ramathlehi (Ramat-Lehi) ^t	Revoth (Harabot) ^t
Rames, Rameses, Ramesi, Ramessis (Ramses) ^t	Rifath, Rifat (Rifat) ^a
Rameth (Remet) ^t	Risa (Resa) ^a
Ramoft, Ramot (Ramot) ^t	Riv (Ragav) ^a
Ramoth (Ieramot, Ramot) ^a	Rivai (Ribai) ^a
Ramoth (Rama, Ramot) ^t	Roaga (Rohga, Rohega) ^a
Ramoth Galaad (Ramot-Galaad) ^t	Rochil, Roghel, Roghil (En-Roghel, En-Roguel) ^t
Ranei ^a	Rod (Rodos) ^t
Rasim, Rasin (Raṣon, Reṭin)	Rodoc (Rodocos) ^a
Rathim, Rathimul (Rehum) ^a	Roghelim ^t
Râm, Roma ^t	Rogommeleh (Reghem-Melec) ^a
Râul (Eufrat) ^t	Rohereth (Poheret-Heṭbaim) ^a
Rahu (Rafu) ^a	Rohov, Rohob, Rohav (Rehob) ^a
Râul Eghiptului (Râul Egiptului) ^t	Rohov, Rohog, Rohob (Rehob, Rehov) ^t
Ravat, Ravvath, Ravva (Rabat-Amon, Raba) ^t	Rohovia (Rehabia) ^a
Ravoam (Roovam) ^a	Rohovot (Rehobot, Rehovot) ^t
Ravsachis, Ravsaches, Ravsachen (Rabṣache) ^a	Roma (Reuma) ^a
Ravsares, Ravsaris (Rabsaris, Rab-Saris) ^a	Romelie (Remalia) ^a
Ravvath, Ravva, Ravath, Ravat (Raba) ^t	Romethiezer, Rommemthiezer (Romamti-Ezer) ^a
Razie (Razis) ^a	Ros (Roṣ) ^a
Razon (Rezon) ^a	Rovoam (Roboam) ^a
Readdu ^a	Ruf ^a
Reamon (Rimon) ^h	Ruma (Aruma) ^t
Reasen (Resen) ^a	Ruma (Duma) ^t
Rebeca, Reveca (Rebeca) ^a	Ruma ^t
Recath (Recat) ^t	Ruth (Ruth) ^a
Rechim, Rechi (Rechem) ^a	Ruvim (Ruben) ^{a, t}
Rechim, Reachim (Reehem, Rechem) ^t	Ruvim, Ruvim, Rubi (Ruven, Ruben) ^a
Regma, Rigma (Rama, Raema) ^a	
Rehav (Rechab, Recab, Rehab) ^a	
Rehum, Räum, Reum Veeltheim (Rehum) ^a	
Rei ^a	
Remea, Remie (Ramia) ^a	
Remmon (En-Rimon) ^t	
Remmon (Rimon) ^t	
Remmon, Remenon (Rimon) ^a	
Remnon Faris (Rimon-Peret) ^t	
Resef (Reṣef) ^a	
Resef (Reṭef) ^a	
Resef (Reṭef) ^t	
Resfa (Riṭpa) ^a	
Ressa (Risa) ^t	
	S
	Saaf (Ṣaaf) ^a
	Saal (Ṣeal) ^a
	Saananim (Ṭaananim) ^t
	Saarim (Ṣaaraim) ^t
	Sadanie (Ṣallum) ^a
	Sadoc, Sadoh, Saduc (Sadoc, Ṭadoc) ^a
	Saf ^a
	Safan (Ṣafan) ^a
	Safan, Sefam (Ṣupim) ^a

- Sahareth^a
 Safat (Safat, Şafat)^a
 Safathia (Şafatia)^a
 Safatie, Sefatie, Safarie (Şefatia)^a
 Safon (Ţafon)^t
 Saghei (Şaghi)^a
 Sahar (Sagar)^a
 Saharet^a
 Sahesima (Şahaşima)^t
 Sala^a
 Salahiil, Salathiil, Salahiel, Salatiil, Sarathiil
 (Salatiel, Şealtiel, Selatiel)^a
 Salai (Şilhi)^a
 Salef (Şalef)^a
 Saleha, Saleca (Salca)^t
 Salemoth (Şelomot)^a
 Salevim, Salivim (Şaalebim, Saalbim)^t
 Salfaad (Salfaad, Ţelofhaad, Ţelofad)^a
 Sali (Sala, Şelah)^a
 Salid (Seled)^a
 Salim (Salem)^t
 Salim (Şaalim)^t
 Salim (Şilem)^a
 Salim^t
 Salisa (Şalişa)^t
 Salli, Sali (Şelah)^a
 Salma^a
 Salmana (Beth-Arbel, Salman-Beth-Arbel)^t
 Salmana (Ţalmuna, Ţalmona)^a
 Salmanasar (Şeşbaţar)^a
 Salmanasar, Salmanazar (Salmanasar)^a
 Salmanesar^a
 Salmon^a
 Salo (Salu)^a
 Salom (Salom, Şalum)^a
 Salomi (Salu)^a
 Salomi (Şelomi)^a
 Salomia, Salomie (Salomeea, Salome)^a
 Salul (Salu)^a
 Salum (Şalum)^a
 Salumit, Salomith (Şelomit)^a
 Salusa (Şilşa)^a
 Sama (Şema)^t
 Sama, Sam, Samma (Şema, Şama)^a
 Samahie (Semachia)^a
 Samaia, Semeie (Şemeia)^a
 Samaoth (Şamhut)^a
 Samaraim (Şemaraim)^t
 Samaria, Samariea, Samariia, Samarea
 (Samaria)^t Avd
 Samarie, Somarie (Şemaria)^a
 Samechiel^a
 Samed (Şemed)^a
 Samel (Işmaia)^a
 Samelie (Şimşai)^a
 Samghar (Şamgar)^a
 Samia, Samea, Semeie, Semeie (Şemeia)^a
 Samida (Şemida)^a
 Samir (Şamir)^a
 Samir (Şamir)^t
 Samma (Sama)^a
 Samma (Şama)^a
 Samma, Simmaa (Şama)^a
 Sammai, Semei (Şamei)^a
 Sammua (Şamma)^a
 Sammua, Samua (Şamua)^a
 Samna, Simmaa (Şimea)^a
 Samoai (Şimean)^a
 Samot (Şamot)^a
 Sâmron (Şimron)^a
 Samsai (Şamserai)^a
 Samsaim, Samsai (Şimşai)^a
 Samsari (Şamşerai)^a
 Samson^a
 Samuil (Iemuel)^a
 Samuil, Samoil (Samuel)^a
 Samul^a
 Samum (Samos)^t
 Sanan (Haşabia)^a
 Sanan (Ţenan)^t
 Sanavallat (Sanbalat)^a
 Sanir (Senir)^t
 Sara (Sara, Sarah)^a
 Sara (Serah)^a
 Sara (Şeera)^a
 Saraa, Sarra (Ţora, Ţorea)^t
 Sara^a
 Sarai (Seraia)^a
 Sarai (Şarai)^a
 Sarai, Sara, Saram (Sarai, Sara)^a
 Saraia, Saraiam, Saraie, Sarae, Sarei, Sara,
 Sareis (Seraia, Şeraia)^a
 Saraie (Serai)^a
 Saraim (Şaraim)^t
 Sarasar (Şareţer)^a
 Saratesar (Ţeret-Haşahor)^t
 Saraviam, Saravie, Sarevie (Şerevia, Serebia)^a

Sared (Sered) ^a	Seatim (Sitim) ^t
Sared, Sarid ^t	Sechelig, Sichelig (Țiclag) ^t v și Sichelig
Sareda ^t (Țereda) ^t	Sedada (Țedad) ^t
Sareim (Șaareim) ^t	Sedechie, Sedechia (Sedechia, Zedechia) ^a
Saretha, Sarepta (Sarepta) ^t Avd	Sedeur (Ședeur) ^a
Sargon ^t	Sedmi ^a
Sarid (Sered) ^a	Sefaath (Țefat) ^t
Saridata (Țereda) ^t	Sefama (Șefam) ^t
Sarie (Searie) ^a	Sefarvaim, Sefarvail, Safarvaim (Sefarvaim) ^t
Sarimoth (Șelomit) ^a	Sefata (Țefat) ^t
Sarion (Sirion) ^t	Sefeghie (Safet) ^a
Sarohin (Șaruhen) ^t	Sefela (Sefala) ^t
Saron (Șaron) ^t	Sefeth (Șefat) ^t
Sars (Șereș) ^a	Sefi (Țefi) ^a
Sarsahim (Sarsehim, Sarsechim) ^a	Sefim (Șupim) ^a
Sarthan, Sarthana (Țartan) ^t	Sefion (Țifion) ^a
Sarug, Saruh, Serug (Serug, Seruh) ^a	Sefir (Șafir) ^t
Sarvie, Sarvia (Țeruaia) ^a	Sefo (Țefo) ^a
Sasara (Sisera) ^a	Sefon (Țefon) ^a
Sassavasara (Șeșbațar) ^a	Sefone (Iefone, Iefune) ^a v și Iefonie
Sasus ^a	Sefor, Sifor (Sefor, Țipor) ^a
Satan, Satana ^h	Sefora (Sefora) ^a
Saul, Saulo (Saul, Șaul) ^a	Sefora (Șifra) ^a
Sava, Savaim (Saba, Seva, Șeba, Șeva) ^t Iov	Seftai (Șabetai) ^a
Sava ^a (Seba, Saba) ^a	Seftan (Șiftan) ^a
Savad, Savadul (Zabad) ^a	Seftri (Sitri) ^a
Savail, Sovoil (Șebuel) ^a	Sehechihie (Șecaria) ^a
Savama (Sibma, Sibna) ^t	Sehenie, Sehemie (Șecania) ^a
Savan (Sevan, Sebam) ^t	Sehia (Șachie, Șechia) ^a
Savaoth (Savaot) ^h	Sehim (Sichem) ^a
Savarim (Sibraim) ^t	Sehim (Șehem, Sihem) ^a
Savarim (Șebarim) ^t	Sehin (Șehim, Seihem) ^a
Savatha (Savta, Sabta) ^a	Sehon (Șihon) ^a
Savathaha, Savataha (Sabteca) ^a	Sehrona (Șicrona) ^t
Savathen ^a	Seilum, Selim, Selleme (Șalum) ^a
Savatheul (Șabetai) ^a v și Sevetai	Seir (Seir) ^t
Savdie (Zabdi) ^a	Seir ^a
Save-Cariathaim (Șave-Chiriataim) ^t	Seira (Țair) ^t
Savellie, Savelie (Sabelia) ^a	Sela (Șela) ^a
Savra (Avaran) ^a	Selai (Sela, Șila) ^t
Savu ^a	Selatheil (Șelamiel) ^a
Săgub (Segub) ^a	Selca (Salca) ^t
Săhenie, Șechenie (Șecania) ^a	Selec (Țelec) ^a
Săvenie (Șebania) ^a	Selefi (Talaf) ^a
Săvia (Țibia) ^a	Selemian, Selemie, Selemia, Semelie (Șelemiahu, Șelemia) ^a
Schechilie ^a	Selemith (Șelomit) ^a
Seafa (Șifa) ^a	Seletai (Țiltai) ^a
Seal ^a	Seleuchie, Seleuc (Seleuc) ^a
Seamri (Șimri) ^a	

- Selevchia (Seleucia)^t
 Selevin (Şaalebin)^t
 Selfa (Silca)^t
 Selim (Şilhim)^t
 Sella, Sealla (Sela)^a
 Sella, Sela (Şela)^a
 Sellaim, Sellai (Şalai)^a
 Sellim (Şilem)^a
 Sellum (Şalu)^a
 Sellum, Selum (Şalum)^a
 Selmai (Şalmai)^a
 Selmon (Salmon, Ţalmon)^t
 Semaath (Şimiata)^a
 Semaie (Şemeia)^a
 Semarith (Şimrita)^a
 Semeat (Şimrat)^a
 Semec (Şimej)^a
 Semediu^a
 Semei, Simej, Semeiu, Semeu, Semi (Şimej)^a
 Semeia, Semej, Semeie, Samaia, Semeiu,
 Semene (Şemaia)^a
 Semej^a
 Semeie (Şema)^a
 Semeie (Ţelemia)^a
 Semeri (Şimri)^a
 Semerie (Şemaria)^a
 Semeron (Şimron)^t
 Semeron (Ţemaraim)^t
 Semida (Şemida)^a
 SemiramoŢ (Şemiramot)^a
 Semla (Samla, Şamla)^a
 Semlae (Şamlai)^a
 Semran (Şimron)^a
 Semri (Şimri)^a
 Sen (Şen)^t
 Senaa^a
 Senaath (Şimeat)^a
 Seneſer (ŞenaŢer)^a
 Seni (Sene)^t
 SennaŢeriv, SenaŢeriv, SenaŢeriv, SinaŢeriv
 (SenaŢerib, SanŢerib)^a
 Sennar, Sinar (Şinear)^t v Ţi Sinar
 Senne (Senna)^a
 Sennim (Ţaanaim)^t
 Sensena (Sansana)^t
 Seorim^a
 Sepolemon^a
 Sereon (Ţibon, Ţibeon)^a
 Seresel, Sereser (Nergal-ŞareŢer)^a
 Sereth (Ţeret)^a
 Serevie, Sarevie (Şerebia)^a
 Seria^a
 Serorf (Ţeror)^a
 Serva (Ţerua)^a
 Sesac (ŞaŢac)^a
 Sesac (Şesac)^t
 Sesac, Sesac (ŞiŢac, ŞeŢonk)^a
 Sesai (ŞeŢai)^a
 Sesan (ŞeŢan)^a
 Sesufan (ŞeŢufan)^a
 Sether (Şetar)^a
 Setim (Sitim)^t
 Setrai (Şitrai)^a
 Seva (Şeba)^a
 Sevenie, Sehenie (Şeccania)^a
 Seveon (Ţibeon)^a
 Sevethai (Şabetai, Şabtai)^a v Ţi Savatheul
 Sevevian, Sedeveia, Sarevie, Serevie (Şerebia)
 Sevia (Ţibia)^a
 Sevoim (Ţeboim)^t
 Sevuie, Savanie (Şebania)^a
 Sfata, Şafata (Şafata)^a
 Saa, Soia (Sia)^a
 Siaha (Ţiha)^t
 Sichelia (Ţiclag)^a
 Sichelig, Sichelig (Ţiclag)^t v Ţi Sechelig
 Sichione (Sicion)^t
 Siden (Side)^t
 Sidon (Sidon)^a
 Sidon Gheraram (Sidon, Gerar)^t
 Sidon^t Ioil
 Sidor (En-Dor)^t
 Sidrah, Sidralu (Şadrac)^a
 Siemarith (Itamar)^a
 Sienie, Sienes (Siena, Siene)^t
 Sif (Zif)^a
 Sifar (Sefar)^t
 Sifor (Ţipor)^a
 Sigor, Segor (Ţoar)^t
 Siha (Ţiha)^a
 Sihar^t
 Sihem^a
 Sihim, Sihem, Sichim, Sihima, Sihiem (Sichem,
 Sihem)^t
 Sihon, Sihom, Sion (Sihon)^a
 Sihor (Şihor)^t
 Sihor^t (Şihor)^a
 Silo, Silos (Şilo, Silo)^t

Siloe (Siloam) ^a	Sohorie (Şeharia) ^a
Silom, Siloe, Siloi (Siloam, Siloe) ^t	Solamiil, Samuil, Şelumiel (Samuel) ^a
Sim (Sim, Sem) ^a	Solomit (Şelomit) ^a
Simeon, Simion, Simon (Simeon) ^a	Solomon, Salomon (Solomon) ^a
Simeron (Şimeron) ^a	Soloni (Şalum) ^a
Simivir (Şemeber) ^a	Somer, Semer (Şemer, Şomer) ^a
Simma, Samaa, Sema (Şama, Şimea) ^a	Sorec ^t
Simon ^a	Sosipator, Sosipatăr (Sosipater) ^a
Sin, Sim, Sina (Sin, Şin) ^t	Sotai, Sothai (Sotai) ^a
Sinaar, Senaz (Sinaar, Şinear) ^t v și Sennar	Sova (Țova, Țoba) ^t
Sinai ^t	Sovah (Sovac, Şobac) ^a
Sinone ^a	Sovai (Şobai) ^a
Sion (Siaha) ^a	Soval (Şobal) ^a
Sion, Seon (Sion) ^t Plâng Ioil Avd	Sovav (Şobab) ^a
Sior (Țior) ^t	Sovec (Şobec) ^a
Sior (Țohar) ^a	Sovi (Şobi) ^a
Sir (Țir) ^t	Sovna, Sovnam, Şovna (Şebna) ^a
Sirah ^a	Sovohai, Sovohei (Sibecai, Şibecai) ^a
Sira ^t	Sovoil (Şebuel)
Siria, Siriia, Asiria, Sira (Siria) ^t	Sovova (Țoveva) ^a
Siria-Soval ^t	Spaimă de pretutindeni (Magor Misabib) ^a
Siron, Seron (Siron) ^a	Spartiate (Sparta) ^t
Sis (Ți) ^t	Stharvuzanai, Stharvuzanaim (Şetar-Boznai) ^a
Sisa (Şișa) ^a	Stur (Setur) ^a
Sisai (Şaşai) ^a	Sua (So) ^a
Sisai (Şeşai) ^a	Suadam ^a
Sisamoi (Sismai) ^a	Sual (Şual) ^a
Sisara, Sisera (Sisera) ^a	Suar (Țuar) ^a
Siseanul, Sisennes (Sisin, Tatnai) ^a	Subvuil, Suvuil (Şebuel) ^a
Sistrat (Sostrate) ^a	Sue (Şua) ^a
Sith, Sit (Seth, Set) ^a	Sue (Şuah) ^a
Siva (Siva, Şeia) ^a	Suf (Țuf) ^a
Siva (Țiba) ^a	Sufa (Țofa) ^a
Sivoim, Savoim (Țeboim) ^t	Suftala (Şutelah) ^a
Siza (Şiza) ^a	Suh (Țuh) ^a
Socoth, Socot, Sohodot, Sohoth (Sucot) ^t	Suham (Şuham) ^a
Socothvenoth (Sucot-Benot) ^t	Suişul Scorpiei, Suişul Scorpionului (Acrabim) ^t
Sodi ^a	Sulamiteanca (Sulamita) ^a
Sodii (Sud) ^t	Suna, Sunam, Sunem (Şunem, Sunem) ^t
Sodoma, Sodom (Sodoma) ^t	Suni (Şumi) ^a
Sofah (Şofac) ^a	Suni (Şunie, Suni) ^a
Sofaiu (Țofai) ^a	Suoa (Şua) ^a
Sofan (Atarot-Şofan) ^t	Sur (Sur, Şur) ^t
Sofar (Țofar) ^a Iov	Sur (Țohar) ^a
Sofarvaim, Sefarvail, Sefarveim (Sefarvaim) ^t	Sur (Țur) ^a
Soferet, Sofereth ^a	Sur, Şohar ^a
Sofonie, Sofoniam (Sofonie, Țefania) ^a	Sur ^a
Soho, Sohol, Sohon, Soco (Soco) ^t	Suriil (Țuriel) ^a
Sohonie (Şehanie) ^a	Surisaddai, Surisadai (Țurisadai) ^a

- Sur^t
 Susa (Şauşa, Savşa)^a
 Susagazi (Şaaşgaz)^a
 Susan (Suza, Susa)^a
 Susanna (Susana)^a
 Susi^a
 Suva (Suva, Şoba)^a
 Suvail (Şubael)^a
- T**
- Taan (Tahan)^a
 Tafet (Tafat)^a
 Tafne, Tafna (Tapuah)^t
 Tafni, Tafnes, Tafnis (T̄oan, Tahpanes)^t
 Tahas (Tahaş)^a
 Tahath^t
 Tahnes (Tafnes, Tahpenes)^a
 Tali (Telah)^a
 Talmai^a
 Taneos^t
 Tanim (T̄oan)^a
 Tanis, Taneos (T̄oan)^t
 Taveiu (Tebah)^a
 Tars (Tarah)^t
 Taveit (Tabeel)^a
 Tavelie (Tebalia)^a
 Tavaoth (Taboot)^a
 Tavremon (Tabrimon)^a
 Teascul Ziv (Iecheb-Zeeb)^t
 Tecue (Tecoa)^a
 Telem^a
 Telim (Telem)^t
 Telmala (Telmelah, Tel-Melah)^a
 Telmon, Temon (Talmon)^a
 Teth (Gat)^t v şi Gheth
 Terfala (Tarpel)^t
 Tersa, Thersa (Tirţa)^a
 Tersa, Thersa (Tirţa)^t
 Tevath (Tabat)^t
 Thacasin (Ita-Caşin)^t
 Thadal (Tidal, Tideal)^a
 Thadesar (Telasar)^t
 Thadeu (Tadeu)^a
 Thafsa (Tifsah)^t
 Thahat^a
 Thalsa (Saltas)^a
 Thamar, Tamar (Tamara, Tamar)^a
 Thamar^t
- Thamna (Temna, Timna)^a
 Thamna, Thamnatha (Timna)^t
 Thamnathsare (Timnat-Heres)^t
 Thamnathsare, Thamnathsaraa (Timnat-Serah)^t
 Thanac, Thanah (Taanac)^a
 Thanah, Thenac (Tanac, Taanac)^t
 Thanath Selo (Taanat-Silo)^t
 Thanehumeth, Thanhumeth (Tanhumet)^a
 Thara, Thari, Thare (Tara, Terah)^a
 Tharaa (Tarea)^a
 Tharana (Tirhana)^a
 Tharathon (Piraton)^t
 Tharca, Tharaca (Tirhaca)^a
 Tharelachi (Tarela)^t
 Thares, Thara (Tereş)^a
 Tharithac (Tartac)^t
 Tharsa (Traseu)^a
 Tharsis (Tarşiş)^a
 Tharsis, Thars, Tars (Tars, Tarsis, Tarşiş)^t Iona
 Thasi (Tasi)^a
 Thathani, Thathanai (Tatnai)^a
 Thaveil (Tabeel)^a
 Thavis (Tebet)^t
 Thavor, Tavor, Tabor (Tabor)^t
 Thecam (Ticva)^t
 Thecua, Thecue, Thecuia (Tecoa)^t
 Thecue (Ticva)^a
 Theglathfalasar, Telgot Falesar, Telgat
 Falnasar, Thelgathfalnasar,
 Thelgothfalnasar (Tiglatfalasar, Tiglat-Pileser)^a
 Thehin (Tahan)^a
 Thelasar (Telasar)^t
 Thelharsa, Telharza (Telharşa, Tel-Harşa)^t
 Thelmela (Tel-Mela)^t
 Thema (Tamah)^a
 Thema (Tema)^a
 Theman (Tema, Teman)^t Iov
 Theman (Teman)^a
 Themna, Thamnata (Timnota, Timnata)^t
 Theodotie (Teodot)^a
 Theodotion (Theodotion)^a
 Theofil^a
 Theres, Thara, Thares (Tereş)^a
 Thesanon^a
 Thevath (Tibhat)^t
 Thevedie^a
 Thevis (Teveţ, Tebet)^t

Thevni (Tibni) ^a	U
Thiia (Tera) ^t	Ufta ^a
Thiras (Tiras) ^a	Ul (Hul) ^a
Thiria ^a	Ulai ^t
Thofil (Tofel) ^t	Ulam ^a
Thogorma, Togorma (Togarma) ^a	Uraii (Iri) ^a
Thogorma (Togarma) ^t	Uri (Urie, Uri) ^a
Thola (Tola) ^a	Urie, Urrie (Urie, Uri, Uria) ^a
Tholomai, Tholmai (Talmai) ^a	Uriil (Uriel) ^h
Thoma (Toma) ^a	Uriil, Uril (Uriel) ^a
Thopon (Tefon) ^t	Ur ^t
Thou (Tou, Toi) ^a	Us (Uṯ) ^a
Thovadonie (Tov-Adonie, Tov-Adonia) ^a	Uthai (Utai) ^a
Thovie, Tovie, Toviia, Tovia, Tovi (Tobie, Tobia) ^a	Uvil (Obil) ^a
Thovu, Thov (Tohu) ^a	Uzal (Uzal) ^a
Thuval, Tuval (Tubal) ^a	V
Tigris, Tigride, Tigrul (Tigru) ^t	Veir (Beeri) ^t
Tihon (Haṯer-Haticon) ^t	Vethmaaha (Beth-Maaca) ^t
Thilon ^a	Vethsaviia (Baṯseba Beṯseba) ^t v și Vethsavia
Timeiu (Timeu) ^a	Vuzu ^t
Timothei, Timotheiu (Timotei) ^a	Vaal (Bael) ^a
Tir (Tir) ^t , Ioil	Vaal Farasin (Baal-Peraṯim) ^t
Titan ^h	Vaal, Vaalim, Vaalam (Baal) ^h
Titul Manilie (Titus Manlius) ^a	Vaala, Vaal (Baal) ^t
Tiveriada (Tiberiada, Tiberias) ^t	Vaalath Veir Rameth (Baalat-Beer-Ramat) ^t
Tiverie Chesar (Tiberiu Cezar) ^a	Vaalgad (Baal-Gad) ^t
Tofeth (Tofet) ^t	Vaalhasor (Baal-Haṯor) ^t
Tohim (Tochen) ^t	Vaal Hermon (Baal-Hermon) ^t
Tolad ^t (Tolad) ^a	Vaalia (Bealia) ^a
Tolvane (Telem) ^a	Vaaliada (Beliada) ^a
Tov () ^t	Vaalim (Baalim) ^h
Tova ^a	Vaalis (Baalīs) ^a
Toval, Thuval (Tubal) ^t	Vaalmaon (Beth-Baal-Meon) ^t
Tovie (Tobit, Tobi) ^a	Vaalmeon (Baal-Meon) ^t
Tovloh ^a	Vaal Salisa (Baal-Ṣaliṣa) ^t
Trahonia (Trahonitida, Trahonita) ^t	Vaalthamar (Baal-Tamar) ^t
Trifon ^a	Vaalverit (Baalberit) ^t
Tripolis (Tripolia, Tripoli) ^t	Vaama (Baama) ^a
Turnul Turmei (Migdal-Eder) ^t	Vaana, Vana, Vaan, Vanaa (Baana) ^a
Tuval-Cain (Tubal-Cain) ^a	Vaasa (Baeṣa) ^a
Tuvel (Tobie, Tobia) ^a	Vachenor ^a
Tuvin (Tubi) ^t	Vacvacar (Bacbacar) ^a
Ṭ	Vadad, Vadaa (Bedad) ^a
Ṭarina celor Tari (Locul Săbiilor, Helcat-Haṯurim) ^t	Vadaie (Bedia) ^a
Ṭarina Olariului ^t	Vadan (Barac) ^a
Ṭarina Sângelui ^t	Vadan (Bedan) ^a

- Vagaon (Bagoas)^a
 Vagatha, Gavata (Bigta)^a
 Vagathan (Bigtan)^a
 Vahil, Varahil (Baracheel)^a Iov
 Vahorim, Vahurim (Bahurim)^t
 Vahride, Vahide (Bacchide)^a
 Vala (Bela, Toar)^t
 Vala (Bilha)^t
 Valaan (Bilean)^t
 Valaam, Valan (Bilhan)^a
 Valac, Valah (Balac)^a
 Valadan (Baladan)^a
 Valam, Valaam (Valaam, Balaam, Bileam)^a
 Valanan (Baal-Hanan)^a
 Valath, Valaath, Valeath (Baalat)^t
 Valdad (Bildad)^a Iov
 Valea Blagoslovenii [Binecuvântării] (Emec-Beraca)^t
 Valea Corturilor^t
 Valea Fiului Ennon (Valea Hinom, Ben-Hinom, Ghehinom)^t
 Valea Împăratului, Valea Sava (Şave, Valea Regilor)^t
 Valea Luminoasă (Sihem)^t
 Valea Meaşterilor (Gheharaşim)^t
 Valea Sălbatecă (Sidim)^t
 Valea Sărăturii, Valea Sărăturilor (Valea Sărată, Valea Sării)^t
 Valea Strugurului (Valea Eşcol, Eşcol)^t
 Valea Tăierii (Valea Judecâţii)^t Ioil
 Valea Terevinthului (Valea Terebintului, Valea Stejarului)^t
 Valea Urişilor (Valea Refaim)^t
 Valea Vedenii
 Valanan (Baal-Hanan)^a
 Valoth (Bealot)^t
 Valsam (Bilşam)^a
 Valsam (Baalşem)^a
 Valtasar (Beltsaşar, Baltazar, Beltsaşar)^a
 Valtasar (Belşaşar)^a
 Valthim, Vathem (Tabeel)^a
 Vamis^a
 Vamoft (Bamot)^t
 Vamothvaal (Bamot-Baal)^t
 Vanaa (Binea)^a
 Vanaa, Vanaia, Vanaias, Vanae, Vanaie, Vanai, Vanna, Venarie (Benaia)^a
 Vanadav, Venadad (Benhadad)^a
 Vanav^a
 Vancuv, Vacvuc (Bacbuc)^a
 Vanea (Banea)^a
 Vani, Voni, Vanue, Venui, Vanie, Vanui, Vanav (Bani)^a
 Vanica^a
 Vanie (Vania)^a
 Vani-Vareh (Bene-Barec, Bene-Berac)^t
 Vanul^a
 Vanus (Banu)^t
 Vara (Baara)^a
 Vara (Bera)^a
 Varac (Barac)^a
 Varad (Bered, Bared)^a
 Varaha (Beraca)^a
 Varasa (Beter)^t
 Varava, Varavva (Baraba)^a
 Varchie, Varahian, Varahie, Varechie (Berechia, Ieberechia, Berehia, Barachia)^a
 Varcus (Barecus)^a
 Varia (Beraia)^a
 Varie (Bariah)^a
 Varie, Veria (Beria)^a
 Varsaith (Birazvit)^a
 Vartholomeiu, Vartholomeu (Bartolomeu)^a
 Vartimeiu (Bartimeu)^a
 Varuh (Baruh, Baruc)^a
 Vasaan, Vasan, Vazan (Vasan, Basan)^t Na
 Vasaie (Baaseia)^a
 Vasan Havot Iair (Sălaşurile lui Iair)^t
 Vascaman (Bascama)^t
 Vascath (Boscat)^t
 Vasemath (Basemata)^a
 Vasiothia (Biziothia)^t
 Vador, Vosra, Vosran, Vosor (Boţra)^t
 Vastaro^t
 Vasthi (Vasti, Vaşti)^a
 Vathuil (Betuel)^a
 Vavai (Bavai)^a
 Vavai, Vevai (Bebai, Bibai)^a
 Vavil (Babel)^t
 Vavilon (Babilon)^t
 Veon (Beon)^a
 Vearsa (Birşa)^a
 Veathil (Bethel)^a v şi Vethil
 Vecvenie, Vecvechie (Bacbuchia)^a
 Veelmeon (Baal-Meon)^t
 Veelsefon, Velsefon (Baal-Ţefon)^t
 Veelsur^a
 Veelmion (Baal-Meon)^t

- Veera (Beera)^a
 Vefnemra (Beth-Nimra)^t
 Vegvai, Vegvae, Vegvi, Vegoai (Bigvai)^a
 Vehemoth (Behemot)^h Iov
 Vehenove^t
 Vehor, Vehir (Becher)^a
 Vehorath (Becorat)^a
 Veir (Bebai)^a
 Veir (Beeri)^t
 Veiri (Beeri)^a
 Vel (Ioel, Uel)^a
 Vela, Vale (Bela)^a
 Velfegor (Baal-Peor)^h
 Velfegor, Vethfogor (Baal-Peor)^t
 Velga (Bilga)^a
 Velghe, Velgai (Bilgai)^a
 Velial (Belial)^h Na
 Velma (Belmain)^t
 Velsam (Bilšan)^a
 Velsammesfar (Bilšan, Mispar)^a
 Velzevuv (Baal-Zebub, Beelzebut, Beelzebul)^h
 Venadad (Benhadad, Ben-Hadad)^a
 Venaminadav (Ben-Abinadab)^a
 Vendicar (Ben-Dedur)^a
 Veneiaacan (Bene-Iaakan)^t
 Venenon (Ben-Hinom)^t
 Vengaber (Ben-Gheber)^a
 Venhail (Benhail)^a
 Venhesed (Ben-Hased, Ben-Hesed)^a
 Venhur (Ben-Hur)^a
 Veniamin (Veniamin, Beniamin)^a Avd v și Iemini
 Vennui, Vennoi, Vanui (Binui)^a
 Venoni (Ben-Oni)^a
 Venzohet (Ben Zohet)^a
 Veon (Beon)^t
 Vera (Bera)^a
 Vera (Beer)^t
 Vercos (Barcos)^a
 Vereea (Bereea)^t
 Veri (Beri)^a
 Veria (Bria)^a
 Verith (Berit)^h
 Verodac-Valadan (Merodac-Baladan, Berodac-
 Baladan)^a v și Merodah-Valadan
 Verot a fiilor Iacam (Beerot-Bene-Iaacan)^t
 Verota (Berot, Berota)^t
 Veroth (Beerot)^t
 Veroth (Beritai, Berotai)^t
 Versavia, Versaviia, Versavie, Versavei,
 Versavea, Versares (Beer-Şeba, Beerşeba)^t
 Verzellai, Verzelai, Verzelae (Barzilai)^a
 Vesai (Beţai)^a
 Vesameth (Basemat, Basmat)^a
 Vesecat (Boţcat)^t
 Vesee (Besai)^a
 Veselam (Bişlam)^a
 Veseliil, Veseil (Beţaleel)^a
 Veselon^t
 Vesodia (Besodia)^a
 Vesor (Besor)^t
 Vessoth (Baţlit)^a
 Vessuth (Baţlut)^a
 Vesur (Beth-Ţur)^t
 Vete (Betah, Tebah)^t
 Vetgadir (Bethgader, Beth-Gader)^a
 Veth Sames (Beth-Şemes)^t
 Vethacarâm (Beth-Hacherem)^t
 Vethafua (Beth-Tapuah)^t
 Vethanath (Beth-Anat)^t
 Vethania, Vethaniia (Betania)^t
 Vethanoth (Beth-Anot)^t
 Vetharan (Beth-Haram)^t
 Vethavin, Vethavi, Vethavim, Vetavie,
 Vethaim, Vefave (Bethaven, Beth-Aven)^t
 Vethazmoth (Beth-Azmavet)^t
 Vethdagon (Beth-Dagon)^t
 Vethfaeleth (Beth-Pelet)^t
 Veth Gam (Beth-Gam)^t
 Vethhanan (Beth-Hanan)^t
 Vethhar (Beth-Car)^t
 Vethiesimot (Beth-Ieşimot)^t
 Vethil, Vetil, Veavtil, Veatil, Vethhir, Vethir
 (Betel, Bethel)^t v și Veatil
 Vethimec (Beth-Emec)^t
 Vethmaaha (Beth-Maaca)^t
 Veth Maon (Beth-Maon)^t
 Vethmarehavot (Beth-Marcabot)^t
 Vethneran (Beth-Nimra)^t
 Vethoron, Vethorom, Vefthoron, Vetron (Beth-
 Horon, Bethoron)^t
 Vethreses (Beth-Paţeţ)^t
 Vethsamis, Vetsemes (Beth-Şemes)^t
 Vethsan (Beth-San, Beth-Şean, Betşean)^t
 Vethsata (Beţşita)^t
 Vethsavia, Vethsavea, Vethzavea, Vethsaveia,
 Vethsavia, Vethsaviia (Batşeba, Bat-Şeba)^a
 Vethsur (Beth-Şur)^t

Vethsur, Vethsura, Bethsura (Betşur, Beth-Şur)^t
 Veththaran (Beth-Haran)^t
 Vethuil, Vethil, Viftil, Vithil (Betel, Bethel)^{a, t}
 Vethulia (Betulia, Bethulia)^t
 Vethvera (Betbara)^t
 Vethvesen (Betbasa)^t
 Vethzacaram (Beth-Zaharia)^t
 Vethzeca (Betzet)^t
 Vetin (Beten)^t
 Vetmerhavot (Beth-Marcabot)^t
 Vethsan (Beth-Şeam)^a
 Vetsimot, Vethsiemoth, Vethsimoth, Vetie-
 Simot (Beth-Işimot)^t
 Vetstrafa (Beth-Rafa)^{a, t}
 Vetsur (Beth-Şur)^{a, t}
 Vetverai (Beth-Birei)^t
 Veveh^a
 Vevai, Vevel (Bebai)^a
 Vezachil (Bezachiel, Bartac)^a
 Vezeh (Bezec)^t
 Vifleim, Vetleim, Vitleim (Betleem)^{a, t}
 Vifleim, Viflaim, Vifleimul Iudii, Vifleaimul
 Iudii, Vifleem, Vithleim, Vithleaim,
 Vifleaem, Vithleem (Betleem, Bethleem,
 Beth-Lehem)^t
 Vil (Bel, Baal)^h
 Vior, Bior, Veor (Peor, Beor)^a
 Vithaghe, Vethfaghia (Betfaghe)^t
 Vithagla (Beth-Hogla)^t
 Vithannia (Betabara)^t
 Vitharava (Beth-Ahoba)^t
 Vithezda (Vitezda, Betesda)^t
 Vithsaida, Vethsaida (Betsaida)^t
 Viz (Buz)^a
 Voanergheş (Boanergheş)^a
 Vocchi, Vochi (Buchi)^a
 Vochie, Vacchiav (Buchia)^a
 Vocru (Bocru)^a
 Vonul^a
 Vohri (Bicri)^a
 Voim, Voin (Bohan)^a
 Voni (Bani)^a
 Voninu (Beninu)^a
 Vonni, Vonni (Buni)^a
 Vooz (Booz, Boaz)^a
 Vorith (Borith)^a
 Vosfor (Sefarad)^t Avd
 Vosis (Boşet)^t
 Vosor, Vozor (Beşer)^t

Vosoram (Meşulam)^a
 Vosra (Boşra)^a
 Vosra, Vosor (Bosra, Boşra)^t
 Vosram (Beştra, Beeştra)^t
 Vozath (Bizeta, Bizta)^a
 Vrii (Verie, Beria)^a
 Vuna^a, (Vuna, Buna)^a
 Vuvast (Bubastis, Pi-Beset)^t
 Vuzu (Buzu)^t

Z

Zabdiil, Zavdiil (Zabdiel)^a
 Zaccarul (Zacur)^a
 Zadie (Zebadia)^a
 Zafthoim (Zatu)^a
 Zahai, Zahain (Zacai)^a
 Zaharie, Zaharia (Zaharia)^a
 Zaheiu (Zaheu, Zacheu)^a
 Zahnes (Zatu)^a
 Zahur (Zabud)^a
 Zahur (Zacur)^a
 Zamma (Zima)^a
 Zamira (Zemira)^a
 Zamran (Zimran)^a
 Zamvri (Zimra)^t
 Zamvri, Zamri, Zanvri (Zimri)^a
 Zamvri^a
 Zanoë, (Zanoah)^a
 Zanoi (Zannah)^t
 Zanaua, Zanaue (Zanoah)^t
 Zanol, Zanes (Şetar-Boznai)^a
 Zara (Zerah)^a
 Zara, Zare (Zara)^a
 Zarachelim (Zarachi)^a
 Zaraie, Zerahe (Zarahia, Zerahia)^a
 Zared, Zarid (Zared, Zered)^t
 Zarehe, Zarahie, Zahel (Zerachia, Zerahia)^a
 Zares (Zereş)^a
 Zarie (Zebadia)^a
 Zarovavel, Zorovavel (Zorobabel)^a
 Zathan, Zetan (Zetam)^a
 Zavad (Zabad)^a
 Zavadia, Zavadie, Zevedie (Zebadia)^a
 Zavan (Zaavan)^a
 Zavarus^a
 Zavdi (Zabad)^a
 Zavdi, Zevedei (Zabdi)^a
 Zavdie (Zabai)^a

Zaved (Zabad) ^a	Zeve ^a
Zavina (Zebina) ^a	Zevedeiu, Zevedei (Zebedeu) ^a
Zavir (Şeber) ^a	Zevee (Zebah) ^a
Zavud (Zabud) ^a	Zevei (Zebah) ^a
Zavulon (Zabulon) ^{a, t}	Zevida (Zebuda) ^a
Zavulon, Zabulon, Zavolon (Zabulon) ^a	Zevul (Zebul) ^a
Zavvai (Zabai) ^a	Zie (Zia) ^a
Zeahri, Zehri, Zecri (Zicri) ^a	Zif, Zib (Zif) ^t
Zebee (Zebah) ^a	Zif ^a
Zechia (Iezechia, Ezechia) ^a v și la Ezechia	Zifa ^a
Zecmaan (Iocmean) ^t	Zio (Iemima) ^a Iov
Zefrona (Țifron) ^t	Ziv (Zeev, Zeeb) ^a
Zeftua (Zatu) ^a	Ziza (Zaza) ^a
Zeheda ^a	Ziza (Ziza) ^a
Zeholei (Şahaziel) ^a	Zohelath (Zohelath) ^t
Zehur, Zahur (Zahur, Zacur) ^a	Zoheth ^a
Zela ^a	Zohie ^a
Zelfa (Zelpa) ^a	Zomzommim (Zomzomim, Zamzumim) ^a
Zelima (Zima) ^a	Zoom (Zaham) ^a
Zelomith (Şelomit) ^a	Zoroar ^a
Zethar (Zetar) ^a	Zuzim (Zuzimi) ^a
Zethua, Zethu (Zatu) ^a	

MANUSCRISE ORIENTALE DIN BIBLIOTECA FILIALEI CLUJ-NAPOCA A ACADEMIEI ROMÂNE

Sorin CRIȘAN

Manuscrisele și tipăriturile orientale ale Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române (BAR-Cluj) au beneficiat de-a lungul anilor de doar două investigații cât de cât susținute. Cea dintâi i-a aparținut lui M. Guboglu și datează din anul 1957, fiind materializată într-un important studiu – *Manuscrisele și tipăriturile orientale din Fondul „T. Cipariu”* –, publicat în revista „Limbă și literatură”, nr. 3 din același an. Cea de-a doua îl are ca autor pe Yves Goldenberg, care, de-a lungul a două săptămâni a lunii august 1960, s-a aplecat asupra manuscriselor arabe din fondul „T. Cipariu”, publicând apoi în „Analele Universității București. Seria Științe Sociale – Filologie” (nr. 25, an XI, 1962) studiul: *Preocupările de arabistică ale lui Timotei Cipariu*. Au urmat câteva palide tentative de reevaluare a fondului de manuscrise orientale întreprinse de Magda Tampa și un început de reinventariere unitară a acestora (urmând firul catalogului cumulativ al fondurilor istorice) de către Claudia Ursuțiu. La această oră, BAR-Cluj a demarat un proiect de realizare a unui catalog al tuturor manuscriselor orientale și al cărții vechi orientale deținute în fondul de patrimoniu.

Aproape în totalitate, colecția de orientalistă a BAR-Cluj provine din biblioteca lui Timotei Cipariu, marele filolog și lingvist român. Cele 198 de manuscrise orientale existente în fondul general de manuscrise – aparținând unui interval de timp ce cuprinde secolele XVI–XIX – au fost, în mare parte, achiziționate de cărturarul român atât prin librarul Iosif Romanov din București și, apoi, prin comisionarul acestuia de la Constantinopol, Simion Petrovici¹, cât și prin intermediarii săi din Viena, Paris, Istanbul, Cairo etc., unele piese reprezentând rarități chiar și pentru bibliotecile din Orient. Desigur, ținând seama și de interesul profesional al lui Timotei Cipariu, multe dintre ele sunt scrieri lingvistice și literare: dicționare, vocabulare, gramatici, poeme (atât în versuri cât și în proză), dizertații literare, epistole din cancelariile orientului musulman etc. Alături de acestea se află texte istorice, filosofice și juridice, precum și tratate din domeniul

¹ V. *Arhiva Timotei Cipariu*, în Arhiva istorică a Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, nr. 2068, 2850–2862. Cf. Ioana Botezan, Alexandru Matei, *Arhiva personală Timotei Cipariu*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1982, nr. 1510, 1987–1988, 1990–1999, 2146, 2391–2392, 2399.

geometriei, fizicii, astronomiei și medicinei. Aproape 40 sunt manuscrise autografe ale cărturarului român (realizate în bibliotecile de la Berlin, Halle și Gotha²), în majoritatea lor redactate în limba arabă (dar și în latină ori traduceri în română și germană), de o bogăție tematică ieșită din comun, justificată de preocuparea sa de a-și înzestra biblioteca cu operele și instrumentele indispensabile cercetării, dar care nu reușesc totuși să ascundă pasiunea sa pentru poezie, de la *quasida* preislamică (mss. o. 21, 55), ce schițează un ethos al curajului și onoarei, până la lirica sapiențială a perioadei *abbaside*³ – 750–1258 – (mss. o., 59, 65). Într-o copie realizată în 1808 găsim celebrul poem *Yusuf și Zuleiha*, al poetului persan Djami (1414–1492). De asemenea, aici se regăsesc fragmente din cele mai cunoscute culegeri de poezie cum ar fi *Kitab Al-Aghani* (*Cartea cântecelor*, cu text și note⁴), întocmită de Abu'l Faradj Al-Isfahani (m. 967) (mss. o. 22, 34, 55), *Kitab al-Mufaddaliyat* de Mufaddal ad-Dabbi⁵ (m. 786, mss. o. 43), precum și lucrări de prozodie ori comentarii literare (de pildă mss. o. 113), un miscellaneu de 66 pagini, incluzând un *Sarah 'arud* (comentariu literar) și două tratate de prozodie, copiate la Istanbul în 1754 de Daud ben Hassan al-Aydiuly în așa-numita scriere *nashi*, un scris cu caractere arabe lipsit de ornamente, introdus în Imperiul Otoman de clujeanul Ibrahim Muteferrika și mai târziu luat drept model pentru tiparul arab. Aici trebuiesc amintite și cele două volume din *Şah-Namè* (*Cronica Şahilor*, epopeea națională persană) de Abdul Kasim Firdoûsi⁶, manuscrise persane executate în secolul al XVIII-lea, cuprinzând splendide miniaturi (mss. o. 209). Numărul mare al autografelor după autori arabi și persani pune în lumină intenția cărturarului român de a realiza o antologie de poezie orientală, precum și aceea de a întocmi un indice de rime, așa cum reiese din mss. o. 139 și mss. o. 140⁷. Între 1849–1852,

² V. S. Jakó, *Bibliofilia lui Cipariu*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, Editura Academiei R.S.R., 1967, p. 161. Vezi cap. VI (p. 154–162) pentru un scurt istoric al preocupărilor de bibliofilie orientală ale cărturarului blăjean.

³ *Abbasid* este numele generic al califilor din Bagdad (a căror ascensiune a fost pregătită de către omeyazi), ajunși la putere după anul 750. Dinastia a intrat în declin după două secole, odată cu creșterea dominației turcești și aproape a dispărut după 1258, când generalul mongol Hulagu Khan a cucerit (și prădat) Bagdadul. O urmă a acestei dinastii pare a se găsi în actualul Kuwait și în partea de nord a Pakistanului. Noua poezie, desprinsă de spiritul și forma poeziei beduinilor de până acum, este numită *badi'*, pentru ca la mijlocul veacului al IX-lea să prolifereze literatura sapiențială, cu un puternic conținut filosofic.

⁴ Poeziile aparțin perioadei de început a literaturii arabe (secolul al IX-lea). Semnele muzicale care însoțesc versurile sunt astăzi puțin lizibile. *Kitab Al-Aghani* reprezintă și o importantă sursă istorică.

⁵ Antologie de versuri compilate de celebrul filolog arab, *Kitab al-Mufaddaliyat* aparține vârstei de aur a poeziei arabe (500–650) și cuprinde 67 autori, dintre care câțiva creștini; reprezintă și o sursă de istorie a mentalității arabe pre-islamice.

⁶ Pseudonim al poetului persan Abu Ol-qasem Mansur (935–1020).

⁷ V. și Yves Goldenberg, Timotei Cipariu – un arabisant roumain du XIXe siècle, în „Studia et Acta Orientalia”, IX, 1977, p. 69.

preocupările sale asupra limbii și poeziei arabe sunt susținute și se vor concretiza într-un capitol – *De versificația arăbească* – din *Elemente de poetică, metrică și versificațiune*⁸. Aprecierile lui Cipariu nu sunt sumare și nici generalizatoare, autorul aplecându-se cu o minuțioasă atenție asupra versificației arabe, distingând cu o precizie „chirurgicală” atât limpiditatea sunetului, cât și forma, cadența sau tipurile de metru probate în *casida* arabă: „Metrul prosodic se află urmat și în poezia arabilor, de la carii l-au luat toate popoarele mohamedane, persii și turcii. Însă arabii, pre lângă metrul prosodic, au și cadență finală, care stă în asemănarea silabelor celor din urmă a versurilor, ce acea lege, cât cadența ce se află în versul întâi se observează în toate celelalte versuri ale poemei, de ar fi ori cât de lungă”⁹.

Rafinat cunoscător al literaturii arabo-persane, Cipariu adaugă colecției sale unul dintre cele mai populare „manuale” de etică (mss. o. 53), *Cartea colierelor de Aur* de Zamashari, nu mai puțin de 3 exemplare din *maqamat*-ele lui Al-Hariri (mss. o. 72, o copie de la 1815, mss. o. 74 și mss. o. 83, un soi de proză picarescă apărută în cadrul unor competiții literare, care pun în conflict virtutea și viciul, anotimpurile etc.)¹⁰, maestru necontestat al acestui gen de virtuozitate ludică și rafinement stilistic ce duce limba arabă la desăvârșire, precum și alte opere reprezentative menite să instruiască și să amuze cititorul, cum ar fi cele două manuscrise persane *Behar-i Danesh* (mss. o. 203, copie de la 1790) și *Iyar-i Danesh*, ambele variante persane ale colecției de apologuri indiene *Panchatanra* (cunoscute în varianta arabă sub numele de *Khalila wa Dimna*, povestea celor doi șacali fiind tradusă mai apoi și în limba persană), ori gesta lui Antar ibn Soddad, ciclul de legende „cavaleriești” ce reînvie ethosul tribal al lumii arabe beduine dinainte de Islam (mss. o. 3), romanul lui Alexandru cel Mare în varianta persană (mss. o. 201) și, evident, cele *1001 de nopți* (mss. o. 120, manuscris neterminat).

⁸ Timotei Cipariu, *Elemente de poetică, metrică și versificațiune*, ediție, prefață, micromonografia, comentarii, note enciclopedice, glosar, indici și bibliografie de Stela Toma, Editura Academiei Române, București, 2004.

⁹ *Ibidem*, p. 82. V. și Grete Tartler, *Preocupările lui Timotei Cipariu pentru poezia arabă*, în *Proba Orientului*, Editura Eminescu, București, 1991.

¹⁰ Sub formă de proză rimată, *maqamat*-ele sunt împărțite pe capitole, fiecare *maqamat* având un subiect propriu și formând cu celelalte un tot unitar (grație celor două personaje, naratorul și călătorul, care fac trecerea de la o istorisire la alta), dând și dovada unei înalte spiritualități și erudiții a creatorului lor. *Maqamat*-ele au influențat gândirea scriitorilor evrei din Spania secolului al XIII-lea. Moraliste și cu un scop de instruire a cititorului, *maqamat*-ele utilizează din plin procedeul metaforizării (al metonimiei și al sinecdocii) și așează la tot pasul simboluri sugestive. Iată un exemplu: „falsul-cerșetor” Abu Zayd, muribund, îi spune fiului său: „Iată, îmi sună călătoria de-acasă și bețșorul de *kuhl* al morții ochii-mi încondeiază. Dar tu, prin voia lui Allah, îmi rămâi moștean, berbec, după mine, la turma «fiilor lui Sasan». Unuia ca tine nu i se va rupe toiagul, și nu ghicitul în pietre o să-ți fie celșagul...” – în *Înțelepciunea arabă în poezia și proza secolelor V–XIV*, antologie, studii introductive, traducere, note și comentarii, indice de nume proprii de Grete Tartler, Editura Univers, București, 1988.

Ar fi inutilă reluarea prezentării tematice a acestor manuscrise, realizată cu probitate de Guboglu și Goldenberg. Este necesar să facem însă precizarea că numărul manuscriselor este altul decât cel susținut de autorii menționați mai sus, întrucât până la această dată (iar activitatea de reinventariere și catalogare a fondului de manuscrise orientale este abia la început) am reperat un număr de 136 manuscrise arabe (și nu 115), 41 turcești și persane (și nu 36), 5 ebraice, 15 turcești și 1 încă neidentificat. La toate acestea se adaugă un număr important de manuscrise din alte fonduri, încă neinventariate. În acest sens pot fi menționate cele 14 manuscrise grecești, între care: o copie nedată după scrisorile lui Maximos Margunios și Alexandru Mavrocordat (mss. o. 351); un miscelaneu din 1821, cu date istorico-geografice și o împărțire administrativă a mănăstirilor (mss. o. 352); un manuscris autograf al lui Timotei Cipariu ce cuprinde norme etice și filosofice; copii ale unor cărți de rugăciuni, cântece liturgice cu texte și note muzicale bizantine (mss. o. 354–364)¹¹.

În cadrul *Fondului de manuscrise orientale, latine și românești* există – în prima secțiune – 13 manuscrise orientale, dintre care se remarcă *Liber Genesis*, tipărită la Paris în atelierul lui Robert Stephanus în 1543, cu însemnări marginale manuscrise în limba ebraică și, pe alocuri, în greacă și latină (mss. o. 300). Tot aici găsim un *Codice ebraic* din secolul al XIV-lea sau din prima jumătate a secolului al XV-lea (mss. o. 301). Din Gherla provin un număr de 6 manuscrise, dintre care doar unul este inventariat, *Thora* conținând *Pentateucul*, scris în limba ebraică în formă de sul, cu datare încă incertă. Alte 3 manuscrise autografe cipariene, ebraice și latine, sunt neinventariate; un altul, în limbile arabă și franceză, din același *fond Cipariu*, este de asemenea neinventariat. Se remarcă într-un manuscris autograf din jurul anului 1850 (mss. o. 1) comentariile manuscrise în limba ebraică, vădind preocupările lingvistului român pentru problematica concordanțelor ebraico-caldeo-latine. Secțiunea manuscriselor latine existente în acest fond cuprinde 13 copii realizate începând cu anul 1690 (Szatmár Némethi Samuel, *Explicatio Epistolae ad Hebraeos*, copie executată de Claudius Nemerki, în limba latină și cu sporadice cuvinte ebraice și grecești) și sfârșind cu anii 1860–1861 (Lopususnius Franciscus, *Summa Archaeologiae biblicae in Lyceo episcopali Magno-Varadinensi...*, copie în limba latină). În secțiunea celor 28 de manuscrise românești se află 6 autografe varianta primară (V₁) și 4 autografe varianta finală (V₂) după *Vechiul Testament* ale lui Petru Pavel Aron, realizate între 1760–1761 (o ediție a acestei lucrări a apărut în cadrul Editurii Academiei Române sub coordonarea lui Ioan Chindriș¹²).

¹¹ Fondului oriental de manuscrise i se alătură aproximativ 2000 de volume de carte tipărită, acoperind domeniile limbilor și literaturilor orientale, al istoriei, artelor și geografiei.

¹² *Biblia Vulgata. Blaj 1760–1761*, vol. I–V, cuvânt înainte de acad. Eugen Simion, [Tâlcuirea cuvântului de Camil Mureșan, *Testamentul lui Petru Pavel Aron* de Ioan Chindriș], Editura Academiei Române, București, 2005.

Fondul reformat al BAR-Cluj, organizat, cel mai probabil, la începutul secolului al XVII-lea, din donațiile comunității calvine, cuprinde 33 manuscrise cu tematică evreiască, majoritatea fiind copii din secolul al XVIII-lea, comentarii la textele biblice sau copii după tratate teologice, în limbile latină, maghiară și germană, unele dintre ele cu sporadice cuvinte ebraice. Între acestea figurează și un extras dintr-o traducere latină a basmelor hinduse ale lui Ali Tchelebi ben Saleh: *Caput de Leone et Tauro*, copie realizată la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea în limbile latină, arabă și ebraică, executată de Szilágy Ferenc sen. (mss. r. 1594). În cazul unui manuscris reformat (R. 1539–1542) s-a folosit pentru legătură o foaie de pergament cu text ebraic.

Fondul romano-catolic al BAR-Cluj alcătuit în mare parte grație iezuiților stabiliți la Cluj în 1579, deține 9 manuscrise cu tematică evreiască, dintre care 5 datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, iar 4 din secolul al XIX-lea. Printre acestea figurează un *Talmud*, tradus din limba germană în limba maghiară de către Hermanyi D. Josef și copiat pentru folosință personală de Benkő Ferenc (Aiud, 1770). În acest fond întâlnim și poezii pe tema vieții lui Iosif, fiul lui Iacob, pe baza cărții I-a a lui Moise, în *Szent Historia* de Sassi Benjamin (1781, mss. c. 341). În Bolla Marton, *Historia Universalis* (Tomus I, manuscris în limba latină, 1798, Claudiopolis, XXf + 330 p.) găsim referiri la civilizația antică a evreilor (mss. c. 68, cu referirile menționate la p. 40, 47, 79–80, 93–109, 176, 181, 201, 219–223, 261–262, 292, 324–326). Date statistice despre evrei întâlnim și în Kövály László, *Erdély statistikája*, manuscris din 1947, în limba maghiară (Cluj, mss. c. 588, cu referirile menționate la p. 293–299, 303, 308), precum și într-un manuscris latin din decembrie 1831 (Claudiopolis, mss. c. 14, cu referiri la sinagogile existente în Transilvania la p. 2, 6, 52, 74, 82, 84, 112, 128, 132, 206). În acest fond, la 6 manuscrise au fost folosite pentru legătură foi de pergament cu texte ebraice.

Fondul Arhiva Istorică a BAR-Cluj deține 6 manuscrise în limba ebraică, dintre care 5 pe pergament, fragmente din *Deuteronomul*, VI, 4–9 (mss. a. ebr. 1 și mss. a. ebr. 3), XI, 13–91 (mss. a. ebr. 2) și XII, 13–21 (mss. a. ebr. 3); *Exodul*, I, 1–8 (mss. a. ebr. 4) și un fragment (mss. a. ebr. 5). La acestea se alătură un *Testament*, manuscris ebraic cu litere cursive, pe hârtie, de la începutul secolului al XIX-lea, pe verso-ul căruia apare o notă în limba germană cu următoarea traducere: „Că prezentul testament a fost întocmit din voința emitentului și în conformitate semnat atât de el cât și de martorii care au fost prezenți la eliberarea actului, David Schnirer, Abraham, fiul lui Löbel și Iosif Chaim și a fost confirmat din partea Agenției Cancelariei Caesaro-Crăiești din Moldova, Iași, 4 decembrie, 1838” (mss. a. ebr. 6).

Fondul Unitarian al BAR-Cluj deține 64 manuscrise cu tematică evreiască, datate între secolele al XVII-lea și al XIX-lea. Acest fond a făcut deja obiectul unui studiu¹³.

Având în vedere stadiul actual al cercetării, notele de față nu au scopul de a trage concluzii, de a stabili eventuale ierarhii valorice, ci de a atenționa asupra existenței acestui fond de o excepțională importanță culturală. Dincolo de valoarea intrinsecă a acestui tezaur de carte orientală, care îi conferă, independent de circumstanțe, un interes intelectual aparte, „recuperarea” sa din perspectivă bibliografică ar pune la dispoziția specialiștilor, dar și a iubitorilor de cultură, o altă cale de acces spre o lume de idei și forme extrem de bogată, a cărei prezență se face tot mai mult simțită în actualitatea imediată, oferind noi repere pentru înțelegerea cât mai obiectivă a realităților culturale ale Islamului în special.

¹³ Claudia Ursuțiu, *Repere ale culturii ebraice în Transilvania*, în „Biblioteca și Cercetarea”, nr. XIX, 1995, p. 59–62.

CORESI ȘI PROZELITISMUL LUTERAN

Otilia URS

Titlul prezentului articol aduce în discuție mult controversata problemă a factorilor externi și interni care au contribuit la introducerea scrisului în limba română. Activitatea tipografică coresiană desfășurată la Brașov se leagă de această problemă, extinzând astfel, contribuția acestor factori și în perimetrul cărții românești tipărite. În activitatea sa pe care o desfășoară la Brașov, diaconul Coresi a tipărit numai cărți religioase. Aparținând secolului al XVI-lea, aceste opere reflectă apariția și formarea confesiunilor creștine noi, care au apărut în acest timp și în Transilvania și al căror punct de plecare a fost Reforma religioasă luterană. Activitatea tipografică coresiană de la Brașov nu este străină, așadar, de evenimentele care se desfășoară pe linie religioasă, implicit și politică, în Transilvania în această perioadă. Ea trebuie pusă în legătură cu două cauze fundamentale: 1. interesele comerciale ale sașilor privind valorificarea hârtiei și a cărților care urmau să fie tipărite la Brașov; 2. prozelitismul sau introducerea unor influențe luterane și apoi calvine în Biserica Ortodoxă a românilor transilvăneni. Aceste cauze reies din analiza atentă a conținutului tuturor cărților tipărite de Coresi, precum și din condițiile politice și religioase care se schimbă în decursul perioadei coresiene.

Debutul tipăriturilor coresiene de la Brașov este pus, de către numeroșii cercetători care s-au ocupat de această perioadă din literatura noastră, fie sub influența luteranismului, fie datorat unor condiții neprielnice în Țara Românească pentru diaconul Coresi care ar fi plecat din Târgoviște și s-ar fi refugiat aici de frica noului domn, Mircea Ciobanu.¹ Spre deosebire de aceștia, P. P. Panaitescu consideră că la originea acestui curent de tipărire a traducerilor în limba română din a doua jumătate a secolului al XVI-lea sunt factori interni care erau concentrați în jurul Bisericii Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului iar Reforma a constituit numai „un exemplu”.²

O altă părere care ar explica prezența tipografului Coresi la Brașov, este cea a lui Petăr Atanasov care avansează ipoteza conform căreia românii din Șcheii ar fi fost bulgari ca și Petru și Oprea, tipografii *Apostolului* slavon din Târgoviște (1547).

¹ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. II, București, I, 1925, p. 176.

² P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 118 și 151.

Aceștia ar fi fost originari din Șchei și ar fi mutat tipografia lui Dimitrie Liubavici la Brașov. Coresi este prezentat ca fiind grec de origine și înrudit pe linie maternă cu bulgarii din Șchei. Tipărirea cărților slavone (autorul le consideră a fi cărți bulgărești) constituie argumentul care stă la baza excluderii unui patronaj protestant asupra activității lui Coresi.³ Această opinie este contrară realității și faptelor concrete care sunt evidente și care reies din analiza textelor tipărite, precum și din împrejurările istorice și religioase ale vremii.

Dintre aceste ipoteze, cel mai mult dezbătute au fost stabilirea lui Coresi la Brașov ca urmare a intereselor editoriale și prozelitiste, precum și venirea lui Coresi ca tipograf în Șcheii Brașovului unde ar fi fost susținut de către preoții de aici, fără nici o legătură cu activitățile tipografice ale protestanților, dimpotrivă, aflându-se cu aceștia în concurență. Față de aceste două ipoteze este evident faptul că adevărul corespunde primei opinii, dar fără să se excludă conlucrarea sau contribuția preoților din Șchei la traducerea și revizuirea unor texte în vederea tipăririi. Ipoteza va face istorie în literatura de specialitate și este considerată „ipoteza tradițională”. Astfel, dintre cercetările referitoare la legăturile dintre Reformă și activitatea tipografică a lui Coresi amintim pe cele mai reprezentative expunându-le în ordine cronologică.

I. G. Sbiera afirmă clar faptul că activitatea diaconul Coresi nu este lipsită de legături cu acțiunile luterane: „trebuie să fi fost bărbat învățat, deștept, luminat, cu vederi largi și mai liber cugetător decât alții, căci de pe la 1560 încoace îl găsim luând parte activă la mișcările luterane și la naționalizarea bisericii românilor din Ardeal, deși era diacon din Târgoviște; el dară trebuie să fi stat în strânsă legătură cu conducătorii reformațiunii bisericesti de aicea”.⁴ În 1902, Nicolae Sulică îi conferă lui Coresi un rol important în naționalizarea bisericii românești prin tipărirea de cărți românești și prin introducerea lor în ritualul ecleziastic la români, fiind un spirit cu largi deschideri, deoarece „s-a pus în serviciul principiilor mai liberale protestante”.⁵ Nicolae Iorga spune despre Coresi că „a schimbat patronii de-a lungul vieții, trecând din slujba luteranilor brașoveni în aceea a episcopilor români calvini Gheorghe de Sângeordz și Pavel Tordași”.⁶ Nerva Hodoș afirmă că diaconul tipograf „nu a primit [de la reformați] decât ideea naționalizării serviciului bisericesc”.⁷ În 1921 Giorge Pascu face câteva observații cu privire la

³ Petăr Atanasov, *L'imprimerie en Roumanie et les Bulgares de Brașov au XVI-es.* (La collaboration culturelle bulgare-roumaine au XVI-e s.), în „*Études balkaniques*”, VII, 1967, nr. 6, p. 123–139.

⁴ I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stânga Dunării în răstimpul de la 1504–1714*, Cernăuți, 1897, p. 132.

⁵ Nicolae Sulică, *Un capitol din activitatea diaconului Coresi*, Brașov, 1902, p. 6.

⁶ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 91.

⁷ Nerva Hodoș, *Un fragment din Moltitvenicul diaconului Coresi*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1906, p. 247.

întrăurirea Reformei asupra diaconului Coresi care ar datora reformatărilor folosirea limbii române în biserică, plasarea *Scripturii* ca temei al învățaturii creștine, precum și unele accente de critică socială și morală, constând în muștrarea stăpânilor și preoților pentru devierea de la îndatoririle lor.⁸ Constantin Lacea pledează pentru instalarea la Brașov a lui Coresi ca urmare a intențiilor sașilor brașoveni de a reforma biserica românilor.⁹ Virgil Molin își exprimă părerea cu privire la patronajul exercitat asupra activității diaconului considerând că acesta a fost susținut de-a lungul timpului atât de domnitorii și de mitropolii munteni, cât și de protestanții brașoveni, cât și de preoții din Șchei,¹⁰ ceea ce privind lucrurile în succesiunea lor cronologică este adevărat. La aceste opinii autorul adaugă mai târziu părerea că diaconul tipograf a lucrat o perioadă independent de orice patronaj, el fiind editorul cărților pe care le tipărea.¹¹ Adept al ipotezei tradiționale este și Nicolae Cartoian care crede că diaconul Coresi a fost un tipograf de cărți bisericești, românești și slavone, care și-a pus meșteșugul în serviciul mai multor beneficiari, indiferent de religia sau naționalitatea lor. Diaconul Coresi s-a pus în serviciul propagandei protestante, dar cărțile tipărite de el (cu excepția *Cazaniei I*, a *Molitvenicului* și a *Catehismului*) sunt curat ortodoxe. Editorii lui au fost în primii anii, primarul Johannes Benkner și municipalitatea brașoveană, care făceau operă de prozelitism protestant printre români, iar apoi calvinii, români și maghiari. Ultima perioadă a activității lui Coresi, după 1570, este numită de Cartoian „întoarcerea spre ortodoxie”, numărul tipăriturilor slavone fiind în creștere iar cărțile românești care apar acum sunt curat ortodoxe și nu pot fi atribuite, în general, vreunei inițiative protestante.¹² Mircea Tomescu crede că tipograful Coresi nu ar fi avut acordul Bisericii Ortodoxe pentru tipărirea cărților bisericești în limba română și că ele trebuie puse în seama protestanților brașoveni, în special al lui Johannes Benkner, care făcea prozelitism luteran, dar și afaceri, înlesnind difuzarea cărților în limba română. În tot acest timp, relațiile lui Coresi cu autoritățile bisericești ortodoxe ar fi fost încordate și se vor normaliza o dată cu tipărirea *Sbornicului* slavon din 1569.¹³ Mai târziu autorul își va schimba părerea afirmând că diaconul Coresi a avut de la început un atelier tipografic propriu, care ar fi

⁸ Gorge Pascu, *Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI*, București, 1921, p. 32.

⁹ Constantin Lacea, Așezarea definitivă a lui Coresi la Brașov, în „*Revista Filologică*”, II, 1928, p. 354–358.

¹⁰ Virgil Molin, *Diaconul Coresi meșter de tipar românesc*, în „*Almanahul graficeii române*”, 1925, p. 76–79.

¹¹ Idem, *Coresi editor și tipograf*, în „*Biserica Ortodoxă Română*”, LXXVII, 1959, nr. 3–4, p. 307–321; Idem, *Date noi cu privire la activitatea diaconului Coresi ca editor*, în „*Biserica Ortodoxă Română*”, LXXXI, 1963, nr. 7–8, p. 781–792.

¹² Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 104–107.

¹³ Mircea Tomescu, *Diaconul Coresi și tiparul în limba română*, în „*Revista bibliotecilor*”, XIX, 1966, nr. 9, p. 551–554.

funcționat în Șchei, iar după 1569 începe activitatea lui proprie de tipograf-editor.¹⁴ Arnold Hutman și Pavel Binder contribuie cu noi argumente la dependența tiparului coresian de fosta imprimerie honteriană relevând faptul că ultima carte tipărită de Coresi nu este străină de un anumit prozelitism protestant.¹⁵ Gebhard Blücher susține finanțarea și difuzarea cărților coresiene de către Johannes Benkner, iar apoi de către fiica acestuia, Agnes Hüterin.¹⁶ George Ivașcu consideră că diaconul tipărea „cărți de toate nuanțele, comandate de reprezentanții mai tuturor curentelor ... ce se confruntau în vremea aceea”.¹⁷ Același autor consideră că înmulțirea tipăriturilor slavone după 1568 este expresia unei Contrareforme considerând *Cazania a II-a* din 1581 „cea mai tipică expresie a Contrareformei în Țările Române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea”.¹⁸

Alexandru Mareș, plecând de la concluziile obținute în urma analizei corpurilor de litere folosite de Coresi, afirmă că activitatea tipografică a lui Coresi după stabilirea lui la Brașov, nu poate fi pusă în legătură cu vreo inițiativă ortodoxă locală iar despre rezistența tipografului în fața presiunii reformatoare ale sașilor pe care o susține P. P. Panaitescu,¹⁹ spune că este greu de probat.²⁰ Alexandru Mareș respinge și ipoteza sprijinirii cancelariei domnești din Târgoviște în ceea ce privește activitatea tipografică a lui Coresi.²¹ Pentru el activitatea pe care Coresi a desfășurat-o la Brașov nu s-a datorat, cel puțin, în prima perioadă (1559–1570), nici unei inițiativei ortodoxe locale sau muntene, ci, ca și în cazul primei tipografii de carte românească de la Sibiu, tiparul chirilic s-a aflat sub patronajul reformat.²² Ion Gheție afirmă că diaconul Coresi este „tipograful care se adaptează vremurilor tulburi spre a la supraviețui.”²³ Acest autor susține că diaconul tipograf tipărește până spre 1564 cărți românești pentru consiliul orașenesc al Brașovului, în frunte cu Johannes Benkner, despre care se știe că făcea operă de propagandă luterană în mijlocul românilor. În a II-a jumătate a deceniului, în plin avânt al calvinismului protejat de regele Sigismund, atelierul lui Coresi scoate cărți destinate propagandei calvine

¹⁴ Idem, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 47–51.

¹⁵ Arnold Hutman și Pavel Binder, *Geneza Cazaniei a II-a (1581) și legăturile diaconului Coresi cu tipografia latină din Brașov*, în „Studii de limbă literară și filologie”, I, 1969, p. 243–258.

¹⁶ Gebhard Blücher, *Contribuții la istoria hârtiei și a tiparului chirilic din a doua jumătate a secolului al XVI-lea de la Brașov*, în „Studia Bibliologica”, III, 1969, partea a II-a, p. 429–458.

¹⁷ George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969, p. 102.

¹⁸ *Ibidem*, p. 108.

¹⁹ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 137–146.

²⁰ Alexandru Mareș, *Note despre Coresi*, în „Limba Română”, XIX, 1970, nr. 3, p. 253–257.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ Ion Gheție, *Coresi și Reforma în lumina unor interpretări noi*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVIII, 1967, nr. 2, p. 238.

conduse de Gheorghe de Sângiorz și de Pavel Tordași. În toate aceste împrejurări, el imprimă atât cărți protestante cât și cărți ortodoxe fără a face vreo deosebire între ele. După 1571, când moare Ioan Sigismund, și sub catolicul Ștefan Bathory, Reforma cunoaște o mișcare de reflux, el tipărește cărți românești care, foarte probabil, n-au nici o legătură cu vreo acțiune de prozelitism protestant. Pe lângă tipăriturile românești, Coresi tipărește în timpul activității sale, cărți slavone, destinate preoților ortodocși.²⁴

Din cele de mai sus se poate observa faptul că cercetările de început referitoare la relația dintre activitatea coresiană și Reformă au pus accentul pe prima etapă din perioada coresiană, ceea ce a stabilită la Brașov. Mai târziu aceste cercetări vor avea în vedere cuprinderea întregii perioade a activității coresiene. Astfel, studiată în întregime, activitatea tipografică coresiană poate fi mai ușor înțeleasă iar factorii care au contribuit la apariția acestui curent religios și cultural de tipărire a cărților în limba română se evidențiază foarte clar. Acești factori vor determina schimbarea influențelor religioase reflectate în tipărituri, dar în același timp vor face un serviciu culturii române scrise.

Activitatea coresiană traversează mai multe etape consecutive de schimbare a influențelor religioase determinate de cărțile imprimate și de editori.²⁵ Aceste etape se prezintă astfel:

1. Etapa cuprinsă între anii 1556–1558

În 1556 Coresi vine la Brașov împreună cu Oprea logofătul aducând cu ei garnitura de litere chirilice de la tiparnița lui Dimitrie Liubavici pentru a tipări un *Octoih* slavon comandat de Johannes Benkner, primarul Brașovului, în timp ce îndemnul sau inițiativa tipăririi trebuie să fi venit dintr-un mediu ortodox.²⁶ *Octoihul* este tipărit în intervalul 12 iunie 1556 - 14 ianuarie 1557. După această dată, Coresi se întoarce la Târgoviște unde, din porunca lui Pătrașcu cel Bun, începe tipărirea *Triod-Penticostarului* în limba slavonă, pe care o va termina la 30 iulie 1558. Această primă etapă atestă interesele pur comerciale ale lui Johannes Benkner privind activitatea tipografică desfășurată de cei doi meșteri tipografi.

2. Etapa a doua este cuprinsă între anii 1559 și 1565

În 1559 Coresi se întoarce la Brașov unde va rămâne definitiv. Stabilirea lui Coresi la Brașov și începerea unei bogate activități tipografice se datorează, pe de o

²⁴ Ibidem.

²⁵ Virgil Molin, *Date noi cu privire la activitatea Diaconului Coresi ca editor*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXI, nr. 7–8, 1963, p. 781–791; Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, 1994, p. 37–40.

²⁶ Ion Gheție, *op. cit.*, p. 145.

parte, încetării activității tipografiei honteriene în anul 1557, care era principalul consumator al hârtiei fabricate de moara de aici, iar pe de altă parte, de intensificarea propagandei reformate printre români, care se desfășoară în urma dietei transilvănene din 1556.²⁷ Cărțile tipărite în această perioadă sunt: *Catehismul* sau *Întrebare creștinească* care apare la începutul anului 1560, adică la scurt timp după ce consiliul municipal al Brașovului a luat hotărârea de a reforma biserica românilor, propunând învățarea catehismului luteran.²⁸ Prima carte românească tipărită de către Coresi la Brașov este, deci, *Catehismul*, carte fundamentală pentru răspândirea noii credințe luterane. De asemenea, tot un *Catehism* este tipărit și la Sibiu în 1544, și tot ca urmare a intereselor prozelitiste luterane. Prefața *Catehismului* arată că traducerea s-a efectuat „cu știrea” principelui Ioan Sigismund și a episcopului Sava, pe care Coresi îl numește „episcopul Țării Ungurești”. Se știe că lucrarea numită *Catehism* este o carte de doctrină religioasă în care sunt expuse sub formă de întrebări și răspunsuri, principiile fundamentale ale religiei creștine. Există catehisme ortodoxe, catolice și protestante. Dintre acestea catehismele protestante au cunoscut o mare răspândire în secolul al XVI-lea, o dată cu Reforma lui Luther, al cărui *Catehism* apare în 1529. *Întrebarea creștinească* tipărită de Coresi are aceeași structură ca *Micul Catehism* al lui Luther, precum și a altor catehisme reformate.²⁹ Ceea ce dovedește caracterul reformat al *Catehismului* coresian. Afirmarea necesității transpunerii în românește a cuvântului lui Dumnezeu redă unul dintre principiile Reformei. Editorul Johannes Benkner a urmărit prin aceasta atât interese comerciale, cât și scopuri prozelite.³⁰ În 1561, Coresi împreună cu diacul Tudor termină de tipărit, tot cu „zisa” lui Johannes Benkner, *Tetraevanghelul* românesc. În 1562, aceiași tipografi imprimă un *Tetraevanghel* slavon din porunca aceluiși Johannes Benkner. Între 1560–1562 a fost tipărită și o versiune românească a *Pravilei*. Conținutul care s-a păstrat al *Pravilei* confirmă concepția ortodoxă a acesteia. Se pare că ea a fost tipărită la Brașov avându-l ca editor pe Johannes Benkner, dovadă fiind exemplarele nevândute și păstrate în averea ginerelui fiicei lui Benkner.³¹ Motivarea tipăririi în românește a *Tetraevanghelului* din 1561 este aceeași ca și în cazul *Catehismului*, cu un citat din *Faptele Apostolilor*, I Cor. Cap. XVI, v. 19 („în sfânta besearecă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțăles decât 10 mie de cuvinte neînțelese în limbă străină”). De asemenea, apariția cărții este prezentată și ca o

²⁷ Alexandru Mareș, *Note despre Coresi*, în „Limba Română”, XIX, 1970, nr. 3, p. 254–257.

²⁸ Alexandru Rosetti, *Les Catéchismes roumains du XVI-e siècle*, în „Romania”, XLVII, 1922, nr. 191 p. 530

²⁹ Gebhard Blucher, *op. cit.*, p. 438; Nicolae Șerbănescu, *La 400 de ani de la apariția „Întrebării creștinești”*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXVII, 1959, nr. 11–12, p. 1047–1051; Nicolae Sulică, *Catehismele românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov) (Precizări cu privire la izvoarele lor)*, în „Anuarul Liceului de băieți «Papiu Ilarian» din Târgu-Mureș”, 1932–1935, 1936, p. 54 ș. a.

³⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 149.

³¹ *Ibidem*, p. 149–150.

necesitate pentru preoții români. Din epilogul *Tetraevanghelului* reiese că tipărirea cărții a fost patronată de către Johannes Benkner cu aceleași scopuri. Nu este lipsit de importanță pentru problema discutată nici faptul că la Sibiu se tipărește și un *Tetraevanghel* în 1547 tot sub influență protestantă ca și *Catehismul*.

3. Etapa 1566–1570

În această perioadă se petrece sciziunea bisericii protestante în două confesiuni: calvină și luterană. Consfințirea acestei rupturi se recunoaște oficial în sinodul de la Aiud în 1564 și are ca urmare inițierea de către dieta Transilvaniei, cu acordul principelui Ioan Sigismund, a unei acțiuni de atragere a românilor la calvinism. Acest nou prozelitism urmărea atingerea scopului propus prin tipărirea de cărți bisericești și de propagandă religioasă traduse în românește. Astfel, în 1566 Coresi tipărește la Brașov un *Apostol* românesc. În anul 1567 sau începutul lui 1568 diaconul tipograf tipărește o carte de influență calvină: *Tâlcul evangheliilor* care are în anexă *Molitvenicul* românesc. Locul tipăririi nu este cunoscut. Editorul acestei cărți este Forró Miklós, susținător al calvinismului maghiar. Se crede că din 1568 datează și o ediție bilingvă, slavo-română, a *Psaltirii*, tipărită de Coresi la Brașov. Tipăriturile românești care urmează (*Psaltirea* și *Liturghierul*) sunt tipărite de Coresi la Brașov între 6 februarie și 27 mai (*Psaltirea*), și, probabil, 1 iunie și 31 august (*Liturghierul*). Acțiunea de tipărire a acestor ultime două cărți a fost patronată de episcopul calvin Pavel Tordași. *Apostolul* tipărit la Brașov prezintă în partea a doua utilizarea parțială a unei traduceri efectuate după textul german al *Bibliei* lui Luther, ceea ce dovedește că inițiativa nu este străină de influențele care veneau dintr-un mediu reformat.³² Persoana editorului nu se cunoaște și se consideră că ar fi o persoană apropiată din anturajul familiei Benkner.³³ *Tâlcul evangheliilor* prezintă o serie de învățături calvine. Ca și în alte cărți datorate Reformei, aici este exprimată necesitatea de a folosi limba română în slujbele religioase și sunt expuse unele dintre principiile fundamentale ale protestantismului: credința singură este în măsură să-i asigure omului grația divină, doctrina predestinării, combaterea credinței despre rolul sfinților în raporturile dintre om și divinitate, respingerea cultului acestora, respingerea tradiției și condamnarea practicilor superstițioase. Se găsesc, de asemenea, aici atacuri la adresa preoților și a călugărilor ortodocși și îndemnul adresat către credincioși de a urma pe preoții „credinței adevărate”, adică pe cei calvini.³⁴ Ca și *Tâlcul evangheliilor*, *Molitvenicul* este un produs al

³² Mariana Costinescu, *Biblia lui Luther, unul din izvoarele Apostolului coresian*, în „Limba Română”, XIX, 1980, nr. 2, p. 127–137.

³³ Ion Gheție, Alexandru Mareș, *op. cit.*, p. 92.

³⁴ Vladimir Drâmba, *O copie din secolul al XVII-lea a „Tâlcului evangheliilor” și a „Molitvenicului” diaconului Coresi*, în „Studii și cercetări de istorie literară și floclor”, IV, 1955, p. 538–541.

prozelitismului calvin³⁵ desfășurat după 1564 de către Gheorghe de Sângiorz, în timpul lui Ioan Sigismund. Inițiativa tipăririi *Psaltirii* românești aparține lui Pavel Tordași, care vine special la Brașov pentru a pune la cale imprimarea cărții.³⁶ Tipărirea *Liturghierului* este patronată tot de către Pavel Tordași.³⁷ *Slujebnicul* tipărit în această perioadă (1568–1569) îl are ca editor, probabil, pe Coresi.³⁸ *Psaltirea* slavonă tipărită în 1577 este considerată ca fiind tipărită din aceeași inițiativă ca și *Slujebnicul*. *Sbornicul* din 1569, îl are ca editor, probabil, pe Coresi.³⁹

4. Etapa 1571–1577

În 1571 Ioan Sigismund moare iar dieta Transilvaniei hotărăște ca „episcopii și preoții să urmeze datina care a fost și sub domnitorul răposat”.⁴⁰ Noul principe, Ștefan Báthory promovează o politică de toleranță religioasă care a îngăduit ca în 1574 ierarhia ortodoxă să fie restabilită în Transilvania. În această perioadă Coresi va tipări cărți slavone: *Psaltire* (circa 1572–1573) comandată de domnul Alexandru Mircea;⁴¹ *Octoih* în două volume (1574, 1575); *Psaltire* (probabil 1576) la care nu se cunoaște comanditarul; *Psaltire* (1577) comanditar fiind Alexandru Mircea la care este asociat și fiul acestuia Mihnea Vodă; *Psaltire* slavo-română (1577) destinată preoților și grămăticilor. Exemplarele *Octoihului* și ale *Psaltirii* din 1577 care au păstrat epilogul arată că ele au fost tipărite la comanda domnitorului Alexandru Mircea și a mitropoliților Țării Românești, Evtimie și Serafim, deci, ca acțiunea a bisericii ortodoxe muntene.

5. Etapa 1578–1583

În această perioadă se poate constata din nou o activitate de prozelitism luteran printre români.⁴² Se tipăresc acum cărți slavone: *Triodul* din 1578, comandă a domnitorului Alexandru Mircea; două ediții ale *Tetraevanghelului*, ambele tipărite în colaborare cu Mănăilă, una în 1579, din inițiativa lui Coresi ca editor,⁴³ cealaltă în 1583, la comanda domnitorului Petru Cercel; *Sbornic*, tipărit la Sebeșul Săsesc la

³⁵ Juhász István, *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár, 1940, p. 70–75; Vladimir Drâmba, *op. cit.*, p. 541, 545–546;

³⁶ *Liturghierul lui Coresi*, Text stabilit, studiu introductiv și indice de Alexandru Mareș, București, 1969, p. 8.

³⁷ Juhász István, *op. cit.*, p. 70–75; Vladimir Drâmba, *op. cit.*, p. 541, 545–546;

³⁸ Ion Gheție, Alexandru Mareș, *op. cit.*, p. 180.

³⁹ *Ibidem*, p. 201–202.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 39.

⁴¹ *Ibidem*, p. 189.

⁴² Octavian Nițu, *Relația dintre tipografia diaconului Coresi din Șcheii Brașovului și tipografia din cetete*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIII, 1975, nr. 3–4, p. 426–447; Arnold Huttman, Pavel Binder, *Geneza Cazaniei a-II-a (1581) și legăturile Diaconului Coresi cu tipografia latină din Brașov*, în „Studii de limbă literară și filologie”, vol. I, București, 1969, p. 246.

⁴³ *Bibliografia Românească Veche*, București, I, 1903, p. 74.

comanda și sub patronajul mitropolitului Ardealului, Ghenadie, aceasta fiind considerată ca fiind prima acțiune editorială întreprinsă de către Mitropolia Ortodoxă a Transilvaniei.⁴⁴ Stema principelui Christofor Báthory se află tipărită la sfârșitul cărții, ceea ce atestă aprobarea tipăririi de către conducerea politică a vremii.⁴⁵ Ultima carte tipărită în limba română este *Evangelhia cu învățătură*, din 1581, sub patronajul primarului local Lukas Hirscher. Acesta se îngrijește de editarea cărții (traducere și tipărire) atât din rațiuni comerciale cât și prozelitiste, având în vedere faptul că între 1579–1581 se desfășoară la Brașov o acțiune energică de convertire a românilor la Reformă prin venirea lui Johannes Scherer-Nyiro.⁴⁶

Etapele expuse mai sus ne prezintă activitatea coresiană ca fiind rezultatul suprapunerii condițiilor istorice cu momentele apariției noilor confesiuni religioase care se manifestă în trei etape: 1. Formarea și dezvoltarea confesiunii luterane în anii 1542–1564 fiind favorizată de autoritățile orașenești. 2. Dezvoltarea nuanței calvine și în unele locuri ale celei unitariene, în anii 1564–1571, fiind propagată de curtea princiară a țării. 3. Domnia, după anul 1571, a principilor catolici din familia Báthory, a dus la reducerea presiunii calvine asupra ortodocșilor, rămânând numai cea exercitată de puterea locală, la Brașov fiind cea a juzilor luterani ai orașului. Astfel, tipăriturile diaconului Coresi reflectă schimbările care se petrec în viața politică și religioasă din Transilvania în această perioadă de timp. La Brașov s-au tipărit cărți românești din inițiative luterane, cărți românești din inițiative calvine, cărți slavone din rațiuni comerciale, cărți slavone la comanda unor demnitari și ierarhi ortodocși, dar și cărți românești și cărți slavone fără nici o comandă specială, ci impuse de propriile interese editoriale și comerciale ale lui Coresi. Analiza atentă a tipăriturilor coresiene confirmă faptul că activitatea coresiană nu a fost străină de Reformă. Intențiile reformatorilor de a converti pe români la noua credință prin intermediul cărților de ritual tipărite în limba română a servit la naționalizarea serviciului religios, Coresi fiind astfel primul om de carte care începe acest proces îndelungat. Coresi supraviețuiește tuturor schimbărilor și sintetizează în textele tipărite de el toate frământările epocii pe care o traversează la Brașov. Coresi apare ca un personaj detașat parcă de acele dispute și frământări și prin activitatea sa aduce un mare serviciu culturii române. Dincolo de preceptele noilor confesiuni religioase care se cuprind în tipăriturile coresiene și cărora li se datorează apariția acestora, trebuie avut în vedere rolul culturalizator al acestor texte, rol propovăduit ca principiu fundamental al luteranismului care a stat la baza răspândirii cuvântului divin scris în limbile naționale.

⁴⁴ Ion Gheție, Alexandru Mareș, *op. cit.*, p. 207.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Octavian Nițu, *op. cit.*, p. 432–433.

UN MISTER DEZLEGAT

Ioan CHINDRIȘ

În al patrulea tom al sintezei sale *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, Samuil Micu semnala existența unei tipărituri românești vechi de o factură neobișnuită. În textul acesteia este inserat – spune istoricul – un pasaj latinesc scris cu slove chirilice. Informația era în măsură să trezească interesul cercetătorului, fiind vorba de un caz fără precedent și fără urmări în cultura noastră. Vechile scrieri românești cuprind frecvent pasaje grecești în ortografie româno-chirilică, dar cazul care implica latina era cu totul insolit. Micu dă și textul acestui pasaj: „**Нос АѳанасіѢ Деи граціа АрхієпископѢ ет Метрополита Албе Юліе**”¹. Era formula de început a unei **dalterii**, actul prin care un episcop de rit răsăritean consacra preotul nou intrat în parohie. În cazul de față, este vorba de Atanasie Anghel, artizanul Unirii cu Roma și cel dintâi episcop greco-catolic român. Spre deosebire de autorul de la 1802, Samuil Micu desigur, care evocă textul în sprijinul unei teze istorice, Timotei Cipariu a resuscitat la rândul său același act insolit, în 1855, dar dintr-un unghi bibliofil, ca pe o mare raritate. Cipariu, spre deosebire de Micu, precizează și locul unde a văzut această tipăritură: lipită ca forțat pe dosul copertei unui exemplar din *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648, aflat în biblioteca sa². În plus, reproduce textul întreg al documentului, care, după formula latinească de la început, continuă în românește, în același alfabet chirilic³. După lectura lui Cipariu, textul latinesc în cauză este mult mai lung: „**Нос АѳанасіѢ Деи ет апостолице Седис грація АрхієпископѢ Валакѡрдѡм и Трансилваніа Парціѡмѡе нобис аннеѡрдѡм Метрополите [!] Албензис, греци ритѢс, викаріѢс апостоликѢс еѢет. еѢет. Сакре цесареѢ регіевѢ МаієстатіѢ КонзіліаріѢс**”⁴. Publicarea textului de către cărturarul

¹ Vezi Samuil Micu, *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, București, 1995, p. 207. Cf. și Ioan Chindriș, *Dalteriile vechilor episcopi români uniți cu Roma*, în vol. *Transilvanica*, Cluj-Napoca, 2003, p. 161–165. Transcriere după literele chirilice: „Nos Athanasiu Dei grația arhiepiscopus et metropolita Albe Iulie”. Forma corectă latinească: „Nos Athanasiu Dei gratia archiepiscopus et metropolita Albae Iuliae” Traducere: „Noi Atanasie, din mila lui Dumnezeu arhiepiscop și mitropolit al Albei Iulii”.

² În lucrarea sa *Acte și fragmente latine-românești pentru istoria Beserecei Române, mai ales Unite*, Blaj, 1855, p. 256. Cf. și Ioan Chindriș, *op. cit.*, p. 162.

³ Textul integral la Ioan Chindriș, *Transilvanica*, p. 162–163.

⁴ Transcriere după literele chirilice: „Nos Athanasiu Dei et apostolite sedis grația arhiepiscopus Valachorum in Transilvania partiumve nobis annexarum metropolitae Albenzis, greçi ritus, vicarius

blăjean nu a rezolvat însă misterul din jurul acestei tipărituri, pe câtă vreme nimeni după el n-a mai văzut-o. *Testis unus, testis nullus*. Cipariu trebuia crezut pe cuvânt, pe de o parte, iar pe de alta se puneau problema existenței materiale a tipăriturii, pe care bibliografia noastră științifică nu o cunoștea. Iată de ce, „descoperirea” originalului și resuscitarea lui bibliologică este un eveniment de luat în seamă. Se prezintă cu această ocazie chiar exemplarul cunoscut de Cipariu, lipit într-adevăr ca forța pe dosul primei coperte a unui exemplar din *Noul Testament de la Bălgrad*, exemplar din fosta bibliotecă a blăjeanului nostru. El se păstrează acum în fondul de carte veche românească a Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române. Privim așadar exact ceea ce a privit el în urmă cu peste 150 de ani, dar cu alți ochi. Ce ne spune comparația? În mare, Cipariu a copiat corect textul latinesc cu chirilice. Există însă diferențe care justifică îndelunga căutare pe urmele vechii tipărituri. Iată lecțiunea, ultimă, exactă a textului: „*Нос Атѣаназіѣс деи ет апостоличе Седи грація Архіепіскопѣс Валахорѣм ин Трансілаванія Партиѣмкѣе нобіс аннеѣарѣм Метрополіе [!] Албензіс, греци ритѣс, викаріѣс апостоликѣс еѣет. еѣет. Сакре цесареѣ регіекѣе Маіестатіе Конзіліаріѣс*”. Nu mai puțin de cinci diferențe deosebesc originalul de lecțiunea lui Cipariu: **Athanasius** (orig.) – **Athanasius** (Cip.), **apostolice** (orig.) – **apostolițe** (Cip.), **sedi** (orig.) – **sedis** (Cip.), **partiumcve** (orig.) – **parțiumcve** (Cip.), **metropolie** (orig.) – **metropolite** (Cip.). La o privire fie și superficială, se vede că editorul de la 1855 a îndreptat un singur cuvânt: **sedi** în **sedis** (forma corectă), dar în rest intervențiile sale sunt cosmetice. Schimbarea lui **ci** sau **t** în **ț**, în cuvinte ca **apostolițe**, **parțiumcve** avea probabil menirea să realizeze o consecvență cu locurile unde acestea sunt scrise ca atare în original: **greți** (Graeci), **ețet**. (etc.), **țesaree** (Caesareae). Cât despre cuvântul **metropolita** (corect așa), atât în original cât și la Cipariu apare în formă greșită: **metropolie** (orig.) – **metropolite** (Cip.).

Acestea despre textul latin ortografiat cu chirilice, care este „antetul” actului. Documentul în sine, în textul său românesc, este de fapt un formular tipizat, unde numele parohului de consacrat este liber, la fel și data evenimentului, mai puțin cifrele „17...”, adică indicativul secolului, păstoria lui Atanasie desfășurându-se chiar la începutul acestuia, între 1700–1713. Este de presupus că primul ierarh român unit cu Roma și-a confecționat acest model de dalterie tipărită din considerente de prestigiu. El este conceput artistic, într-un chenar din motive florale, formând în partea de sus un frontispiciu mai lat decât restul

apostolicus ețet, ețet., sacre țesaree reghiecve Maiestatis konziliarius”. Forma corectă latinească: „Nos Athanasius Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopus Valachorum in Transilvania partiumque nobis annexarum metropolite [!] Albensis, Graeci ritus, vicarius apostolicus etc., etc., Sacrae Regiaeque Majestatis consiliarius”. Traducere: „Noi Atanasie, din mila lui Dumnezeu și a Scaunului Apostolic arhiepiscop al valahilor de rit grecesc din Transilvania și părțile nouă anexate, vicar apostolic etc., etc., consilier al sacrei și regeștii Majestăți”.

încadramentului. Prima litera, P (de la „Pavel, marele apostol...”) este realizată artistic și încadrată într-un chenar larg din motive florale stilizate și standardizate tipografic. Modelul acestei dalterii de tip birocratic nu va avea viitor la românii uniți. Peste aproximativ trei decenii, Inochentie Micu-Klein va emite dalterii manuscrise, împodobite însă de pisari cu înclinații artistice, cum este cea acordată în 7 aprilie 1740 preotului David de la Buciumi⁵.

Identificarea exemplarului semnalat de Cipariu, prezent în imaginea de față, dovedește faptul că una dintre cele mai interesante tipărituri din vremea păstoriei lui Atanasie Anghel, în același timp unicat în cultura noastră prin formula latino-chirilică a ortografiei, nu s-a pierdut, că există fizic în cel puțin un exemplar, care probabil va rămâne singurul pentru totdeauna, convertindu-se astfel într-o piesă de mare valoare a bibliotecii academice clujene.

⁵ Vezi Ioan Chindriș, *Transilvania*, p. 164.

**TRACTATUL DESPRE LOCURILE THEOLOGICEȘTI,
BLAJ, 1811.
O TIPĂRITURĂ VECHĂ ROMÂNEASCĂ
NEINCLUSĂ ÎN BRV**

Gabriela MIRCEA

Încă din 1974 Titus Furdui semnala existența unui exemplar al tipăriturii menționate în colecția de carte veche românească a Filialei Bibliotecii Academiei din Cluj Napoca, *redându-i titlul exact, numărul de pagini conținute, cota și dimensiunile*¹, fără a specifica faptul că lucrarea respectivă constituia o veritabilă contribuție la *Bibliografia Românească Veche*². Chiar dacă nu i se cunoșteau locul și anul apariției, fapt pe care autorul amintit îl consemna cu prescurtările încetățenite *f.l.* și *f.a.*, ea prezenta evidente particularități tipografice blăjene, ușor de recunoscut, un frontispiciu și o vigneta mai ales, în virtutea cărora ar fi putut fi considerată chiar din acel moment ca o tipăritură a oficinei de la confluența Târnavelor, imprimată, cu o doză de probabilitate, chiar înainte de 1830, dar Titus Furdui nu a avansat textual o atare ipoteză, deosebit de plauzibilă, care i se putea confirma pur și simplu în proporție însemnată doar din simpla examinare a caracteristicilor tipografice ale lucrării, deoarece scopul cu care și-a redactat studiul era altul și nu acela de-a identifica tipărituri neincluse în repertoriul specificat.

Șase ani mai târziu, în 1980, Ioan Mircea identifica, pe baza unei importante surse documentare inedite până atunci, *anul și locul de apariție al tipăriturii vechi românești avute în vedere*³, fără a fi sigur dacă era o tipăritură blăjeană redactată în limba română sau una în limba latină și fără a face apropieri de tipăritura în limba română semnalată de către Titus Furdui, pentru că, în conformitate cu întreg documentul investigat, i se specifica titlul în ultima limbă amintită, respectiv sub forma *Tractatus de locis Theologicis*⁴. Același autor semnala și tirajul în care lucrarea apăruse, cu certitudine absolută, la Blaj, respectiv în 1200 de exemplare, informație deosebit de prețioasă, utilizabilă în viitor. Era evident că Ioan Mircea avansa, cu discreție maximă, dar manifest, invitându-i implicit pe cercetătorii ulteriori să se

¹ Furdui 1974, p. 103.

² Deși tipăritura respectivă, cu chirilice, părea, din start, să fi apărut înainte de 1830, autorul menționat nu a riscat totuși o apreciere în sensul ideii că ea ar fi putut fi o contribuție la BRV.

³ Mircea I. 1980, p. 301.

⁴ Mircea I. 1980, p. 301.

raporteze activ la comunicarea făcută, *ideea că unele dintre titlurile* pe care le semnala pe baza unei surse documentare greu de contestat, rațiunile tipografiei din Blaj, corespunzătoare anilor 1807–1818, care nu figurau în *BRV, constituiau completări reale*, indiferent de limba în care fuseseră redactate, ale valorosului repertoriu național, pentru că ele fuseseră realmente tipărite în oficina avută în vedere, pe parcursul anilor menționați, deci înainte de 1830. Dar cercetătorii ulteriori nu i-au preluat informațiile, nu i le-au comparat cu titlurile incluse în *BRV* și nu au perfectat ceea ce li s-a oferit, din motive inexplicabile, nerelevând care dintre incontestabilele ediții blăjene semnalate în 1980 constituiau realmente contribuții documentare la *BRV* și care informații îmbogățeau doar cunoștințe despre edițiile cunoscute dinainte.

La puțin timp după aceea, un alt autor, Ioan Chindriș, se referea, ignorându-i pe ceilalți doi anteriori, în maniera sa distinctivă, plină de originalitate și idei novatoare la 2 exemplare ale *Tratatului despre locurile theologicești*, păstrate la Cluj, unul la Biblioteca Academiei, iar celălalt la Biblioteca Centrală Universitară, pe care le găsisse, pur și simplu, în sondajele de colecții pe care le făcuse. Într-un succint, dar incendiar articol de revistă culturală din 1982⁵, autorul pune sub semnul întrebării, îndeosebi, atât identitatea autorului textului, care i se dezvăluia ca având uimitoare inflexiuni „*galicano-germane*”, căutând repere ale identificării sale în atitudinile culturale, teologice și filosofice ale lui Petru Maior, cât și locul unde o atare tipăritură temerară ar fi putut apărea, în mediul cultural românesc⁶. Chiar dacă nici una dintre previziunile interpretative deosebit de curajoase, puse sub un manifest semn al întrebării, încă din titlu, pe care le-a avansat în fugă, respectiv că autorul textului ar fi putut fi Petru Maior, iar locul apariției sale Buda, par a nu se adeveri la ora actuală⁷, importanța succintei semnalări din 1982 este imensă, pentru că ea atrăgea în mod spectaculos atenția asupra uneia dintre cele mai interesante tipărituri românești ale începutului secolului al XIX-lea, radioscopiindu-i conținutul de excepție. După încadrarea introductivă a lucrării teologice amintite în curentul de idei al luminismului european și al *Școlii Ardelene*, Ioan Chindriș a recurs la o rapidă prezentare bibliografică, semnalând ornamentele sale distinctivă, care dacă nu ar fi fost puse în umbră de concepția teoretică generală, pe care autorul și-a confecționat-o ad-hoc, cu intense trăiri, despre lucrare, într-o veritabilă efervescență spirituală, pornind de la conținutul său de idei deconcertant, i s-ar fi relevat ca fiind ale oficinei blăjene, ele fiindu-i în fond deosebit de familiare, așa

⁵ Chindriș 1982, p. 3. Îi mulțumesc domnului Ioan Chindriș pentru xerox-ul studiului propriu, pe care mi l-a pus la dispoziție, cu ani în urmă.

⁶ Chindriș 1982, p. 3.

⁷ Deși acum se știe sigur că lucrarea a fost tipărită la Blaj, autorul ei nu este încă identificat, pe baza unei dovezi documentare concludente, ipoteza referitoare la posibilitatea ca el să fi fost Petru Maior rămânând încă în picioare, până la găsirea dovezii contrare de netăgăduit!

cum și mărturisirea în subsidiarul textului său, reanalizat acum, dar pasiunea cu care și-a apreciat obiectului studiului, generată de descoperirile legate de conținutul de idei al lucrării, l-a împiedicat pe moment să-și reactiveze cunoștințele despre unele ornamente distinctive ale oficinei blăjene, pe care cu siguranță le avea. Același autor releva lipsa din start, respectiv chiar de la început, imediat după încheierea editării, ceea ce constituia o deducție logică uimitoare, deosebit de inspirată, a unei foi de titlu a lucrării menționate⁸, lăsând să se întrevadă în situația respectivă o caracteristică a întregii ediții, printr-o atare formulă editorială escamotându-se de fapt obligația de-a se specifica atât locul și anul de apariție al tipăriturii respective, cât și, mai ales, oblăduirea celui care dacă nu a avut inițiativa editării sale, cel puțin a permis, mai mult decât tacit, imprimarea sa, anume episcopul Ioan Bobb⁹. Observația, care pare minoră, este extrem de importantă și interesantă și are mari șanse de-a fi consolidată de cercetarea viitoare, ea relevând faptul că lucrarea care ne interesează a apărut la Blaj într-un cvasi anonim, ca să nu spunem în taină parțială, sau, chiar subversiv! Punând în balanță Blajul cu Buda, ca locuri posibile de apariție a tipăriturii amintite, același autor, a optat, cu cea mai mare îndreptățire logică posibilă la vremea aceea, dar în ciuda acesteia, în mod paradoxal eronat (!), pentru cel de-al doilea centru tipografic: „*Este greu de presupus că episcopul Ioan Bob, atât de credincios restauraționismului postiosefin, ar fi putut admite tipărirea la Blaj a unei cărți cu un astfel de conținut. Rămâne tipografia de la Buda...*”¹⁰. În continuare autorul întreba retoric: „*Să existe o legătură, așadar, între Petru Maior și această foarte importantă carte românească, ce iese pentru prima dată la lumină?*”, ceea ce evidențiază o intuiție încă demnă de-a fi avută în vedere, în lipsa unei identificări reale a celui care a conceput în limba română textul respectiv, deși în cazul în care lucrarea a fost tipărită, probabil și realizată conceptual, la Blaj, cum la ora actuală nu mai pot fi dubii, cel puțin în privința tipării, atunci paternitatea lui Petru Maior asupra textului se impune a fi în mod serios rediscutată, pentru că, s-ar fi putut recurge la imprimarea sa în 1811, la confluența Târnavelor, doar fără acordul autorului prezumtiv amintit, consimțământul său fiind foarte greu de imaginat, ceea ce ar constitui în mod evident un inacceptabil rapt intelectual și ceea ce ar

⁸ Desigur, la ora actuală, când se cunosc doar 2 exemplare ale lucrării respective, ideea că ediția în cauză n-a avut o foaie de titlu propriu-zisă este mai de acceptat decât cea conform căreia ea ar fi avut cu necesitate una!

⁹ Patronajul său este de neconceput la ora actuală, deși se pare că episcopul nu a susținut financiar direct, din banii proprii, cum proceda de exemplu cu pastorala sa, *Cuvânt pătoresc* (BRV, II, 787, p 30), apărută în același an, acțiunea de imprimare, ea făcându-se pe spesele tipografiei, motiv pentru care stocul tipăriturii respective a și rămas, după 1811, în gestiunea prefecților oficinei de la confluența Târnavelor.

¹⁰ Chindriș 1982, p. 3. Credem că orice cunoscător al subiectului respectiv ar fi gândit la vremea respectivă exact ca autorul menționat

pune din start, a doua oară, sub semnul întrebării întreaga sa implicare. Mai este de preluat din articolul menționat al domnului Ioan Chindriș o observație exemplară, referitoare la valoarea extraordinară a tipăriturii avute în vedere: „*Tractatul despre locurile theologicești* este, dacă nu mă înșel, singura lucrare din această categorie [respectiv a literaturii galicano-germane, în terminologia autorului n. n.] redactată și tipărită în mediul românesc”¹¹.

În 1988 se reamintea imprimarea, fără îndoială, a lucrării la Blaj, într-un studiu care releva consumul de hârtie din cadrul oficinei blăjene pe parcursul anilor 1807–1818¹². Astfel, se atrăgea atenția asupra faptului că pentru imprimarea lucrării respective se folosiseră în total 20 de legături, 16 cărți și 12 foi de hârtie tipografică, 4 cărți de hârtie fiind irosite în procesul tipăririi¹³, ceea ce reprezenta o pierdere destul de mare, aproape suspect de mare, în sensul că din așa-zisele rebuturi tipografice, reale sau uneori sensibil falsificate, lucrătorii, de fapt meșterul tipograf, puteau încropi exemplare de tipărituri pe care apoi le puteau comercializa pe cont propriu, desigur ilicit. Consumul de hârtie al fiecărui exemplar, din cele 1200 declarate, fusese de 8 1/4 foi tipografice¹⁴, la un format de *in 8° mic*¹⁵, din conținutul respectiv de hârtie tipografică putându-se, printr-un simplu calcul, confirma, sau infirma, cu argumente meșteșugărești, ipoteza lansată fulminant de către Ioan Chindriș, conform căreia, toate exemplarele ediției respective nu ar fi avut foi de titlu propriu-zise, nu doar numai câteva dintre ele. Astfel, este evident, confruntând informația documentară respectivă cu conținutul real de coli tipografice al volumului investigat, faptul că totalul de 8 1/4 coli tipografice corespund realmente cu conținutul de coli al unui volum, dintre cele descrise de către Ioan Chindriș. Ca atare, volumul de la Biblioteca Academiei, pe care l-am putut examina, conține 8 coli tipografice, care dau tot atâtea caiete, cu un conținut de 16 pagini fiecare, caiete numerotate cu cifrele slovă corespunzătoare, plus 1/4 din foaia tipografică următoare numerotată cu 9 chirilic. Ca atare 1/4 de foaie, din consumul specificat documentar, nu corespundea foi de titlu a cărțuliei respective și eventual unui cuvânt înainte, care, cel din urmă, ar fi putut avea 2 (sau 3) pagini, nici măcar unei necesare scări, ci părții terminale a lucrării care includea paginile 128–131. Se relansa tot atunci și informația referitoare la tirajul ediției amintite, pusă în circuitul științific din 1980.

În 1990 se confirma suplimentar imprimarea tipăriturii avute în vedere la Blaj, în anul 1811, punându-se în circuitul științific, pe lângă reluarea informațiilor referitoare la tiraj și consumul de hârtie presupus de imprimare, costul muncii

¹¹ Chindriș 1982, p. 3.

¹² Manolache 1987–1988, Anexa IV, Anul 1811.

¹³ Manolache 1987–1988, Anexa IV, Anul 1811.

¹⁴ Manolache 1987–1988, Anexa IV, Anul 1811.

¹⁵ Așa cum îl specifica Ioan Chindriș.

tipografice, implicat de apariția întregii ediții, care s-a ridicat la suma de 327 florini renani, 39 creițari¹⁶.

Ulterior, Iacob Mârza a semnalat, în 1994, existența unui exemplar al lucrării respective în biblioteca fostului învățăcel al școlilor Blajului, preotul Ioan Olteanu¹⁷, contribuția sa documentară fiind foarte importantă, pentru că datorită ei se pot ridica la 3, posesorii cunoscuți ai unor exemplare ale ediției amintite, pe lângă Ioan Micu Moldovan, al cărui exemplar a fost semnalat de către Titus Furdui și Ioan Chindriș¹⁸, și cel care îi aparținea în 1827 lui Ștefan Gyiko¹⁹. Ultimul posesor menționat anterior al unui atare exemplar își procura cartea *prin cumpărare*²⁰, în 30 februarie anul menționat, probabil de la Blaj, respectiv chiar de la tipografie, așa cum reieșea dintr-o însemnare de proprietate pe care o transcria Ioan Chindriș, de pe exemplar de la Biblioteca Centrală Universitară, pe care însă nu l-a mai găsit nimeni după 1982, nici realizatoarele catalogului cărților vechi românești din colecția amintită²¹!

Este desigur momentul să evaluăm stocul tipăriturii respective, în cadrul existentului de carte al tipografiei blăjene, cu ajutorul surselor documentare cunoscute până acum. Astfel, pe baza evidențelor contabile ale tipografiei, păstrate la Blaj²², se poate constata că din 1811, anul tipăririi ediției respective și până în 1818 nu s-a vândut nici un exemplar al *Tractatului despre locurile theologhicești*²³, ceea ce ne determină să formulăm nedumiriri mari în privința legalității apariției tipăriturii respective. Ca atare, înainte de a ne întreba cine a fost cel care a conceput lucrarea, pentru că ea nu pare a fi fost un titlu preluat ca atare dintr-o altă limbă, deci o simplă traducere, ci o lucrare concepută de un autor cu bună pregătire teologică generală, care a realizat o compilație de texte, de cunoștințe de specialitate, contopite într-o manieră originală, ne întrebăm de ce a fost imprimată ediția respectivă, când scopul economic al unei atare întreprinderi nu a fost nici pe departe atins. Apoi, este firesc să ne întrebăm dacă lucrarea respectivă a fost aprobată de cenzură, respectiv dacă ea a apărut în condiții de legalitate deplină. Faptul că ea era luată în evidență, oficial, ca orice altă lucrare perfect legală, pledează pentru ideea că ar fi avut toate aprobările necesare, dar faptul că n-a fost

¹⁶ Tatai Baltă Mircea G. 1990, Anexa, Anul 1811.

¹⁷ Mârza 1994, p. 49, 53.

¹⁸ Vezi pentru ultima semnalare Chindriș 1982, p. 3. Primul autor amintit nu a specificat însă o atare apartenență, dar este evident că ambii autori s-au referit la unul și același exemplar.

¹⁹ Chindriș 1982, p. 3.

²⁰ Chindriș 1982, p. 3.

²¹ Vezi Mosora Hangan 1991 *passim*.

²² Rațiuni 1787– 1821, f. 209 r, 316 v, 317 v, 318 v, 319 v. Din păcate evidența stocului tipăriturii respective a fost ruptă și nu se mai păstrează decât fragmentar.

²³ Rațiuni 1787–1821, f. 209 r. În 1 mai 1818 stocul tipăriturii respective era intact, de 1200 exemplare, ca în 1811!

comercializată de loc timp de 8–9 ani de la imprimare nu putea denota decât o evidentă teamă de autorități, atât cele civile, cât și ecleziastice, ceea ce implica și faptul plauzibil că ea n-ar fi avut aprobările necesare pentru a vedea lumina popularizării, în contextul epocii respective, dominată de efectele politice napoleoniene. Cert este doar faptul că încă din 1818 existau câteva exemplare compactate ale lucrării amintite²⁴, iar altele, cele mai multe, necompactate, ceea ce denota totuși o tardivă intenție de-a le comercializa prin vânzare, deși adeseori cărțile se vindeau și nelegate, *in cruda*, urmând ca posesorii lor să se îngrijească, pe cont propriu, de confecționare legăturilor lor. Se știe de asemenea ca în cursul anului financiar 1818/ 1819 nu au fost vândute exemplare, ceea ce înseamnă, că stocul s-a menținut tot la 1200 de exemplare²⁵. Din anul financiar 1819/ 1820 au început să se vândă exemplare, deoarece pe parcursul aceluși an se înregistra distribuția prin vânzare a unui număr de exemplare (probabil 2–3²⁶?), pe care nu-l cunoaștem, în valoare de 2 florini renani, 30 creițari. De asemenea este evident faptul că în perioada 1 mai - 30 noiembrie 1821 nu s-au vândut exemplare ale lucrării avute în vedere²⁷. Toate însemnările fragmentare referitoare la stocul tipăriturii aflate în discuție, le-a făcut, în anii 1818–1819, prefectul tipografiei din vremea aceea, Gabriel Stoica²⁸, ceea ce înseamnă și că el a avut curajul să vândă primele exemplare ale ediției din 1811! Putem, ca atare considera că abia după 1820 ritmul valorificării prin vânzare a *Tractatelor despre locurile teologicești* a început să se intensifice.

În privința persoanelor legate de apariția lucrării amintite la Blaj, în afara celui care a redactat textul în limba română, pe care nu suntem încă în măsură să-l identificăm, este evident că ediția respectivă nu ar fi văzut lumina tiparului fără sprijinul episcopului Ioan Bob și al energicului prefect al tipografiei din vremea aceea, Dimitrie Papp²⁹. În cercul celor care ar fi putut avea o anumită implicație în apariția lucrării respective la Blaj poate fi inclus desigur și Dimitrie Vaida³⁰, sau alte personalități din anturajul episcopului³¹.

Imprimarea acestei cărți la Blaj în 1811 ne obligă la revizuirea, dacă nu total, măcar parțial, a unor concepții cu care se pornește la analizarea realităților

²⁴ Rațiuni 1787– 1821, f. 209 r.

²⁵ Vezi și Rațiuni 1787–1821, f. 316 v.

²⁶ Nu am stabilit încă la cât s-ar fi putut ridica prețul de vânzare a unui exemplar, direct din tipografie, dar o atare aproximare, în lipsa unor date documentare certe, nu este prea dificilă!

²⁷ Rațiuni 1787–1821, f. 319 v.

²⁸ Vezi despre statutul său și raporturile cu Dimitrie Papp Tatai- Baltă Mircea G. 1998, p. 399.

²⁹ Despre activitatea sa ca prefect vezi Tatai-Baltă Mircea G. 1998, p.398–399.

³⁰ Fost și el prefect al tipografiei din Blaj în anii 1800–1802(vezi Tatai- Baltă Mircea G. 1998, p.397).

³¹ Atmosfera și realitățile existențiale, îndeosebi cele instituționale bisericești, de la Blaj și din dieceză, au fost recent mai bine, mai profund restituite și reinterpretate de către Daniel Dumitran. Vezi în acest sens Dumitran 2005, *passim*.

culturale și spirituale din preajma episcopului Ioan Bob, cu începere cel puțin din 1808, de când, de exemplu. Utiliza și el, ca antecesorul său Grigorie Maior uneori, titulatura mitropolitană, pe foile de titlu ale unor cărți imprimate la confluența Târnavelor!

De ce este așadar atât de șocantă apariția *Tractatului* amintit la Blaj și nu la Buda?

Deoarece așa cum comenta descoperitorul său principal, Ioan Chindriș, deși de evidentă tentă greco-catolică, lucrarea respectivă „se subsuma curentului dizident galicano-german, care nega câteva atribute exagerate ale Papei de la Roma, afirmând că: a) este mai prejos decât „săborul de obște”; b) „Nu-i adevărat cum că patriarhul Râmului are toate privilegiurile S(fântului) Petru”; c) Papa nu este infailibil, ci „în ceale ce sânt despre credință și năravuri poate greși”; d) „Nici patriarhul Râmului și nici besearica lui [nu] are ceva putere în ceale lumești ale împăraților”³², ceea ce-i conferă o specificitate cu totul aparte în mediul cultural și spiritual eclesiastic bobbian din 1811!

Dar analiza de conținut a tipăriturilor realizate la Blaj, începând din 1801, cu deosebire, nu a fost încă întreprinsă, astfel încât numai în aceste condiții(!), specificitatea amintită ne apare, probabil, atât de singulară!

Pornind de la raționamentul conform căruia „conținutul *Tractatului despre locurile theologhicești* evoluează exact pe ideile *Procanonului*, scris în tinerețe de Petru Maior”³³, Ioan Chindriș a identificat un posibil autor al lucrării în persoana lui Petru Maior, punându-i totuși paternitatea sub un energic semn al întrebării!

Se poate crede astfel totuși că, mai devreme sau mai târziu, toate exemplarele cărțuliei respective, care nu purtau expres un *impressum* oficial și nici adresa tipografiei din Blaj, ceea ce echivala, dacă nu cu un veritabil fals tipografic, cel puțin cu o posibilă ilegalitate, în număr de 1200 exemplare, au putut fi răspândite discret, dar și cu acoperire oficială (!), dintr-o officina omologată, printre românii greco-catolici transilvani și nu numai.

Ce efect public va fi avut ediția respectivă, din al cărei stoc inițial mai existau, se poate crede, exemplare și în 1835, când Timotei Cipariu a ajuns în fruntea oficinei? Unul neconform cu obediența deplină, necondiționată, irațională față de căpetenia bisericii romano-catolice, pontificele roman!

Până la clarificarea complicatelor probleme de atribuire și de ambient cultural teologic din care provine să trecem în revistă conținutul publicației amintite.

După o succintă definire a *locurilor theologhicești* („Locurile Theologhicești sânt niște/ izvoade, din care își culeg Theologii/ temeuriile sale: de obște să numără zea/

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

ce, adică Sfânta Scriptură, Trădania³⁴, Sfinții Părinți, Besearica, Săboarele, rânduialele Patriarșilor, Bogoslovii/ sau teologii, mintea omenească, Fi/ losofii, Istoricii.³⁵) se intră direct în Capitolul 1, intitulat *Despre Sfânta Scriptură*, el ocupând paginile 1–21. Materia capitolelor este ordonată ca într-un *Catehism*, sub formă de întrebări împotrivoare și răspunsuri edificatoare, după modelul urmat chiar de la început: „Î: Ce iaste Sfânta Scriptură? R: Iaste cuvântul lui Dumnezeu de iz/ voditoriu aghiograf, cu însuflarea/ Duhului Sfânt, scris, adică Besearică/ Noaă ca cuvântul lui Dumnezeu pus/ înainte „ să zice 1) „Cuvântul lui Dumnezeu” prin care tot/ una iaste, cu trădania, 2) „de i/ zvoditoriu aghiograf „adecă de scri// itoriu sfânt”; 3) cu însuflarea „Duhului sfânt” cu aceasta să ose/ beaște de hotărârile Maicii Besearici,/ care cu adevărat din și cu îndreptarea/ Duhului Sfânt să fac, dară nu din de/ scoperirea lui Dumnezeu; și pentru/ aceia nu sânt scriptură sfântă: 4) „scris” ca să să osebească de trăda/ nie, carea iaste cuvântul lui Dume/ zeu nescris: 5) de la Bisearică/ „cuvântul lui Dumnezeu Noao pus în/ inte”, că Besearicii să cuvine a hotă/ ră care sânt cărțile ceale Dumezești./ Sfintele izvoade a fi autene³⁶ și a/ devărate, și întregi în tractatul în sus am arătat.”³⁷.

Capitolul al 2-lea se intitulează *Despre Trădanie* și se întinde pe paginile 21–27. Iată cum debuta capitolul: „Î: 1, Ce și de câte feluri iaste/ Trădania;/ R: Trădania iaste o învățătură, ca/ rea în cărțile cealea canonicești nu iaste/ scrisă, ci care să cuprinde au în ca/ noanele săboarelor au în scrisorile Sfinților// Părinți, au întru io învățătură a tu/ turor Besearicilor. De trei fealuri să/ osebeaște. 1: Dumezeiască, carea iaste/ cuvântul lui Dumnezeu nescris, dară/ prin Apostoli, încât era propovedui/ torii lui Dumnezeu, noao/ prin cuvinte numai trimis. Așa iaste trădania numărul ainelor. 2: Apostolicească carea iaste învă/ țatură carea Apostolii însuși, încât/ era Păstorii Besearicii, o au făcut și/ fără scrisoare o au încredintat Besear/ cii, asa iaste legea de a ținea postul/ pastilor.3 Bisericească, carea/ următorii Apostolilor o au aflat,/ și până la noi au venit, de acest feliu iaste ținerea unora sărbători”³⁸.

Capitolul al 3-lea, intitulat *Despre Sfinții Părinți*, cuprinde paginile 28–35.

Apoi, capitolul al 4-lea, intitulat *Despre Bisearică* începe pe pagina 35 și continuă până pe pagina 80, fiind cu siguranță cel mai amplu, cel mai bogat în conținut și cel mai atent structurat capitol al lucrării, astfel încât, pare că scopul principal al redactării sale a fost acela de-a aprecia din punct de vedere teologic

³⁴ Desigur, *Tradiția*.

³⁵ Tractatul 1811, p. 1.

³⁶ Probabil *autentice*, neologism creat, se poate crede, după termenul latinesc corespunzător.

³⁷ Tractatul 1811, p. 1.

³⁸ Tractatul 1811, p. 21–22.

instituția Bisericii și alcătuirea ei. Definiția Biserici este următoarea: „Biserica oștitoare iaste o soșietate/ a oamenilor călători și botezați,/ de la D<o>mnul H<rito>s rânduită, sau cu legături dinăuntru a credinței, a ne/ dejdii, a dragostei, sau cu ceale din/ afară a împreunării pravoslavnice le/ gată, supt ocârmuirea Păstorilor, în/ carea cel dintie iaste Patriarhul de/ la Râm, următoriu Sf<â>ntului Petru./ Cum că această hotărâre cuprinde toa/ te, și numai aceale, care să țân/ de ființa Besearecii, și așa, cum ca/ iaste leguită (bună) să va vedea din/ scurtă tâlcuirea cuvintelor, din ca/ re stă”³⁹. Capitolul al 4-lea se împarte, la rândul său în patru părți, sau subcapitole după cum urmează: *Încheietura 1. Despre mādulările besearecii*, pe paginile 36–47, cu alte secționări în cuprinsul său; *Încheietura 2. Despre seamnele Besearecii*, pe paginile 47–62, subcapitol care, la rândul său este divizat în mai multe secțiuni, respectiv în *Secția 1. Despre unimea Bsearcii* (paginile 47–54), *Secția 2. Despre sfînșia Bisearecii* (p 54–56), *Secția 3. Despre sebornicia Besearecii* (p 56–59), *Secția 4. Despre Apostolicia Besearecii* (p 59–62); *Încheietura 3. Despre proprietățile Bisearecii*, pe paginile 62–68; *Încheietura 4. Despre Vrednicia sau putearea Besearecii*, pe paginile 68– 80.

Capitolul al 5-lea intitulat *Despre săboară* se întinde pe paginile 80–92.

Capitolul al 6-lea, *Despre Patriarhul Râmului*, ocupă paginile 92–117.

Capitolul al 7-lea se intitula *Despre Theologii scolasticești, și despre mintea omenească firească* ocupând paginile 117–121.

Capitolul al 8-lea era intitulat *Despre filosofie* și se întindea pe paginile 122–124.

Pe pagina 125 începea o *Adaogere la capitolul al 3-lea* care se sfârșea pe pagina 128, unde apărea și o vinieta finală, după care urma o altă *Adaogere la capitolul al 5-lea*, cu care lucrarea se încheia, tot atât de brusc cum și începea. Este de asemenea evident faptul că tipăritura respectivă nu a avut nici o scară a materiei, ceea ce ar fi fost deosebit de util, dat fiind faptul că structura sa compozițională este destul de diversificată, cititorului fiindu-i relativ greu să se descurce în numeroasele, chiar greoaiele ei secționări.

Prescurtări bibliografice:

Chindriș 1982, *O scriere necunoscută a lui Petru Maior în Tribuna*, XXVI, 1982, nr. 47 (1353), 25 noiembrie, p 3.

Dumitran 2005 – Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782–1830)*, București, 2005.

Furdui 1974 – Titus Furdui, *Tipărituri românești vechi în colecțiile Bibliotecii Academiei R.S.R.- Filiala Cluj în 100 de ani de la înființarea primei biblioteci publice în județul Galați, Galați*, 1974, p. 101–112.

³⁹ Tractatul 1811, p. 35.

Manolache 1987–1988 – Gabriela Manolache, *Consumul de hârtie în lumina evidențelor contabile ale tipografiei din Blaj (1807–1818)* în *AIIA*, XXVIII, 1987–1988, p. 501–523.

Mârza 1994 – Iacob Mârza, *Din cărțile unui intelectual blăjean: preotul Ioan Olteanu (1804–1875)* în *BC*, XVIII, 1994, p. 48–53.

Mircea I. 1980, *Rationes typographiae a 1^a Decembris 1807 usque 1^m Maji 1818. Un deceniu de activitate a tipografiei din Blaj în Apulum*, XVIII, 1980, p. 297–306.

Mosora Hanga 1991 – Elena Mosora, Doina Hanga, *Catalogul cărților vechi românești din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare Cluj Napoca*, Cluj Napoca, 1991.

Rațiuni 1787–1821 – Muzeul de istorie Blaj, doc. 1269: Rațiunile tipografiei din anii 1787–1821.

Tatai-Baltă Mircea G. 1990 – Cornel Tatai Baltă, Gabriela Mircea, *Lucrătorii tipografiei din Blaj, în context documentar*, în *Apulum*, XXVI, 1990, p. 405–445.

Tatai-Baltă Mircea G., *Prefecții tipografiei din Blaj (1754–1822)* în *Apulum*, XXXV, 1998, p. 389–405.

Tratatul 1811 – *Tratatul despre locurile theologicești*, Blaj, 1811 – exemplarul de Biblioteca Academiei Cluj, cota CVR 572.

EDIȚIA A II-A A PSALTIRII TIPĂRITE LA BLAJ ÎN 1758

Otilia URS

Existența acestei ediții a Psaltirii tipărite la Blaj a fost semnalată de către Zenovie Pâclișanu¹, Barbu Teodorescu² și Daniela Poenaru³. Despre ea se știe că a fost tipărită, deoarece existența este confirmată de edițiile ulterioare, dar exemplare nu au fost găsite. În colecțiile de carte românească veche ale Bibliotecii Academiei Române din Cluj⁴ se află câteva file din această ediție a Psaltirii, printre care și foaia de titlu, ceea ce confirmă, deci, existența ei.

Acest exemplar se prezintă într-o formă restaurată a filelor deteriorate care s-au păstrat. Formatul este de 15, 8 x 9, 5 cm. Tipar negru cu aproximativ 20 de rânduri la pagină. Foaia de titlu este fragmentară, păstrându-se doar partea de mijloc-vertical. Pe verso foii de titlu este imaginea Mănăstirii de la Blaj realizată de gravorul Vlaicu. Sub imagine sunt redată două versuri: „Troii[ui sau n]umit hramul / [C]a să pă[zească] tot neamul.” Următoarea filă cuprinde *Învățătură cum să ceteaște Psaltirea în sfântul și marele post în săptămâna dintâiu, a doua, și a treia, și a patra, și a șasea*. A treia filă nu face parte din Psaltire ci, probabil, dintr-un Ceaslov, caracterele și formatul fiind diferite. De asemenea, fila a patra este dintr-o altă carte. Fila a cincea face parte, se pare, din Psaltire. Din fila a șasea se păstrează două fragmente care se aseamănă cu fila a patra. Conținutul foii de titlu este următorul:

**PSALTIR[EA] | [PROR]OCULUI ȘI ÎMPĂR[ATULUI] | [D]AVID | acu[m]
a doa oară tipă[rită] | cu blagoslovenia | [PREA] SFINȚITU[LUI] | Kiriu Kir, |
[PETRU PAVEL AARON | [V]LĂDICĂI FĂGĂRAȘULUI | Mănăstirea Sfintei |
Troia la Blaj. | Ani de la Hristos 1758.**

Titlul este în chenar realizat din semne tipografice în formă de floare iar în partea superioară a paginii se află un frontispiciu de dimensiuni mai mici înfățișând

¹ Zenovie Pâclișanu, *Tipografia din Blaj*, în „Boabe de grâu”, V, 1934, nr. 2, p. 105–108.

² Barbu Teodorescu, *Completări și rectificări la Bibliografia Românească Veche*, În „Glasul Bisericii”, XIX, 1960, nr. 11–12, noiembrie–decembrie, p. 1044.

³ Daniele Poenaru, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Târgoviște, 1973, p. 46.

⁴ Cota la care se găsește cartea este C.R.V. 154.

motive florale. Conform Bibliografiei Românești Vechi, se cunosc edițiile III–VII din Psaltirea tipărită la Blaj care au apărut astfel: ediția a III-a în 1764⁵, ediția a IV-a în 1773⁶, ediția a V-a în 1780⁷, ediția a VI-a în 1786⁸, ediția a VII-a în 1809⁹. La aceste ediții se adaugă și prima ediție tipărită în 1755¹⁰ și ediția a II-a tipărită în 1758.

Prin compararea exemplarelor aparținând edițiilor III–VII reiese faptul că acestea prezintă același format ca ediția din 1758. În ceea ce privește numărul de pagini, acesta variază de la peste 501 pagini la ediția a III-a, la 486–[489] de pagini pentru ediția a IV-a, la 485 de pagini la care se adaugă peste 4 foi la sfârșit pentru ediția a V-a, la 415 pagini și 11 foi nepaginate la sfârșit pentru ediția a VI-a, și până la + 428 de pagini la ediția a VII-a. Astfel, se poate presupune că și ediția din 1758 a avut un număr de pagini cuprins între 501 și 485. Cuprinsul edițiilor III–VII din Psaltirea în discuție este cel obișnuit acestei cărți (Psaltirea propriu-zisă, Cântările lui Moise, Psalmii aleși, Nume jidovești care le pomenește David la psalmii lui talmăcite cu istoria lor și Pashalia), ceea ce ne-ar îndreptăți să presupunem că și ediția a II-a a avut același conținut.

Fig. 1: Foia de titlu a Psaltirii tipărite la Blaj, ediția a II-a, în 1758.

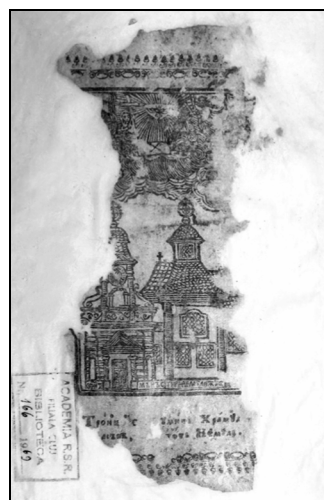

Fig. 2: Verso foii de titlu din aceeași Psaltire.

⁵ *Bibliografia Românească Veche*, vol. II, p. 162; vol. IV, p. 250–251.

⁶ *Idem*, vol. IV, p. 90.

⁷ *Idem*, vol. II, p. 269; vol. IV, p. 262.

⁸ *Idem*, vol. II, p. 315; vol. IV, p. 265.

⁹ *Idem*, vol. III, p. 13.

¹⁰ Zenobie Picișanu, *op. cit.*; Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 1043–1044; Daniela Poenaru, *op. cit.*, p. 46.

BIBLIOTECI PAROHIALE DIN PROTOPOPIATUL GRECO-CATOLIC HUNEDOARA

Maria BASARAB

Reconstituirea fondurilor de cărți vechi adunate, într-o formă incipientă de organizare, în biblioteci parohiale, ne este facilitată de mărturiile prețioase lăsate pe listele inventar întocmite îndeosebi cu ocazia „vizitațiunilor canonice”, dar și cu alte prilejuri legate de anume evenimente ale bisericii: înlocuiri, transferări de preoți.

În acest sens preoții greco-catolici din Protopopiatul Hunedoara au avut deschidere și interes spre ținerea unei evidențe a cărților, în afara celor de altar, cu intenția gândită a constituirii bibliotecilor parohiale, nu numai pentru o lectură solitară. Desigur, grija cărților o purtau preoții și erau motivați mai ales, pentru înjghebarea bibliotecilor parohiale rurale. Cui foloseau, de fapt, cărțile dintr-o bibliotecă de sat? Dar cui ar fi folosit dacă n-ar fi existat nicio bibliotecă pentru săteni?

Este impropriu, desigur, să uzităm de terminologia de bibliotecă organizată în veacurile premergătoare celui de-al XIX-lea secol. Soarta acestor biblioteci cu cărțile lor s-a îmbunătățit, îndeosebi, în secolul al XIX-lea, când a crescut și numărul preoților școliți, mai bine instruiți și educați, prinși în direcțiile evoluției societății românești. Ei și-au asumat responsabilitatea morală de a îndrepta tineretul spre școală, de a dirija spre deprinderea gustului cititului, așa încât, într-o ordonare a priorităților, cunoșteau necesitatea funcționării bibliotecilor sătești. Mulți dintre preoții greco-catolici stabiliți în parohii sătești erau capabili să accepte cultura europeană prin cărți publicate în tipografiile din alte țări ori traduse și tipărite în limba română, așa încât erau în pas cu schimbările vieții politice, sociale, economice și culturale radiografiate în scrierile timpului. Categoria preoților instruiți făcea distincția între beneficiul unei biblioteci și inexistența ei, știau că „biblioteca deschide casa către lume și închide lumea în casă”¹.

Intențiile constituirii unei biblioteci pe lângă biserică impunea însă limite, în special determinate de prețul cărților, de posibilitatea financiară. Procurarea unei cărți,

¹ Vlăssă Ileana, *Accesul la carte și evoluția modurilor de a citi în secolul al XIX-lea* în „Biblioteca și cercetarea”, vol. XXIII, Cluj, 2002, p. 107.

prin facilitățile acordate direct de tipografia care o difuza sau prin cumpărarea prin colectă de la un colporteur, nu era întotdeauna la îndemâna preotului, care mai întâi era preocupat de achiziționarea cărților liturgice. Totuși interesul pentru strângerea în mod sistematic a cărților într-un loc a căpătat concretețe așa încât bibliotecile parohiale au avut profil enciclopedic, situându-i pe alcătuitoarii lor dincolo de o instrucție primară. Educațional, cărțile, deci bibliotecile constituite, disciplinează preocupările cunoscându-se că gradul de cultură și civilizație al unui popor este dat și de numărul bibliotecilor, îndeosebi al celor la care au acces cititorii, iar biblioteca parohială, ca și cea școlară de altfel, era deschisă doritorilor de carte și cunoaștem în acest sens note de lectori de la sate, păstrate pe marginile filelor de carte.

Soarta cărților însă este aproape aceea a omului. Cărțile se deteriorează, multe dintre ele își pierd urma, prin urmare și bibliotecile în care au fost adăpostite s-au risipit, au dispărut din tot felul de motive, de aceea socotim atât de prețioase inventarele de cărți păstrate încă aparținătoare unor foste biblioteci parohiale.

Din Fondul arhivistic al Protopopiatului Greco-Catolic Hunedoara, cercetat în vremea din urmă, la Arhivele Statului – Filiala Deva, dintre inventarele bisericilor ne oprim la Bârcea Mare și din considerentul că foarte mulți ani, de această biserică aparținea Biserica din Deva. Menționăm faptul că multe inventare în care sunt incluse cărțile folosite în Biserica din Bârcea au fost întocmite în diferiți ani, vreme de peste două secole până la jumătatea secolului al XX-lea. Acum evidențiem doar inventare cu cărțile din această bibliotecă parohială întocmite în secolul XIX și prima jumătate a secolului XX.

Așadar „Inventarul Bisericii greco-catolice din Bârcea Mare întocmit în 29/9 1889 „Despre realitățile aparținătoare acestei S.(finte) Biserici” este structurat pe „capitole”: „Despre vasele sacre și alte regusite”, „Despre veșmintele Bisericești”, „Despre cărțile Bisericești”(unde sunt inventariate 16 cărți de liturghie), „Despre Archivul parochial” care se referă la documentele și cărțile nefolosite permanent în strană.

În „partea arhivistică” a inventarului bisericii s-au păstrat Protocoalele anilor 1824–1889, Rațiunile Bisericii, aprobate dempreună cu Documentele începând cu anul 1879, Decretul Conciliului Prov (incial) II, G.Pop, „Cuvântări Funebre”, tipărite la Gherla, M. Nagy *Cuvântări bisericești*, Tom II (Lugoj?) 1873; *Foiaia bisericească și scolastică* (Blaj) 1883–1884, M.Dr.Rațiu „Inst(ituții?) Bisericești, Drept canonic, și „*Principiile speciale și dogmatice*, Velcean *Educațiunea din școală și acasă*, Sibiu în anul 1877; Demetriu Varna, *Geografia*, Sibiu, 1875; *Politicher catechismus*, Viena în 1877, G.Popu *Manual asupra Procedurei și cauzele Procesuale*, Brașov, 1878 și Basil Cornea *Veterinariul de casă*, tipărită la Gherla în anul 1877.

Inventarul se încheie cu capitoul „Despre fondurile interne și externe ale Bisericii” iar ultimele înscrisuri sunt formulele convenționale de încheiere: „Bârcea Mare la 29/17 sept 1889, Constantin Pop preot gr. cat.”

Titlurile cărților din această bibliotecă, la vremea menționată (sfârșitul secolului XIX), nu sunt multe și nici nu se numără printre rarități. Dar, de semnalat este mai întâi, că preoții oficiali la această parohie s-au îngrijit să aducă nu numai cărți care să le vină în ajutorul misiunii lor de călăuzire spirituală.

Periodic, fără o ritmicitate exactă, s-au întocmit inventare ale bisericii astfel încât ni s-a păstrat și „Inventariul Bisericii gr. cath. din Bârcea Mare, datat la 8 iunie st. n. 1897”.

Ca și inventarul precedent, și acesta a fost împărțit scriptic pe categorii de bunuri, începând cu date *Despre biserică* (istoric), apoi *Vase și vestminte*, la punctul III *În cărți bisericesti* unde sunt notate aceleași 16 titluri de cărți de altar. La capitolul *În Arhivul Parohial* sunt trecute Protocoalele matriculare începând cu anul 1824, Conscripțiunea poporului gr.-cat. din matre – Bârcea Mare și filiile Deva și Săulești, Circulare episcopoești de la 1877–1899, Acte oficiale parohiale, Statute diecezane din 1882, Decretele Conciliului Provincial Blaj 1872 și 1882, Foaia bisericească și scolastică, Blaj, 1883–1884. Biblioteca nu s-a îmbogățit față de anul 1889. Inventarul din anul 1897 a fost semnat de Ioan Pop protopopul greco-catolic al Hunedoarei.

Depășim limita secolului al XIX-lea și consemnăm „Inventarul bisericii parohiei române unite din Bârcea Mare luat la 28 faur 1927”, grupat și el pe capitole începând cu *Biserica* (scurt istoric), *Altarul cu obiecte, vase, veșminte și cărți bisericesti aflătoare în altar*, apoi *Naia* (nava) și *Tinda*. Existau 15 cărți folosite la oficierea serviciului divin. Inventarul este continuat cu capitolul *Arhiva parohială*, unde sunt menționate: Protocoalele, Inventarele bisericesti, Cartea de aur (1904) și cuprinde o parte distinctă intitulată *Biblioteca parohială*, ceea ce justifică susținerea ideii că locul de depozitare și păstrare a cărților și-a căpătat statutul de drept.

Retranscriem titluri ale cărților pentru a putea analiza și comenta structura acestei biblioteci parohiale, care, probabil, din punct de vedere valoric, nu se diferențiază prea mult de alte biblioteci instituționalizate, existente în acel timp.

Iată titlurile cărților din biblioteca parohială de la Bârcea Mare înscrise în anul 1927: *Evanghelie*, București, 1888; *Scriptura T. V. și N*, Budapesta, 1813; *Psaltire*, Blaj, 1908; *Evchologhion mare*, București, 1888; Ioan Boroș *Ritualul*, Lugoj, 1881 și *Monografia parohiei greco-catolice Timișoara*, 1907; *Biografia mitropolitului I. Vancea de Buteasa*, V. Pop *Chestia Unirii bisericesti*, Timișoara, 1908; *Șematismul Lugojului*, 1891; *Șematismul istoric*, Lugoj, 1903; V. Tr. Frentiu, *Epistola pastorală*, I. Boroș *Ierarchia bisericească*, Gherla, 1894; *Compendiu istoriei universale* de V. Smighelschi, Blaj, 1886; I. Rațiu *Istoria bisericească*, Blaj, 1854 și *Drept canonică*, Samuil Micu Clain, *Propovedanii*, Sibiu 1863; Gh. Metes, *Cuvântări bisericesti*, Sibiu, 1863; M. Nagy, *Cuvântări bisericesti*, Lugoj, 1873; I. P. Papiu, *Cuvântări funebre*, Gherla, 1873; I. Petran, *Gramatica română*, Arad, 1896; I. Pușcariu, *Dicționar român-german*, Sibiu, 1864; Fr. Paris Papai, *Dicționar latin-ungar-german*, 1801; G. Pop. *Inventar practic*,

Brașov, 1881; I. Pop, *manual în cauza proceselor*, 1878; B. Cornea, *Veterinarul de casă*, Gherla, 1877; R. Boilă, *Îndreptarul alegerilor comunale*, Diciosânmărtin (Târnăveni), 1909; G. Simu, *Versuri religioase morale*, Bistrița, 1904.

Urmează două „capitole” distincte în care sunt consemnate cărți donate de Iuliu Bardoși, inspector școlar și Elena Bardoși din care selectăm exemplarele: I. Rațiu, *Timotei Cipariu*,, Blaj, 1905; *Șematismul mitropoliei greco-catolice Alba Iulia și Făgăraș*, 1875; *Activitățile privitoare la înființarea Astrei*, Sibiu, 1862; *Cuvântarea Mitropolitului Alexandru Șterca Șuluțiu rostită la Alba Iulia*, Brașov, 1861; *Actele Conferinței Partidului Național din 27/28 X 1890*, Sibiu, 1891; B. G. Ionescu, *Geometria elementară*, București, 1901; Ioan Fekete Negruț, *Constituția Patriei*, Blaj, 1903, *Octoih*, Blaj, 1892, Toma Kempis, traducere de G. Pop, Blaj, 1893; *Istoria biblică*, Blaj, 1904; Sofr. Craioveanu, *Catehism ortodox*, București, 1905; Alexiu Viciu, *Nume de familie*, Blaj, 1902; C. Negruzzi, *Aprodul Purice*, Lăpușneanu, *Scrisori*, București, 1894; E. Dăianu, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1901; V. Alecsandri, *Opere complete*, București, 1901; A. C. Schmidt, *Dicționar grec-german*, Lipsca (Leipzig), 1874; Cicero, *Epistole*. În total, erau înregistrate 99 de cărți din care donate erau 21, respectiv 42 deși apar anumite neconcordanțe numerice. Inventarul se încheie cu semnăturile preoților Septimiu Câmpean care a semnat cu ocazia preluării serviciului religios la biserica din Bârcea Mare și Antoniu Fărcaș care a predat și a fost parafat la Lugoj în 24 II 1927 de Alexandru episcopul Lugojului.

Așadar, pe lângă cărțile bisericești menționate separat în inventar sunt luate în seamă cărțile din biblioteca parohială. În anul 1889 cărțile de altar erau: *Liturghie; Evanghelie*, București, 1760; *Apostol*, Blaj, 1802; *Minei*, Blaj, 1781; *Triod*, Blaj, 1800; *Penticostar*, Sibiu, 1805; *Strastnic stricat; Psaltire veche; Cazanie*, București; S. Micu Clain, *Propovedanii*, Sibiu, 1842; *Cuvântări bisericești*; două *Octoihuri mici*; două *Orologhioane; Evhologhion*, Sibiu, 1864. În anul 1897, pe lângă acestea, s-au mai adăugat în inventarul bisericii următoarele cărți folosite în altar: *Apostol*, 1888; *Strastnic*, Blaj; *Evhologhion*, București, 1888. În inventarul din anul 1927, pe lângă aceste cărți menționate au fost adăugate: *Evanghelie*, București; *Molitvenic*, Blaj; *Chiriadromion*, București (în aceste inventare nu sunt specificate pentru fiecare carte, locul și anul tipăririi).

Este dificil și nedrept să categorisești valoarea unor cărți tipărite cu secole în urmă. Desprindem doar, titluri de carte din această bibliotecă parohială, care prezintă interes sporit, bazându-ne pe criteriul vechimii și al frecvenței rare, pentru a sublinia priceperea fondatorului acestei biblioteci și pentru a cunoaște nivelul de instruire al unor preoți de la sate. Cărțile pot fi grupate pe domenii: religie, școlare, de popularizare, istorie, medicină, etnografie.

Pentru a atrage atenția asupra interesului pe care îl putea prezenta această bibliotecă parohială selectăm doar cartea *De imitatio Christi*, scrisă de Thoma A Kempis.

Este o carte rară, în județul Hunedoara se găsește acum doar un singur exemplar, achiziționat de curând de biblioteca Muzeului din Deva. Tipărită mai întâi la Augsburg în anul 1471 a fost considerată cea mai citită carte a timpului, fiind tipărită în peste 3.000 de ediții europene². La noi, a fost cunoscută prin traducerea umanistului Udriște Năsturel, din limba latină în limba slavonă și tipărită la Mănăstirea Dealul în anul 1647. Prima traducere în limba română a aparținut lui Samuil Micu Clain și a realizat-o în anul 1780 pe când era la Viena. *De urmarea lui Hristos*, cartea lui Thomas A Kempis, tradusă de Samuil Micul Clain a fost tipărită la Blaj în anul 1812, sub auspiciile episcopului Ioan Bob.

În biblioteca parohială din Bârcea Mare exista această carte, dar tradusă de Gavril Pop, vicar de Hațeg și canonic de Lugoj și tipărit la Blaj în anul 1893.

Printre preoții care au oficiat la biserica din Bârcea Mare (secolul XIX și începutul secolului XX) amintim pe David Josan, care a desfășurat o bogată activitate pentru școlarizarea copiilor și care a purtat o corespondență rodnică în acest sens cu protopopul de Hunedoara Ioan Fodor. Au mai oficiat slujba religioasă la această biserică: Constantin Pop, care a slujit timp de opt ani, fiind și catehet la Preparandia de stat a Gimnaziului real din Deva³; Petru Pop, care s-a preocupat pentru întreținerea în condiții bune a bisericii. Din anul 1904 a urmat preotul Iosif Bardoși, întemeietorul acestei biblioteci. Teolog absolut și catehet greco-catolic la școlile de stat din Deva, a fost mereu interesat de procurarea cărților, așa de pildă a subscris la prenumerarea *Mineii*, ediția a doua cu litere latine, „căci cel vechi e defectuos”⁴. În Protocolul luat în ședința Adunării protopopești a Districtului protopopesc al Hunedoarei, ținută în parohia Băcia, la 22 martie 1910, Iosif Bardoși a propus înființarea bibliotecilor parohiale „pentru care să recurgă preoții la prieteni, la biblioteci mai mari, ca să li se doneze cărți morale, economice, etc., pentru ca să se dea poporenilor spre citire”⁵. La foarte scurt timp își anunța superiorii: „Am onoarea a vă raporta că în biblioteca parohială Bârcea Mare sunt 70 de cărți, în tot atâtea volume”⁶. Preotul Iosif Bardoși „ordinat” în 27 martie 1904 de către Dr. Vasile Hossu, episcop diecezan, a administrat parohia Bârcea Mare începând cu data de 3 martie 1904. A fost absolvent a opt clase gimnaziale de la Beiuș și a urmat Teologia sistematică la Blaj, absolvind în anul 1903. A servit la biserica din Bârcea Mare până la 15 septembrie 1913⁷. Numele lui se leagă probabil de cel al lui Demetriu Bardoși întemeietorul unei fundații cu implicare culturală. Într-o adresă trimisă de la Lugoj datată în 8 octombrie 1891 semnată de episcopul

² Scriitori străini, mic dicționar, București, 1981.

³ Arhivele Naționale ale Statului, filiala Deva, fond Parohia greco-catolică Hunedoara, dosar 1/1887, f. 76.

⁴ Idem, dosar 1/1905, f. 16.

⁵ Arhivele Naționale ale Statului, filiala Deva, fond Parohia greco-catolică Hunedoara, dosar 1, 1910, f. 39.

⁶ Idem, dos. 2/1911, f. 8.

⁷ *Ibidem*, dosar 1, 1911, filele 5–6.

Victor Mihaly menționează despre „Literale fundamentale ale lui Demetriu Bardoși” în care se specifică destinația acestei fundații⁸.

O altă filă de arhivă conține cererea lui Iosif Bardoși pentru înființarea unei biblioteci parohiale, adresată oficiului protopopesc în numele „Magnificului domn” Iuliu Badoși inspector școlar comitatens în retragere „întru amintirea împrejurării că în anii 1870–1872 a fost funcționar de stat, locuitor în Deva, ... ca filie a parohiei Greco-catolice Bârcea Mare” menționând că „mă aflu îndemnat a oferi cadou acestei parohii 31 de cărți de cuprins variat”⁹. Iuliu Bardoși, în calitate de inspector școlar regesc avea sediul la Deva, făcea inspecții anuale, semnalând lipsurile existente în școli, legate de starea clădirilor, dotarea școlii, salarizarea dascălilor și frecvența școlară¹⁰.

O altă substanțială donație de carte a fost făcută de Elena Bardoși, născută Olteanu, văduva preotului Iosif Bardoși. Deci, numele celor patru Bardoși implicați în constituirea și îmbogățirea bibliotecii apar cu generozitate oferindu-și serviciile spirituale, dar și ajutoarele materiale, concretizate într-o „fundațiune” și numărul de cărți donate spre folosul celor care își arătau interesul pentru lectură.

Din nefericire pentru parohienii din Bârcea Mare, preotul Iosif Bardoși, cu vădite înclinații spre culturalizarea celor păstoriți a trăit doar 34 de ani, „a repausat la Spitalul din Lugoj cu morbul tuberculozei , la 1 martie 1913”. Văduva Elena Bardoși în vârstă de 26 de ani a rămas cu doi copii minori fără avere, se menționează în documentul de arhivă¹¹, doar spunem noi, că cele 42 de cărți donate bibliotecii parohiale din Bârcea Mare constituie marea avere de suflet. Cărțile au însemnat o avere apreciată de cei care s-au folosit de ele citindu-le atunci, iar acum purtăm donatorilor o mare considerație și prețuim strădania preoților cărturari de sat care au încercat să răspândească lumina minții printre cei fără putere materială.

În paralel cu câștigarea unui bun renume, motivația spirituală a întemeietorilor și prețuitorilor de bibliotecă de pe lângă lăcașurile de cult conta foarte mult.

Biblioteca parohială de la Bârcea Mare nu este singura cunoscută în Protopopiatul Hunedoarei și Vicariatul greco-catolic al Hațegului. Stimulați de vicarii, cei mai mulți învățați la înalte școli din Europa, sprijiniți în tot chipul de aceștia, preoții hunedoreni orânduși Vicariatului Hațeg și Protopopiatului Hunedoara s-au străduit să-și arate cinstirea de carte, procurând-o, după cum le-a

⁸ Idem, dos. 6/1891, f. 34.

⁹ Idem, dos. 2/1908, f. 28.

¹⁰ Vulea C., p. 71.

¹¹ Arhivele Naționale ale Statului, filiala Deva, fond Parohia greco-catolică Hunedoara, dosar 1, 1913, fila 36.

fost îngăduit, așa încât multe inventare arhivate acum cuprind titluri de cărți care au aparținut bibliotecilor parohiale, de fapt biblioteci deschise îndeosebi, generațiilor de tineri din care mai târziu s-au constituit vârful intelectualității transilvănene.

Reconstituirea profilului unei biblioteci, chiar și de mică extindere prefigurează organizarea marilor biblioteci. Fără un personal de specialitate, biblioteca parohială a pregătit și informat mai întâi pe preoți, apoi pe cei din apropierea lui. Preotul Iosif Bardoși de la Bârcea n-a rămas departe de dascălii lui de la Blaj, ecleziaști cărturari, care au știut să păstreze cărțile punând temelia unei mari biblioteci mitropolitane, în care probabil a ajuns să citească și el. chiar dacă acum biblioteca parohială de la Bârcea Mare nu mai există, lista inventar de cărți întocmită în anul 1927 aduce în actualitate cărți așezate într-un loc deschis celor care erau interesați și pe preotul fondator, model pentru urmași.

CUPRINS

P.S. Virgil BERCEA	
<i>Cuvânt înainte</i>	5
STUDII ȘI ARTICOLE	
Ioan CHINDRIȘ	
<i>Unirea cu Roma și Școala Ardeleană</i>	9
Ion BUZAȘI	
<i>Inocențiu Micu-Klein în poezia românească</i>	61
Liviu BOTEZAN	
<i>Contribuția Bisericii Greco-Catolice la formarea ideologiei și conștiinței naționale în perioada 1754–1848</i>	69
Laura STANCIU	
<i>Alternative la tipografia din Blaj? Diseminarea rescriptelor imperiale în mediul românesc transilvănean. Un caz din 1749</i>	81
Ana Maria ROMAN-NEGOI	
<i>Metoda și concepția istorică la Gheorghe Șincai</i>	91
Constantin MĂLINAȘ	
<i>Ionii Școlii Ardelene la Oradea</i>	102
Niculina IACOB și Ioan CHINDRIȘ	
<i>Biblia de la București și experimentul latinizant al lui Timotei Cipariu</i>	156
Cornel SIGMIREAN	
<i>Preoții Blajului și comunitatea greco-catolică (sec. XIX – prima jumătate a sec. XX)</i>	167
Corina TEODOR	
<i>Augustin Bunea în atenția Academiei Române</i>	180

Ioan TÎMBUȘ

Crâmpeie din activitatea Școlii Ardelene și a corifeilor ei zugrăvite în revista „Bună vestire” de la Roma..... 185

Remus CÂMPEANU

Despre un proiect actual de cercetare a unirii religioase a românilor ardeleni: inițiativa fundației „Pro Oriente” 198

Doina HORHOI și Claudia OANCEA-RAICA

Blajul – un topos spiritual în cultura română..... 209

Ioan CHINDRIȘ

Documentele Blajului..... 218

MISCELANEA

Mircea Remus Birtz

Concordanța numelor proprii în Biblia Vulgata, Blaj, 1760–1761 225

Sorin CRIȘAN

Manuscrise orientale din Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române..... 270

Otilia URS

Coresi și prozelitismul luteran..... 276

Ioan CHINDRIȘ

Un mister dezlegat 285

Gabriela MIRCEA

Tractatul despre locurile theologicești, Blaj, 1811. O tipăritură veche românească neinclusă în BRV 288

Otilia URS

Ediția a II-a a Psaltirii tipărite la Blaj în 1758 298

Maria BASARAB

Biblioteci parohiale din Protopopiatul Greco-Catolic Hunedoara..... 300